

3 illu

$$4^{\circ} \frac{43}{612}$$

(1)

NETHERLANDS-INDIA

ALFRED ANDERSON

NEÊRLANDS-OOST-INDIË.

NEERLANDS-OST-INDIË

H. St. v. C. W. Mieland

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

C.

NEÊRLANDS-OOST-INDIË.

REIZEN

OVER

JAVA, MADURA, MAKASSER, SALEIJER, BIMA, MENADO, SANGIER-eilanden,
TALAU-eilanden, TERNATE, BATJAN, GILOLO en omliggende eilanden,
BANDA - eilanden, AMBOINA, HAROEKOE, SAPAROE, NOUSSALAUT,
ZUIDKUST VAN CERAM, BOEROE, BOANO, BANKA, PALEMBANG,
RIOUW, BENKOELLEN, SUMATRA'S WEST-KUST, FLORIS, TIMOR,
ROTTY, BORNEO'S WEST-KUST en BORNEO'S ZUID- en OOST-KUST;

gedaan gedurende het tijdvak van

1852-1857,

DOOR

[teven]
D^R. S. A. BUDDINGH,

[driaan]
LAATSTELIJK BELAST MET EENE ALGEMEENE INSPEKTIE OVER DE PROTESTANTSCH Kerk EN HET
SCHOOLWEZEN IN NEDERLANDS INDIE.

MET PLATEN.

EERSTE DEEL.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WIJT & ZONEN.

1859.

= 14. 24. 9. 43

Aan den Lezer.

In den prospectus van het werk: Neêrlands—Oost—Indië door Dr. S. A. BUDDINGH, hebben wij de verwachting uitgedrukt, dat het lezend publiek, door eene ruime deelneming, zou doen blijken hoe hoog de kennis van Oost—Indië bij het moederland staat aangeschreven.

Wij zien ons aanvankelijk in die verwachting niet teleurgesteld; de Naamlijst van Inteekenaren, hier achter gevoegd, levert daarvan reeds het bewijs, en wij twijfelen er niet aan, of zij zal, vóór of bij het einde der uitgave, nog aanzienlijk zijn genomen.

Het eerste deel, in afleveringen uitgegeven, ziet nu het licht. Zoowel de belangrijkheid der daarin voorkomende zaken, als de levendige voorstelling der natuur—tooneelen wisselen om strijd elkander af; in één woord: de Heer BUDDINGH heeft het wetenswaardige met het aangename, door keurigheid van stijl vereenigd, en het geheel biedt den Lezer ruime stof tot de meest-onderhoudende lectuur over Bezittingen, wier bloei en welvaart in zoo naauw verband staan tot het moederland.

De uitspraak van vele bevoegden, zoowel over dit gedeelte der aantekeningen van den Heer BUDDINGH, als over de juistheid en oorspronkelijkheid der platen, doet zien dat de indrukken van hetgeen de schrijver zag en hoorde, door hem getrouw zijn weêrgegeven.

Wij hebben geene moeite of kosten gespaard om, door typo- en lythographie, het uiterlijke een' waardigen vorm voor het innerlijke te doen zijn, en laten aan anderen over om te beslissen in hoeverre wij daarin geslaagd zijn.

Moge eene verdere ruime deelneming deze Uitgave bekroonen.

DE UITGEVERS.

ROTTERDAM, Augustus 1859.

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

Z. K. H. de PRINS VAN ORANJE.

Z. K. H. PRINS HENDRIK DER NEDERLANDEN.

H. K. H. Mevrouw de PRINSES HENDRIK DER NEDERLANDEN.

Z. K. H. PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN.

H. K. H. Mevrouw de PRINSES MARIANNE DER NEDERLANDEN, 2 Ex.

AMSTERDAM.

L. van Bakkenes & Co., boekhandelaars.
F. C. Bührman, boekhandelaar.
C. Frederik O Deines.
J. H. & G. van Heteren, boekhandelaars.
F. H. van Hissingen.
H. Höveker, boekhandelaar, 2 Ex.
P. N. van Kampen, boekhandelaar, 2 Ex.
J. C. van Kesteren, boekhandelaar.
Koninklijk Zoölogisch Genootschap. (Het)
W. E. Kroesen, Luit. Kolonel O. I. Infanterie
Joh. Muller, boekhandelaar.
J. Noordendorp, boekhandelaar, 52 Ex.
G. van Peurseem, boekhandelaar.
P. Proost.
J. H. Scheltema, boekhandelaar, 2 Ex.
M. Schooneveld & Zn., boekhandelaars.
A. Seylmans.
J. D. Sijbrandi, boekhandelaar.
J. Tra-Kranen.
Tubergen & Kruijsmulder, boekhandelaars.
K. Veenstra.
P. J. Veth, hoogleeraar.
W. Willems, boekhandelaar.
C. A. de Wit.
H. W. Weijtingh, boekhandelaar.

APELDOORN.

T. D. H. Pull, boekhandelaar.

ARNHEM.

W. H. Stenfert Kroese, boekhandelaar.

ASSEN.

H. A. M. Brumsteede.

BATAVIA.

P. A. Bik, Controleur 1^e klasse te *Tebing Tingie (Palembang.)*
H. M. Botter, Controleur 1^e klasse te *Lahat (Palembang.)*
J. G. Buck, ambtenaar te *Samarang*.
W. Canneman, Inspecteur der cultures te *Pekalongan*.
P. F. Couperus, Resident te *Palembang*.
H. M. van Dorp, boekhandelaar, 26 Ex.
D. Fisher, havenmeester te *Palembang*.
A. Fraser, koopman en Engelsch Consul te *Batavia*.
Handels-Societeit „de Vereeniging,” te *Batavia*.
J. C. W. Baron van Heekeren tot Walien, Ads. Res. te *Tebing Tingie (Palembang.)*

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

K. F. Holle, partic. te *Tjicadjang (Preanger)*
 A. J. F. Jansen, Resident te *Menado*.
 A. E. Kläring, te *Djocjokarta*.
 Leesgezelschap *Amboina* te *Amboina*.
 J. P. Louran, te *Batavia*.
 L. N. van Meeverden, landheer te *Batavia*.
 S. J. Mellinger, opzigter te *Ongkrak (Preang)*
 C. P. H. Overduin, Kapit., militaire kommand. te *Solok (Sumatra's Westkust.)*
 Jonkh. J. C. Reijnst, te *Batavia*.
 W. P. J. Schluter, Jr., logementhouder te *Tjandjoer (Preanger.)*
 J. M. L. M. van Sprew, kommies voor de comptabiliteit te *Bandong*. 2 Ex.
 H. von de Wall, Adsistent-Resident te *Riouw*.
 J. H. C. van Waveren Pancras Clifford, ambten. 2e kl. *Tebing Tingie (Palembang.)*
 B. A. Willems, onderwijzer te *Palembang*.

BREDA.

Broese & Co, boekhandelaars.

DELFT.

Dr. W. Palmer van den Broek, voor het Leesgezelschap te *Soerakarta*.
 D. Buddingh, leeraar aan de Kon. Academie. Koninklijke Academie. (De)
 H. Koster, boekhandelaar.

DEVENTER.

A. J. van den Sigtenhorst, boekh. 3 Ex.
 A. Tjaden, boekhandelaar.

DIRKSLAND.

F. O. Vervoorn, boekhandelaar.

DORDRECHT.

J. Giltay, boekhandelaar.
 G. L. C. van Oldenborgh, R. M. W. O. 4e. kl. gep. kapitein O. I. leger.
 D. Pijzel, predikant.
 J. Verheggen.

GOEDEREDE.

G. Roos.

GOES.

F. Kleeuwens & Zoon, boekhandelaars.

GORINCHEM.

A. K. Noorduijn, boekhandelaar, 3 Ex.

's GRAVENHAGE.

W. P. Alstorpius Grevelink.
 J. C. Baud, minister van Staat.
 A. Belinfante, boekhandelaar.
 A. M. Bousquet, oud Ind. ambtenaar.
 Departement der Koloniën. (Het)
 J. W. Duymaer van Twist, apotheker.
 J. L. B. Engelhardt, O. I. ambtenaar.
 Mevrouw Douaire. van Gennep.
 A. van Hoogstraten & Zoon, boekhandelaars, 2 Ex.
 Indisch Leesgezelschap. (Het)
 Baron de Kock, lid in den raad van Indië.
 Mevrouw van Leeuwen.
 P. de Meijer, fabrikant in goud- en zil-verwerken.
 Martinus Nijhoff, boekhandelaar, 2 Ex.
 J. F. Pottgieter.
 D. A. W. Schuurman.
 T. J. Schuurman.
 Dr. G. Simons, Lid van den Raad van State.
 W. P. van Stockum, boekhandelaar, 2 Ex.
 L. J. Verhoeven, boekhandelaar, 2 Ex.
 M. J. Visser, boekhandelaar.
 A. L. Weddik, staatsraad.
 H. J. Willer, gepensioneerd O. I. Hoofd-Ambtenaar.

GRONINGEN.

J. M. F. Boelhouwer, stud.
 J. B. Wolters, boekhandelaar, 2 Ex.

HAARLEM.

Erve Loosjes, boekhandelaars.
 C. Zwaardemaker, boekhandelaar.

HARDERWIJK.

A. J. Molenaar, predikant.
 W. H. Witteveen, predikant te *Ermelo*.

HEENVLIET.

M. L. van den Tol.

HELVOETSLUIS.

H. G. van Steeden, boekhandelaar.

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

's HERTOGENBOSCH.

C. A. D. Baron van Nagell, te *Neder-Hemert*.

KINDERDIJK.

F. Smit.

KRIMPEN AAN DEN IJSSEL.

J. Weggeman Guldemont.

LEIDEN.

Mr. C. J. van Assen, hoogleeraar.

E. J. Brill, boekhandelaar.

P. L. de Gaay Fortman, predikant in Neêrl. Indië.

J. H. J. Groothols, chirurgijn en accoucheur.

Gebrs. van der Hoek, boekhandelaars.

C. P. Lammers van Toorenborg, predikant te *Samarang*.

W. Macalester Loup, fabriek. te *Oegstgeest*.

MAASTRICHT.

Gebrs. Muller, boekhandelaars.

MIDDELBURG.

Van Benthem & Jutting, boekhandelaars, 3 Ex.

Mr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet, Lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland.

OUDEWATER.

J. A. Vriesman, oud resident op *Java*, Ridder der Orde N. Leeuw.

ROOSENDAAL.

J. Jacobs, visiteur.

ROTTERDAM.

Altman & Rosenberg, boekhandelaars.

H. van Andel.

Mr. A. Bakker.

P. M. Bazendijk, boekhandelaar, 2 Ex.

Mr. F. W. A. Beelaerts van Blokland.

Mr. A. Bogaers, oud Vice-President van de Arr. Regtbank.

H. Bos.

C. J. Brenkman.

J. W. Bunge.

H. J. Burger.

B. E. Cankrien.

H. C. de Cock.

J. B. Crol.

W. van Dam H.Hz.

W. A. C. van Dam.

C. W. Draijer, boekhandelaar.

S. Dunlop Dz.

F. W. Eckstein.

A. van den Heerik.

Gebr. Hendriksen, boekhandelaars.

H. T. Hendriksen, boekhandelaar.

P. C. Hoog, boekhandelaar.

H. Hoogewerff.

J. van der Hoop Jac.zⁿ.

H. Hijmans van Veenendaal.

B. E. S. van Kasteel.

C. Kempff.

G. Kloos.

B. A. Kloppenburg.

H. A. Kramers, boekhandelaar, 7 Ex.

Wed. Krap & van Duijm, boekh., 2 Ex.

Th. C. Legué.

Van der Meer & Verbruggen, boekhandel.

Mensing & de Koning, boekhandelaars, 2 Ex.

W. H. Montauban van Swijndregt.

G. K. Niemann.

H. Nijgh, boekhandelaar, 13 Ex.

Oldenzeel, Boekhandelaar.

Corns. van Ommeren.

H. W. A. van Oordt.

P. Overgaauw C.M. Zn.

O. Petri, boekhandelaar.

J. A. Pluijgers.

B. de Regt.

A. C. van Rossem.

H. van Rijckevorsel.

E. Schleicher.

J. Sinderam.

E. C. Smith.

Wed. P. Thuinzing & Zn., boekhandelaars.

C. E. Viruly.

A. Vögeli.

W. Wenk, boekhandelaar, 2 Ex.

Zendeling Genootschap (Het Nederl.) 2 Ex.

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

SCHIEDAM.

Wed. M. Goude, boekhandel.
P. van Katwijk Jr., boekhandelaar.

SLUIS in ZEELAND.

J. L. Wemaer.

THOLEN.

J. Steenmeijer, boekhandelaar.

UTRECHT.

W. J. S. Bresser.
J. G. Broese, boekhandelaar.
Manssen & Blom, boekhandelaars, 3 Ex.
Post Uiterweer & Co., boekhandelaars.
F. H. Spengler, oud-president van de Fact.
der Nederl. Handel-Maatschappij.

VELP.

G. H. van Hengel Jr., boekhandelaar.

VOORST.

C. Wiegers, Inst. op den huize *Java*.

WAGENINGEN.

E. J. Haspels.
H. P. van Heijst.
H. Klein van de Poll, resident op *Java*.

IJSSELMONDE.

D. Molenaar, steenbakker en landeigenaar.

ZALT-BOMMEL.

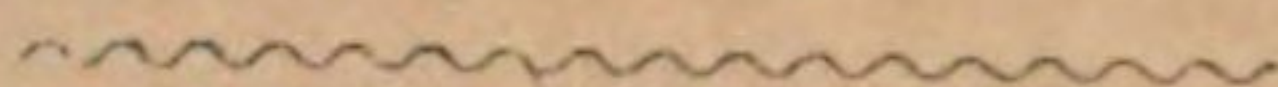
J. Noman & Zn., boekhandelaars, 7 Ex.

ZUTPHEN.

Gebrs. Willemsen, boekhandelaars.

ZWOLLE.

Mr. J. Thiebout.

INHOUD.

BATAVIA	Bladz.	2.
BUITENZORG	"	37.
BANTAM	"	53.
PREANGER—REGENTSCHAPPEN	"	81.
KRAWANG	"	109.
CHERIBON	"	122.
TAGAL	"	145.
PEKALONGAN	"	155.
SAMARANG	"	161.
KADOE	"	176.
BAGELEN	"	187.
BANJOEMAAS	"	211.
SOERAKARTA	"	225.
DJOKJOKARTA	"	242.
JAPARA	"	261.
REMBANG	"	267.
SOERABAIJA	"	284.
MADURA (SOERABAIJA).	"	293.
KEDIRIE	"	329.
MADIOEN	"	340.
PATJITAN	"	347.
PASSAROEAN	"	354.
BEZOEKIE	"	387.
BANJOEWANGIE	"	402.

OPGAVE EN VOLGORDE DER PLATEN,

IN HET EERSTE DEEL.

1. EEN BRUILOFTS-OPTOGT.	tegenover bladz. 22.
2. DE BERG SALAK	" " 38.
3. ARTJA-DOMAS	" " 40.
4. PASSER TE BUITENZORG	" " 49.
5. DE RUÏNEN VAN DEN DALAM DES GE- WEZEN SULTANS VAN BANTAM	" " 77.
6. SAMARANG	" " 162.
7. DE RUÏNEN VAN PRAMBANAN	" " 244. <i>front</i>
8. HET WATERKASTEEL TE DJOKJOKARTA. . .	" " 252.
9. EENE BEGRAFENIS	" " 269.

ERRATA:

op bl. 51	reg. 3 v. b.	<i>staat:</i>	Toegoe,	<i>lees:</i>	Tjakong.
" " "	" 5 v. o.	"	184,500,	"	1,845.00.
" " 80	" 7	"	6,936,	"	69.36.
" " "	" 8	"	2,218,850,	"	22,188.50.
" " "	" 9	"	rijst,	"	ongebolsterde rijst.
" " 95	" 13	"	achter het woord Java	bij te voegen:	in de Gouvernements-tuinen.
" " "	" 12	"	achter het woord koffij	bij te voegen:	met inbegrip van 9,700 pikols, ingekocht van de vorsten van Socrakarta en Djocjokarta.

Toen ik in het jaar 1852 naar Neêrlands-Oost-Indië terugkeerde, was ik bestemd om aldaar eene Algemeene Inspektie over de Protestantsche kerk en het schoolwezen te doen. Ik bereikte Batavia in de maand April, en aanvaardde in de daarop volgende maand de mij opgedragen taak. Nog niet dadelijk had ik het plan beraamd, om geregeld reis-aanteekeningen of een zoogenaamd „dagboek mijner reizen” te houden. Dit denkbeeld kwam eerst bij mij op, toen ik mijne reis over Java en Madura reeds had ten einde gebragt; – en van hier is het, dat ik over eene oppervlakte van 2444 mijlen, waarop ongeveer 14 millioenen menschen wonen, geen volledige schriftelijke nota’s bezit. Ik zal mij dus, voor zooveel deze eilanden aangaat, wel eens moeten bedienen van die aantekeningen, welke ik „in het hoofd” gemaakt heb, hetgeen zeggen wil, dat ik nu en dan mijn geheugen zal moeten raadplegen. De lezer zal hierbij echter niets verliezen. Waar mijne memorie soms ontrouw zijn mogt of te kort schiet, zal ik, ook op het gevaar af der verdenking van plagiaat, het ontbrekende aanvullen met hetgeen ik uit andere bronnen putten kan, gelijk ik ook hiertoe mijne toevlugt zal nemen, waar mijne aantekeningen betreffende de zoogenaamde Buitenbezittingen misschien hier of daar ontoereikend mogten zijn.

Die bronnen zijn algemeen bekend, en ik mag mij dus ont-

slagen rekenen van de verpligting om de naamlijst te geven der mannen, die over Neêrlands-Oost-Indië, hetzij in haar' geheelen omvang, hetzij fragmentarisch, geschreven hebben. Ook meen ik wèl te doen, wanneer ik niet telkens tot den schrijver zal verwijzen, dien ik heb geraadpleegd, of den titel vermelden van 't geschrift, dat mij te stade kwam. Misschien zou ik hiermede den lezer lastig zijn, en mij zelven zou 't soms moeilijk kunnen vallen om met vereischte juistheid en nauwkeurigheid aan te halen. — Maar voor alle dingen wensch ik, dat men geen „beschrijving” van Neêrlands-Oost-Indië van mij wachte. Ik heb slechts eene Reis-beschrijving door die gewesten aan te bieden. Men weet, dat ik niet gereisd heb met het doel om te reizen. Het reizen was voor mij slechts een middel om mijn doel te bereiken. Ik had een' van hooger hand tot een bepaald oogmerk opgelegden last te volbrengen, en aan dat oogmerk heb ik getracht, zooveel in mij was, naar behooren te beantwoorden. Doch op het uitgestrekte veld, dat ik hiertoe bewandelen moest, heb ik veel gezien en gehoord, dat buiten mijn' eigenlijken werkkring omging en daarvan was afgescheiden. Dat vele nu, — en dus niet alles, wat er te zien en te hooren was, — is door mij opgeteekend, en wordt thans, verrijkt en vermeerderd met hetgeen mijne nota's van elders moest aanvullen, het publiek ter lezing gegeven.

Is men genegen om mij op mijne verschillende reizen, welke ruim vijf achtereenvolgende jaren geduurd hebben, te vergezellen, neme men dan deze bladzijden ter hand.

Ik moet natuurlijk in de eerste plaats spreken over de met 383,281 zielen bevolkte residentie:

BATAVIA.

Vooraf dient de kotta, — dat is: de stad, — Batavia, en wel meer bepaald de „oude” stad, hare beurt te hebben. Maar wat zal ik van deze hoofdplaats onzer Oost-Indische Bezittingen

zeggen, — die wijdberoemde „Koningin van het Oosten,” zoo als de oude schrijvers van haar gewagen! Men weet dat ze reeds zoo dikwijls beschreven is, en veel beter dan ik het zou kunnen doen. Men weet ook dat ze geen type eener Oostersche stad genoemd kan worden, want het europeesch of westersch element domineert er, en is zoowel in de bouworde der huizen en den ganschen aanleg der stad als in het maatschappelijk leven doorgedrongen. Fraai en bevallig kan men die oude „Koningin van het Oosten” ook niet heeten. Ze slingert niet over heuvelen, — ze hangt niet aan den voet der bergen; — ze ligt op een laag en vlak en effen alluviaal terrein, aan de noordzijde door moerassen afgezet en door de Java-zee begrensd. Eigenlijk zou ik liever van haar gezwegen hebben, indien ik dit had mogen doen. —

Op hare schoone reede, — aan de westzijde en ten noorden door vele eilanden beschermd, en prijkende met ontelbare schepen en vaartuigen, — hebben we onze pirooschaaf of stoomboot, die ons van Singapore bragt, verlaten, en in de sloep plaats genomen, welke ons naar land moet brengen (1). We bereiken het zeehoofd, en de monding der rivier, die we invaren, en stappen aan wal voor de groote en ruime lokalen der inkomende en uitgaande regten. Nu zijn we op het terrein der voormalige hoofdplaats van het oude rijk van Padjadjarang. In den omtrek zien we al aanstonds eenige belangrijke gebouwen, als: het gebouw ter zuivering van drinkwater voor de schepen, een groot gouvernements-pakhuis, de haven- en equipage-werven, de marine-pakhuizen, den uitkijk en het entrepot. Maar belangrijk vooral is de historische herinnering, die aan dezen omtrek verbonden is. Hier namelijk zijn we op de plek, waar eens het in 1619 gebouwd en door P. VAN DEN BROEK zoo dapper verdedigd Kasteel van Batavia stond, die vermaarde en altijd gedenkwaardige residentie der eerste Gouverneurs-Generaal; — en op

(1) Zie Dagboek mijner overlandmailreis van Nederland naar Java in 1852.

dezelfde plaats, waar we nu staan, omringd van velden en gebouwen, lagen eens de schepen voor dat kasteel ten anker! In 1834 stonden nog de fundamenten van zijn geduchte en weleer zoo zwaar geteisterde muren. Hier verrijzen de heldengestalten van PIETER BOTH en JAN PIETERSZ. KOEN ons voor den geest, en de verbeelding ziet de legers van Jakatra en Bantam en Mataram het kasteel bedreigen in de bange jaren van 1619 tot 1628! — Een paar schreden verder passeren we eenige oude door de inlanders hoog-vereerde kanonnen zonder affuit (waarover nader); en we bevinden ons in de grijze poort der stad, — gedenkteeken van den eersten tijd der vaste vestiging der Nederlanders op Java, — en weldra voor het oude en eerwaardige stadhuis, getuige van zooveel wat hier geschied en verleden is. De lezer denke zich nu eene ouderwetsche oud-hollandsche stad met eenige breede straten en grachten, en talrijke voor-, achter-, dwars- en zijstraten, allen dicht bebouwd met oud-hollandsche huizen. Verlaten we het groote plein voor het stadhuis, en volgen we de zoogenaamde groote rivier, die de stad doorstroomt, dan zien we aan haar beide oevers niet anders dan kolossale gebouwen, vroeger door hooggeplaatste personen bewoond, thans handels-magazijnen, pakhuizen en europésche toko's of winkels. Aan het zuidelijk einde dezer gebouwen staat het groote lokaal der Javasche bank en het beursgebouw. Westelijk van hier komt men in de Chinesche kamp of wijk, waarin p.m. 20,000 chinezē wonen, en waar de prachtige chinesche huizen van den Majoor en Kapitein (civiele Hoofden) der Chinezen met groote Draken prikken, als zinnebeeld van magt en grootheid, en door steenen leeuwen met opgesperde kaken als wachters bewaakt worden. In het midden van deze kamp staat het chinesche hospitaal, hetwelk in 1799 gesticht werd, en waarin we eenige krankzinnige Chinezen en inlanders zien opgenomen. Van daar oostwaarts teruggaande, en den rivierarm, die de chinesche kamp doorloopt, volgende, nadert men het ruime en nette Stadsverband, of het Stads-hospitaal voor kranke inlanders; en van daar de hoofdstraat der stad, — waarin honder-

den van inlandsche en chinesche, en ook verscheidene europésche, winkels zijn, — een eind weegs oprijdende en dan nog verder oostwaarts voortgaande, komt men bij de zoogenaamde Buitenkerk der evangelische gemeente, welk gebouw in 1695 werd opgericht. Binnen de ommuring van dezen tempel ziet men eenige fraaije grafzerken, en daar tusschen, bij den ingang der kerk, den sierlijk-bewerkten grafsteen van den in 1725 overleden Gouverneur-Generaal HENDRIK ZWAARDECROON, wiens naam aan de invoering der koffijteelt op Java zoo naauw verbonden is. Noordwaarts van daar den rivierarm, die de oostzijde der stad als het ware begrenst, volgende, ziet men den ouden chineschen klinting of tempel, omringd van eenige herwaarts vervoerde Hindoe-beelden. Deze tempel, — naar ik meen, de eerste die op Java gebouwd werd, — staat bij het volk van het „hemelsche rijk” in groot aanzien, en de eeden, die het er komt zweren, worden als heilig en onschendbaar aangemerkt. — En nu van hier naar de Buitenkerk terugkeerende, en verder langs de rivier zuidwaarts gaande, komt men aan den ouden Weg van Jakatra, waar vroeger tal van europésche huizen stond, maar thans de ledige erven en verlaten perken en waranden van vervlogen dagen spreken. Oostwaarts van dien weleer vermaarden weg ligt het chineesch kerkhof eenzaam in het vlakke veld. Duizend en duizend heuvelen verheffen zich, allen van denzelfden vorm en hoogte, en onder elken heuvel slaapt een doode in een net-gemetseld en wit-gepleisterd graf!...

We zijn weer in de stad, rijden nog een tiental straten door, en staan weer op het plein voor het oud stadhuis, dat als droefgeestig op ons nederziet, en ons schijnt toe te roepen: „1628 en 1852!...” Daar liggen meer dan twee eeuwen tusschen die beide jaartallen; en wat zou dat stadhuis, wat zouden al die gebouwen der straten en grachten, wat zouden al die muren en gevels niet verhalen, indien we er op lezen konden wat ze gezien en gehoord hebben! Oud-Batavia is rijk in herinneringen! Herinneringen van moed en trouw, van volharding en

zelfopoffering, van roem en glorie,... maar ook herinneringen, die het hart beklemmen! Naast de helden-gestalten der vaderen, naast de lichtbeelden van BOTH en KOEN en VAN DEN BROEK en zooveel andere dapperen, verrijzen de donkere figuren der verraders JAN PEKEL en PIETER ERBERVELD, onder het bestuur van A. VAN DIEMEN en H. ZWAARDECROON in 1636—1646 en 1718—1721. Ze stierven den dood der verraders, hier, voor dit stadhuis, dat nog in zijn donkere welven de marteltuigen bewaart, waarmede ze gefolterd werden, en het vreeselijk rad, waarop ze 't leven lieten! En eenige jaren later, in 1740, zag ook dit stadhuis de straten rooken en het water der grachten rood worden van het bloed der tienmaal-duizend chinezen, die onder VALCKENIER's bestuur door 't woest gemeen wreedaardig werden afgemaakt! En 60 jaren later, in 1800, zag ook dit stadhuis de reede zijner stad door britsche schepen geblokkeerd, en 11 jaar daarna de albionsche troepen onder Lord MINTO van Tjilintjing naderen, en stad en kolonie op den 18^{den} September aan vreemdelingen overgaan!... Maar waartoe meer? Dat alles is voorbij! En ook Oud-Batavia is voorbij! Het Batavia van heden is het Batavia van voorheen niet meer, — het waarlijk oude Batavia, waarvan we zooveel vreemds gehoord en gelezen hebben, en waarvan VALENTIJN zooveel heeft opgeteekend! Er is zooveel gesloopt en verdwenen en verachterd, en zooveel veranderd en vervallen en vergeten! De „Koningin van het Oosten” heeft hare kroon verloren en de luister van haar' troon is niet meer! Sedert 1808 is de oude stad allengs door de europeanen verlaten, en nu nog slechts bewoond door de zogenaamde „Inlandsche kinderen,” door Maleijers, Chinezen, Arabieren, Cipaijers of Bengalezen, Klingalezen of Indiërs (Kling), en Mooren (orang-kódja.) Alleenlijk hebben de hollandsche, engelsche, duitsche, amerikaansche en fransche kooplieden er hunne kantoren en magazijnen, gelijk men er ook een aantal koper- en blikslagerijen, kalk-, steen- en pannebakkerijen, verwerijen, goud- en ijzersmederijen, en eenige leerlooierijen, arakstokerijen, rijdtuigfabrieken en partikuliere drukkerijen geves-

tigd vindt. Wij willen thans ook doen, wat de europeanen van Batavia sedert 1808 deden, en mede de ontropische stad Oud-Batavia verlaten, om een bezoek te brengen aan de nieuwe stad, of Nieuw-Batavia, dat van 1 tot 7 palen of tot op 2 uren en 20 minuten landwaarts in gelegen is en de wijken Rijswijk, Noordwijk, Weltevreden enz. bevat.

Doch eerst deel ik eene historische of traditionele herinnering omtrent Oud-Batavia mede, op welks bodem eens het oude Jakatra stond, de voormalige hoofdplaats van het groote rijk van Padjadjarang, hetwelk ongeveer 200 jaren op Java heeft gebloeid.

De invoerder namelijk van het Islamisme in westelijk Java in het begin der 15de eeuw, sech of sjech IBN MOELANA, bijgenaamd Soesoehoenan-Goenong-Djatie, d. i. „wereldlijk en geestelijk opperheer van den berg der eiken”, had zijn’ 28 jarigen zoon MOELANA-HASSAN-OEDIEN tot Vorst van de provincie Bantam verheven, nadat ze door dezen ingenomen en tot het Muhamedaansch geloof bekeerd was; terwijl hij zijne dochter of eene zijner dochters, gehuwd met een’ javaanschen prins, tot vorstin verhief van Cheribon, welk gewest zich toen nog uitstreckte van de rivier Nawang af tot aan de afdeeling Bandung in de Preanger-regentschappen toe. HASSAN-OEDIEN, vorst van Bantam geworden, gaf aan het rijk van Padjadjarang den naam van Bantam, en veranderde het eigenlijk Padjadjarang in een regentschap, dat zich van Straat-Sunda ten N. tot en met Tjanjor (in de Preanger-regentschappen) ten Z., en tot aan de rivier Pontang ten W. en de gezegde rivier Nawang ten O. uitstreckte, — terwijl hij het bestuur van dit gewest of regentschap opdroeg aan den Prins of pangherang SOERA-KERTA, die te Jakatra of Jakarta als de hoofdplaats van het regentschap gezeteld was. — Tijdens het bewind nu van dezen Prins werd gemelde hoofdplaats Jakatra in 1619 door de Hollanders genomen, en het kasteel van Batavia, en later de stad, als het ware op de puinhoopen der oude hoofdnegorij opgetrokken.

De inlandsche traditie voegt bij het bovenstaande nog eenige verstrooide berigten, die wij hier willen mededeelen, namelijk: dat vòòr de verheffing van HASSAN-OEDIEN tot Vorst van Bantam het bestuur van dit heidensch gewest door den Hindoe-Vorst van Padjadjarang was opgedragen aan drie regenten, waarvan er één in het westelijk deel, één in het middengedeelte, en één te Bantam-Girang woonden; — dat de regent van Bantam-Girang, met name MAS-DJONDJO, spoedig onderworpen werd, het Islamisme aannam, en door HASSAN-OEDIEN tot Rijksbestierder of Mangkoe-Boemi verheven werd; — dat de regent van den westhoek ook weldra in onderwerping kwam; — doch dat de derde regent, die bij den bantamschen berg Poeloe-Sarie woonde, met name ADJAR-DOMAS of ARTJAH-DOMAS, ook wel Loera-POETJING-KOEMING genaamd, zich gewapender hand bleef verzetten, het Islamisme niet aannam, en (volgens eene javaansche legende) plotseling verdwenen is, en, tot straf omdat hij het muhamedaansch geloof niet wilde belijden, in steen werd veranderd; — dat wijders het rijk van Padjadjarang gesticht is in het javaansche jaar 1084 (welke jaartelling 73 jaren of, volgens anderen, 94 jaren ten achteren is bij de christelijke jaartelling,) door zekeren KOEDALALEAN, zoon van den in de javaansche Tooneel- of Waijang-geschiedenis beroemden, en in het episch gedicht „Brata-joeda” bezongen, vorstelijken held PANJI-INO-KERTA-PATI, vorst van Djenggolo in oostelijk Java; — dat deze LALEAN, door de listen van den staatsdienaar BAKA of BOKO, den Modjopâhitschen troon in oostelijk Java aan zijn’ broeder had moeten afstaan, en daarop naar westelijk Java getogen was; — dat hij als vorst van westelijk Java of Padjadjarang werd opgevolgd door PRABOE-MOENDING-SARIE in 1112, wiens oudere broeder naar Indië (kling) getogen was, en dat, 7 jaren na PRABOE’s komst tot den troon, gezegde oudere broeder als Muhamedaan, en onder den naam van hadjie of Priester POEWA, uit Arabie en van een’ arabier vergezeld terugkeerde; — dat de rivier Tjie-Pamalie toen de grensscheiding tusschen het rijk van Padjadjarang en het rijk van Môdjôpâhit was; — dat de hoofdplaats van

Padjadjarang eerst te Tjidamar in Soekapoera (Preanger) gevestigd geweest is, en later, door toedoen van den fanatieken hadjie POEWA, die vruchteloos poogde zijn' vorstelijken broeder tot den Islam te bekeeren, naar Buitenzorg werd verlegd, ter plaatse welke nu nog Batoe-toelies genoemd wordt; — dat een latere vorst van dit rijk, RATOE (koning) GALOEH of PAMAKAS genaamd, zoon van RATOE-KAMANA, in 1165 eenen kruistogt zou gedaan hebben naar het maleisch schier-eiland Malakka, alwaar toen sultan ISKANDER SJAH of sri (Hoogheid) SIN-DERGA regeerde; — dat een later vorst van Padjadjarang, genaamd MOENDING-WANGIE, na het jaar 1179 regeerde en 3 zonen had; — dat zeker kluizenaar SIE-ADJAR-GOENONG-PADANG (de leeraar van den berg Padang), die zich bij den berg Salak in eene pertapaän (bid- of boeteplaats) ophield, dezen MOENDING-WANGIE voorspelde, dat de zoon van eene zijner gondé's (bijwijken) hem om het leven zou brengen; en dat, toen die zoon geboren was, de vorst hem in een korfje in de rivier Tjidanie of Tjitandooi liet werpen, doch dat een visscher van Bantam, genaamd KIAI (grootvader) JAKA of KIAI-BALAN-KANTRANG, het kind vond, het opvoedde en het TJONG-WINÔRÔ of, volgens anderen, BANJAK-WEDI noemde; — dat de laatste vorst van Padjadjarang, PRABOE-SILIE-WANGIE, die na 1380 regeerde en bij de invoering van den islam in westelijk Java in 1415 weigerde de leer van MAHOMED te omhelzen, tot straf dezer weigering met 800 personen van zijn gevolg, benevens zijn' zoon PRABOE-PURWA-KALIE of PRAWAKALIE en zijn' kleinzoon GLAB-NJAWANG, in steen zou veranderd zijn; — en eindelijk dat de derde zoon van dezen versteenden koning, genaamd PRABOE-SEDA of Loerah-KOEMING, gevlugt zou zijn naar het Kendangsche gebergte in Bantam, — alwaar zijne afstammelingen (gelijk bekend is,) nu nog wonen onder den naam van Badoei of orang-Boeddha, d. i. Boeddha-menschen.

Ten slotte wordt ons nog verhaald, dat HASSAN-OEDIEN, die een' leeftijd van 100 jaren zou bereikt hebben, geregeerd heeft van het jaar 887 tot 959 der muhamedaansche tijdrekening; —

dat hij werd opgevolgd door zijn' zoon MOELANA-JUSUF, die in Bantam den aanleg van sawah's of zoogenaamde natte rijstvelden zou hebben ingevoerd en 10 jaren regeerde; — dat voorts aan een' afstammeling van dezen, met name ABOEL-MOFACHIR-MAHMOED-ABDOEL-KADIR, van wege Mekka de titel van sultan werd geschonken, — en dat van dit tijdstip af de sultans van Bantam bij hunne troonsbestijging een gezantschap naar Mekka hebben afgevaardigd. —

Ziedaar wat ons omtrent het beroemde koninkrijk Padjadjarang, zijne opkomst, uitgestrektheid, ondergang, en omtrent zijne lotgevallen en die zijner vorsten, is bekend geworden. Over bovengenoemden bantamschen versteenden regent en den versteenden vorst PRABOE-SILIE-WANGIE spreek ik nader, als ik den lezer te Buitenzorg bij de groep steenen beelden van ARTJAH-DOMAS brengen zal. Ook over den bovengenoemden TJONG-WINÔRO hooren we later meer in het verhaal der stichting van een ander beroemd koninkrijk op Java, het koninkrijk van Môdjôpahit of Madjapahit. — Ten aanzien van den in de javaansche historien beroemden vorst MOENDING-WANGIE, dien ik almede hooger genoemd heb, verschilt de sage of legende der Javanen. Volgens de gewone of algemeene traditie namelijk nopens zijn wedervaren zou hij werkelijk door TJONG-WINÔRÔ gedood zijn, maar volgens eene variant-lezing door TJONG-WINÔRÔ slechts onttroond, en onder den naam van goeroe of leeraar POETRA op den berg Salak als kluizenaar zijn gestorven. Op dien berg ook wijzen de inlanders nog eene oude grafplaats aan, onder bijvoeging, dat hier een der vorsten van Padjadjarang rust. — De bovenvermelde Badoei of orang-Boeddha in het kendangsch gebergte zullen den lezer nader bekend worden, als ik over de residentie Bantam spreken zal.

Doch we mogen ons voor het oogenblik niet langer door de half-historische en half-fabelachtige berigten omtrent Padjadjarang laten ophouden. Ook zullen we nog gelegenheid hebben, om ten aanzien van dit rijk en tevens omtrent dat van

Môdjôpahit eene legende of traditie der inlanders mede te deelen, wanneer we bij de rivier Tjipamalie, de oude grens-rivier van oostelijk en westelijk Java, zullen gekomen zijn. Thans vatten we den draad onzer beschrijving van Batavia weder op, waar we dien, ten wille onzer uitwijding op het gebied van historie en overlevering, hadden afgebroken.

We nemen nu onzen weg langs het Molenvliet, een gegraven kanaal, waardoor de rivier Tjiliwong een deel harer wateren naar de oude stad laat stroomen. Op dezen weg passeren we eene lange reeks van europésche, inlandsche en chinesche woningen. Een inlandsche missighiet of moskee, en eenige huizen en inlandsche dorpen en gehuchten (kampong's en doeko's of djantilang's) zijn aan de overzijde van 't kanaal gelegen, alwaar ook eene hoogst-belangrijke werktuig-fabriek te zien is. Daarop volgen eerst het voormalig hôtél van wijlen den Opperlandvoogd J. SIBERG, thans het diakoniehuis der evangelische gemeente, en het plein van het voormalig landsbureau der zoogenaamde Pennisten, en wijders het groote Hôtél des Indes, vroeger het lokaal van het eerste meisjes-Instituut op Java, en eenige fraaije huizen, die er als lustverblijven uitzien. Thans zijn we in eene stad, die de „stad der villa's" heeten mag met even goed regt als Venetie de „stad der paleizen" heet, en te gelijk op een' driesprong van wegen. Westelijk van ons staan het Marine-hôtél en de kaserne der kavallerie; oostelijk ligt Noordwijk, een fraaije weg langs het gezegd kanaal met witte villa's en dicht geboomte, en aldus genoemd naar de schans Noordwijk, die hier door de O. I. Kompagnie weleer gebouwd was; — aan de overzijde van dit kanaal ligt de nog schooner weg van Rijswijk, — en eindelijk zuidelijk van ons ligt de belommerde en frissche weg naar Tanah-abang. Op den hoek van den weg van Rijswijk staat het groote societeits-gebouw: de Harmonie, en daaraan belendt het lokaal van het Bataviasch genootschap van kunsten en wetenschappen. Langs dezen lommerrijken weg voortgaande, passeert men weder eenige villa's, en tevens het hôtél van den Opperland-

voogd, het kolossaal Hôtel der Nederlanden, en het partikulier Godshuis, genaamd het Parapattan-weezen-gesticht. Verder rijdende, passeert men twee armen der rivier Tjiliwong, en bevindt zich te Weltevreden, aldus genoemd naar een voormalig landhuis, Weltevreden geheeten, gebouwd door den bekenden stichter der Depoksche gemeente, C. CHASTELEYN (over wien nader), en gedurende de jaren 1750 tot 1775 bewoond geweest door de Opperlandvoogden MOSSEL en VAN DER PARRA. Tusschen de beide rivier-armen ligt de ontzaglijke citadel Prins Frederik, die haar' korten en dikken toren boven hare breede wallen, grachten en geboomten schilderachtig uitsteekt. Op Weltevreden zien we eerst het magazijn der geneesmiddelen, en dan een fraai vierkant plein, in welks midden zich een zuil verheft, die met een' leeuw gekroond is. Het is de zuil van Waterloo, gesticht in 1826 door den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GISIGNIES, ter gedachtenis aan de zegepraal bij Waterloo in 1815. Van daar draagt dit plein den naam van Waterloo-plein. Reeds in vroege jaren was hier het militair kampement aangelegd, dat de inlanders Tangsie noemen, zoodat de wijk Weltevreden nu nog onder den naam van Tangsie bij hen bekend is. Rondom het plein staan de woningen der officieren, — het ijzeren monument ter gedachtenis aan den Generaal MICHIELS, die in 1849 op het eiland Bali sneuvelde, — de roomsch-katholieke kerk en het bisschoppelijk huis, — het paleis van justitie, de officieren-societeit: Concordia, — en tusschen deze beide laatste gebouwen in het kolossale Paleis der lands-bureaux. Dit paleis, gesticht door den Gouverneur-Generaal Maarschalk DAENDELS (1808-1811), en voltooid onder den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GISIGNIES in 1826, was oorspronkelijk tot paleis der Opperlandvoogden bestemd. Behalve de landsbureaux, vindt men in het hoofdgebouw en zijne kolossale vleugelgebouwen het lithographisch bureau der genie, de landsdrukkerij en het depot van zeekaarten. De groote gehoorzaal prijkt met de portretten der 55 Gouverneurs- en Kommissarissen-

Generaal van Neêrlandsch Indië. Oostelijk van het gebouw staan de gevangenis, het tooneelgebouw, het gebouw der vrijmetselaars-loge „de star in het oosten,” en het gebouw der lands-posterijen; en zuidwestelijk er van de groote kasernes der infanterie, de artillerie-gebouwen, en het groote en prachtige militaire hospitaal, gebouwd aan den zoom der Tjiliwong, ter plaatse waar weleer het gemelde landhuis Weltevreden stond, welks schoone allée van oude en hooge tamarinde- en kanarieboomen nog overig is. Tegenover het paleis voert een rijdweg naar Gambier of het koningsplein, dat p.m. 4 palen in omtrek heeft en rondom met sierlijke villa's bebouwd is. Aan de oostzijde er van staat de Willemskerk der evangelische gemeente, en aan de westzijde het gebouw der race-club en de kleine nette Armenische kerk. Bij deze kerk rijden we den fraaijen zijweg, Gang-Schot genaamd, door, en bevinden ons op den weg van Tanabang of Tanah-abang. Hier ligt, — ter plaatse, die de inlanders Kebon-djai of gember-tuin noemen, — het schoone christen-kerkhof, beplant met bloemen en boomen, en met kronkelpaden doorsneden. Duizend — duizend dooden slapen hier onder de vele tomben en naalden en zerken, waar boven het tjamara- of dennenloof treurig en melancholisch ruischt. Oude stammen zijn hier door den dood geveld; maar ook hoeveel jonge takken, hoeveel nieuwe loten en spruiten, hoeveel knoppen en pas-ontloken bloemen! Rust zacht, gij dooden, in uw stille donkere woning! Eens komt de groote Landman op dezen akker, en in uw enge kluis straalt het morgenlicht der eeuwigheid!....

Zuidwaarts rijdende, passeert men al weder eenige fraaije villa's, en bereikt den heuvel, waar eens het lusthuis stond van den Opperlandvoogd ANTONIE VAN RIEBEEK, (1709-1713). Hierbij ligt een passer (basâr) of inlandsche marktplaats, en over deze heen voert een binnenweg (de Westerweg geheeten) langs de landen Djatie, Japan, Grogol en anderen, naar Depok en verder naar Buitenzorg. Doch we keeren terug, rijden den nieuw-aangelegden en met nette huizen prijken den weg van

Kebon-sirie (Sirie-tuin) langs, passeren den tweeden zoogenaamden Westerweg, die almede naar Depok voert, en de engelsche kerk, — slaan dan den weg van Parapattan in, en rijden voorts zuidelijk op langs den grooten postweg naar Kramat, Salembah en Meester-Cornelis. Aan beide zoomen van dezen weg ziet men alweder een aantal villa's, tuinen, perken, plantsoenen en geboomten, en zulks tot aan en voorbij Bidara-Tjina toe, welk poststation reeds meer dan 2 uren gaans van het stadhuis in Oud-Batavia gelegen is. Te Meester-Cornelis, aldus genoemd naar de Sterrenschans van dien naam, staat een kolossaal gebouw, dat, vroeger tot een etablissement van Java-thee bestemd, thans tot infanterie-kaserne gebezigd wordt en de aan beide flanken gebouwde woningen der officieren beheerscht...

Doch genoeg. Ik zou den lezer vervelen, als ik het niet reeds lang gedaan heb, indien ik hem nog elders bragt. —

Zoo hebben we dan nu de merkwaardigheden, en tevens de fraaije door duizend boomen en bloemen omringde wit-gepleisterde villa's der europeanen, en in het voorbijgaan ook de hier en daar door chinesche hoveniers aangelegde en met europésche groenten beplante moestuinen, van Nieuw-Batavia in oogenschouw genomen. De vreemdeling staat verrast, dat hij op 3600 mijlen afstands van Europa zulk een schoone stad te aanschouwen heeft. En die schoone stad is tevens ook de hartader van het landsbewind. Daar zijn gevestigd de hooge kollegiën van staat en de algemeene besturen: als de raad van Indië; het militair departement; het hoog gerechtshof en het hoog militair gerechtshof; de direktie van financiën, van middelen en domeinen, van produkten en civiele magazijnen, en van kulturen; de algemeene rekenkamer; het hoog kerkbestuur; de hoofdkommissie van onderwijs; de verschillende direktiën der openbare werken, der genie, der artillerie en der geneeskundige dienst; de direktie van het bataviasch genootschap van kunsten en wetenschappen, en zooveel andere direktiën en besturen meer!

Mag ik, dan wil ik nog den lezer brengen in het lokaal van dit bataviasch genootschap, in 1778 door RADERMACHER

opgerigt, om hem de schoone kollektie te toonen van ethnologische en archæologische voorwerpen. Hier is vooral merkwaardig het Hindoe-panthéon, of de steenen beelden van BUDDHA, VISCHNOE, BRAMA, GANÉSA, SIVA, DOERGA, PARVATI, BANASPATI, en zooveel anderen, allen min of meer fraai gebeiteld, doch doorgaans verminkt of geschonden. Deze beelden zijn met groote moeite en kosten uit het binnenland naar Batavia overgebracht, en trekken de bewondering der archæologische dilettanti in hooge mate. Laat mij een paar beelden ter loops beschrijven.

De GANÉSA, — door de Javanen ook BATARA-GANA of BATÔRÔ-GONO of MONDOLIKO genoemd, zoon van SIVA, of van MAHADÉWA, eene incarnatie of avatara van SIVA, en den god der wijsheid voorstellende, — is een beeld van p.m. 3 voet hoog, in zittende houding, met een' olifantskop en snuit, en in de 4 handen een gadha of parasja, d. i. een bijl of olifantshaak, en verder een' staf of stift, den wonderring (Soedarsoen), een bakje en een' rozenkrans vasthoudende. De beenen zijn op een lotus-bed onder het lijf geslagen. Het ligchaam is overdekt met vele keurig-bewerkte bandelieren en koorden (sennaar), en de tiara of kroon (jamang) is met de SIVA-teekenen: een doodshoofd en een wassende maan, bewerkt.

De BANASPATI, of misschien KALA, — een der avatara's van SIVA, den vernieler of verdelger, — is een beeld van ruim 3 voet hoog, met uitpuilende oogen, groote slag tanden, en twee hoornen, waar tusschen een doodshoofd grijnst. Het beeld is met vele versierselen omhangen.

Daar ginds staat een ander beeld, misschien een MAHADÉWA, van ruim 2 voet hoog, sterk gebouwd, doch dwergachtig. De regterhand rust op eene knods, en de linkerhand omvat een kort zwaard. Een tiara prijkt op het hoofd. In de ooren zijn eenige versierselen (soembeng), en om de enkels, armen en polsen eenige ringen.

De DOERGA, eene incarnatie of avatara van PARVATI en echtgenoot van SIVA, is het beeld der overwinnende deugd, tegenover MAISJASOERA, of de actieve ondeugd.

De SIVA, of MAHADÉWA, is de god der vernielende of verwoestende kracht. Het beeld heeft eene kruik in de hand als zinnebeeld van den boeteling of askeet, en een' drietand (trie-soela). Het gewoon attriboot, eene slang, doet het als het beeld van SIVA kennen.

De meeste beelden hebben 4 armen en sommigen 8 armen, en bloemen-trossen, of alleen de lotus-bloem, of een werpschijf, of een' waaijer, of andere soms onherkenbare voorwerpen, in de handen. Ook van den beroemden stier of Nandi en van de Naga-slang ziet men afbeeldingen in steen gebeiteld. De Nandi of heilige stier is een beeld van ruim $2\frac{1}{2}$ ellen lengte, met een dekkleed met dubbelden uitgewerkten rand, — met padma-bloemen en padma-knoppen op den rug, — met een schoon halssnoer van fijn-gebeiteld band, — met een koord met bellen om den nek, en de heilige schel aan die koord gehecht, — en eindelijk met een' dubbelden band of snoer om het ligchaam achter het dekkleed. Een padmasana maakt het voetstuk uit, waarop het fraai-bewerkte dier in liggende houding is afgebeeld.

De beelden van BOEDDHA, van MAHADÉWA, en van VISCHNOE (den god der instandhouding) met zijne schelp of zeehoorn, en van LAKSCHMI of DEWA, zijne gade; — van BRAMA met zijne 4 aangezigten en de Veda; — van KHRISNA, den APOLLO der Hindoes; — van KAMA, den god der liefde, zoon van KHRISNA, — en van den vogel GAROEDA, waarop SIVA gezeten is, — trekken al verder onze aandacht.

BRÂMÂ (of BRAM, BIRMAN, BRÔMÔ) werd, volgens de hindoesche mythologie, geboren met 5 hoofden, en wel uit eene niluphar (taverai, nenuphar) of Nijl-bloem; doch SIVA, de echtgenoot van PARVATI, zou hem er een hebben afgeslagen. Hij was gehuwd met SARAS-VÂTI, de godin der muzyk, of wel eene hemelsche zangeres (gand' hewa), afgebeeld als een vogel met het hoofd eener vrouw. — BRAMA heeft geen eigenlijke eeredienst of cultus gehad, omdat zeker boeteling BOEMOENIE hem met een braminsch vervloekings-formulier (mantram) zou vervloekt hebben. Zijn voertuig is een zwaan, en zijn symbool een niluphar of

lotus. In zijne avatara als mensch, heet hij ook DAKSJÂ, en was hij de schoonvader van SIVA. Als DAKSJÂ werd hem het hoofd afgeslagen door zekeren BHEIRÉVA of VIRÂ-BHÂDRÂ, doch SIVA riep hem weder in het leven terug, en zette op zijn' romp den kop van een' ram.

VISCHNOE komt ook voor als APPOE of NARAIJÂNA, d. i. als god der wateren. In die hoedanigheid zit hij op een slang, die dan eens de Naga is, en dan eens de slang Ananta of wel de Mahasécha. In zijn 4 armen houdt hij 5 wapenen, pantchaijoedâ genaamd, waaronder de wonderring (soedarsoen), de schelp of zeehoorn (tsjank), en de tsjâkra of puntige metalen schijf of werpschijf. Op zijne borst blinkt de brigoelitha, of de edele steen. Zijn symbool is de Nahman, (waarover later nog iets gezegd zal worden, als we de oudheden bij Djokjokarta bezoeken,) en zijne kenteekenen zijn de vogel Garoeda, de boom met gele bloemen of Kakiai-mara, en de aap of apenkoning HANOMAN, van wien ik de legende later verhalen zal. Soms vindt men VISCHNOE ook afgebeeld als zittende op den Nandi. Hij heeft 10 avatara's of incarnaties ondergaan, waaronder die als de held RAMA of RÔMÔ, als de leeuw SINGHA, en als de dwerg BAMA het meest beroemd zijn. Als de held RÔMÔ, die de Veda's of heilige boeken, welke door een monster geroofd waren, terughaalde, of ook als KHRISNA (een zijner avatara) wordt hij bezongen in het bekende sanskritische heldendicht Ramaijâna of Rama-badra. — SIVA wordt ook als MAHADÉWA (de groote geest), als SOKO (de magtige), en als ISSOEÀRA of ASOEÀRA (de kwade geest) voorgesteld, zittende op den Nandi, — of ook als BHEIRÉVA (de vreeselijke) of VIRA-BHÂDRA, als MAHAKALA (de eeuwige), als KARTIKIA (de krijgshaftige), en voorts ook als SOEPRA, MOENÎE en KANDI-RAÔ. — Volgens eene andere verbeelding is BHEIRÉVA de zoon van SIVA, en uit den adem van dezen geboren, om de deverkels of zuivere geesten te verdelgen en de kluizenaars of boetelingen uit te roeijen. — In de 8 handen, waarmede SIVA dikwijls in stede van met 4 armen en handen wordt afgebeeld, houdt hij dan eens een offerschaal, dan weder

de reeds bovengenoemde trisoela, dan weder een kris of dolk (dindima), eenige doodshoofden, en wijders de heilige offerschel, waarmede nu nog de Boeddha-priesters op het eiland Bali de begrafenissen vergezellen. Soms ook vindt men deze verdelgende godheid afgebeeld met een' krans van menschenhoofden (mûnd-mala of roemala), en versierd met soembengs, halsketenen of bandelieren, armbanden en een' gordel met 7 heilige bellen. Zijn tiara of jamang is versierd met edelgesteenten of ook met kransen van doodshoofden. Soms is zijn lang haar opgemaakt naar de wijze van het haar-kapsel der Hindoe-boetelingen (Dsjetta), en komt het hoofd van GANGA, de godin der heilige Ganges-rivier, uit zijn kapsel te voorschijn. Dit is de aanleiding tot het volksgeloof, dat de Ganges uit SIVA's hoofd ontspringt. Zijne vrouw PARVATI, — ook genaamd Bhavani, DÉUR of Doerga (de deugd), soms ook Prakriti of Prithivi (de natuur), en soms ook Rhodrani (de bloedige), — werd door hem van den berg Mantra medegebragt. Aan SIVA's voeten vindt men soms een' hond (tjakal), en in zijne omgeving de heesters Bilva en Asaka, die hem zijn toegewijd. Zijne woonplaats zou hij op de graven en kerkhoven gehad hebben, — en van daar de kransen van bekkeneelen, waarmede hij omhangen is.

De heilige stier Nandi wordt ook Vahan of Bassoeva of Basva genoemd, — ook Dherma-Dévé (stier der regtvaardigheid), en Nandi-Guessoerer, of portier van den hemel van SIVA. Ook draagt hij den naam van Maisjà (kwaadaardigheid), en dan heeft hij de gedaante van een' buffel, met wiens Asoera (kwade geest) de godheid DOERGA in strijd is. Om deze reden heet hij ook Maisjasoera.

De bovengenoemde GANÉSA, die ook op Java genoemd wordt Radja-Demang, Singa-Jaija of Polléar, draagt over de borst de slangen-keten, het symbool der secte der Sivisten, en heeft een rat aan zijne voeten als zinnebeeld van voorzigtigheid. Zijne moeder heette DOERGA, vrouw van SIVA. DOERGA's brandende blik verteerde het hoofd van haar kind, waarop SIVA gelastte hem het hoofd te brengen van het eerste levende

wezen, dat het hoofd naar het noorden gekeerd hield. Toevallig was dit wezen juist een olifant, en SIVA plaatste toen den afgeslagen olifants-kop op den romp van zijn' zoon (GANÉSA)! GANÉSA is nimmer gehuwd geweest. De slangénketen, die hij draagt, bestaat uit 3 koorden, het symbool van den Trimourty, (waarover later meer gezegd zal worden bij de oudheden van Prambanan,) en wordt Oepavita genoemd, of in het Sanskrit: yegnopavitam. De olifantskop is blijkbaar het zinnebeeld der wijsheid. Zijne kleeding bestaat uit de lungóta, die om het lijf geslagen is, de kammerbanda of kakiha (buikriem), en de tsjoelna of pantalon. Soms ziet men hem afgebeeld met den wonderring (soedarscen) van VISCHNOE, de tsjank en de tsjakra. Deze wonderring werd door VISCHNOE in het vijandelijk leger geworpen, doodde den krijgsman, dien hij aanraakte, en keerde dan van zelfs naar VISCHNOE terug!

VISCHNOE en SIVA dragen ook nog de namen van Bhogavat (de heilige), Nili-kantha (blauw van hals, doelende welligt op de blauwe wolken van den Himalaija), en Dsjaga-nata of heer des heelals. —

Ziedaar, lezer, u in het Hindoe-panthéon van het museum te Batavia vlugtig rondgeleid. Misschien heb ik u vermoeid, maar ik hield dit panthéon voor het belangrijkste dat ik u in Java's hoofdstad, bij ontstentenis van schoone tooneelen der schepping en wonderen der natuur, kon aanbieden.

Wil men nu nog eens eene proeve zien van fraaijen en modernen bouwtrant, dan kan men, bij het militair kampement te Weltevreden, de nieuwe hoofdofficiers-woningen bewonderen, die daar zoo bevallig in haar perken en priëlen staan, met hare platte daken, ranke pilaren, nette veranda's of galerijen en sierlijke kapitelen en lijstwerk. Ze kunnen stormen weerstand bieden, maar zien er toch zoo vlug en ligt en fijngevormd uit, als of de morgenwind ze op zou nemen. De gele kleur harer muren en colonnaden steekt scherp, maar toch niet onbehagelijk, af bij het helderwitte pleister, waar-

mede zich de fraaije villa's als met een bruidskleed tooijen. Gaat men op den zondag-middag herwaarts, dan hoort men tevens op het Waterloo-plein de voortreffelijke militaire muzyk, en ziet men te gelijk de bataviasche wereld, in honderd en nog eens honderd keurige rijdtuigen gezeten, op dat plein en rondom de muzyk geschaard, om later langs de dubbelde rij van tamarinden rondom het koningsplein, bij vluggen draf der paarden, haar' avondtoer te doen.

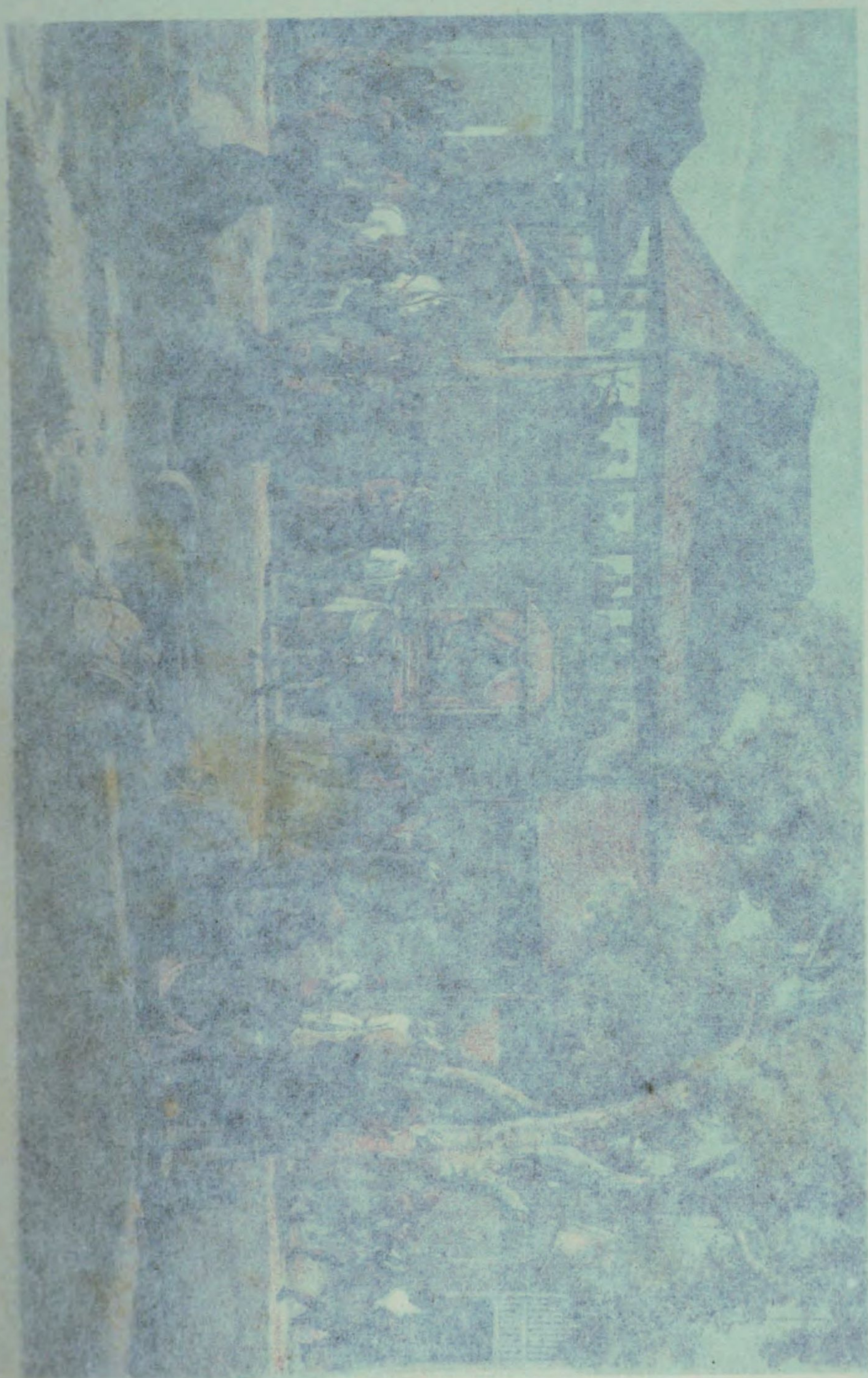
Men meene nu echter niet, dat de nieuwe stad, uit wier salons en galerijen des avonds een zee van licht naar buiten stroomt, een geheel westersch aanzien zou hebben. Overal toch ziet men blokken of buurten, waar Maleijers, Chinezen en Arabieren wonen, en overal tusschen en achter de tropisch-europésche huizen de kampongs en gehuchten der inlandsche bevolking, belommerd door een aantal pinang- en kokospalmen en verscholen achter 't groen der breede en lange pisang-bladeren. Daar binnen en rondom wiegelen frissche boomen met allerlei vruchten behangen, als: de doerian, nangka, mangistan, doekoe, mandelika, kapoel-assam, lansap, kokosan, madja, menteng, papaija, tjermej, bliembing, boni, pompelmoes, ramboetan, salak, delima, jamboe, sirikaija, boa-nonna, gendria, nangka-wolanda en anderen, om van de kwalijk-riekende doch door de inlanders zeer gezochte petéh- en djenkol-vruchten niet te spreken. Ook zijn daarbinnen kleine tuintjes met allerlei inlandsche sayor of groenten beplant, als: katjang, sesawie, klinteng, toemies, ketimon of komkommers, obie en ketella (een soort van aardappelen), oijong, paparé, terrong, bloestroe, kekara, meneer, loddé, taugé, gadoe-gadoe, djingánan, bajam, petégé, melinjoe, enz., terwijl de paggers of hagen omkranst en omslingerd worden door de welige ranken der kolossale laboe- en semangka-vrucht. — Van de javasche Flora zal men almede te Batavia talrijke exemplaren aantreffen, als daar zijn: de groenachtig-roode kenanga, de resida-geurige witte en gele tjempakka, de witte en gele tjempakka-gondol, de melattie-kosta, melattie-telor en melattie-soeson, de roode en

witte gambier, de tjoelan, de gele tongking, de katja-piring, de kombang-montéga of boterbloem, de witte aromatische zoo geurig-riekende kamoening, de roode, witte en japansche patjer of lila-patjer en de patjer-tjina of chinesche patjer, de sintiong, de sinting, de seranéh, de seriban, de poerie, de alas-poeloesarie, de tjoelan-troessie, de groen-gele tanjong, de sirigading, de blek-ketjepek, de wira-poetie, de gele merâkan of paauwbloem, de poekoel-ampat of vier-uren bloem, de poedak, de kra-nassie, de chinesche passiebloem, de sering-soortige tjakra-tjikri, de lila-kleurige boenger, de klimop telang, de kombang-sepatoe of oeriban, de blaauwe, gele en witte seroeni, de witte en roode koepoe-koepoe of kapel, de kombang-dilam, die de geur van patcholie heeft, de kombang-waroe, de santén of sokka, de lima-wantang, de alorwangie, de tjonkok, de keroedjoe, de bakong of lelie, de trattéh of groote watertulp, de kedaka, de seréh, de lènteng, de bangies, de patjong, de kombang-soetra (zijde-bloem), de sembòdja, de kombang-soesoe (melk-bloem), de boeloe-boeloe (pluimbloem), de miàna, de birabantang, de djanger-ayam of hanekam, de nagasari (ook tausek, klampies of oesiet genaamd), de witte sedap-malam (geurig bij nacht), de gele tjempakka-Ceylon, de angang-angang, de witte gambier-oetang of wilde gambier, de witte en donker-paarsche soelassie, de kenanga-tjina of chinesche kenanga, de bloeiende tjemara of tjemara-kombang enz. enz. Van de bergen en uit de bergwouden heeft men ook vele orchydeën in de tuinen overgebracht, als: de pasilan, onjé en vele andere angrek's of parasiet-soorten, wier schoone bloemen òf op kapellen òf op leeuwenbekjes gelijken, en òf hagelwit, òf wit en zwart gespikkeld, òf rood en bruin-getijgerd zijn. Ook ziet men in sommige tuinen de acacia-frondosa, terwijl men bijna in alle perken eene menigte van europésche bloemen ontwaart. — De kambodja-bloem heb ik niet genoemd; ze is de inlandsche grafbloem of kerkhofbloem, waarvan ik later nog spreken zal. De zoo even genoemde witte en paarsche soelassie-bloemen worden bij inlandsche begrafenissen op de lijk-kist gestrooid. —

Ik ben zekerlijk eenigzins uitvoerig in het opnoemen der vruchten, groenten en bloemen, ofschoon ik er nog vele soorten had kunnen bijvoegen. Doch ik ben het, om een denkbeeld te geven van den kwistigen overvloed, dien de vruchtbare bodem van het eiland Java oplevert. De meeste der vermelde groenten zijn zoogenaamde „rijstgroenten”, d. i. die bij de rijst als toespis gebruikt worden. Deze zijn dus inheemsch, en hierom niet te vergelijken met de eigenlijke europésche groenten, waarvan men echter ook het grootste gedeelte met goed gevolg op Java kultiveert. Ook op de javasche Pomona en Flora is toepasselijk, wat ik hier van de javasche Ceres zeg. De bovengenoemde vruchten en bloemen namelijk zijn bijna allen Tropische of liever nog Javasche soorten, die in Europa niet voorkomen en dus ook niet met europésche soorten kunnen vergeleken worden.

Van de zeden, gewoonten en gebruiken der Maleijers en Javanen zal ik wel in den loop van mijn reisverhaal van tijd tot tijd gelegenheid hebben te spreken. Hiervan echter aanschouwt men al dadelijk en dikwijls proeven in het ontmoeten langs de wegen der stad van inlandsche lijkstaatsien en huwelijks-optogten, en de lezer kan zich van den stoet eener trouwplegtigheid der inlanders een denkbeeld maken bij het inzien der hierbij gevoegde plaat. De bruid en bruidegom hebben de armen, schouders, borst en rug ontbloot en met een geel smeersel (beboréh) bestreken. Dit is de staatsie-kleur en het staatsie-toilet. Aan de hoven namelijk der vorsten, b. v. van Soerakarta en Djokjokarta, mogen de prinsen, rijksgrooten en hofdames bij plegtige gelegenheden en in tegenwoordigheid der vorsten geen bovenkleed dragen, terwijl het bovenlijf met geel besmeerd moet zijn. — De bruid heeft het gelaat met een wit smeersel (bedakh) overdekt, en schittert van edelgesteenten. De bruidegom is met een kris met gouden scheede (sarong) gewapend.

Doch later, als ik over Soerakarta spreek, zal ik omtrent eene trouwplegtigheid van een vorstelijk paar iets meer mededeelen. Voor het tegenwoordige moge de teekening wedergeven, wat mijne

Deze en andere voorwerpen, die in het opnoemen der
 planten en dieren, waarvan ik er nog vele soorten
 heb gezien, mijne aandacht hebben getrokken, om een denkbeeld te
 geven van de rijkdom der natuur, die de vruchtbare bodem
 van de Indische eilanden oplevert. De natuur der verzamelde planten
 en dieren is zeer verschillend. De planten zijn de rijkste als toe-
 behoren tot de tropische natuur, die de Indische eilanden, en hierom
 ook de Indische eilanden, de rijkste verzamelde groenten, waarvan
 de meeste in de Indische eilanden niet goed groeien op Java
 en Sumatra. De meeste groenten, die Pomona en Flora is toegepas-
 seerd, zijn de Indische groenten Cereus seg. De levengeroemde
 groenten, die in de Indische eilanden zijn, zijn de Tropische of
 Indische groenten, die in Europa niet voorkomen en dus
 niet met de Europese soorten kunnen vergeleken worden.

De Indische groenten en planten der Maleijers en
 de Indische groenten, die in den loop van mijn reisverhaal van tijd tot
 tijd worden vermeld, hebben te zien. Hierin echter aanschouwt
 men de Indische en dikwijls groenten en het ontmoeten langs
 de Indische eilanden van de Indische lijkstaatsien en huw-
 elijkvereenigingen, en de Indische groenten van den stoet eener trouw-
 vereeniging der Indische groenten. De Indische groenten bij het inzien
 der Indische groenten, die de bruid en bruidegom hebben
 met een Indische groenten, met een rug ontbloot en met een geel
 Indische groenten. Dit is de stantsie-kleur en het
 Indische groenten, die de hoven namelijk der vorsten, b. v. van
 Soerabaja en Soekarta; mogen de prinses, rijksgrouten
 te vermelden, die glogige gelegenheden en in tegenwoordigheid
 der Indische groenten bovenkleed dragen, terwijl het bovenlijf met
 een Indische groenten moet zijn. — De bruid heeft het gelaat met een wit
 Indische groenten overdekt, en schittert van edelgesteenten. De
 Indische groenten is met een kris met gouden scheede (sarong) gewapend.
 Deze Indische groenten, als ik over Soerakarta spreek, zal ik omtrent
 een Indische groenten van een vorstelijk paar iets meer mededeelen.
 Deze Indische groenten moge de teekening wedergeven, wat mijne

EEN BRUILOFTSOPTOCHT.

pen terughoudt. — En wil nu de lezer in gedachten den huwelijksoptogt ontdoen van zijne muzyk en feestelijk aanzien, en zich in plaats van het jonge echtpaar een doodkist voorstellen, die in het midden van den stoet, met pajongs of zonneshermen beschaduwd, door zwijgende mannen gedragen wordt, dan heeft hij zich ook een denkbeeld gevormd eener inlandsche begrafenisplegtigheid.

Zonderling en bevreemdend is de gewoonte der inlanders bij het vernemen eener aardbeving. Toen ik in 1834 te Batavia kwam, had niet lang daarna de geduchte aardbeving van 10 October plaats. Te midden van den onderaardschen donder, terwijl de boomen slingerden en de huizen kraakten, hoorde ik in de kampongs (dorpen) een groot geraas en geschreeuw. Men sloeg op den tontong (een uitgehold blok hout) en riep niet anders dan: „ada, ada!” (we zijn er, we zijn er!) De inlanders gelooven namelijk, dat de aarde gedragen wordt door een groot dier, een soort van mastodont b. v. Als dit dier zich eens verzet, of zich verlegt van de ééne op de andere zijde, of eens een' zijner pooten verplaatst, ontstaat er eene aardbeving, en dan moet het geraas en geschreeuw dienen om hem te herinneren, dat er menschen op aarde zijn, die hierdoor in gevaar komen. Er is echter nog eene andere lezing. De mastodont bemerkt somwijlen gedurende langer of korter tijdsverloop niets van het aanwezen der menschen op de oppervlakte der aarde, die hij draagt. Nu meent hij, dat ze misschien allen dood zijn, en wil zich hiervan vergewissen. Dan schudt hij de aarde en veroorzaakt eene aardbeving (liendoe of gojang-tanah), en de menschen maken dan geraas en roepen hem toe: „we leven! we leven!” of eigenlijk: „we zijn er! we zijn er!” — Men weet, dat onder de oude Thraciërs een volksstam de gewoonte had om, als het donderde, pijlen in de lucht te schieten. Dit geschiedde om de goden te bedreigen. De Javanen en Maleijers echter razen en schreeuwen, alleen om den mastodont, die als een Atlas den aardbol torscht, beleefdelyk te waarschuwen, — zij geven hem slechts „teekenen van leven.”

Ik heb meermalen gehoord, dat de inlanders ook geraas en geschreeuw maken, als er een onweder losbarst. Misschien is dit werkelijk zoo, doch bij eigene ondervinding kan ik hiervan niets zekers zeggen. Intusschen is het waar, dat ze zoo te werk gaan bij zon- of maan-eclips. Ze meenen dat deze twee hemelligchamen dan met elkander vechten (bakkelai), en het rumoer moet dan dienen om de vechtende massa's te scheiden. De Chinezen en Bengalezen bedreigen met ontbloote sabels, zwaarden en klewangs, de schitterende bliksemstralen of de vlammen van een brandend gebouw. Ook houden ze aan den vuurgloed spiegels voor, opdat de vlammen hierin terugkaatsen en van haar eigen beeld verschrikken mogen. De maleisché volken deelen ook gewoonlijk in de bijgeloovige meening, dat de vlammen, als ze zich-zelve in een' spiegel zien, voor hare eigene woede bevreesd worden en zich-zelve uitdooven.

Even vreemd zijn voor den nieuweling te Batavia de chinesche optogten, die bij gelegenheid der chinesche feesten langs de straten plaats hebben. Dan wordt, onder een vreeselijk slaan op koperen bekkens (breng-breng), een fabelachtige groote papieren draak rondgevoerd, wiens ligchaam en kop van binnen met roode was-kaarsjes verlicht zijn, terwijl een aantal geleiders van het monster papieren lantaarns draagt. Het papier, van den draak zoowel als van de lantaarns (lollengs), is rood, geel en groen gekleurd, zoodat de optogt bij avond eene fantastische ver-
tooning maakt. De draak is gewoonlijk $1\frac{1}{2}$ à 2 ellen in diameter dik en 15 à 20 of meer ellen lang, en de dragers laten hem allerlei wendingen en kronkelingen uitvoeren. Als zinnebeeld van magt en grootheid vertoont men hem bij de feesten tjap-gomeh, tjeng-beng, petjoen, tjiöko, en tangtjéh of makan-ondée, die op 26 Januarij, 9 Februarij, 5 April, 27 Mei, 3 September en 23 December, volgens onze tijdrekening, plaats hebben. Makan-Ondée is het feest der levenden; tjengbeng het feest der dooden bij hunne graven; tjiöko het feest der dooden in den tempel; tjap-gomeh het feest der volle maan; en petjoen het feest der nieuwe maan. —

Nog een enkel woord moet ik thans zeggen van de protestantsche of evangelische gemeente van Batavia en van het schoolwezen aldaar.

De protestantsche gemeente bestaat er uit 3645 zielen, waaronder 970 ledematen. Eene afdeeling hiervan is de zoogenaamde maleische, vroeger portugésche, gemeente, die 1100 zielen telt. Voor de nederduitsche gemeente worden de godsdienstoefeningen gehouden in de Willemkerk, — en voor de maleische gemeente in de Buitenkerk, en daarenboven nog in het bovengenoemde diakonie—armenhuis, in de maleische taal. De eerste Bataviasche predikanten waren A. HULSEBOS en J. DUBBELDRIJK. Eerstgemelde kwam te Batavia in hetzelfde jaar, waarin Jakatra werd ingenomen, en alzoo in 1619, terwijl de laatste in 1621 aankwam, en de eerste protestantsche leeraar was die in de maleische taal predikte (1). Sedert Julij 1855 is de protestantsche of hervormde gemeente met de luthersche gemeente vereenigd geworden, onder den collectiven naam van „evangelische gemeente.” Deze evangelische gemeente heeft 4 predikanten, waarvan er één uit het luthersch kerkgenootschap gekozen is.

Dewijl de gemeente te Batavia zich grootelijks uitbreidt, is in gunstige overweging gegeven, om bij de maleische gemeente een' vasten zendeling—leeraar, uitsluitend ten haren behoeve, aan te stellen, en tevens om nog twee kerkgebouwen te stichten, namelijk één voor de nederduitsche gemeente op Meester—Cornelis, en één voor de maleische gemeente op Passer—bahroe bij Weltevreden.

Het lager onderwijs der jeugd te Batavia wordt gedeeltelijk gegeven in de Gouvernements scholen, en gedeeltelijk in particuliere scholen en instituten.

Aan het Molenvliet vindt men de gouvernements—stads—

(1) Zie mijne Chronologisch—Historische schets van de lotgevallen der Protestantsche kerk in N.—O.—Indië van 1615 tot 1857, en mijne Naamlijst der Predikanten en Zendeling—Leeraren in N.—O.—Indie van 1615—1857.

school, bevolkt (in 1856) met 120 kinderen; een instituut voor meisjes, bevolkt met 58 kinderen; en eene partikuliere maleische school op Tankée voor kinderen van christenen, chinezen en muhamedanen, bevolkt met 46 leerlingen.

Op het zoogenaamd Noordwijk vindt men een instituut voor meisjes, bevolkt met 8 kinderen, en een roomsch-katholijk instituut voor meisjes, bevolkt met 31 kinderen en bestuurd door zusters van liefdadigheid.

Op het Koningsplein vindt men twee instituten voor meisjes, bevolkt respectivelijk met 61 en 20 kinderen.

Op Weltevreden vindt men twee gouvernements-scholen, bevolkt respectivelijk met 73 en 200 kinderen.

Op Goenongsarie digtbij Weltevreden vindt men eene partikuliere school, bevolkt met 102 kinderen.

Op Salembah bij Meester-Cornelis vindt men eene partikuliere school, bevolkt met 32 kinderen.

Op Kebon-Sirie vindt men een partikulier instituut voor middelbaar onderwijs, bevolkt met p. m. 15 leerlingen.

Op het zoogenaamd Rijswijk vindt men de Parapattan-weeshuis-school, bevolkt met 54 kinderen.

En eindelijk vindt men nog twee liefdadige scholen, waarvan er ééne, in Kebon-klappa bij Batoe-toelies, bevolkt is met 22 kinderen, en de andere op Basâr-bahroe of Passer-bahroe met 18 leerlingen.

Boven en behalve deze scholen bestond er nog in 1856 eene bewaarschool op Rijswijk, bevolkt met 30 kinderen, die echter in 1857 moest gesloten worden.

In de liefdadige scholen of scholen van liefdadigheid, waaronder men ook eene ambachtsschool aantreft, worden de kinderen van beiderlei kunne gratis gehuisvest, geyoed, gekleed en onderwezen. De kosten er van worden, even als die van het Parapattan-weeshuis, door giften der liefde bestreden. Laatstgemeld gesticht echter wordt gewoonlijk telken jare door het Gouvernement mildelijk beschonken.

De 7 partikuliere scholen en de bewaarschool hadden in 1856

eene gezamentlijke bevolking van 403 kinderen, en de 3 scholen van liefdadigheid eene gezamentlijke bevolking van 128 kinderen.

In het militair hospitaal bestaat eene school ter opleiding van eenige inlandsche jongelieden tot genees- en heilkundigen of doekon's, die zich, na volbragte studie, als zoogenaamde Doktor-Java in de binnenlanden der residentien nederzetten. Desgelijks is er eene verloskundige school ter opleiding van inlandsche vrouwen tot vroedvrouwen. Beide scholen zijn in 1850 en 1851 successivelijk opgericht door de toenmalige chiefs der geneeskundige dienst, de Heeren BOSCH en WASSINK, en hebben reeds verscheidene bekwame discipelen opgeleverd.

Aangezien de christen-bevolking van Batavia jaarlijks toeneemt, is in gunstige overweging gegeven, om de partikuliere school op Kramat of Salembah tot eene gouvernements-school te maken, en tevens om de 2de gouvernements-school te Weltevreden, wegens overbevolking, in twee scholen te splitsen, zoodat er voortaan 5 gouvernements-scholen, in stede van 3, zouden aanwezig zijn.

Op vele plaatsen in de omstreken van Batavia zijn door de Gossnersche zendelingen of zendeling-werklieden inlandsche scholen gesticht, die in verband staan tot het doel der evangelisatie en reeds gunstig werken. Men vindt die scholen aan het Koningsplein, te Parapattan, te Kramat, te Djatie, te Kebon-klappa en elders. In 1857 waren ze bevolkt met 145 kinderen van Muhamedanen en Chinezen. —

Op ongeveer 6 uren afstands ten oosten van Batavia bestaat te Toegoe en Koeroes eene kleine protestantsche portugésche gemeente, tellende 115 zielen, waaronder 59 kinderen en slechts 3 ledematen. Ze had in 1825 en eenige volgende jaren een' zendeling-leeraar in haar midden, doch is sedert gecombineerd met de later te vermelden inlandsche christengemeente van Depok, alwaar een zendeling-leeraar gevestigd is. Men kan haar de eenig-overgebleven portugésche gemeente in Neerlands-Indië noemen. Ze is de dochter der voormalige portugésche gemeente, die te Batavia naast de maleische ge-

meente gebloeid heeft, en uit afstammelingen der Portugezen, de eerste europésche kolonisten in den Indischen Archipel, bestond. Omstreeks het jaar 1678 moet ze langzamerhand van Batavia naar Toegoe en Koeroes zijn overgekomen, misschien omdat deze streken, die sedert de inname van Jakatra ontvolkt waren, voor den rijstbouw en de jagt op wilde varkens zeer geschikte gronden en velden opleverden; of misschien ook omdat het land van Toegoe aan een' harer predikanten behoorde, die er veelal in zijn landhuis woonde. Ze is ook de eenige der voormalige portugésche gemeenten in den Nederlands-Indischen Archipel, die de portugésche taal harer voorouders in het dagelijksch leven heeft bewaard, terwijl deze taal overal elders bij de inlandsche christenen voor de maleische taal heeft plaats gemaakt. Nog tot in het begin dezer eeuw had men te Batavia predikanten, die in de portugésche taal predikten, en de eerste leeraar, die in deze taal godsdienstoefeningen voor de portugésche gemeente hield, heette N. MOLINAEUS, die haar van 1633 tot 1639 bediende en 46 opvolgers had. De beide laatste dezer 46 predikanten waren A. ZOMERDIJK en A. A. ENGELBREGT, gedurende de jaren 1804 tot 1808. Eenige jaren hierna, te weten in 1816, werd op den 1sten November de portugésche gemeente met de maleische gemeente vereenigd, dewijl de portugésche taal van lieverlede door de maleische verdrongen was, en de portugésche gemeente even goed het maleisch als het portugeesch verstond. De oorzaak van dit al meer en meer en weldra geheel in onbruik geraken der portugésche taal moet bijzonderlijk gezocht worden in den overgang der nederlandsche bezittingen op de kusten van Ceylon, Coromandel en Malabaar onder engelsche heerschappij, in het tijdperk van 1780 tot 1814. De eertijds zeer levendige communicatie toch met die kusten, alwaar de portugésche taal de taal der inlandsche christenen is, werd toen geheel afgebroken, zoodat ook de predikanten, die in het seminarium van Ceylon werden opgeleid, niet meer naar Java overkwamen.

Overigens verkeert de christengemeente te Toegoe in ver-

vallen toestand. Ook het onderwijs op hare met 26 leerlingen bevolkte school is weinig voldoende. Verscheidene voorstellen, die ter verbetering harer kerkelijke, godsdienstige en zedelijke belangen, zoomede ter verbetering van het onderwijs in hare school, gedaan zijn, mogen, naar ik hoop en wensch, met een' gunstigen uitslag bekroond worden. —

Doch ik bemerk dat ik nog niets van de vereenigde kampongs Toegoe en Koeroes, noch van hare omgeving en de reis derwaarts, gezegd heb. Wat het eerste aangaat, kan ik volstaan met te verklaren, dat die kampongs klein en van de muhamedaansche kampongs niet te onderscheiden zijn, en dat de bamboezen huisjes, met atap (lang wild gras) gedekt, er armoedig uitzien. Eenige klapperboomen en pisangboomen verspreiden het breede lommer, waaronder die huisjes staan, terwijl verscheidene smalle voetpaden zich tusschen boomen en hutjes heen slingeren. Rondom liggen eenige rijstvelden en groeijen boschjes van kreupelhout.

De reis naar Toegoe kan op twee manieren geschieden. Men kan namelijk die plaats van oud-Batavia uit langs de Antjolsche rivier en de zoogenaamde Vinckevaart per roei-vaartuig bereiken. Maar het is verkieslijk om den weg te nemen door het zuider- en ooster-kwartier der Bataviasche ommelanden. We rijden dus eerst naar Meester-Cornelis. Hier staat nog de oude Sterreschans, die in 1811, na dappere verdediging en heldhaftigen tegenstand der onzen, door de engelsche troepen werd ingenomen. En dit feit besliste het lot der kolonie, die kort daarna (18 September) onder britsche heerschappij overging, tot dat ze in 1816 weder aan de kroon van Nederland gehecht werd. In den omtrek dezer sterkte zien we eenige notenmuskaat-aanplantingen, peper-tuinen en sirie-tuinen, waarbij we een oogenblik vertoeven willen.

Men weet dat de peperplant eene rank is of klimop, en tot de soort der slingerplanten behoort. De zaden of korrels worden gestrooid rondom opzettelijk hiertoe aangeplante dunne en

tamelijk hoog opschietende kroon-boompjes, die beneden aan den stam weinig of geen takken maken; of wel rondom zoogenaamde staken, even als die, welke in de europésche moestuinen als boonen-staken bekend zijn. Het plantje slingert zich, even als de convolvulus en de meeste boonsoorten der moestuinen, om den boom of de staak heen. — De peper-aanplantingen, die we bij Meester-Cornelis zien en later te Riouw vinden zullen, behooren, even als de aanplantingen der notenmuskaat-boomen, die we hier ontwaren, aan partikulieren; terwijl we de gouvernements-peper-aanplantingen te Bantam, Kediri en Patjitan, en verder te Benkoelen en in het Gouvernement van Sumatra's westkust zullen aantreffen. In de assistent-residentie Patjitan bestond de peper-aanplanting in 1854 uit 804,587 vruchtdragende, en 629,121 jonge ranken. De opbrengst dezer specerij had in dat jaar 2655 pikols bedragen.

De peper wordt in drie soorten onderscheiden, als: de staart-peper, de witte peper, en de zwarte peper, doch de witte soort wordt voor de beste gehouden. De vrucht of de korrels vertoonen zich aan de ranken als zeer smalle en fijne turksche tarwe, of liever nog als koren- of rogge-âren.

De sirie-tuinen, die bij Meester-Cornelis zijn aangelegd, hebben zooveel gelijkenis met de peper-tuinen, dat men ze op het eerste gezigt niet van elkander weet te onderscheiden. Ook de sirie is een rank of slingerplant, welke met de peper-rank eene bijna volmaakte overeenkomst heeft, en op dezelfde wijze als de peperplant wordt gekultiveerd. Hare bladeren zijn het onmisbare ingrediënt bij het zoogenaamde bétel- of sirie-kaauwen der inlanders. Een sirie-blad, gevuld met een weinig tabak, gambier en een stukje der pinang- of aréca-noot, en bestreken met fijne kalk of zoogenaamde sirie-kalk, is de lekkernij, die de inlander zoo gaarne in den mond heeft, en wier sap zijne lippen en tanden als met bloed bevochtigt.

Een paar opmerkingen dien ik hier ook te maken omtrent de notenmuskaat-kultuur, ofschoon ik hierover eigenlijk dan eerst zou moeten spreken, als ik over de Banda-eilanden

handelen zal. Dewijl men echter deze kultuur ook op kleinere schaal op Java en elders aantreft, wil ik den lezer er eenigzins mede in kennis brengen.

De Notenmuskaat-boom is een sierlijke piramidale kroonboom, met fraaije donker-groene bladeren. Zijn wetenschappelijke of Botanische naam is *Myristica moschata*, — zijn leeftijd p.m. 80 jaren, — zijne volle hoogte ongeveer 40 voeten, — en zijne oppervlakte ruim 20 voeten in diameter. Om hem te beschutten, moet men in de tuinen, waar hij groeit, hoog geboomte planten, wordende hiertoe in de notenperken te Banda de kanarie-boom, of ook soms de kemirie-, de manga- of de doerian-boom, gebezigd. Als de notenmuskaat-boom p.m. 10 jaren oud is, draagt hij vruchten en wel gewoonlijk het gansche jaar door. De opbrengst van een' goeden boom beloopt ongeveer 2000 noten in het jaar. — Men onderscheidt den mannelijken en den vrouwelijken boom. De eerste draagt slechts bloesem, en wordt in de tuinen tot bevruchting noodig geacht. — Als de noot rijp is, wordt er dadelijk de foelie afgenomen, en dient de vrucht, als men ze tot aanplant of inboeting gebruiken wil, spoedig geplant te worden. Gewoonlijk maakt men tot zaaijing der aan te planten noten eene pépinière, waartoe men houten kisten (b. v. ledige wijnkisten) bezigt, die, half gevuld met goede humus, in de schaduw van lommerrijk geboomte geplaatst worden. Zijn de jonge plantjes p.m. 6 duim hoog, dan worden ze in de tuinen overgeplant, of ook wel vooraf nog in zoogenaamde kweektuinen gebragt, om ze hier tot eene hoogte van p.m. $3\frac{1}{2}$ voet te laten opschieten, en ze eerst daarna in de geregelde tuinen, op p.m. 24 voet afstands van elkander, over te brengen.

Zoodra de noot tot rijpheid gekomen is, splijt het vleeschachtig bekleedsel van zelfs van één, en dient ze voorzigtiglijk geplukt, en de foelie vooral niet beschadigd te worden. De foelie wordt dadelijk plat gedrukt, en op een van bamboes gevlochten mat of in een platte korf (tetampa) in de zon gelegd, tot dat ze geheel droog is. De geplukte noten

moeten 3 maanden lang zacht berookt worden. Daartoe spreidt men ze in een luchtig gebouw op rakken of roosters uit, en stookt, p.m. 12 voet beneden de roosters, een zacht smeulend vuur. Na de rooking wordt de dop of harde buitenschaal er afgenomen, en de aldus gezuiverde noot in eene pap gedoopt van versch-gebluschte kalk en zeewater. In deze kalk-pap moet ze 3 maanden lang in een zoogenaamd zweethok blijven liggen, terwijl gezorgd wordt, dat er geen lucht kan bijkomen, die het zoogenaamd „broeijen” der noten zou verhinderen. De kalk-pap dient om het bederf te weren, of wel om het insekt te dooden, hetwelk, — even als dit het geval is in de vruchten van den mangaboom, — zich tijdens den bloeitijd soms in den bloesem genesteld heeft en in de noot is blijven leven.

Men onderscheidt de noten in vette, middelbare, magere, en geïnfecteerde of aangestokene. Ter verzending doet men ze in vaten of kuipen van djâtie- of eikenhout, die van binnen gekalkt en van buiten op de naden of voegen met pek bestreken worden. Evenzoo wordt de foelie in vaten gestampt en goed toegekuipt. — Van de gebroken noten maakt men de bekende notenzeep. Daartoe wordt de noot fijngestampt, boven den wasem van heet water week gemaakt, en daarna sterk uitgeperst.

De schutboomen, waarvan we boven spraken, moeten op behoorlijke afstanden in de noten-tuinen geplant worden. De kanarieboomen b. v. moeten op 48 voet van elkander staan, en de kananga- of dadap-boomen (die ook tot schutboomen dienen kunnen) op 12 voet. Men kan echter de notenboompjes ook in koffij-tuinen aanplanten, zoodat in de eerste jaren de koffijboom de functie van schutboom bekleedt. In dit geval worden de kanarieboomen op 40 voeten, en de kanangaboomen op 10 voeten afstands van elkander geplant. Daar de koffijboom (gelijk we later zien zullen) zelf ook schutboomen noodig heeft, bewijzen hem nu de kanarie- of kanangaboomen de dienst, die hem anders gewoonlijk door den dadapboom betoond wordt. —

Thans zullen we Meester-Cornelis weder verlaten, en den voormaligen of ouden postweg van Java inslaan, die naar Bekassie, aan de rivier Tjilingsie, en verder naar Krawang leidt, en vroeger ook over Indramajoe naar Cheribon doorliep. Hier passeert men eenige partikuliere met padie of rijst beplante landen, welke meestal aan Chinezen toebehooren, als: Rawah-Bankej (Lijk-moeras), Tjipinang, Klindier, Djatie-Negara (eigenlijk: Dorps-eik), Poeloe-gadong, Tanah-rindah (laag-land) en Tjakong. Op het kleine land Tjipinang groeit een zonderlinge boom, wiens bladeren in zeker tijdperk van het jaar tot groene sprinkhanen (walang's) worden. Het is de overgang van het plantenrijk tot het dierenrijk. Uit den spiraal van het blad komt het ligchaam met den kop van den walang voort, terwijl de grootere dwars-aderen van den spiraal aan de pooten en vlerken van het insekt het aanzijn geven. Deze vreemde metamorphose trok eens mijne aandacht in hooge mate, en eenige dagen lang bewaarde ik een takje van dien boom. De bladeren waren ten deele in meer- en ten deele in minder-ontwikkelden toestand, zoodat de verschillende phasen of perioden der walang-vorming duidelijk te onderscheiden waren. De ontwikkeling van sommige walangs was reeds zeer ver gevorderd, zoodat men de plaats kon zien, waar de oogen zich vormen wilden. Anderen waren ten halve, nog anderen slechts pas of aanvankelijk ontwikkeld. Ik heb ze echter niet ten volle zien ontwikkelen of (gelijk men zegt) zien uitkomen, dewijl de ontwikkeling natuurlijk gestoord was, door het takje af te plukken. Ze bleven in denzelfden toestand, waarin ze bij het plukken van den tak waren. Weldra schenen ze dood te zijn, en de bladeren gingen tot eene kwalijk-riekende verrotting over.

Ook aan de bladeren van den nangka-boom, en aan den boom, dien de inlanders „dawn-teman-teman” noemen, wordt somwijlen deze metamorphose waargenomen. Voor den natuurkundige heeft het phenomeen misschien niets vreemds, maar voor mij, den oningewijde, die ook het zoogenaamd „wandeland

blad" met bevreemding zie, had het al het aantrekkelijke der nieuwheid.

Bij het landhuis van het zoo even genoemde Tjakong, — welk huis omstreeks het jaar 1710 of 1712 gebouwd werd door den reeds vermelden stichter der Depoksche inlandsche christengemeente C. CHASTELEIJN (waarover we later nog spreken zullen), — verlaten we den rijdweg, om te paard onze reis naar Toegoe te vervolgen. Dit traject is weinig bekoorlijk. Een paar uren lang bevinden we ons in een vlak land. Hier en daar zijn eenige sawah's of rijstvelden, enkele kampongs en karbouwkrallen, kleine bamboe-boschjes, stroompjes, kreupelhout en geïsoleerde groote boomen. Eindelijk zijn we er, en zien een zeer vervallen steenen kerkgebouw en een klein langwerpig plein. Op dit plein woonde van 1678 tot 1701 de toenmalige eigenaar van Toegoe, de beroemde bataviasche predikant MELCHIOR LEIJDECKER, vertaler van den bijbel in het hoog-maleisch, — en die kerk werd in 1750 op eigen kosten gebouwd door ANDRIES VINCK, den stichter der bovengenoemde Vincke-vaart, en eigenaar van het almede bovengenoemde landgoed Tjilintjing, waartoe sedert 1750 Toegoe behoort heeft. Tjilintjing ligt voorbij Toegoe aan het noorderstrand langs den zoom der rivier Maroenda, en heeft zijne historische bekendheid te danken aan de landing aldaar der engelsche vloot in 1811. De drukke en levendige kampong van dien naam is door visscherlieden en vele Chinezen bevolkt. Even voorbij Tjilintjing staat, vlak aan het strand der zee en in het midden van een aantal groote vischvijvers, het in het laatst der vorige eeuw door wijlen den heer W. V. H. VAN RIEMSDIJK gestichte lusthuis Bangléo. Ik noem dit huis alleenlijk, omdat de streek, waar het gelegen is, voor zeer gezond gehouden wordt, en het steenachtig strand tot het nemen van zeebaden uitmuntende gelegenheid aanbiedt. De kaaimans namelijk of krokodillen vindt men overal, waar de stranden zand- of modderachtig zijn; maar het steenachtig strand vermijden ze, waarschijnlijk uit vrees van zich het zachte buikvel aan de hoeken en punten der steenen te kwetsen,

of wel omdat ze liever op het zand of in den modder slapen dan op harde en scherpe steenen. Oostelijk van Bangléo ligt de kampong Pejonkeran, aldus genaamd naar zekeren Ambonéschen rooverhoofdman, kapitein JONKER geheeten, die in 1680 en eenige volgende jaren de bataviasche ommelanden met eene bende bandieten afliep, en op deze plaats met de zijnen verslagen en gedood werd. In de nabijheid ligt de kampong-Kódja, die vroeger alleen door Mooren (orang-kódja) bewoond werd, en hierom kampong-Kódja heet. In de omstreken van Batavia vindt men meer kampongs, die naar de aanleggers of eerste bewoners genoemd zijn, als kampong-Makasser, kampong-Boegies, kampong-Ambon, kampong-Bali, enz. De door de inname van Jakatra namelijk geheel ontvolkte landstreken rondom Batavia werden door vreemde oosterlingen spoedig tot woonplaatsen gekozen, en onder anderen door Ambonezen, Balinezen, Makassaren, Boeginezen, Mooren enz. — Op kleinen afstand van kampong-Kódja vindt men een' grooten groeisteen, „Batoe-toemboh” of groeiende steen geheeten, waarop eenige inscriptien staan die echter onleesbaar zijn.

Naar Tjakong terugkeerende, en van daar naar Bekassie gaande, komt men als in een centrum van vele landgoederen, die mede grootendeels aan Chinezen behooren, als: Rawah-dombah (schapenmoeras), Pondok-klappa (klapperhut of kokos-hut), Pondok-gedéh (groote hut), Pondok-bamboe I, Pondok-bamboe II, enz. en voorts het land Bekassie of „doea ratoes delâpan poeloe,” dat is 280, omdat hier in oude dagen 280 stukken land tot één land (Bekassie) vereenigd zijn.

Bij het land Telok-poetjing ziet men een groot meer, Rawah-tembaga genaamd, d. i. koper-meer. In dit meer, dat op ruim 4 uren afstands van de Java-zee gelegen is, heeft men voorheen den mast en eenig koperwerk van een schip gevonden. Een bewijs voorzeker dat men hier op geheel alluviaal terrein is, en de baren der zee vroeger brulden, waar men nu een zee van golvend groen op welige sawah's of rijstvelden te aanschouwen heeft. In den omtrek van dit meer

ligt nog een aantal landen en landjes en rawah's of moerassen, waarvan ik er eenige noemen zal, om de karakteristieke namen die ze dragen, als: Tjibeurem of Tji-beurem (rood water), Pisang-Bengala (Bengaalsche Pisang), Poeloe-dawn (bladeren-eiland), Soengej-tawar (zoet-water-bron), Soengej-boeaija (kaaimansrivier of kaaimanswater), Moeara-Bekassie, (monding van Bekassie), Kandang-sampi (koestal), Soengej-tiram (oesterwater), Pengarang-an (houtskoolplaats) enz. Op enkelen dezer landen treft men suikerfabrieken van meer of mindere beteekenis aan.

In de bovengenoemde rawah's of poelen en moerassen ziet men doorgaans en vooral in den regentijd of westmoesson eene groote menigte van meliwie's of taling-eenden. De inlanders weten ze bij maanlicht in netten te vangen en brengen ze ten verkoop naar Batavia. Op dezelfde wijze, namelijk met netten, weten ze ook waterhoenders (aijam-aijam-an) en watersnippen te vangen.

De velden van het hier omstreeks gelegen landje Tjikoener dienen tot schietoefeningen der artillerie.

Van de plaats Bekassie zelve valt weinig te zeggen. Ze ligt aan de rivier Tjilingsie, die in het Buitenzorgsche ontspringt en bij Tjilintjing uitstroomt. Deze rivier overvarende, komt men aan de fraaije rivier Tjitarum, die zich bij den hoek van Krawang in zee uitstort, en de grensscheiding is tusschen Batavia en Krawang. Zou men ook deze rivier overvaren, en den weg voortzetten, dan zou men eindelijk Poerwakarta, hoofdplaats der afdeeling Krawang, bereiken, en dan zou men opvolgend, van Bekassie af gerekend, verscheidene distrikten, plaatsen en suikerfabrieken te passeren hebben, als Garoensang, Tamblang, Maratjang, Tandjong-poera (waar in den tijd der Oost-Indische Kompagnie eene veldschans stond), Tagal-waroe, Gentong, oud-Krawang (waar eertijds de hoofdplaats van Krawang gelegen was), Tjilangkap en Ardiassa. — Maar van Krawang moeten we thans nog niet spreken. Ons reisplan is naar Buitenzorg, en van daar naar Bantam, om vervolgens de Preanger-Regentschappen te bezoeken, en dan van Bandong uit naar Krawang te gaan. —

Vooraf echter zij nog gezegd, dat in 1857 te Bekassie pogingen zijn aangewend, om eene inlandsche school te stichten. Een der te Batavia gevestigde Gossnersche zendelingen of zendeling-werklieden zou zich met de leiding dier school belasten, en tevens het onderwijs in de waarheid des evangelies onder de Muhamedanen en Chinezen aldaar bedoelen.

Thans rijden we, volgens ons gezegd plan, naar Meester-Cornelis terug, en, dáár den ouden postweg verlatende, slaan we den nieuwen of grooten postweg in naar de met 309,314 zielen (1) bevolkte residentie:

BUITENZORG.

Buitenzorg (of Bogor, d. i. verrotte en zwartgeworden areengboom,) draagt bij de inlanders nog den naam van Bogor. Bij de invoering namelijk van den Islam in het begin der 15de eeuw, en de verdelging van den hoofdzetel (Buitenzorg) van het rijk van Padjadjarang door HASSAN-OEDIEN, zoon van sjech IBN MOELANA, was deze landstreek geheel verwoest en ontvolkt geworden. In 1677, dus ruim 250 jaren na die vreeselijke gebeurtenis, werden, onder den Gouverneur-Generaal MAATSUIKER, de wildernissen en bosschen opgeruimd en de velden weder ontgounen, en vond men toen eene tallooze menigte van verrotte en zwartgeworden areengboomen. Op dit gezigt noemden de inlanders (zegt men) het landschap: Bogor, hetwelk in het Sundasch beteekent: zwarte of verkoolde areengstammen. Eerst na het jaar 1745, toen de Oost-Indische Compagnie een deel van het gewest, t. w. Bloeboer, aan de Gouverneurs-Generaal tot buitenverblijf of landgoed schonk, noemde de Gouverneur-Generaal W. VAN IMHOFF dit landgoed of domein met den naam van Buitenzorg. In 1815 werd Buitenzorg onder het engelsch tusschen-bestuur tot eene resi-

(1) In mijne opgaven der getallen betreffende bevolking, landbouw, enz. zal ik de opgaven nemen van het jaar 1854. Daar mijn reisverhaal loopt over de jaren 1852 tot en met 1857, mag het jaar 1854 als het midden-jaartal worden aangemerkt.

dentie verheven. Thans is het eene assistent-residentie der eerste klasse, en sedert 1751, afwisselend met Batavia, de zetel des opperbestuurs van Neêrlands-Oost-Indie. Het is een schoon gewest, in verscheidene distrikten (tjoetaks) verdeeld, en voor de vreemdelingen een waar dorado.

Doch, vóór we in dat dorado aankomen, passeren we nog eenige europésche huizen en lusthuizen, en voorts eenige partikuliere landen en landhuizen, als: Tanjong-oost, Tjimangies, Tjibinong, Gedong-halang, Soeka-radja, Tjiloewar en Gedong-badak. Al deze landen liggen aan een, ongeveer in 1770 gegraven, slokkan of kanaal, hetwelk 40 mijlen of ruim 13 uren lang is, en zijn water ontvangt uit de rivieren Tjiliwong en Tjikias. De landhuizen van Tanjong-west, Tjitrap (bij het kalkgebergte Karang), Tjipaminkies, Klappa-noengal, Tjilingsie, Tjiliboet, en anderen, almede langs of dicht bij den postweg gelegen, zijn voor ons oog verscholen. Digt bij Buitenzorg treft ons het gezicht van een steenen naald, p. m. 60 voet hoog, midden op den weg zich verheffende en gesticht door wijlen den Gouverneur-Generaal DE EERENS in 1839. Van hier werpen we den eersten vollen blik op het schoone paleis van den Opperlandvoogd, gelijk we ons reeds in het naderen verlustigd hebben in het gezicht der bergen Salakh, Gedéh, Megamendoeng, — Pangerango en Manellawangie (toppen van den Gedéh), — Gamoeroe, Gagak, Semoet en Gamba. De kotta of stad Buitenzorg of Bogor heeft door zijne 862 voet hooge ligging boven de oppervlakte der zee een veel koeler klimaat dan Batavia, en prijkt met nette europésche huizen. Er staat eene vrij goede kerk, gemeenschappelijk voor protestanten en roomsch-katholijken gebouwd in het jaar 1845. In het oude paleis, ingestort bij de bovengenoemde vreeselijke aardbeving van 10 October 1834, was eene kapel, waarin vroeger de godsdienstoefeningen gehouden werden.

De protestantsche gemeente telt hier p. m. 400 zielen, waaronder 144 ledematen en 147 kinderen. Voor eenige armoedige ambonésche christenen, die hier wonen, wordt in de maleische

E. M. v. C. W. Mieling

BERG SALAK, GEZIEN VAN DEN WEG VAN BUITENZORG NAAR DRAMAGA.

taal gepredikt. Sedert 1857 heeft Buitenzorg een' eigen predikant, waartoe het voorstel kort geleden gedaan was. — De gouvernements lagere school is er bevolkt met 45 kinderen.

De botanische tuin achter het paleis is, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN (1816-1826), door wijlen den hoogleeraar REINWARDT aangelegd, en bevat, — behalve de exemplaren van allerlei inheemsche of tropische boomen, planten, gewassen en bloemen van den Indischen Archipel, — ook vele exemplaren van exótische gewassen uit alle werelddeelen. Bovendien levert deze tuin, door zijne smaakvolle verordening en gedurige afwisseling van plantsoen, vijvers, stroomen, beken, wegen, menagerie, hertenkamp enz., eene hoogst aangename wandeling voor den bezoeker op. Het paleis zelf is een prachtig gebouw, in grootschen stijl opgetrokken. In een der zalen hangen de kopijen der portretten, die we te Batavia zagen. Van het torentje, dat dit kolossaal gevaarte siert, heeft men een verrukkelijk panorama der natuur te bewonderen, en reikt de blik bij helder weder tot aan het mastbosch van schepen op de bataviasche reede. Een dergelijk schouwspel biedt zich aan uit de hoog boven Buitenzorg gelegen landhuizen van Tjikoppo en Pondok-Gedéh. Ook uit het landhuis van Tjogrek en uit den koepel van het logement Belle-vue te Buitenzorg heeft men een heerlijk uitzigt op de landstreek rondom en op den 6995 voet hoogen berg Salakh.

Buitenzorg draagt roem op twee badplaatsen van kristalhelder bronwater. Één is er in den botanischen tuin; de andere vindt men bij kotta-batoe, (welk woord „steen-stad” beteekent,) op het landgoed Tjomas. Kotta-batoe was eenige eeuwen geleden de hoofdzetel of hoofd-negorij van het rijk van Padjadjarang. Hier vindt men nog een' merkwaardigen steen, batoe-toelies genaamd, d. i. beschreven steen. Op dien steen ziet men eenige meerendeels onleesbare inscriptien in de Sunda-taal. In den naasten omtrek er van ontwaart men op een eenzaam en verlaten plekje, door eeuwenheugend geboomte belommerd, het hooger reeds als naam van een' bantamsch regent gemelde Artjah-

Domas. Hier staan eenige steenen beelden, die mensche-lijke figuren voorstellen, en waarbij de inlanders gewoon zijn te offeren. Volgens de legende is het de beelden-groep van den boven reeds genoemden laatsten Vorst van Padjadjarang, SILI-WANGIE, die met zijn gezin en volgelingen, tot straf zijner weigering om den Islam aan te nemen, in steen zou veranderd zijn. Naar luid eener variant-sage echter is het de groep van den gemelden bantamschen regent ADJAR-DOMAS of ARTJAH-DOMAS, wien, gelijk gezegd is, om dezelfde reden hetzelfde lot weder-voer. Bij deze groep behoort een tweede, meer in de nabijheid van batoe-toelies gelegen. Dit zou de groep zijn van PRAWAKALIE of PURWA-KALIE, zoon van SILI-WANGIE, die met 800 volgelingen of nabestaanden, even als zijn vader en om dezelfde reden, in steen zou veranderd zijn. SILI-WANGIE, zegt men, zou in de Sunda-taal beteekenen: 800 beelden of wel 800 wonderen. De legende voegt er bij, dat de vrouw van PRAWAKALIE vele jaren lang dagelijks bij haar' versteenden echtgenoot kwam weenen, en dat de groote steen, waarop ze plagt te staan, de indrukken harer voeten zou bewaard hebben. Inderdaad ziet men bij Batoe-toelies nog een' steen, waarin de sporen van twee kleine voeten zijn ingedrukt. Dit kan echter niemand verwonderen, die weet dat men in oostelijk-Java, in Passaroean b. v., en op Menado, eene zachte steensoort aantreft, die eerst verhardt, wanneer ze lang aan licht en lucht is blootgesteld. — De Batoe-toelies of beschreven steen zou, volgens de sage, door zekeren kiai (grootvader) AMANTANG, volgeling van HASSAN-OEDIEN, van Mekka zijn medegebragt. —

Een eind weegs voorbij Buitenzorg, zuidoostwaarts, komt men, langs heerlijke sawah-velden of rijstaanplantingen, op het straks genoemde schoone en hooggelegen landgoed Pondok-gedéh. Dit landgoed is bekend wegens zijne koffij- en thee-tuinen, maar vooral wegens zijne vanille-aanplantingen en zijne nopal-tuinen en cochenille-teelt. Omtrent beide laatstgemelde kulturen zal ik hier een en ander mededeelen.

ARTJA DOMAS.

De kultuur der vanille heeft iets aangenaams en bekoorends. Men plant de jeugdige stekken, die men met eenige zorg van den moederstam of moederrank afscheurt, langs een rasterwerk of ook bij zoodanige boomen, die weinig takken maken. In den laatsten tijd echter geeft men aan rasterwerk de voorkeur, omdat men dan beter de geheele plant en hare bloesems en vruchten in bereik heeft. De vanille is een rank, eene soort van parasiet of liaan, even als de wijnstok en de klimop en kamperfoelie. Zij heeft een' steun noodig, om daaraan hare rankjes of zuigers vast te hechten en opwaarts en zijwaarts zich uit te breiden. Op Java heeft de hortulanus van den botanischen tuin te Buitenzorg, de heer TEIJSMAN, lange jaren vruchteloos naar het geheim der vanille-bevruchting onderzoek gedaan. Hoe de vanille in de groote bosschen van Amerika bevrucht werd, was niet onbekend. Men weet het gevoelen dienaangaande der deskundigen, die beweren, dat de wind de zaaddeeltjes van eenige bloesems der vanille opneemt en deze deeltjes in andere vanille-bloesems doet nederstuiven, of wel dat zekere kleine vogeltjes, die bij die bloesems gewoon zijn rond te fladderen en zich op en in de bloesemkelk neder te zetten, de zaaddeeltjes van zelfs, en zonder dat ze hiervan kennis dragen of zonder dat ze dit vermoeden zouden, uit den eenen bloesem in den anderen overplanten. Ik weet niet, of dit alles is zoo als ik wel eens heb hooren zeggen. Maar op Java kon noch de wind, noch een vogeltje deze dienst bewijzen. De aanplantingen dienen wel eene ontzaggelijke uitbreiding te hebben, eer de wind met gansche massa's van zaaddeeltjes spelen kan en ze als wolken van stuifmeel overal kan rondvoeren. Zulke groote aanplantingen kon men nog op Java niet hebben, en ook het Amerikaansche vogeltje komt op Java niet voor. Eindelijk is de ijver en volharding van den heer TEIJSMAN bekroond geworden. De bloesem der vanille heeft namelijk de configuratie of de gedaante en vorm van het bekende leeuwenbekje. Het bovenste regtopstaande gedeelte of blaadje nu van den vanille-bloesem wordt eenvoudig binnen-

waarts nedergebogen en in het kelkje der bloem gedrukt!.... En nu ziet men in den tuin te Buitenzorg, en op het landgoed Pondok-Gedéh van wijlen den heer Graaf VAN DEN BOSCH, prachtige vanille-ranken, met groote trossen van vruchten beladen. De inlandsche tuinlieden, van het geheim onderrigt, weten elken bloesem met groote naauwkeurigheid te doen bevruchten, en zijn hierin reeds zóó geoefend en ervaren, alsof ze van kindsbeen af niets anders gedaan hadden.

Als de boonen der vanille haar' vollen wasdom hebben, worden ze geplukt, en tusschen flanel in platte manden (tampas) van gevlochten bamboes naast elkander gelegd. De gevulde manden worden met andere manden, evenzeer van gevlochten bamboes, toegedekt, en dan op rakken van latten of planken nedergezet. Nu komen de boonen in zekere stoving of broeiing, en verliezen langzamerhand hare groene kleur. Door deze broeiing wordt ook de aroma sterk ontwikkeld. De boonen krimpen meer en meer in, en worden eindelijk geheel droog en zwart, waarna ze uit de manden genomen en in blikken doozen of kokers goed en luchtdigt gesloten worden.

De groeikracht der vanille-rank is bijzonder groot. In weinige weken bereikt ze den top van den boom, aan wiens stam ze geplant mogt zijn. Haar hoofdvoedsel schijnt ze door hare zuigers, waarmede ze zich aan boom of staak vastklemt, en uit de lucht, tot zich te nemen. Als ze ouder wordt, schijnt ze ook de aarde niet meer te behoeven. De stam sterft bij den wortel, of liever ze rukt zelve haren stam uit den grond, en laat hare wortelen en het benedenste gedeelte van haren stam verdroogen en verdorren. De jonge van de hoofdrank voorzigtiglijk afgetrokken of afgescheurde spruitjes of loten groeijen spoedig en welig op. In mijnen bloementuin te Batavia had ik twee jonge spruitjes bij een' kaneelboom geplant, en na verloop van eenige maanden hadden ze zich geheel van den boom en zijne takken meester gemaakt, terwijl nog bovendien eenige ranken, die zich niet schenen te kunnen hechten, los langs kruin en twijgen naar beneden hingen. Ook de bloesems zetten zich zeer

spoedig, en vormen een' tros of trits, even als de kamperfoelie-bloesems en peulvrucht-bloesems. Met alle rankgewassen heeft de vanille ook dit gemeen, dat ze zich als door instinkt en als het ware met zeker overleg uitstrekt naar de voorwerpen, waaraan ze zich hechten kan, en dat het teedere kruintje harer loten en spruiten zich zoo lang in de rigting dier voorwerpen beweegt en vooruitdringt, tot dat de zuigers zich er aan kunnen vastklemmen.

De cochenille is een insekt, hetwelk omstreeks het jaar 1830 uit Spaansch-West-Indië werd aangebragt. Bij den overtocht naar Java stierven de diertjes (door de inlanders koetoc of luizen genaamd) allen uit, behalve twee, een mannetje en een wijfje. Dit paar, of deze beide insekten werden de stamouders van zoovele millioenen, als er thans op Java op de bekende nopal-planten leven, en van die ontelbare millioenen, die reeds sedert p. m. 25 jaren aan hunne bestemming beantwoord hebben.

Voor de aanplant der nopal, — een cactus-soort, waarop de cochenille leeft, — bezigt men stekken of zaadbladeren. Men snijdt die bladeren af in de gewrichten, waarmede ze aan elkander verbonden zijn, en steekt ze bijkans ter halver lengte in de aarde op ongeveer 3 voet van elkander, en wel zoodanig dat de aldus ontstane rijen 6 voeten van elkander verwijderd blijven. De rigting der rijen dient oost en west te zijn, om de verwarming der insekten door de zon te bevorderen. Na verloop van 16 à 20 maanden kunnen de jonge planten met het insekt bevolkt worden. Men plaatst dan 3 à 5 zwangere insekten of aanstaande moeders in een peperhuisje van kokos- of klapperbladeren, en steekt dit huisje met den doorn der wilde nopal op de plant vast. Binnen 14 dagen zijn de geworpen jongen over de gansche plant verspreid, doch daarna hechten ze zich vast en blijven onbewegelijk zitten. Als ze dan ongeveer 60 à 70 dagen oud zijn, kunnen ze van de plant worden afgenomen. De moeder sterft spoedig na hare bevalling. — De rijen nopal, die bevolkt moeten worden,

overdekt men met allang—allang (wild, breed en lang gras), om het insekt tegen zwaren regen te beschutten. De plant, die reeds bevolkt geweest is, moet gesnoeid, gewasschen en bemest worden, en 6 à 7 maanden uitrusten om zich van de door het insekt aangebrachte schade te herstellen.

De afgenomen insekten, naar de fabriek gebragt, worden in ovens uitgespreid, die slechts eene matige hitte mogen hebben, zoodat de diertjes wel spoedig sterven en indroogen, maar niet verbranden. Zoodra de ovens koud zijn geworden, neemt men de insekten er uit, en legt ze in platte manden op houten rakken in het drooghuis of in den zonneschijn. Wanneer dan de drooging geheel is afgelopen, doet men ze in blikken kisten, die elk 50 nederlandsche ponden netto cochenille bevatten.

Volgens opgave leveren 45000 insekten slechts één pond cochenille op. En toch had men op Java, van 1830 tot 1843, reeds 20,000 ponden cochenille verkregen! De zoo-genaamde zacatillo wordt verkregen van het moeder-insekt, dat na de bevalling gestorven is. (1)

Behalve op het landgoed Pondok-gedéh, en te Tjibinong, alwaar mede nopal-aanplantingen tot Pondok-gedéh behorende gedaan zijn, vindt men van Gouvernementswege ook nopal- en cochenille-ondernemingen in Cheribon, in Japara, in Banjoewangie, en zelfs twee in Bezoekie. In 1854 waren er 346 bouws van 500 □ roeden met nopal beplant. De hoeveelheid cochenille, in dat jaar opgebragt, bedroeg 110,432 Amsterdamsche ponden.

Op gemeld landgoed Pondok-Gedéh, nog iets hooger in het gebergte, ligt Herwijnen, bekend door het instituut voor middelbaar onderwijs, hetwelk aldaar van 1851 tot 1856 gebloeid heeft. In 1852 was dit instituut bevolkt met 38 leerlingen.

Den postweg van Pondok-Gedéh af vervolgende, komt men aan het 1369 voet hoog gelegen Gadok. Hier is een gezond-

(1) Zie mijne Beschrijving in het Tijdschrift van N. I. Jaarg. IV, Deel II, bl. 362 volg.

heids-etablisement, dat wegens de geneeskrachtige hoedanigheid der koude en warme bronwateren van Sisipan beroemd is geworden. Van deze wateren wordt door vele lijders gebruik gemaakt, doch de inrigting ziet ook dikwijls bezoekers, die alleen de frissche berglucht komen inademen. Het huis ligt niet in' een der fraaiste streken, maar de natuur is er schoon en het klimaat zeer gezond. Een frissche bergstroom bruischt er door eene smalle vallei of liever vrij diep ravijn langs heen, en zijn helder nat schijnt u tot het nemen van een verkwikkend bad uit te noodigen.

Verder nog en hooger ligt het landgoed Tjikoppo, dat we straks reeds genoemd hebben, en dat met duizenden theeheesters beplant is. Op dit landgoed vindt men op een' heuvel of bergje, Hartja genaamd, eenige steenen Hindoe-beelden en oude grafplaatsen. Daar voorbij, en nog hooger in het gebergte, ligt het landgoed Tjiseróa. Uit het huis van dit landgoed heeft men een heerlijk gezigt op de terrassen van een schilderachtig amphithéater van sawah-velden, en tegelijk op een gedeelte van den postweg, die zich als een reusachtige slang over de heuvelen en door de dalen kronkelt. Even voorbij het landhuis slingert deze slang zich al hooger en hooger naar boven, en, heeft men eens, — van tijd tot tijd door karbouwen of buffels, tegelijk met de paarden van het rijdtuig, voortgetrokken, — het post-station Toegoe bereikt, dan worden de paarden uitgespannen, en moet het rijdtuig eerst door 4, dan door 6, en eindelijk door 8 buffels naar den pontjak of top van den 4710 voet hoogen berg Megamendoeng worden opgetrokken. Op dezen top is de grens tusschen Buitenzorg en de Preanger-Regentschappen, en staat een luchtige koepel, waarbij een inlandsche zoogenaamde gaarkeuken- of warong-houder woont. Gewoonlijk zet de reiziger zich in dien koepel neder om het heerlijk panorama te zien, dat de natuur hem hier aanbiedt, en laat zich eijeren en in het vuur gebraden aardappelen met boter en zout toedienen. Veel meer levert de warong van den Sundaschen Amphitrion niet op, doch

hij kan ook wijn en bier verschaffen, en, als men den tijd er toe geeft, ook gekookte rijst bezorgen. — In de nabijheid van den koepel is een belangrijk plekje, dat we niet vergeten mogen. Langs een moeilijk voetpad gaan we ongeveer een kwartier uurs het bosch in, en zien daar in den mond eener uitgebrande solfatara een klein diep meer of vijver van zoet water, waarin eenige kleine visschen dartelen, die door de inlanders als heilige visschen geëerd worden. Dit meer heet Telaga-warna, dat is „gekleurd meer” (telaga, meer, en warna, gekleurd of veelkleurig), omdat het water, ten gevolge zijner bedding en omgeving verschillende kleuren heeft. De hooge en steile trachiet-wanden van den krater, die het meer als een levende muur insluiten, en de bergtoppen in de nabijheid met hoog geboomte dicht begroeid, veroorzaken hier een’ echo, die bij de diepe en statige stilte der natuur iets plegtigs en indrukwekkends heeft. De menschelijke stem, maar vooral de knal van een geweerschot, wordt sterk en herhaaldelijk in den omtrek weërkaatst. —

En zoo hebben we een gedeelte van Buitenzorg bereisd, en nu nog van een ander gedeelte te spreken. Langs een’ zeer goeden binnenweg bij het hôtel Belle-vue westwaarts rijdende, komen we opvolgend aan eenige partikuliere landen en landhuizen, als Tjomas, Dramaga, Tjampéa, Seripon, Jamboe, Luïlian, Nangong, Bolan, Jasinga en anderen. Op deze landen is de hoofdkultuur die van koffij en rijst. Op Nangong heeft men vroeger goud-aderen in het gebergte ontdekt, doch het onderzoek is niet voortgezet. Op Tjampéa vindt men een steenen beeld, den nandi of stier voorstellende, en voorts een’ breeden en grooten waterval, Sading genaamd. De eerste europésche eigenaar van dit landgoed, wijlen den heer W. V. H. VAN RIEMSDIJK, had in 1816 of 1817 bij zijn landhuis ook eene kleine kerk of kapel doen optrekken, die echter later tot woonhuis verbouwd is. In den omtrek der streek, waarin we ons thans bevinden, ziet men den 1063 voet hoogen berg Tjibodas (wel te onderscheiden van den Tjibodas in de Preanger-

landen), alwaar men, even als op het land Jamboe, en op het land Klappa-noengal (mede in 'het buitenzorgsche gelegen,) de beroemde vogelnesten vindt, die als eene fijne en kostbare lekkernij bekend zijn. De nesten (sarong-boerong genaamd) zijn van eene diaphane of transparente lichtgrijze of grijsachtig-witte kleur en van eene harde zelfstandigheid, en worden door eene soort van zee-zwaluw in de holen van zekere kalk-rotsige bergen gebouwd. In den handel worden ze per kattie, of $1\frac{1}{4}$ Amst. pond, tegen *f* 40, en soms tegen *f* 70 verkocht, en de Chinezen zijn er vooral hoog mede ingenomen. Ik weet niet, of de substantie dier nesten reeds chemisch onderzocht is, en het is ook, meen ik, nog een geheim, van waar de gezegde zwaluw de deelen harer kunstige compositie verzamelt. De vogel is tot nog toe een ornithologisch raadsel. De grootste consumtie van het artikel „vogelnesten” is zonder twijfel in China, werwaarts de meeste uitvoer van Java plaats heeft. Het kruiden van spijzen met deze nestjes is eene culinaire ontdekking der Chinezen.

Voorbij Jasinga loopt een binnenweg naar de residentie Bantam. Dezen weg heb ik eens in 1849 met mijne vrouw gemaakt, en wel in een reisrijtuig. Volgens menschengeheugenis was dáár slechts eens in 1826 een ledig rijtuig gepasseerd, behorende aan wijlen den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GISIGNIES. De route ging aanhoudend door groote wouden, over steile bergspitsen en door diepe ravijnen, en de vriendelijke Sundanezen in de dorpen of kampongs, die we passeerden, konden hunne oogen niet gelooven. Bovendien hadden de meeste bewoners dezer eenzame en afgelegen streken nog nimmer eene blanke vrouw gezien, zoodat de toeloop groot was en onze togt naar een' triomftogt geleek. Daar men, gelijk zich beseffen laat, geen paarden of buffels voor den wagen gebruiken kon, werd het rijtuig door een dertigtal koeli's (lastdragers, daglooners) getrokken, die we tegen betaling te Jasinga had aangenomen, en die op elken afstand van p. m. 6 palen, d. i. ongeveer om de twee uren, door anderen

werden afgewisseld. Doch de dorpelingen vonden onze passage zoo verrassend en aardig, dat ze uit eigen beweging uren vermedegingen om den wagen te helpen duwen of voorttrekken, zoodat we soms tot 80 man aan het rijdtuig hadden. En, daar we nu geen onbeloonde diensten begeerden, en nogtans niet aan ieder' man of kind dier telkens aangroeijende en afnemende, en dus telkens afwisselende, massa geregeld het hem toekomende konden uitbetalen, zoo wierpen we van tijd tot tijd handenvol duiten uit den wagen, en zulks tot groote vreugde der ons geleidende menigte, die van zoodanige verkwistende wijze van betaling geen denkbeeld kon maken en telkens in luid gejuich uitbarstte. Stond de wagen eenige oogenblikken in eene kampong stil, dan klommen de vrouwen op den wagen om mijne vrouw toch goed van nabij te zien, en staken hare kinderen toe om duiten te ontvangen. Zóó bereikten we tegen den avond het dorp Sadjiran, op de grens van Bantam, alwaar we overnachtten in den passangrahan (een klein gebouw van planken ten dienste der reizenden), dien de vriendelijke heer BUIN, toen Resident van Bantam, door zijnen regent van Lebak of Warong-Goenong voor ons had doen in orde brengen. Honderden van menschen bleven den ganschen avond en nacht rondom het gebouw gelegerd, en den volgenden morgen ondernamen we op dezelfde wijze onzen verderen togt, en bereikten tegen 2 uren in den middag Warong-Goenong. Dáár verliet ons de nog altijd jubelende massa, en, toen we in 1852 weder te Warong-Goenong kwamen, verhaalde ons de regent, dat de bevolking nog dikwijls met opgetogenheid sprak over den togt, dien wij in 1849 langs den binnenweg van Buitenzorg naar Warong-Goenong gemaakt hadden. Ik zal maar niet zeggen, hoeveel geld ons die reis kostte, want mijne vrouw had zooveel genoeg in de pret der duiten-rapende menigte, dat ze telkens weer een' nieuwen voorraad specie uit den wagen op den weg strooide! —

Maar ik vergeet dat we te Buitenzorg nog niet hebben afgedaan. We hebben nog te wijzen op de keurig-nette chi-

H. B. v. G. v. M. v. G.

DE BAZAR TE BUITENZORG.

nesche kamp, de fraaije inlandsche dessa, den gansch-sierlijken aanleg der kotta met haar' breeden hoofdweg en nette binnenwegen, haar goed onderhouden christenkerkhof, groot gouvernements-huis en goede kaserne. Ook hebben we er het agricultuur-chemisch laboratorium en het archief voor het mijnwezen, en nog 6 partikuliere suikerfabrieken en thee- en koffij-tuinen te bezigtigen, en de industrie der inlanders in het smeden van goud en zilver, in het maken van miniatuur-wapenen, huisraad en gereedschappen, en in het weven van sarongs, te bewonderen.

Ook moet ik vooral nog eenige mededeelingen doen omtrent den kruidnagelboom (*Eugénia caryophyllata*), waarvan we eene kleine aanplanting in den botanischen tuin te Buitenzorg aantreffen. Die kultuur trekt vooral, en evenzeer als de notenmuskaat-kultuur, onze aandacht, omdat ze op de Moluksche eilanden, als Amboina, Saparoea enz. eene hoofdkultuur is, en in vroegere jaren een uitsluitend en vreeselijk-gehandhaafd monopolie was der Oost-Indische Kompagnie, gelijk ik later meer opzettelijk zal kunnen mededeelen. — De kruidnagelboom is een piramidaal gewas met donkergroene bladeren. Zijne volle hoogte bedraagt gewoonlijk 25 voet met eene oppervlakte van p. m. 15 voet in diameter. Veelal bereikt hij een' ouderdom van 50 tot 100 jaren, en tiert het liefst in vochtige, steenachtige en goed-beschaduwde gronden. Soms draagt hij vruchten (eigenlijk: bloemknoppen), op achtjarigen leeftijd, maar in den regel moet hij hiertoe tusschen 15 en 18 jaren oud zijn. Voor de voortplanting bezigt men de rijpe vrucht (tjinke-pollong), of den moernagel, die, zoodra hij van den boom valt, onmiddellijk dient geplant te worden. De moernagelen zaait of plant men het best op de wijze, die boven omtrent de notenmuskaat is opgegeven, namelijk in kisten met goede aarde of humus ten deele gevuld. Men steekt echter de moernagelen niet in de aarde, maar legt ze enkel op de aarde, ongeveer een' halven duim van elkander, en bedekt ze met fijn-gekapt gras. Eene maand daarna ontwikkelt zich het spruitje, en dringt de wortel in den grond. Bij de verplanting in geregelde tuinen dient

gezorgd te worden, dat de wortel, die een pen-wortel is, regtstandig geplant worde, gelijk dit ook een vereischte is bij het planten van notenmuskaat- en koffij-plantjes, die mede pen-wortels hebben. De onderlinge afstand der kruidnagelplanten in de tuinen is gewoonlijk 20 voet. In het tijdperk van hare ontkieming tot aan haren vruchtdragenden leeftijd hebben ze veel te lijden van de witte mieren, die juist aan den pen-wortel knagen en van specerij-gewassen veel schijnen te houden. Dit schadelijk insekt vond men vroeger in grooten getale in de aanplanting van den hortus te Buitenzorg. Op Amboina en elders in de Molukkos heb ik hieromtrent geen klagten gehoord, maar wel omtrent zekeren worm of rups, oelar-tjinke genaamd, die aan de wortels en vezels knaagt, of onder in den stam der nagelboomen dringt en ze doet kwijnen.

Als de nagelen (*caryophyllus aromaticus*) 4 maanden oud zijn, kunnen ze geplukt worden. De nagelen, die men tot zaaijng of voortplanting wil bezigen, laat men van zelfs afvallen, hetgeen ongeveer zes maanden na den bloeitijd of de uitbotting der bloemknoppen plaats heeft. De geplukte vruchten worden op gevlochten matten of tetampa's uitgespreid en 4 à 5 dagen lang in de zon gedroogd. Daarna worden ze in drooge pakhuizen als heuvelen of bergjes opgehoopt, gelijk ik dit op Amboina gezien heb. De verzending eindelijk geschiedt in zakken, waarin de nagelen slechts luchtig gestort moeten worden, om het breken der vrucht te voorkomen. —

Nog meer bijzonderheden omtrent de kruidnagel-kultuur, en eenige andere reeds behandelde of straks nog te beschrijven kulturen, leest men in de 4 eerste jaargangen van het Tijdschrift voor Neêrlands Indië.

Nu hebben we ten slotte het in de afdeeling Buitenzorg gelegen Dépok te bezoeken. Ik noemde deze plaats reeds, en de weg er heen, een zeer goede rijweg, loopt langs het schoone landhuis van Tjiliboet en nog enkele anderen. Te Dépok vinden we eene inlandsche christen-gemeente van 291 zielen,

waaronder 140 ledematen en 110 kinderen. Hare voorouders waren slaven van Bali, behoorende aan den reeds meermalen genoemden eigenaar van het land Toegoe, wijlen den raad van Indië, c. CHASTELEIJN, tevens eigenaar van het land Dépok. In zijn testament vermaakte hij dit land in het jaar 1714 aan zijne slaven, onder beding dat ze tot het Christendom zouden overgaan. Dit laatste is geschied. Hij zelf had er eene kerk doen bouwen, die echter sedert 1792 niet meer bestaat. Ook de tweede kerk, een gebouw van steen, was in 1836 eene ruïne geworden; en de derde kerk, een planken gebouw, waarin tevens school wordt gehouden, is almede in verval, evenals het woonhuis van den zending-leeraar aldaar. — De school is bevolkt met 53 kinderen. —

In den allereersten tijd der stichting der Dépoksche gemeente ging zij ter kerk op Weltevreden te Batavia. Daar stond toen een landhuis van den heer CHASTELEIJN, welk landhuis, gelijk hooger gezegd is, den naam van Weltevreden droeg, en later bewoond is geworden door de Gouverneurs-Generaal J. MOSSEL en P. A. VAN DER PARRA, gedurende de jaren 1750 tot 1775. Bij dit landhuis was eene kapel gebouwd, waarin tevens school werd gehouden voor eenige inlandsche christenkinderen. De kerkgang voor de Dépokkers was toen zeer ongelegen, daar ze p.m. 7 uren te voet moesten afleggen om van Dépok te Weltevreden te komen!....

Tot vernieuwing van kerk en pastorijs, als ook tot bevordering van de hoogere belangen der gemeente, zijn onderscheidene voorstellen gedaan, die met een' gunstigen uitslag mogen bekroond worden.

Voor den belangstellende zij voorts aangeteekend, dat men in Buitenzorg in 1854 niet minder dan 136,506 klapperboomen telde, — dat de afdeeling 184,500 pikols koffij en 67,494 A. ponden thee opleverde, — en dat de veestapel er bestond uit 96,215 karbouwen of buffels, 6736 koeijen, en 8640 paarden. —

En hiermede deze afdeeling verlatende, zullen we nu de residentie Bantam bezoeken. —

De lezer is misschien verwonderd, dat ik hem als in een' cirkel rondvoer en hem niet geregeld de reis over Java laat voortzetten. Hij hoore echter mijne verontschuldiging. Ik begon mijne bovengemelde inspektie met de residentie Bantam, en oordeelde het beter om eerst overal elders in de kolonie mijne taak af te doen, en ze dan te besluiten met Batavia en Buitenzorg. Doch in dit reisverhaal mag ik niet vooraf de gansche kolonie doortrekken, om daarna eerst over Batavia en Buitenzorg te spreken. Hierom heb ik mijn verhaal aangevangen met Batavia als de hoofdstad van Neêrlands-Indië, en met Buitenzorg, als de residentie van den Gouverneur-Generaal, — en vervolg nu met Bantam. De goede orde moest dit, naar ik meen, eischen.

Bantam toch is de westelijkste residentie van Java, welk eiland, in eene rigting van het westen naar het oosten, gelijk men weet, p. m. 140 Geogr. of 560 Engelsche mijlen lengte heeft. We willen dus de westelijkste residentie het eerst nemen, en gaan er heen, niet langs den zoo even geschetsten binnenweg van Buitenzorg, maar langs den gewonen grooten rijdweg. Verbeelden we ons dan op den 17^{den} Mei 1852 weder te Oud-Batavia te zijn, om van daar de reis te aanvaarden. Eerst rijden we langs eenige vervallen buitenverblijven aan de rivier Anké en langs de zoogenaamde Mokervvaart, en voorts langs de landen Pising en Assam, en komen langs den Tjandistroom aan Kadauwang of Kedaong, het voormalig buitenverblijf van wijlen den Gouverneur-Generaal H. ZWAARDECROON, waarvan alleen nog de steenen pilaren van het ingangshek en eenige oude boomen zichtbaar zijn. Men weet dat ZWAARDECROON, — Gouverneur-Generaal van 1718-1725, — den koffijboom van Mokka op Java heeft ingevoerd, en juist in den tuin van het buitenverblijf van dezen Opperlandvoogd is de eerste koffijboom in 1719 gegroeid. We bevinden ons thans in het westerkwartier der Bataviasche Ommelanden, en naderen, langs een groot aantal suikerfabrieken van Chinezen, en later door een schoone allée van tamarindeboomen, de rivier Tjidanie, aan

wier oever Tangerang gelegen is. Hier stond in den tijd der Oost-Indische Kompagnie een veldschans, en daarom wordt deze plaats nog door de inlanders Benting genoemd, d. i. fort of schans. De kotta is vrij sterk bevolkt en telt p. m. 3000 Chinezen. De assistent-resident van het westerkwartier is er gevestigd, gelijk te Meester-Cornelis de assistent-resident gevestigd is voor het zuider- en oosterkwartier. Tot aan 1854 of 1855 werd het westerkwartier nog bestuurd door een' hoofdschout. Langs de Tjidanie, in de rigting van Buitenzorg, liggen eenige landhuizen, als Bergzicht enz., die we echter niet bezoeken kunnen. Liever zullen we bij de kotta Tangerang overvaren, en dan doorrijden tot aan de rivier Tjikandie of Tjidoerian. Ten zuiden passeren we enkele partikuliere landen, als Tjikoya en anderen. Ten noorden ligt Toassia aan het zeestrand. Dit Toassia, bekend wegens de zeebaden die men er nemen kan, wordt onder den gemelden assistent-resident door een' schout bestuurd. Veel fraais zien we op den weg naar Bantam niet. Het is de vervelendste weg misschien van geheel Java. Successivelijk passeren we Belong, Tjibadok, Blardia en Suntol, en, als we eindelijk de Tjidoerian of Tjikandie met de pont overvaren, zijn we in het gebied der met 502,975 zielen bevolkte residentie:

B A N T A M.

Al aanstonds ontwaren we ten zuiden van den weg een groot landgoed, dat den naam draagt der rivier, waaraan het gelegen is, en dus Tjikandie heet, en door zijne ruime produktie van rijst en suiker bekend is. We kunnen het huis van dit landgoed niet aanzien, zonder ons met een beklemd gemoed te binnen te brengen, wat gruwelijk feit er eenige jaren geleden door eene bende van slecht bantamsch volk bedreven is, en het is ons alsof de schimmen der ongelukkigen, die er een' gewelddadigen dood vonden, hier nog rondwaren! De europésche landheer werd op zekeren nacht met gade en kroost en europésche geëmploi-

jeerden gruwelijk vermoord. Slechts een paar zijner kinderen ontkwam als door een wonder aan het bloedbad. De moordenaars hadden de beide meisjes, waarvan er een nog een zuigeling was, in hare schuilplaats achter haar ledekantje niet bespeurd. — De lijken der slagtoffers, in de rivier geworpen, werden later te Tangerang aan het noorder zeestrand opgevischt!...

Doch we gaan verder, — komen aan de rivier Onderandier, die we met een pont overvaren, — passeren Tjitrap, en bereiken weldra Bantam's hoofdplaats, Serang geheeten. Dit Serang werd in 1808 gesticht door den Gouverneur-Generaal Maarschalk DAENDELS, die, na bloedigen strijd en behaalde overwinning, Bantam tot conquest verklaarde en den Sultan van daar verbande.

Serang is eene zeer net-aangelegde plaats, prijkende met een goed fort, een geschikt hospitaal, een fraai residentiehuis met sierlijken tuin, een goed kerkgebouw, eene nette regentswoning en verscheidene goede europésche huizen. Dit alles vindt men in den omtrek van het groote vierkante grasplein, Aloenaloen genaamd. Een weinig ter zijde, op den weg naar de afdeeling Pandeglang, ziet men een goed-onderhouden en met zorg aangelegd christen-kerkhof, waarop vele witgepleisterde tombes en grafnaalden de aandacht trekken. Aan de andere zijde of westelijk van het plein ziet men groote en goede pakhuizen en eene nette kaserne voor de inlandsche ruitèrij. Deze ruitèrij draagt den naam van djayang-secar, verbasterd voor djayang-segâr, welk woord „bloem des volks” beteekent. Djayang is in het Sundasch: volk, en segâr beteekent: bloem, of ook: geurig, frisch. Djayang-segâr wil dus eigenlijk zeggen: keurbende, élite-corps. Oorspronkelijk bestond dit corps, waarvan men ook detachementen aantreft in Cheribon en elders, uit Bengalézen, en diende het tot lijfwacht van den Gouverneur-Generaal. Later is het tot de inwendige dienst van sommige residentien bestemd geworden.

De kerk der christelijke gemeente te Serang, — tot wier stichting ik in 1837, in overleg met de gemeente en den

toenmaligen resident, den Heer HORA SICCAMA, aanleiding mogt geven, — gemeenschappelijk voor Protestanten en Roomsche Katholijken gebouwd, werd in 1846 voltooid. Ten tijde der Oost-Indische Compagnie moet er te Bantam-Girang, de oude hoofdplaats van Bantam, eene kerk of kapel gestaan hebben, waarvan echter niets meer te zien is. De protestantsche gemeente in Bantam telt (1852) 114 zielen, waaronder 27 ledematen en ongeveer 70 kinderen. Zij werd in 1679 voor het eerst kerkelijk bezocht door den predikant van Batavia, M. LEYDECKER, en later in 1684 door den bataviaschen predikant J. VOSMAER, die met den in de geschiedenis van Neêrlands-Indië bekenden kapitein TAK derwaarts ging. In latere tijden ontving ze meer geregeld, en in de jongste jaren, twee- à driemaal in elk jaar, kerkelijke bezoeken der bataviasche leeraars. — Er is in gunstige overweging gegeven om een' vasten leeraar in deze residentie aan te stellen.

De gouvernements lagere school te Serang is bevolkt met 35 leerlingen. —

Van onzen vriendelijken gastheer, den heer WIGGERS, resident van Bantam (1852, sedert overleden), afscheid nemende, vertrekken we naar Anjer. We volgen den goeden postweg, die derwaarts leidt. Langs Kramat-waloe, Tjilegon en Tjigading passerende, vinden we dicht bij Anjer de beruchte vuile en stinkende poelen en moerassen, die mephitische of miasmatische dampen uitwasemen, en Anjer tot een ongezond oord maken. Bij elken vloed worden die poelen met zeewater gevuld, en dit water, bij ebtijd door de zon fel beschenen en verdampende, veroorzaakt de pestlucht, die men hier inademt. De atmosfeer is soms zoo sterk met schadelijke dampen bezwangerd, dat de reiziger zich bij zijne komst te Anjer reeds ongesteld gevoelt, en niet zelden nog lang daarna lijdende blijft onder den invloed der bekende „anjersche koortsen.” Overigens is Anjer regt lief aan den oever van Straat-Sunda gelegen, en heeft een talrijke inlandsche bevolking, die meerendeels van de vischvangst leeft, of haar bestaan vindt in het brengen van groenten en

vruchten aan boord der schepen, die de Straat binnenkomen. De vreemde koopvaardij- of oorlogsvloot, die deze Straat inloopt of uitzeilt, voorziet zich menigmaal te Anjer van drinkwater, hetwelk er uit het gebergte door een goed aangelegde en gemetselde aquaduc, die eene lengte heeft van ruim 4 uren, wordt heengeleid. Soms ziet men engelsche, amerikaansche, spaansche, deensche, fransche of andere koopvaarders en oorlogschepen voor Anjer ten anker komen, alleen met oogmerk om er drinkwater te koopen. Noordelijk van Anjer staan de bergen Agoeng en Batoer, en in Straat Sunda ziet men de eilanden Dwars in den weg of Poeloe-Soengéjan, Poeloe-Seboekoe, Poeloe-Sebési, Poeloe-Rakata of Krakatau, benevens het Lang-eiland en de Verlaten-eilanden, en aan de overzijde der Straat de Lampong-distrikten op de westkust van het eiland Sumatra. Bij helder weder kan men in deze Lampong-distrikten den berg Tangamoes of Semangka onderscheiden. Deze berg, gewoonlijk Keizerspiek genoemd, heeft eene hoogte van 7206 voeten. Zijne naburen zijn de bergen Bidada, die 6200 voeten hoogte heeft, en de Radjabassa, die 4273 voet hoog is. Het zoogenaamde Lampongsgebergte, hetwelk men in de verte ontwaart, heeft eene hoogte van 7000 voeten. Gedurende den ganschen dag, maar vooral des avonds en des morgens, is Straat-Sunda als overdekt met kleine handelspraauwen, vlerkpraauwen, en visscherspinken, gemeenlijk praauw-maijang geheeten, die te Anjer en in de nabijgelegen kampongs of dorpen en gehuchten t'huis behooren, en bijna dagelijks kan men 3 à 4, soms 10 à 12, groote zeeschepen Anjer zien voorbijgliden. Dit is een verrukkelijk schouwspel. De frissche zeewind doet de witte zeilen zwellen, — de zon verlicht het uitgespannen doek, — vlaggen en wimpels waaijen vrolijk uit, en het blaauwe pekelnat kroont zich aan den boeg met helder-flonkerend sneeuw wit schuim. Er is iets aantrekkelijks, en tevens iets grootsch, in het gezicht van een zeilend zeekasteel met schoon weder en frisschen wind! In Anjer wordt dit schouwspel nog aantrekkelijker gemaakt door de zoo even ge-

noemde vlerkprauwen en maijangs, die als zwermen van groote watervogelen op de golven dartelen. Uit het huis van onzen vriendelijken gastheer, den assistent-resident van Anjer, den heer VAN KERVEL (1852), mogten we dit schouwspel dagelijks genieten.

Anjer heeft een goed en sterk steenen fort en een' vuurtoren. De uitkijk of seinpost is in de kruin van een' hoogen waringien-boom, of, — om duidelijker en meer naauwkeurig te spreken, — de seinvlag wordt geheschen aan een' langen bamboes, die in de kruin van den waringien bevestigd is en boven die kruin uitsteekt.

Het christen-kerkhof te Anjer ziet er vervallen uit. Maar met belangstelling aanschouwt men een fraaije grafnaald, met heraldische afbeeldingen en eene inscriptie versierd. De inscriptie verklaart ons, dat onder dit monument begraven is de engelsche vlootvoogd KAREL CATCH EAST, die in 29 jarigen leeftijd op den 10den Junij 1788 in Straat-Sunda overleed. —

We zetten onze reis voort naar het op ongeveer 9 uren afstands gelegen Tjiringien. Dewijl echter de groote postweg oyer Java, die om de oost van het eiland tot aan Soember-waroe in de residentie Bezoekie doorloopt, om de west niet verder gaat dan tot Anjer, moeten we nu van de postpaarden afscheid nemen, en met partikuliere wagenpaarden naar Tjiringien vertrekken. De weg derwaarts loopt digt langs het strand en voert ons opvolgend langs Moeära-sirih, Tawing, Passauran, Tadjir en Tjipool. Tusschen Anjer en Passauran doen zich eenige natuur-wonderen aan het oog voor. De zee heeft hier allerlei grotten en spelonken in de rotsen gevormd, en een weinig landwaarts in ziet men hollen, portalen, bogen, poorten en zalen, waarvan men meenen zou, dat, niet de hand der natuur of de golfslag der zee in lang verleden tijden, maar de hand eens fantastischen kunstenaars ze bearbeid had. De gansche omtrek is hier hoogst belangrijk, en bij elken voetstap heeft men een nieuw en vreemd verschijnsel of werkstuk der natuur voor oogen. Hoogst merkwaardig is ook het Bantamsch meer Dano, hetwelk een' omtrek heeft

van ongeveer 4 à 5 uren. Zijne kom of bekken is een uitgebrande en daarna gezonken krater, en zijne uitstroomende wateren in de rivier Passong-tenang vormen een' schoonen waterval, Tjoeroek-beton geheeten. In het midden is een modderwel, Pinasa genoemd, en aan de oostzijde van den oever ziet men nog eene wel, die aanhoudend kookt en eene ondragelijke hitte verspreidt. De Kommissaris-Generaal, Graaf VAN DEN BOSCH, liet tijdens zijn bestuur pogingen aanwenden, om het meer uit te droogen door zijne wateren af te leiden. Gedeeltelijk is dit gelukt, doch men heeft den arbeid moeten staken, dewijl de onmogelijkheid eener geheele droogmaking werd ingezien. Eenige kaaimans of krokodillen houden zich in het meer op, en maken zijne modderachtige oevers onveilig.

Een ander meer, doch slechts zeer klein van omvang, vindt men ongeveer ter halve hoogte van den berg Karang, en eenige zilverkleurige vischjes, die door de Inlanders als taboe of heilig geëerd worden, zwemmen in dat meer ongestoord rond.

Te Passauran of Pasóran staat een merkwaardige waringienboom, wiens stam met zijne vele nevenstammen of hulpstammen een' omvang heeft, die, naar ik meen, slechts door de uitgestrekte armen van 20 à 30 personen kan omspannen worden. De hulpstammen worden gevormd door bundels dunne wortelen, die uit de takken ontspruiten en slingerend naar den grond afhangen. Weldra hebben deze wortelen, — die intusschen elkan- der, al langer en langer wordende, omstrengelen en aan elkander groeijen, — den grond bereikt, hechten zich daarin vast, en worden, — al dikker en dikker aangroeiende, — eerlang de hulpstammen, die de anders al te zware takken steunen en dra- gen. Naar mate de boom ouder, grooter en breeder wordt, naar die mate zenden zijne takken, als door instinkt hiertoe aangedreven, bundels van wortelen naar den bodem af, om zich zoo doende van nieuwe stammen te verzekeren, waarop ze van lieverlede steun zullen moeten vinden.

De waringien (*ficus religiosa*) is den lezer zonder twijfel bekend, hetzij door eigene aanschouwing van dien boom, hetzij

door het gezigt eener teekening er van. De inlanders eeren hem als taboe of heilig. Hij is dan ook in waarheid de reus, de grootvorst der boomen, en het lommer zijner reuzenkroon van takken en bladeren geeft eene aangename en koele schuilplaats tegen de hitte der zonnestralen. De boom te Pasóran is een oude eerwaardige boom, en men ziet bij zijne vele stammen eenige offerschalen, d. i. doppen der kokosnoot (klapperdoppen), die tot vuurtesten dienen, waarin de inlanders doepa, stangie, menjan of andere welriekende kruiden hem ter eere branden. De inlander, ofschoon Muhamedaan, is echter Heiden en afgodsdienaar gebleven, die oude graven, grotten, bronwells en oude boomen tot voorwerpen van zijn' cultus of soms ook tot bidplaatsen (pertapaän of kabaijan) maakt. Dit is een gevolg zijner afkomst van buddhistische of hindoesche voorvaderen. Men vindt zelfs nog in het Kendangsche gebergte, in de afdeeling Warong-goening, (gelijk hooger reeds gezegd is,) eenen stam van Buddhisten of orang-Badoei, die, ten tijde der gewelddadige invoering in de 15de eeuw van het islamisme in westelijk Java, met den reeds bovengenoemden PRABOE-SEDA, zoon van SILI-WANGIE, laatsten vorst van het rijk van Padjadjarang, derwaarts gevlugt zijn, en daar nu nog in volstrekte afzondering en totale afscheiding van de Muhamedanen leven, en zich noch door huwelijk, noch op eenige andere wijze met dezen vermengen.

Het getal dezer Badoeïnen of Badoeï bedroeg vóór eenige jaren p. m. 1500 zielen. De echte Badoei wonen afzonderlijk in de kampongs Knekes, Tjiboan, Karang en Kadoekoedjang, terwijl de Orang-kaloearan of Buitenmensen in de kampongs Tjilengor, Ingong, Bodjong-menting, Tjiboenger, Kamantjieng, Sankauwangie en Noengkoelan wonen. Deze Buitenmensen hebben de Badoeï's verlaten, omdat ze zich aan deze of gene gebruiken niet wilden onderwerpen, of zijn uit de eerstgemelde kampongs verbannen uithoofde van een of ander misdrijf. De priester der Badoeï wordt girang-pôhon genoemd, en is tevens hoofd van den kleinen staat.

Zij noemen zich Badoeï of orang-Badoeï (mensen van Badoeï) omdat ze zich, bij de verwoesting van het rijk van Padjadjarang en de godsdienstoorlogen in Bantam onder HASSAN-OEDIEN, bij het riviertje Tji-badoeïjok in het Kendangsch gebergte hebben nedergezet. Eenige trachiet- of bazalt-rotsen, op eene eenzame plek gelegen, worden genoemd als sangiang of de graven hunner heiligen. Hunne taal is de Sunda-taal, en hunne katoenen kleeding is wit of blaauw, nimmer rood of geel, of van eenige andere kleur. Elke kampong heeft haren bijzonderen beschermgod en beschermgodin, die de namen dragen van DALAM-BALIBAT-DJAIJA en zijne gade POEA-POETRIE-TJEPAT-MANIK, — DALAM-TANGALA en zijne gade KINTRIE-MANIK enz. enz. Ze hebben twee groote feesten: kwaloe en kwaloe-toetoe. Op laatstgenoemd feest maakt de vrouw van den girang-pôhon eenige beelden van rijstmeel voor elke kampong gereed. Deze beelden stellen de verschillende beschermgodinnen der kampongs voor, en door tusschenkomst dier beschermgodinnen moet aan POEN of het opperwezen de laksa (eene spijs van rijstmeel) geofferd worden, welke in een' koperen pot, — sangkoe genaamd, een erfstuk uit den tijd der voorvaderen, — gekookt wordt. Elke kampong zendt hare laksa en haar godinnenbeeld in een duister bosch, en belast hiermede den priester en zes oudsten uit de kampong. Ter bestemde plaats gekomen, wordt het beeld in zittende houding op een matje van areeng-bladeren op den grond geplaatst. Eenige areengstokjes (stokjes van den areeng- of suikerboom) worden rondom het beeld in den grond gestoken, en duiden het getal mannen en vrouwen der feestvierende kampong aan. Links en regts van het beeld bindt men een schorpioen en een spin (rantja-maung) vast, die tot wachters van het beeld moeten dienen, terwijl men in kokers van bamboes water en azijn er nevens plaatst. Daarop wordt er een bos rijst-stroo in brand gestoken, en gaan de 7 mannen naar de kampong terug. — De azijn, het water en het vuur dienen om de godin in de gelegenheid te stellen, om voor haar' echtgenoot, den beschermgod, die tot haar komen zal, bij de

laksa het wildbraad te bereiden, dat hij van de jagt zal medebrengen! — Na het feest bezoeken de mannen de graven der voorouders.

De girang-serat is de priester die op den girang-pôhon volgt. Deze moet zorg dragen voor den aanplant der speciale rijstsoort, die tot laksa dienen moet, en voor de gansche regeling der feesten.

De zeden der Badoeï zijn zeer zacht en eenvoudig. Polygamie is bij hen verboden, en, die een misdrijf begaat, wordt zonder versooning verbannen. Ze zijn zeer gastvrij, en hebben in hunne armoedige woningen een vertrek (bale) ter beschikking der vreemdelingen, die ze altijd goed ontvangen en verzorgen. Bij hunne huwelijken moet de bruid altijd ouder zijn dan de bruidegom, en eerst twee jaren na de verloving volgt de voltrekking van den echt. Een lijk wordt met het hoofd naar het westen begraven. Moord, diefstal en echtbreuk zijn onbekend. Hunne spijsen zijn rijst, maïs, varkensvleesch, gevogelte, rhinoceros-vleesch en vledermuizen. Alleen het geiten-vleesch is hun verboden. Ook mogen ze op het veld niet anders verbouwen dan rijst en maïs. De stof voor hunne kleeding moeten ze-zelfen bewerken, daar ze geene door vreemden bewerkte stoffen dragen mogen. Het katoen, daartoe benoodigd, moeten ze koopen of tegen rijst (padie) inruilen, dewijl ze ook geen kapok,— boomwol— of katoenbocmen mogen aanplanten.

Volgens hunne instellingen zijn er slechts 40 hunner gerechtigd tot het bedienen en besturen der godsdienstplegtigheden, die ter eere van BATARA-BIMA en SAYANG-BATARA GOEROE of GÔRÔ verrigt worden. Die plegtigheden hebben plaats aan het riviertje Tji-djoeng, hetwelk BATARA-BIMA zelf als de gewijde plek der offerande aan hunne voorvaderen zou hebben aangewezen.

Een andere stam, of een ander overblijfsel der oude Hindoe-belijders, bewoont het Tengersch gebergte in de residentie Passaroean, digt bij den vuurberg Bromo. Over dezen stam spreek ik later. — Men wil dat de reden, waarom de Hindoes bij voorkeur op de bergen wonen, (gelijk ze vroeger ook liefst op de bergen

hunne tempelen bouwden,) gelegen is in hunne meening dat ze op de bergen digter bij den hemel zijn. Wat hiervan ook zij, zeker is het dat men op Java de Hindoe-tempelen zoowel in de vlakten als op de toppen der hooge bergen aantreft.

Tjeringien of Tji-ringien, dat we straks noemden, is een zeer net plaatsje, bezuiden den berg Tjipoen en ten noorden der Peperbaai aan het riviértje Tjiringien gelegen. De afdeeling Tjiringien bevat de distrikten Tjiringien, Menès, Paniembang, Tjimanok en Tjibiliong. In de kotta of hoofdplaats Tjiringien vindt men eene benting of redoûte, eenige goede pakhuizen en enkele europésche woonhuizen. Bij het huis van onzen vriendelijken gastheer, den heer DE NIJS, assistent-resident dezer afdeeling (1852), ziet men eenige Hindoe-beelden, die van tusschen de bergen Karang en Poeloesari, alwaar de boven reeds gemelde Artjah-Domas gewoond moet hebben, naar Tjeringien zijn overgebracht. Aan het zeestrand staat een koepel, — ter plaatse waar de fondamenten nog te zien zijn van een portugeesch fort, — waaruit men het gezigt heeft op straat-Sunda, de Peperbaai, het eiland Papole en op Tanjong-Lésoeng. Deze tanjong of hoek is op de kaart bekend als Java's derde punt. Ten zuidwesten van de kotta heeft men bij het Meeuwen-eiland de zoogenaamde Meeuwenbaai, in wier nabijheid steenkolen-lagen ontdekt zijn. Van deze baai of van de rivier Tjiboenger af, die ongeveer 3 uren van de kotta in zee stroomt, heeft men het woest en onbewoond gedeelte van Java's westpunt. Hier leven de tijgers, de badaks of rhinocerossen, de bantings of wilde koeijen, de wilde buffels of karbouwen, de paauwen en apen ongestoord in de wildernis. Op de bantings heb ik eens eene jagt in deze wildernis bijgewoond, doch we mogten geen der groote, gitzwarte en glanzende dieren te zien krijgen. Nogtans waren ze in de nabijheid, want het bosch dreunde onder hunne hoeven, en de boomen slingerden en kraakten, alsof ze door een' stormwind gezweept werden. Waarschijnlijk hadden ze mij

en de overige jagers in de hooge en zware boomen, waarin we een' wachtpost of zitplaats gekozen hadden, bespeurd, of wel had hun scherp reukorgaan hun de nabijheid van menschen verraden. Althans we wachtten te vergeefs, en losten onze geweren later op eenige paauwen, die aan de rivier Tjiboenger kwamen drinken, en op een paar kaaimans of krokodillen, die aan hare oevers in de avondzon sliepen. Men weet dat de banting een gevaarlijk wild is. Als het dier gewond wordt, vergeet het zijne schuwheid, en vermorselt met zijn reusachtig gewei van glinsterend-zwarte hoornen den ongelukkigen jager, die het niet met het eerste schot doodelijk getroffen heeft. Dat we ons dus in hooge en zware boomen posteerden, was een maatregel van voorzigtigheid, dien men altijd bij eene jagt op de bantings in acht neemt.

Behalve de reeds vermelde wilde of verscheurende dieren, vindt men in deze wildernis, en in al de maagdelijke bosschen of urwälder van Java nog vele andere diersoorten, als: den wilden hond, de wilde kat, de tijgerkat, de walang-koppok of vliegenden eekhoren, ook krendo genoemd, de leguaan, de klarap of vliegende hagedis, de landak of het stekelvarken, de pangoeling of het schubdier, den schorpioen of kollot-djenkie, den zwarten schorpioen of ketoengêng, de oelar of slang, de boenglon of het kaméléon, de kattil of boschspin, de klabang of grooten zwarten duizendpoot enz. Ze leven min of meer vreedzaam met de varkens, herten, reën (kidang, kantjil,) boschhanen enz.

Van het hart en de lever van het stekelvarken bereiden of koken de inlanders een geneesmiddel, aijèm genaamd, hetwelk in slepende ziekten of teringachtige kwalen wordt aangewend.

Het schubdier, soms 7 voet lang, rolt zich in elkander, als men het wil aanvatten, waarom het pangoeling heet, dat is: zich oprollen of ineenrollen. Zijne scherpe schubben zijn een wapen, waarvoor zelfs de tijger eerbied heeft. Om het te vangen, gebruiken de inlanders den weeken stam van den pisang-boom, waarin zijne schubben indringen en

waardoor alzoo zijn natuurlijk wapen geneutraliseerd wordt.

Van de tijgersoorten vindt men er drie op Java, als den koningstijger, den gevleken tijger of panther, matjan-toetoel genaamd, en den matjan-koembang of zwarten tijger.

De rhinoceros is alleen gevaarlijk, als men hem gewond heeft, of als hij getergd wordt. Om hem binnen eene zekere ruimte in te sluiten, behoeft men slechts den grond rondom hem een weinig om te spitten. Bewust als hij is van zijne groote lichaamszwaarte, durft hij zich niet over den omgedolven rand te wagen, uit vrees dat hij er in zal zakken. Ik ben eens in 1838 te Wonosobo, in de afdeeling Ledok der residentie Bagelen, getuige geweest van zulk eene eenvoudige insluiting. De rhinoceros bleef in het met een' omgedolven rand omgeven vierkant geduldig vertoeven, hoe gaarne hij ook naar de bosschen zou gevlugt zijn. Hij was jong en pas gevangen, en toch weldra zoo mak en zachtzinnig, dat ik en anderen bij hem in het vierkant gingen, en hem met de hand jonge boomtakken in den bek staken.

De rhinoceros-vogel, rankok of rangong, is bekend. Hij maakt zijn nest op hoge bergen, en weet dit zoo goed aan het oog te onttrekken, dat alleen het scherp geschrei zijner jongen het verraden kan.

Onder de slangen is vooral de kleine oelar-tanah of aard-slang zeer vergiftig. Haar beet is doodelijk. Tegen slangen-beten zou met goed gevolg worden aangewend een schijfje van den rhinoceros-hoorn, hetwelk, op het gewonde deel gelegd, de kracht zou bezitten om het vergif uit te zuigen. De oelar-sawah, of de slang der natte rijstvelden, is soms 17 à 18 voeten lang. Ze is geheel onschadelijk en kan maanden lang zonder voedsel blijven. Die, welke ik in 1837 op het landgoed Tjibodas bij Batavia met een jagtgeweer doodde, had eene lengte van 17 voeten. De inlandsche goochelaars vertoonen met deze slang allerlei kunsten.

De loeäk is de vriend of liever de vijand der koffijtuinen. Hij eet de rijpe koffijvruchten, doch schijnt alleen het vleesch-

achtig bekleedsel te verteren, en geeft de boon ongeschonden weder. Volgens zeggen, zijn de door den loeäk uitgeworpen koffijboonen geuriger van smaak dan die, welke het chemisch proces in de maag van het dier niet ondergaan hebben.

De kalong gelijkt eenigzins op den vliegende vos, en is een soort van groote vledermuis. Hij leeft enkel van vruchten, en om deze reden heeft zijn vleesch, volgens de getuigenis der inlanders, een' goeden smaak.

Van den bosch-schorpioen of zwarten schorpioen koken de inlanders eene soort van olie, die tot versterking van het hoofdhaar dient. Hiertoe bezigt men ook de olie, die van de bosch-spin en uit de hersens van den zwarten aap (boedeng) getrokken wordt....

Doch waar zou ik eindigen, indien ik al de diersoorten van Java eenigermate wilde beschrijven. Dewijl ik echter van bosch-bewoners en dus ook van bosschen gesproken heb, moet ik er een paar woorden bijvoegen betreffende eenige boomen, die op Java in hooge achting staan om het deugzaam meubelhout dat ze opleveren. Ze zijn de rasamala, de sauw, de njamplong, de sonno-kombang, de sonno-kling, de djâtie, de djâtie-kombang en enkele anderen. Voor meubelhout bezigt men ook dikwijls den vruchtboom nangka. Een zeldzaam en kostbaar hout is het zoogenaamde pellet-hout, hetwelk bruinachtig van kleur en met velerlei grillige zwarte vlekken en breede strepen gevland is. Men beweert, dat die vlekken en strepen een gevolg van ziekelijkheid van den boom zijn zouden, doch de inlanders geven aan dit hout de voorkeur voor de gevesten en scheeden hunner krissen en voor de schachten hunner lansen of pieken. De boom tiert òf uitsluitend òf het meest in den oosthoek van Java. — Van den waringien heb ik reeds gesproken, en er bij gezegd, dat hij door de inlanders als taboe of heilig geëerd wordt. De reden hiervan is, dat hij vruchten draagt, zonder vooraf bloesems te vertoonen, en dat hij nimmer door insekten of wormen geteisterd, of door den bliksem getroffen wordt (?). Dit alles wordt ook beweerd

ten aanzien van den pohon-loo of den loo-boom, die dan ook om deze reden mede heilig of taboe is.

Ook van den areengboom heb ik reeds gesproken. Deze boom is een palm-soort. Onder zijne hooge bladeren-kroon hangen zware trossen met vruchten, die echter niet eetbaar zijn. De dikke stengel dezer trossen wordt afgekapt, en het vocht of sap, dat er overvloediglijk uit druppelt, in bamboezenkokers of aarden potten opgevangen, en daarna tot eene suiker verkookt, die onder den naam van „javasche suiker” bekend en zeer bruin van kleur is. Van zijn’ zwarten draadachtigen bast of schors, of vezelachtig bekleedsel, gemoetoe geheeten, — dat als gevlochten of geweven lappen of lompen, of als paardenhaar en matwerk langs den stam nederhangt, — wordt het bekende ijzer-sterke gemoetoe-touw, gelijk ook vloermatten, vervaardigd. Ook vormt hij eenige sterke zwarte vezelen of takjes, waarmede de gemoetoe aan den eigenlijken stam gehecht is, en die zeer veêrchtig zijn even als balein. Hiervan maken de Javanen hunne schrijfpennen. In oude tijden kenden ze geen andere pennen dan deze smalle en kleine stokjes, om hunne lontar-bladeren te beschrijven. Van de dunne en lange sprieten of ribben (lidie), die aan de takken uitspruiten, maken de inlanders stalbezems (sapoe-lidie). Ook levert de stam eene goede zwamsoort op. — Het pas-afgetapte sap uit den vruchtstengel geeft den zoeten sagoweer-drank, die na 24 uren gistens in een bedwelmend vocht overgaat. In dit gegiste vocht laat men vaak een stukje Bitterhout of bidara-laut aftrekken, en verkrijgt dan een’ krachtigen en smakelijken drank, die in de Molukkos ook door Europeanen dikwijls gedronken wordt. De Alfoeren maken ook insnijdingen in den bloemtros, en tappen daaruit het door hen zoo geliefde bittere en bedwelvende koolwater. —

Te Tjiringien hebben we nu nog de sigarenkokers te bewonderen, die de inlanders van het distrikt Menès van fijnen bamboes weten te vervaardigen, en vertrekken daarna naar

Pandeglang. We nemen den schoonen binnenweg, die p. m. 12 uren gaans lang is. Het rijtuig wordt door koelies of loondienaars getrokken, en wij zelven gaan òf te paard, òf per draagstoel, djoelie of tandoe genaamd. Opvolgend trekken we langs den 6052 voet hoogen berg Karang, den Assap-an en den Kokos-an, en hebben het gezigt op den 4061 voet hoogen Poeloesari, terwijl we in de verte de schemering zien van den 2019 voet hoogen Gedéh, den 2040 voet hoogen Batoer, den 1071 voet hoogen Dadap, den 1500 voet hoogen Pajong, den 1480 voet hoogen Pannenjoan, den 1531 voet hoogen Tannah-beurem, den 2411 voet hoogen Lieman, den 1593 voet hoogen Langkap, en den 3218 voet hoogen Plassarie, — allen bergen der residentie Bantam. We passeren de rivieren en riviértjes Tjinangong, Tjoerok, Tjoerong en Tjikaren. Op een hoog bergpunt, Pandat genaamd, stil houdende, hebben we een schoon gezigt over de landstreek, op de peperbaai, op de zee, op eene prachtige vallei, op het Duizendgebergte of Goenong-Seriboe, en op heerlijke sawah's of natte rijstvelden, wier vele wateren als zoovele spiegels het zonlicht weerkaatsen!

Omtrent den bouw der padie-velden, of, met andere woorden, omtrent de rijstkultuur, zal ik hier een paar opmerkingen mededeelen. De rijst (padie) wordt geplant òf op „tipars”, dat is: op hooge velden die niet onder water gezet kunnen worden, òf in „sawah's”, dat is: in velden, die men kan laten onderloopen. De tipar wordt ook ladang, gagah of tjegger genoemd. Aan de rijst-kultuur op sawah's wordt de voorkeur gegeven, ofschoon de tipars dadelijk voor de kultuur geschikt zijn, terwijl de sawah's eerst in het derde jaar goede rijst opleveren. De sawah-darat (hooge sawah) wordt aangelegd op verhevener terreinen, en de sawah-dalam, d. i. diepe sawah, in moerassen en valleijen. De sawah's worden afgedeeld in pittakh's, die met een dijkje (galang) omgeven worden. Een pittakh is een stuk gronds van 20 roeden lengte en 10 breedte. Men ziet op Java veelal eene gansche helling

van gebergte of gansche heuvelen amphithéatersgewijze met sawah's overdekt, zoodat de eene pittakh als het ware aan de andere pittakh hangt, en zulks van den top der heuvelen af tot in het ravijn toe. Op de bovenste pittakh wordt het water aanhoudend ingelaten, hetwelk dan dit stuk gronds onder zet, terwijl het meerdere water in de tweede pittakh afvloeit, en van de tweede pittakh weder in de derde pittakh, en zoo wijders tot in de laatste pittakh. Hier is dan gelegenheid gemaakt om het overtollige water te doen wegvloeijen, nadat reeds al de pittakhs behoorlijk gevuld zijn. — De rijstsoorten zijn velerlei, te veel om op te noemen. De hoofdsoorten zijn de padie-sawah en de padie-tipar. Tot de eerste hoofdsoort behooren de ketan-sawah, die 12 species heeft, welke weder in 5 klassen verdeeld worden; de padie-sawah, die 25 soorten heeft, welke weder 25 onder-species hebben; en de padie-tjiereeh, die 10 species heeft. De tweede hoofdsoort is de padie-tipar, die 2 species heeft, welke 25 onder-species hebben. De padie-tjiereeh, verdeeld in harige padie (padie boeloe) en onharige (padie goendil), is slecht en weinig voedzaam. De padie-dalam (hof- of vorstelijke padie) is de beste soort, doch heeft soms 8 maanden noodig om te rijpen. Daarentegen levert ze soms 50 % meer rijst op. De padie-mèra is rood van korrel, doch bij uitstek voedzaam. De zwarte ketan of ketan-itam kan, volgens het bijgeloof der inlanders, slechts door brave menschen gekultiveerd worden. De padie-maros wordt gebruikt als geneesmiddel bij verstuiking, en zoodanige ongemakken, die een gevolg zijn van nat weder en gevatte koude. En de padie-ketan (*oryza glutinosa*) wordt gebruikt tot het maken van gebak (kwee-kwee). — Om rijstplantjes (biebiet) te winnen, maakt men pépinières, waarin de halmen van den vorigen oogst gezaaid worden. Dit noemt men: tabor of hambor, of boewang-bibiet. Als de biebiet of de jonge plantjes 40 à 50 dagen oud zijn, worden ze uitgehaald, aan bosjes gebonden, de bladeren half afgesneden, en in de sawah's twee aan twee in den natten grond gestoken. De tipars worden niet beplant, maar met de korrels der rijst

bezaaid. Na 4 maanden zet zich de vrucht (padie boenting), en 2 maanden later wordt ze gesneden.

Een handvol padie heet tangapan; een bosje heet iekat, dat is 2 tangapan's; 4 bosjes maken een bondolan van 12 kattie's, of 15 ponden; 5 bondolans maken een sanga; 10 sanga's maken een karrevracht, of 50 bossen; een tjain is 200 bossen, en kan van 1200 tot 4000 A. ponden in gewigt verschillen; een koijang is 27 pikols of 3375 A. ponden; een pikol is 100 katties of 125 A. ponden; een kattie is $1\frac{1}{4}$ pond, en een gantang is $12\frac{1}{2}$ pond. — Een getal van 30 bossen, of 450 ponden zaadkorrels op tipars leveren ongeveer 6000 ponden padie of ongebolsterde rijst. Doch 20 bossen, of 15 ponden bibiet, in sawah's geplant, brengen vijftig-voudig op. De beste soort van padie geeft op 300 ponden zaad gewoonlijk 20,000 ponden rijst in den bolster.

Als een sawah moet gesneden worden, plaatst men een bamboes met een kleine vlag in het te snijden veld. Ieder, die om te snijden komt, mag niet afgewezen, maar moet als snijder aangenomen worden, en ontvangt tot loon een vijfde deel der padie die hij snijdt. Men snijdt altijd halm voor halm, — nooit 2 of 3 halmen te gelijk. Volgens sommigen, geschiedt dit uit eerbied voor een gewas, dat in alle behoeften der voeding voorziet; doch volgens anderen is dit gebruik met een liefdadig doel in den koran voorgeschreven, omdat er hierdoor b. v. honderd snijders voor een veld noodig zijn en hun brood hebben, waar anders tien snijders voldoende zouden wezen.

De aanplant van padie geschiedt ook soms op gagah's, dat is: op woeste gronden, waar men vooraf het lange gras (allang-allang), het rietgewas of de glaga en het kreupelhout in den brand steekt.

Om de padie te ontbolsteren, gebruikt men een molen; doch om fijne tafelryst te verkrijgen, moet de ontbolsterde korrel nog eerst in de loempang of het rijstblok gestampt worden.

In het jaar 1854 werden er op geheel Java 1,648,444 bouws van 500 □ roeden met padie beplant, en was de opbrengst

der bebouwde velden (dikwijls een' drievoudigen oogst opleverende,) 28,259,152 pikols padie.

De rijst in den bolster heet: padie; de ontbolsterde rijst heet: bras; en de gekookte rijst heet: nassie. Zeer fijn gestampte rijst heet: bras-minier (1). —

Verder trekkende passeren we de rivieren Tjisesopan, Tjibangan en Tjilemmer, en bereiken Tjimanok. Hier ziet men uitgestrekte koffijtuinen, groote koffijpakhuizen, en particuliere thee-aanplantingen op ongeveer 2200 en 3000 voeten hoogte. Maar vooral trekt onze aandacht de plek, waar een overoude waringien-boom gestaan heeft. Onder dien boom, die reeds, giste men, eenige eeuwen oud was, — en wiens hoofdstam naauwelijks door 60, en met al zijne nevenstammen naauwelijks door 100 menschen kon omvadend worden, en die aan 1000 menschen te gelijk schaduw kon verleenen, — onder dien boom, zeg ik, was jaren lang de vergaderplaats der oproerige Bantammeis. Hier werden alle aanslagen gesmeed en alle oproerige plannen beraamd, en men hoopte immer op een gunstig gevolg, als men eerst het lommer, en alzoo als het ware de sanctie, van dien heiligen boom gezocht had. De toenmalige Bantamsche Resident BUIN bewoog in 1847 of 1848 eenige weldenkende inlandsche hoofden om dien boom om te hakken. Schoorvoetend ging men er toe over, vreezende dat men heiligschennis begaan en zich allerlei rampen en ziekten op den hals zou halen. Doch de boom viel, de rampen en ziekten bleven uit, en het prestige van den gevenereerden honderdjarigen waringien is verdwenen!...

Niet ver voorbij Tjimanok ligt Pandeglang. Dit woord zou in 't Sundasch beteekenen: smids-armband, van: pandé (smid) en gelang of glang (armband.) Het maleische woord

(1) Men zie mijne beschrijving in het Tijdschrift van N. Indië, Jaarg. IV Deel II bl. 432 volg., en wijders in het III^{de} Deel der werken van het Bataviasch Genootschap van kunsten en wetenschappen de verhandeling van den predikant J. HOOIJMAN, bladz. 323.

pandej beteekent: kundig of geleerd; doch pandé in de Sunda-taal beteekent: een' smid. — Van de hooge wallen der benting of redoute te Pandeglang heeft men een prachtig panorama te bewonderen. De vlakte of de vallei is bezaaid met dorpen of kampongs, die in het groen van kokospalmen en vruchtboomen verscholen liggen, en zich voordoen als kleine eilandjes in een groene zee, of liever als bouquetten op een reusachtig tapijt door de hand der natuur alom gestrooid. En nevens die vallei strekken de Karang en Poelosarie hunne kruinen omhoog, en op den versten achtergrond van het liefelijk tooneel teekenen zich de bergen van Buitenzorg en der Preanger-Regentschappen: de Salakh, de Mandelawangie, de trotsche Gedéh en Pangerango, en het Duizend-gebergte. De meergemelde berg Karang (welk woord „rots" beteekent) is een vulkaan, en aan zijn' voet vindt men eenige warme wellen of bronnen. Volgens de sage of legende der inlanders, heeft een zekere HANOMAN, koning der apen, de Straat-Sunda willen dempen, en kwam daartoe met twee groote vrachten zand en steenen aandragen. Doch, bij het gezigt der in Straat-Sunda liggende eilanden Poeloe bési, Krakatau, Dwars in den weg en anderen, meende hij dat dit groote werk, hetwelk hij had voorgenomen, reeds door een' ander verrigt was. Vertoorn wierp hij nu zijn' voorraad zand en steenen neder, — en de berg Karang verrees! De variant-lezing der legende luidt, dat HANOMAN de goden wilde beoorlogen, en opzettelijk den berg Karang maakte om hen in den hemel te kunnen bereiken. Reeds was de berg zoo hoog opgetrokken of opgehoogd, dat de apen, HANOMAN's onderdanen of krijgslieden, tot in de wolken opklommen en de sterren van den hemel wegnamen. De Bantamsche vorst echter, LOERA DALAM, kwam den goden te hulp, en sneed een stuk van den berg af, die sedert slechts 6052 voeten hoogte heeft! — Onwillekeurig denkt men bij deze legende aan de fabel der Titans van Géa, die de rotsen tot bergen opstapelden, om over deze brug den magtigen JUPITER in zijn' burg van wolken te bestrijden!

Te Pandeglang vindt men een frissche badplaats, in een eenzaam plekje der natuur, door hoog geboomte en rotsen omgeven. De bron, die hier ontspringt, besproeit met hare heldere wateren den ganschen omtrek van het liefelijk oord, dat haar heeft zien geboren worden. Op ongeveer 2 uren afstands van daar vindt men op 998 voeten hoogte de geneeskrachtige bron van Tjibéok, van wier zwavelwateren de lijders aan huidziekte met zeer gunstigen uitslag gebruik maken. In den stroom, die een tamelijk diep ravijn doorloopt, wellen deze wateren uit den grond op, en vormen als van zelfs twee ongeveer 10 voeten in omtrek hebbende badplaatsen. De temperatuur er van is afwisselend heet, warm en laauw. De kleur schijnt door het prisma van den stroom zeer zwart te zijn, doch is inderdaad wit en helder.

Op een' afstand van p. m. 3 uren van Tjibéok ligt Tji-pannas. Hier zijn in eene vrij aanzienlijke diepte drie bronnen van heet of liever kokend water, waartusschen een bergstroom henenvliet, wiens koude wateren zich met het heete bronnat mengen. Naar men beweert, hebben ook deze bronnen eene genezende kracht, en zouden reeds eenige lijders met gewenscht gevolg het nemen van baden in hare wateren beproefd hebben.

Uit het schoone midden-regentschap (Pandeglang) der residentie Bantam vertrekken we nu naar Rankas-beton, welke plaats thans de zetel is van het bestuur der assistent-residentie Lebak, hetwelk vroeger te Lebak zelve gevestigd was. De naam Lebak beteekent: diepte, laagte, kolk of kuil, en is met regt aan deze plaats gegeven. Ze ligt namelijk in eene kom of kolk, door de bergen Gagak, Béas, Sedaboelan, Sari en Sadjiran, — en het gebergte Kendang, hetwelk Java van het westen naar het oosten geheel doorsnijdt en het eiland als 't ware in twee helften deelt, — omgeven en ingesloten. En in deze kom of diepte bloeijen in het woud de schoonste en geurigste parasiten en lianen in ontelbare hoeveelheid. Bij

de inlanders zijn de bloeiende of bloemendragende parasiten of orchydeën bekend onder den naam van „pasilan”. De generieke naam echter, dien zij aan alle soorten geven, zoowel aan bloeiende als aan niet-bloeiende, is: „angrek”.

Op den weg naar Rankas-beton passeert men Warong-Goenong, alwaar het bestuur der afdeeling Lebak almede eenige jaren gevestigd geweest is. In de nabijheid dezer plaats ziet men eenige kaneeltuinen of aanplantingen van kaneelboomen, en omtrent deze tuinen of liever omtrent de kaneel-kultuur op Java deel ik het volgende mede.

Toen de Nederlanders tusschen de jaren 1780–1814 eenige hunner bezittingen aan de Engelschen moesten afstaan, gelijk hooger reeds gezegd is, was vooral de afstand van Ceylon, het oude Taprobane, in 1802, een gevoelig verlies uithoofde der groote voordeelen, welke het monopolie der kaneel aanbod. Men wenschte toen de kaneel-kultuur op Java in te voeren, en in 1828 werden eenige proeven, in Cheribon genomen, met een’ vrij goeden uitslag bekroond. Deze residentie had men gekozen, omdat de bevolking aldaar eenigzins bekend was met de kultuur der wilde of Bengaalsche kaneel. Eerst sedert 1831 echter werd de kultuur der Ceylonsche kaneel tot eene belangrijke hoogte opgevoerd. — De kaneelboom, of de *laurus cinnamomum*, behoort tot de 9de klasse (*enneandria monogynia*). Zijne hoogte is gewoonlijk 40 à 50 voeten, en zijn leeftijd in den regel 50 of 60 jaren. Het is een schoone en sierlijke kroon-boom met breede glinsterende bladeren. Van de 10 Ceylonsche kaneel-soorten zijn er 8 naar Java overgebracht, als: de zoete kaneel, de slangen-kaneel, de zandachtige kaneel, de kamfer-kaneel, de wrange kaneel, de papachtige kaneel, de bosch-kaneel en de trom-kaneel. De beide andere niet naar Java overgebrachte soorten zijn de gedoornde en de drievoudige kaneel.

De aanplant geschiedt met jonge boompjes, die uit de gezaaide vruchten van den boom, even als zulks plaats heeft ten aanzien der koffij, verkregen worden. Zoodra de plantjes uit de bed-

dingen of pépinières, waarin ze eerst gezaaid en gekweekt waren, in geregelde tuinen zijn overgebracht, worden er ook dadap-boomen, even als in de koffijtuinen, tusschen in geplant tot beschaduwing van het plantsoen. Als de boom 3 jaren oud is, is hij geschikt om er kaneel van te winnen, d. i. om de schors van stam en takken met een mesje af te schillen. Reeds weinige uren na de afschilling gaat men over tot de rolling der zoogenaamde pijpen, nadat echter eerst de buitenste graauwe huid der schillen behoorlijk is afgeschraapt. Daarop worden de pijpen in de zon gedroogd, en na twee dagen in bossen van 25 A. ponden bijeengebonden en in de pakhuizen gebracht. — Uit het afschrapsel of den afval en ook uit de bladeren wordt de kaneel-olie gestookt. Van de wortels der boomen verkrijgt men goede kamfer, en van de pitten der vrucht eene goede soort van spermacetie-vet.

Eene hoeveelheid natte kaneel van 250 A. ponden levert niet meer dan 100 A. ponden drooge kaneel op.

Behalve in Bantam vindt men ook nog kaneeltuinen in 5 residentien, als: in Krawang, Banjoemaas, Bagelen, Madioep en Kediri. In Rembang is de aanplant van kaneelboomen ingetrokken. Het getal kaneel-inrigtingen in 1854 beliep tot een cijfer van 46. In dat jaar had men 1997 bouws van 500 □ roeden met kaneelboomen beplant, en 172,139 Amst. ponden kaneel, en 1784 ponden afval, benevens 28 ponden kaneel-olie, verkregen.

Van de kotta Rankas-beton valt weinig te zeggen. Men ziet er een nieuw gouvernementshuis en regentswoning, eenige nieuwe pakhuizen en europésche woonhuizen, en eene groote aloen-aloen of grasplein. Ze ligt aan de breede en bevaarbare rivier Tjismoe, in eene eenzame vlakte, en is, gelijk reeds is opgemerkt, de hoofdplaats geworden der afdeeling Lebak, of van het zoogenaamd zuidelijk regentschap van Bantam, hetwelk de distrikten bevat van Sadjiran, Lebak, Parong-Koedjang, Tjilangkahan en Warong-Goenong.

Aan dit laatstgemeld distrikt worde ik door eene misschien onbeduidende omstandigheid herinnerd. Hier namelijk zag ik in 1849 een' bijzonder-grooten koningstijger, die pas te voren in een' zoogenaamden tijgerval gevangen en bij het huis van onzen vriendelijken gastheer, den regent, gebragt was. Twee dagen te voren had dit verscheurend monster des nachts in een inlandsch huisje 3 menschen gedood en 4 personen zwaar gewond. In zijne naauwe gevangenis scheen hij nu zeer moedeloos en ternedergeslagen, en, toen we bij zijn hok kwamen, hield hij zich als of hij sliep. Iemand van ons gezelschap, den tijger willende doen opstaan, stak een bamboes-stokje door de traliën en stootte hem daarmede zachtkens in den nek. Na een paar oogenblikken liet de tijger, die steeds in eene liggende houding gebleven was, zich langzaam omzakken, en wel zóó dat zijn halskuil opwaarts gekeerd was, en scheen zich niet alleen met blijkbaar genoeg dat voortgaande aanstooten van het bamboesje te laten welgevalen, maar ook tevens te verlangen dat dit in den halskuil mogt geschieden. Het bamboesje werd dus naar den halskuil gerigt, en men begon hem nu op die plaats er zachtkens mede te streelen. En ziedaar, de woeste en bloeddorstige tijger, wiens vreeselijke muil als het ware nog rookte van het bloed zijner 7 slagtoffers, sloot nu zijne gluipende oogen dan eens geheel en dan weder half toe, uitte van tijd tot tijd een zwak en zacht gebrom, drong zich al meer en meer tegen het stokje aan dat hem streelde, — en gaf ons alzoo een verrassend bewijs voor de waarheid, dat de tijger tot het genus felium of kattengeslacht behoort, door zich als een snorrende huiskat aan te stellen! In dien toestand waagde men het, en zulks tot grooten schrik en angst der omstanders, om hem met de hand te streelen, doch alleen dan, als hij zijne oogen gesloten hield, — en de tijger scheen het verschil niet op te merken, of wel zijn bloeddorstig instinkt te vergeten onder de hand, die hem zoo goedig en vriendschappelijk cresseerde!

Van Pandeglang uit bezoeken we nog de voormalige lust-

verblijven der Bantamsche residenten, als: Sindang-mandie, Telaga-sari en Tjomas. Tjomas, bekend door zijn frissche badplaats, ligt 2000 voeten hoog, op 5 uren afstands van Serang en op een' der heuvelen van den Karang. Van daar keeren we naar Serang terug, en brengen nog een bezoek bij den regent aldaar. Voor zijn huis ziet men, zoo als voor elk regentshuis, het reeds beschreven plein, Aloen-aloen genaamd, beplant met eenige onmisbare waringienboomen, die een' grooten tamarindeboom, onder den naam van „den boom van DAENDELS” bekend, tot nabuur hebben. De gamelang (inlandsch muzyk-instrument) speelt, zoodra men ons geleide, — bestaande uit een detachement inlandsche kavallerie of der reeds genoemde djaijang-segâr, — in het oog krijgt. De regent komt ons aan den trap van den pondoppo (lange voorgalerij van het huis) te gemoet, en geleidt ons naar zijne vrouw. Deze vrouw is echter niet eene „raden-aijoe,” zoo als de titel der vrouwen van regenten is, maar eene „ratoe,” d. i. koningin, want zij behoort tot de voormalige vorsten-familie en is de moeder van den laatsten, van Bantam naar Soerabaija verbannen, sultan. Wij drinken thee met haar, en eten van het vele gebak en de vele zoetigheden (kwee-kwee en manisan), die ons worden voorgezet. Intusschen speelt de gamelang zachte melancholische melodien, zoodat de muzyk het gesprek niet stoort.

We hebben nu nog twee uren verder te gaan om Oud-Bantam te bezigtigen. Hier digt aan het strand lag in oude tijden Bantam-girang of de hoofdplaats der residentie, zooals ze door de Portugezen in 1524, en door CORNELIS HOUTMAN en JACOB VAN NECK in 1596 en 1598 gevonden werd. Hier stond aan de rivier Tjipétéh het oude fort Speelwijk, gebouwd in 1680, en aldus genaamd naar den admiraal SPEELMAN. Hier stichtte VAN WAERWIJK de eerste factorij, en was NICOLAAS DE GRAAFF de eerste opperkoopman. Bantam's rijksbestierder (adipattie) gaf hem op den 20sten oktober 1602 (of 20 augustus 1603) vergunning om een logie, zoo als het

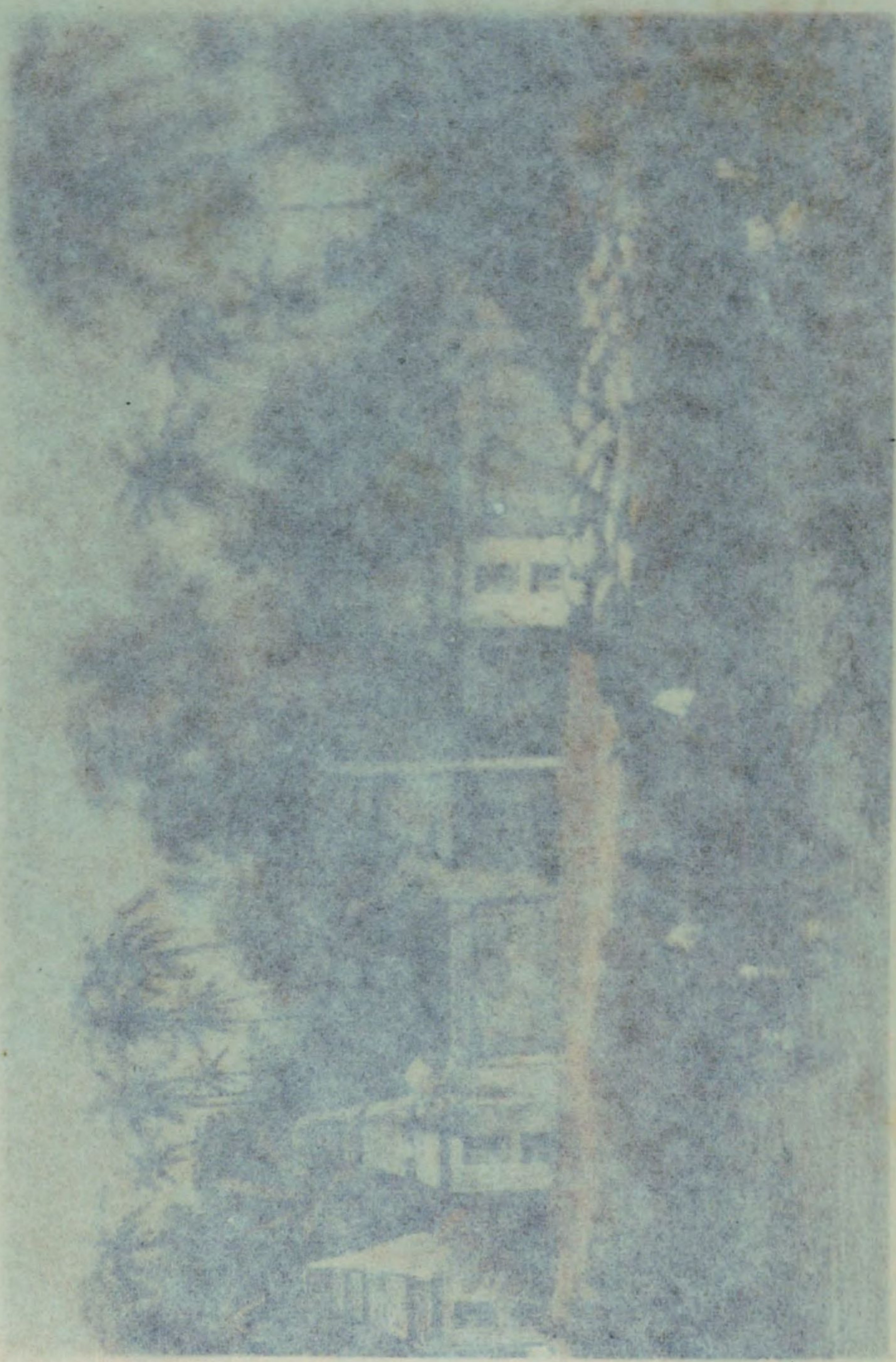

K. St. v. C. W. Mieling.

RUINĖ VAN DEN DALAM DER GEWEZEN SULTANS VAN BANTAM.

BANTAM.

toen genoemd werd, d. i. eene fecturij of Bantam-Schloos, te bouwen. Deze logie werd van steen en mortel en met een werk van buiten verzekerd, zoodat zij bestand was tegen (beuting) tegen een' inlandschen vijand kon verdedigd worden. En zóó stond deze logie 78 jaren lang, toen in 1680 in een fort, Speelwijk, herschiep, waarvan nog een bastion, Diamant genaamd, aanwezig is. Bantam is nu een rijk in het, wanneer we te Oud-Bantam het fort van P. VALENTIJN ter hand nemen. De komst van de Nederlanders van eenige Hollanders voor, die aan de geschiedenis der Oost-Indische bezittingen onafscheidelijk verbonden zijn. Dan meenen we in de bouwvallen, die thans den bodem der oude hoofdplaats bedekken, de schimmelen te zien roemen van PIETER BOTH (1612), KOEN (1613 tot 1617), VAN BROEKE, CORNELIS MATELIEF J., VERSCHOOR, VAN WILLEM, PIETER WILLEMSZ., JACQUES L'HÉRÉMITTE, VERHOEFEN, VAN HEERKERK, VAN DER HAGEN, G. REYNST, VAN CAERDEN, SPILBERGEN en LOURENS REAAL. Dan zien we in den geest den admiraal FRANÇOIS WITTERT (van 1603 tot 1605 opperkoopman alhier), die in een gevecht tegen de spaansche vloot in 1610 roemrijk in de Molukkos sneuvelde, en den admiraal WOLFERT HARMENSEN, die in 1601 en 1602 de Portugezen voor immer van Bantam verdreef!... Inderdaad Oud-Bantam, onze eerste bezitting op Java, is rijk aan grootsche herinneringen. Dáár stond ook eens, — nog vóór dat Speelwijk in 1680 was gebouwd, en vóór de verdrijving der Engelschen van daar in 1681, — een sterk kasteel, of liever paleis (kraton), hetwelk zeker Nederlander, HENDRIK LOUWRENS, voor Bantam's sultan had gesticht. Van dit kasteel is thans niet anders over dan een muur, die, volgens de overlevering der inlanders, door vrouwen zou gebouwd zijn. Speelwijk liet men tegen het einde der voorgaande eeuw vervallen, en het werd geheel gesloopt, toen de residentie Bantam door den innaarschalk DAENDELS in 1810 tot wingewest van Neêrlands-Indië was verklaard geworden. Alleen de groote Muhamedaansche tempel of moskee met zijn' hoogen toren staat

RUINE VAN DEN DALAM DER GEWELDEN SULTANS VAN BANTAM.

toen genoemd werd, d. i. eene factorij of handels-kantoor, te bouwen. Deze logie werd van steen opgetrokken en met paalwerk van buiten verzekerd, zoodat ze tevens als blokhuis (benting) tegen een' inlandschen vijand kon verdedigd worden. En zóó stond deze logie 78 jaren lang, toen SPEELMAN ze in 1680 in een fort, Speelwijk, herschiep, waarvan nog een bastion, Diamant genaamd, aanwezig is. Hoogst belangrijk is het, wanneer we te Oud-Bantam het werk van F. VALENTIJN ter hand nemen. Dan komen ons de namen van eenige Hollanders voor, die aan de geschiedenis der Oost-Indische bezittingen onafscheidelijk verbonden zijn. Dan meenen we in de bouwvallen, die thans den bodem der oude hoofdplaats bedekken, de schimmen te zien rondwaren van PIETER BOTH (1612), KOEN (1613 tot 1617), VAN DEN BROEKE, CORNELIS MATELIEF JR., VERSCHOOR, VAN WAERWIJK, PIETER WILLEMSZ., JAQUES L'HÉRÉMITÉ, VERHOEVEN, VAN HEEMSKERK, VAN DER HAGEN, G. REYNST, VAN CAERDEN, SPILBERGEN en LOURENS REAAL. Dan zien we in den geest den admiraal FRANÇOIS WITTERT (van 1603 tot 1605 opperkoopman alhier), die in een gevecht tegen de spaansche vloot in 1610 roemrijk in de Molukkos sneuvelde, en den admiraal WOLFERT HARMENSZ. die in 1601 en 1602 de Portugezen voor immer van Bantam verdreef!... Inderdaad Oud-Bantam, onze eerste bezitting op Java, is rijk aan grootsche herinneringen. Dáár stond ook eens, — nog vóór dat Speelwijk in 1680 was gebouwd, en vóór de verdrijving der Engelschen van daar in 1681, — een sterk kasteel, of liever paleis (kraton), hetwelk zeker Nederlander, HENDRIK LOUWRENS, voor Bantam's sultan had gesticht. Van dit kasteel is thans niet anders over dan een muur, die, volgens de overlevering der inlanders, door vrouwen zou gebouwd zijn. Speelwijk liet men tegen het einde der voorgaande eeuw vervallen, en het werd geheel gesloopt, toen de residentie Bantam door den maarschalk DAENDELS in 1810 tot wingewest van Neêrlands-Indië was verklaard geworden. Alleen de groote Muhamedaansche tempel of moskee met zijn' hoogen toren staat

er nog, en de oude vorsten-graven worden steeds met heiligen eerbied onderhouden. Onder deze graven zijn er, die door schoonheid en sierlijkheid uitmunten, zoo als die van sultan AGENG of AGONG, en van den boven reeds genoemden overwinnaar van het rijk van Padjadjarang, HASSAN OEDIEN, zoon van den invoerder van het islamisme in westelijk Java, sjech IBN MOELANA.

Overigens trekt te Oud-Bantam nog de aandacht, — behalve de begraafplaats van het kasteel Speelwijk, — een oud koperen geschut van p. m. 14 voet lengte, afkomstig van de Portugezen. Zonderling is het, dat de inlanders immer grooten eerbied hebben voor oude kanonnen, en daarvan zekere wonderen of wonderdadige uitwerkingen verwachten. Dat te Oud-Bantam wordt goed glinsterend gehouden, onder een afdak tegen den regen beschermd, met bloemen bekranst, en met wijrook en offeranden van rijst en vruchten geëerd. Als ze het kanon van Oud-Bantam kunnen omarmen, zoodat de handen elkander aanraken, dan, meenen ze, zullen al hunne wenschen vervuld worden. De gehuwde vrouwen zonder kinderen offeren hier hare gaven, in de hoop dat ze weldra moeders zullen worden. — Zoo liggen er ook eenige stukken oud geschut te Batavia, digt bij de grijze poort der oude stad, (gelijk ik hooger even zeide,) die als voorwerpen van vereering door de inlandsche bevolking beschouwd en gevierd worden, en waaraan ze rijst en bloemen en wijrook offert. Dan eens is het de omarming van zulk een kanon, die zegen aanbrengt, dan weder moet men het hoofd in den metalen mond kunnen steken, om heil te kunnen wachten enz.

Omtrent het bovengenoemde oude vorstelijk paleis of kraton te Oud-Bantam, hetwelk in 1832 nog bestond, lezen we bij VALENTIJN de volgende historische bijzonderheid, die we hier afschrijven. „Een kompagnie's dienaar, met name HENDRIK LOUWRENS of HENDRIK LUCASZON CARDEEL, geboortig van Steenwijk, bouwmeester en timmermansbaas te Batavia, vlugtte heimelijk, op aanzoek van den bantamschen sultan AGENG, in 1664 van Batavia, en kwam met een visschersschuitje te Bantam. Daar bouwde

hij den bedoelden kraton, werd Muhamedaan, en tot prins van Bantam, onder den naam van pangherang WIRA-GOENA, verheven, en gaf hij zijne dochter aan den sultan tot vrouw, onder den naam van ratoe SANGKAT, d. i. koningin of sultane SANGKAT. Deze SANGKAT werd later door een' nederlandschen krijgsgevangene geschaakt, en CARDEEL moest weder naar Batavia vlugten, ging weder tot het Christendom over, en stierf in 1711." —

De magt der bantamsche sultans was weleer zeer aanzienlijk, daar ze zich ook uitstreckte tot de Lampongs en Palembang op Sumatra, en tot een gedeelte van het eiland Borneo. De laatste sultan heette SAFIOEDIEN, en werd, gelijk boven reeds gezegd is, wegens deelname aan zeeroof, in 1832 naar Soerabaya verbannen. Bij zijne moeder ratoe-iboe (reine-mère) hebben we daar straks te Serang thee gedronken. —

De hoge toren, de minaret der oude vorstelijke moskee te Oud-Bantam, is langs een' naauwen en steilen trap, die binnen in den toren is aangebragt, uiterst moeilijk te beklimmen. Van dezen toren heeft men een ruim gezigt op de baai van Bantam, en de eilandjes Krakatau, Pamoejang, Pandjang, Poeloe-lima en Poeloe-Babi.

Nog vol van de groote herinneringen, die Oud-Bantam in ons heeft verlevendigd, begeven we ons terug naar de rivier Onderandier om, langs de rivier Tjikandie, Tanara te bezoeken. De weg er heen, dien we in ruim 3 uren rijdens afleggen, is gansch niet bekoorlijk, en het plaatsje evenmin. Het ligt aan het zeestrand bij de monding of uitstrooming der Tjikandie, hebbende vóór zich de eilandjes Tjangkier, Man-eter, Groote en Kleine Kombuis, en meer in de verte de eilanden Paré, de Agnieten, de beide Pandjang's, Ajer, Zuid-Wachter, Katok en de Duizend-Eilanden; terwijl noordoostelijk van Tanara, en in de rigting van Batavia, de eilanden Schiedam, Middelburg, Dapoer, Rotterdam, Haarlem, Edam, Alkmaar, Enkhuizen, Hoorn, Onrust, Purmerend, Leiden, Kuiper en Kerkhof gelegen zijn.

Van Tanara naar Batavia, of omgekeerd van Batavia naar Tanara, langs de kust zeilende, heeft men op al deze eilanden een bekoorlijk uitzigt, en de liefhebbers van zeiltogtjes kiezen hierom gewoonlijk het traject van Batavia naar Tanara en terug.

Men vindt te Tanara een kleine schans of redoute (benting), eenige zoutpannen, pakhuizen en 2 à 3 europésche woningen. Een dezer huizen wordt door den posthouder van Tanara bewoond. De kleine gemeente, die (1852) slechts 13 zielen telt, waaronder 5 ledematen, bestaat uit Ambonsche inlandsche christenen, die hun onderhoud vinden in den aanmaak van zout. De predikanten van Batavia bezoeken ook deze gemeente twee à driemalen 's jaars.

Slechts weinige jaren geleden vond men bij Tanara, gelijk nu nog te Boenger, welk oord bij de rivier Tjiboenger ligt, partikuliere aanplantingen van tabak, en bestond in de residentie Bantam ook de kultuur van suiker en indigo. Zelfs waren er 3 suikerfabrieken. Het bleek echter dat de gronden of terreinen voor die kulturen niet zeer geschikt waren, en van hier is het dat thans de gouvernements-kultuur in Bantam zich alleen bepaalt tot die van rijst, koffij en peper. — Van de partikuliere theetuinen te Tjimanok heb ik reeds gesproken.

Het getal klapperboomen in Bantam bedroeg in 1854 niet minder dan 718,202. De veestapel telde 96,660 karbouwen, 702 koeijen, en 4,418 paarden. De produktie van rijst bedroeg 1,492,980 pikols, van koffij 2,218,850 pikols, van kaneel 15,700 ponden, en van peper 6936 pikols. —

En nu zeggen we Bantam vaarwel, rijden naar Batavia terug en van daar naar Buitenzorg, en begeven ons verder naar het Gewest, hetwelk bij uitnemendheid „de residentie der koffij-kultuur” mag heeten, namelijk naar de met 794,993 zielen bevolkte en eene oppervlakte van 9096 □ palen hebbende, residentie:

PREANGER-REGENTSCHAPPEN.

Het is de 9de Junij 1852, en we gaan nu den Poentjak of den top van den Megamendoeng over. De lezer herinnert zich, dat we bij onze rondreis in het Buitenzorgsche tot op dien top gekomen zijn, doch toen weêr terugkeerden. De naam Megamendong (liever Mega-mendoeng) beteekent: bewolkt, in wolken gehuld, en is aan dezen berg gegeven, dewijl hij (4781 rhijnlandsche voeten hoog) immer zwaar bewolkt is, zoodat men zich doorgaans op zijnen top letterlijk in de wolken bevindt en letterlijk door de wolken nat wordt. Het gedeelte van den grooten postweg over dezen top en wijders door de Preanger-Regentschappen moet ongetwijfeld in verhouding meer geld en arbeid en menschenlevens gekost hebben, dan de gansche 300 uren gaans lange postweg over Java. Men weet dat de maarschalk DAENDELS, gedurende zijn bestuur van 1808 tot 1811, dezen weg heeft doen aanleggen, en dat, ten gevolge van het aanleggen van het gedeelte over den Megamendoeng, de toen bestaande postweg, die bij Meester-Cornelis aanving, door Krawang liep, en over Indramajoe ter hoofdplaats Cheribon uitkwam, in onbruik geraakt is. Deze oude postweg doorsneed de vlakten of lage landen en volgde doorgaans het zeestrand, doch was veel langer dan de tegenwoordige weg door de Préanger-Regentschappen.

Terwijl we den titans-arbeid, die hier verrigt is, bewonderen, wordt een der wielen van ons rijdtuig geremd, en, op last van onzen ervaren automedon, bij de ketting nog een touw gebonden, hetwelk van den karbouwenhuid vervaardigd en onbreekbaar is. En nu rollen we den berg af met eene snelheid, die onbeschrijfelijk en huiveringwekkend is, en zijn weldra, over den stroom Tjigoendoel en voorbij Tjanjamar, te Tjipannas. Het woord Tjipannas beteekent: heet water, (tji: water, - pannas: heet). De plaats is aldus genoemd, omdat ze heete zwavelbronnen heeft. Hier is het oord, waar de Opperlandvoogden van Neêrlands-Indië hun lusthuis

hebben. In den fraaijen tuin van dit lusthuis vindt men europésche aard- en veldvruchten, europésche vruchtboomen, velerlei tropische gewassen, en een' grooten rijkdom van europésche en inlandsche bloemen. De flora van het westen reikt hier de hand aan de flora van het oosten, en wedijvert met haar in verscheidenheid van bloemen, en geuren en kleuren! In de nabijheid ligt het bergje Kisot, waarop een steen gevonden wordt, die aan de bovenzijde de gedaante en vorm heeft van een matras met hoofdkussen. Volgens de legende, was deze steen het gewone rustbed van een' fakir of dervisch, die hier in oude tijden als boeteling leefde en KISOT heette. Op den achtergrond van Tjipannas, dat 3349 voeten hoog ligt, ziet men den geduchten Pangerango, die eene hoogte heeft van 9,630 voeten. Ik heb dezen berg in 1844 beklommen. De heer Jhr. J. C. REIJNST was toen, na den dood van den heer Mr. P. MERKUS, waarnemend Gouverneur-Generaal, en had mij te Buitenzorg en te Tjipannas genoodigd. Des morgens vroeg stegen we te paard. Ons reisgezelschap bestond uit den heer REIJNST zelven en zijne beide dochters en een' zijner adjudanten, den resident der Préanger-Regentschappen, wijlen den generaal C. CLEERENS, den kommandant en eenige officieren van Z. M. oorlog-stoomschip Bromo, benevens den regent van Tjanjor en verscheidene inlandsche hoofden, gevolgd door honderden van inlanders, — alles te paard, behalve de beide dames, die in draagstoelen zaten. Onze togt naar boven was schilderachtig. De stoet geleek naar een monsterslang, die zigzagsgewijze in duizend kronkelingen naar de bergkruin opwaarts schoof. Een der vóór mij stappende paarden scheen plotseling tusschen Tjibeurem (rood water) en Kandang-Badak (rhinoceros-hok) eene veete tegen mijn rijdpaard te hebben, en sloeg achteruit. Dien slag kreeg ik juist aan de regterknie. Ik dacht dat de knieschijf gebroken was, en leed vele weken lang ondragelijke pijn. Toch moest ik nog een paar uren rijden, eer het doel onzer reis bereikt zou zijn, en dan nog weêr terug!... Eindelijk waren we op den top

van den voormaligen Mandelawangischen eruptie-kegel, en hadden van dáár een prachtig gezigt in de door hooge trachietwanden omboorde solfatara van den Gedéh, die 130 voeten lager is dan de kruin van den Pangerango. Zwarte en grijze fumarolen stegen omhoog, — de Gedéh scheen te beven, en het was als hoorden we de lava koken en de vlammen woeden! We troffen echter een' ongunstigen dag, daar beide kruinen, van Pangerango en Gedéh, sterk beneveld waren, en donderwolken zwart en lichtend beneden onze voeten dreven! We mogten alzoo van het land rondom ons niets zien; evenmin als van de zee en van de bergen van Sumatra, die men anders bij helder weder van deze hoogte ontwaren kan. De gordijn der wolken, van regen, wind en onweer zwanger, scheen ons als van de wereld af te scheiden! — De brandende kagchel in het planken-huis, dat op den killen en guren top gebouwd is, bewees ons goede dienst. Maar het was toch zoo koud en vochtig, dat we spoedig naar beneden daalden, om des avonds weder bij de kagchel van Tjipannas te kunnen zitten. Weldra bereikten we dus weder Tjibeurem of rood water, zoo genoemd naar een vrij groot meer, dat daar gevonden wordt en waarvan het water een' rooden weerschijn heeft. Dit water vult een groot gedeelte der kom van een grotwerk, hetwelk de natuur zoo sierlijk, zoo gothisch heeft gebouwd, dat men vragen zou of ze die orde van de Gothen had geleerd, indien de Gothen niet hun' bouwtrant in de school der Natuur hadden afgezien. De omtrek is hier woest en ontzagwekkend, en toch uiterst bekoorlijk. Dan eens meent men een' tempel te zien, met zijn breede zuilen en bogen, — dan eens een kasteel met hooge tinnen en kanteelen, donkere wulven, holle gangen en steile wanden. Hier bergstroomen, die wild en bruisend over rotsen en gevallen boomstammen zich een' doortogt banen! Ginds een kokende bron, ziedend en dampend! Dáár een waterval, en nog een waterval, en nog eens een waterval, spattend, stuivend en bulderend in de diepe kolken daar onder! Elders weder een liefelijke vallei en drie bronnen

te gelijk, — en weder elders diepe kloven, gapende afgronden, zwarte ravijnen, reusachtige rotsblokken, uitgebraakte lavasteenen en door den bliksem afgeslagen en verzengde boomen! In één woord, alles is hier zóó geducht en stout en indrukwekkend, — zóó trotsch, zóó majestueus en zóó heerlijk, dat men onwillekeurig 't oog omhoog heft tot Hem, die alles schiep!

Terwijl we te Tjipannas een paar dagen later de gaven van Ceres en Pomona, naast die van Flora, bewonderen, betreft de lucht en rolt de donder met lange slagen door 't gebergte. Doch de wagen staat ingespannen en we rijden af naar Tjanjor. Weldra stroomen de plasregens neder, door wier digte en groote droppels de bliksemstralen wild en driftig henenschieten. Spoedig echter is de bui overgedreven, en zijn we den koffij-pelmolen van Patjet gepasseerd.... Daar houdt de koetsier plotseling het vierspan in en ziet verschrikt naar boven! We volgen de rigting van zijn oog en hebben een onvergelykelyk tooneel voor ons: de Gedéh in vulkanische werking!... De zon stond weder helder aan den hemel en verlichtte de kruinen der bergen. De natuur had in den pas gevallen regen toilet gemaakt en zag er frisch en geurig uit. En nu dampt uit den Gedéh-krater een grijze rookkolom omhoog, langzaam en statig zich verheffende en zich al grooter en breeder welvende. Geen windvlaag schijnt die digte massa te beroeren, die in den aanvang naar een enkel fraai koraal-gewas geleeke, maar spoedig een breede zuil van duizend en duizend koraal-gewassen vormde, en, wonderbaar en sierlijk van vorm en reusachtig van grootte, als een wrong van vederen en pluimen den bergtop kroonde.... Nog een oogenblik, — en de zuil barst uit een, en een digte aschregen stort zich neder. Nu wordt de zon verduisterd, en staat vuurrood achter de gordijn van 't blaauwe lava-zand, dat thans den dampkring vult en weldra op veld en bosch en dal en heuvel zachtens af komt dalen! Een paar uren later, — en het indrukwekkend schouwspel is verdwenen....

Als onwillig rijden we nu verder, door deze majesteit diep

getroffen en bewogen. We bereiken Tjihérang en Tjedjedil, en komen te Tjanjor, hoofdplaats der residentie Preanger-Regentschappen.

Tjanjor of Tji-andjoer is eene der fraaiste negorijen van Java. De Chinezen, die zich overal in Neêrlands-Indië gevestigd hebben, zijn uit de Preanger-landen uitgesloten, en kunnen dus hier althans de nijvere bevolking niet uitzuigen. De kotta Tjanjor binnenrijdende, ziet men eerst een aantal inlandsche huisjes en tuintjes, — dan de aloen-aloen (ook wel passéban genoemd) met haar waringien-boomen en missighiet of moskee en groote regents-woning, — verder, aan den zoom van deze aloen-aloen of van dit vierkant plein, eenige europésche huizen, — zuidwaarts af eenige warongs of gaarkekens en vruchtwinkeltjes, — en daar voorbij de kaserne der predjoerits of inlandsche negorij-soldaten, de gevangenis, het residentie-huis, het logement, en nog verder weder eenige europésche woningen. De straten of wegen door de negorij zijn lang en breed, en aan weêrszijden met inlandsche warongs en winkels digt bezet. En in die winkels ziet men honderd en honderd stapels van sarongs en slendangs, hoofddoeken, zakdoeken, chitsen en katoenen, toedongs of inlandsche zonnehoeden, bakkoels en tennongs of houten kommen en gevlochten korven, en voorts zadels, zweepen, halsters, knopen, garen, spiegeltjes, kammen, ringen, en wat niet al! Men kan zich niet voorstellen, hoe het mogelijk is al die artikelen, talloos in menigte, van de hand te zetten, en daarbij winst en voordeel te behalen! En toch het is zoo. De nering is druk en levendig, en Tjanjor is eene waarlijk bloeiende en welvarende negorij.

Een weinig beoosten Tjanjor voert een vrij-brede binnenweg noordwaarts af naar Poerwakarta, welke hoofdplaats der afdeling Krawang we reeds genoemd hebben. Hij loopt langs Tjiblagong, Tjikalong, Paroen-kalloeng, den berg Gamba, en verder langs Pleret en Boender, doch moet te voet of te paard worden afgelegd. Zuidwaarts van Tjanjor

voert een binnenweg naar het thee-établissement van Parakan-salakh, en een rijdweg, langs Waroekendang, Gomboh, Tjiroempot en Soekaradja, naar het voormalige landgoed Soekaboemie en verder naar de Wijnkoops-baai. Ter plaatse, waar weleer het landhuis van Soekaboemie stond, is men als in het middelpunt van een aantal bergen, van nabij of van verre gelegen. Het zijn de 3398 voet hoge Kendarang, de 2490 voet hoge Gombong, de 3087 voet hoge Soemboel, de 3447 voet hoge Andier, de Melatie, de Batoe, de Lémoh, de Papoe, de Hioer, de Tjébek en de Gansakota. Van hier den weg vervolgende, kan men tot aan Tjikombar nog met rijdtuig komen. Dan stijgt men te paard, en bereikt, langs Tondjong en Tjigansa, de Wijnkoops-baai. Hier staan eenige pakhuizen, en komen de Nederlandsche schepen ten anker om het koffij-produkt van een gedeelte der residentie af te halen. Tusschen de Wijnkoops-baai en Java's Westpunt liggen de eilanden Tindjil of Trouwer en Deli of Klapper-eiland, en zuid-oostelijk van de baai staan de bergen Kadogan, Badak, Kiara-djaija, Boetok en Pasar-nangka.

Een togt naar de Wijnkoops-baai en terug is wel belangrijk, maar niet aangenaam. Het zijn wildernis en woeste streken, die men passeert, en de weg is doodsch en eenzaam. En ongeraden is het ook, om dien weg bij avond te passeren, want de tijgers zijn groote beminnaars der woeste en wilde natuur en schijnen dien weg voor hunne avondtoertjes en nachtwandelingen allerbetooverendst te vinden.

De residentie Preanger-Regentschappen is in 3 gewesten verdeeld, als de afdeelingen Tjanjor, Bandong en Sumadang met Soekapoera. In deze 3 afdeelingen wonen de Christenen onder de inlandsche bevolking verspreid. De meesten echter zijn op de hoofdplaatsen gevestigd. Zoo bestaat de protestantsche gemeente te Tjanjor (1852) uit 65 zielen, waaronder 32 ledematen; te Bandong uit 81 zielen, waaronder almede 32 ledematen, en te Sumadang en Soekapoera uit 42 zielen, waaronder 20 ledematen. Tot Bandong behooren ook eenige

ambonsche inlandsche Christenen, die van Krawang zijn overgekomen, werwaarts ze, wegens deelname in 1817 aan den vreeselijken opstand te Saparoea in de Molukkos, sedert 1829 verbannen waren, en wier medepligtigen en lotgenooten we later bij Poerwakarta, hoofdplaats der assistent-residentie Krawang, zullen aantreffen. Gewoonlijk rekent men het tien- of twaalfstal protestanten te Tomo mede tot de Preanger-gemeente, doch Tomo, ofschoon juist aan de grensrivier Tjimanok gelegen, behoort tot de residentie Cheribon. — Het aantal christen-kinderen bedroeg (1852) een cijfer van 83, waarvan er 43 schoolpligtig waren, d. i. den leeftijd van 6 jaren bereikt hadden. Om den wille dezer kinderen werd toen in overweging gegeven, om eene lagere school in de residentie Preanger-regentschappen op te rigten. — In vroeger jaren had de gemeente van Tjanjor eene kleine houten kerk, die ik in 1837 nog gezien heb, doch die kort daarop vervallen is en afgebroken. Ze stond tegenover het residentiehuis en de lands-bureaux. Reeds ongeschikt voor het houden van godsdienstoefeningen, werd ze nog tot bergplaats gebezigd ten behoeve der zijdeworm-teelt, waarmede toenmaals te Tjanjor, Bandong en Sumadang gelukkige proeven genomen werden.

In 1852 had de toenmalige resident, de heer STEINMETZ, ter hoofdplaats Tjanjor eene kweekschool opgericht ter opleiding van inlandsche onderwijzers voor de „scholen van zonen van inlandsche hoofden.” Deze school voldeed uitmuntend, en werd door den kontroleur VAN SPALL met ijver bestuurd. Er werden 12 jongelingen dagelijks door hem onderwezen. Tijdens het bestuur van den resident R. VAN DER CAPELLEN (1820–1826) was er te Tjanjor eene kleine school voor zonen van aanzienlijke inlanders. De heer VAN DER CAPELLEN had die school, — misschien de eerste, die op Java gesticht is, — tot stand gebragt, en de beroemde schilder raden SALEH moet er zijn verder onderwijs in het lezen, schrijven en rekenen ontvangen hebben. Misschien zou dan hierdoor almede wel de grondslag gelegd zijn der schitterende loopbaan, die zich later voor hem, raden SALEH, geopend heeft.

De reis van Tjanjor naar Bandong is uiterst indrukwekkend. Hier eerst begint inderdaad de heerlijkheid der Preangerlanden. Reeds van Buitenzorg af tot aan den Poentjak en van den Poentjak tot aan Tjanjor is de togt verrukkelijk, maar de weg van Tjanjor naar Bandong legt den reiziger de getuigenis op de lippen, dat er geen schooner land ter wereld zijn kan dan de Preanger-landen. Het is alles schoon en heerlijk en betooverend, wat men ziet, en ieder berg en heuvel, en elke vallei of dal schijnt u toe te roepen: „kom hier wonen! — kom hier wonen!” Zoo ver het oog reikt, ziet men inderdaad niets anders dan groenende bergen, lagchende vlakten, bruisende rivieren, steile rotswanden, donkere ravijnen en statige wouden; en overal rijke, overdadige vruchtbaarheid van den bodem, weligen plantengroei, golvende rijstvelden, glinsterende koffijtuinen, schoone theeheesters in duizend rijen, en tallooze indigostruiken. Overal trotsche boomen, waaraan een wereld van parasiten leeft, — eeuwen-heugende woud-reuzen, met bloeiende orchydeën en krachtige lianen liefelijk omkranst en kwistig behangen! Overal waterspruitjes, klaar en doorschijnend, vonkelend van frischheid en helderheid! En overal bloemen in het wild, — aan de hellingen — aan de heuvelen — aan de rotsen — aan de struiken — aan beekjes en stroompjes — aan heesters en takken — in kloven en scheuren — op grasperken en zoden — aan wegen en voetpaden, — overal bloemen, overal gelukkige kinderen der lieve natuur!..... En deze lusthof, — dit Dorado der schepping, — dit bevoorregt plekje gronds, waar eenvoudige door de opium niet bedorven, goedaardige, zachtzinnige en schuldelooze bergmensen (orang-goening) rustig en vreedzaam samenleven, — dit lustoord is onlangs door de regering voor de Europeanen ter bewoning opengesteld, zoodat men nu de roepstem van berg en dal: „kom hier wonen!” gretig volgen mag.

Al voortgaande en al verder en verder komende, ontsluit zich al meer en meer de liefelikheden der tropische natuur. We gaan de vlakte van Maléber door en Soekamantric voorbij, en naderen den 5029 voet hoogen berg Halimoen,

de diepe rivier Tjisokkan, en wijders den kleineren stroom Tjihéa. Over beide wateren zijn thans amerikaansche bruggen geslagen. In vroeger jaren werd men over de Tjisokkan, wier bedding ruim 150 voet beneden de rotsige oeverwanden ligt, met eene pont of sassakh overgezet, en trok een span buffels het rijdtuig door de bedding der Thihéa. Wanneer echter laatstgemelde ondiepe rivier door vele regens, en door bergstroompjes, die zich er in ontlasten, hoog gezwollen was, kon men ze niet passeren, en moest men eenige uren wachten tot dat het overvloedige water door de breede rivier Tjitarum was opgenomen.

Even voorbij de Tjihéa stroomt de krachtige Tjitarum, die ik daar pas noemde. Niet ver van de overvaart komt ze uit haar tunnel, Sangian-Tikoro genaamd, waardoor ze 20 minuten lang stroomt, te voorschijn, en stuwt nu hare wateren tusschen hoge bergen, die lagchend op haar nederzien, dan eens kalm en effen, en dan eens woest en onstuimig, naar zee. Een pont brengt ons aan hare overzijde, waar een vierspan buffels het rijdtuig ongeveer 250 voeten hoog zwoegend optrekt. Een zesspan goede bandongsche paarden komt dan voor den wagen in 't gareel, en vliegend passeren we nu de theetuinen van het liefelijke Radja-Mendalah. Langzamer rijden we langs hoge en steile wanden van trachiet, — met wild geboomte begroeid en met duizend lianen en parasiet-wortelen gedrapeerd, — en langs en over den berg Missighiet, (dus geheeten, omdat hij eenige gelijkenis heeft met een muhamedaansche moskee of missighiet,) en verder langs de kalkbergen of kalkrotsen Karang-Paranten en Pandjana, die er spookachtig als tooverkastelen of oude riddersloten uitzien en vooral bij maanlicht door reuzen en berggeesten bewoond schijnen. Daar voorbij rust het oog hier en elders op frissche meren en waterplassen, die als groote diamanten door het omringend groen als in een' rand van smaragd gevat zijn. De 5 grootere meren in de Preanger-Regentschappen zijn raadselachtig, daar ze zonder afvoer of toevoer van water schijnen. Een dezer meren vindt men ten

westen van den berg Patoeha, die 7746 voeten hoog is. Het is het meer (telaga) Patengan, hetwelk 4956 voeten boven de zee gelegen is. Intusschen zijn we Tjisirie, Tjipattar, Tjisitoe, Tjihauer, en de Tjimahie en Tjimindi, en nog andere Tji's, gepasseerd, en komen te Bandung. Ten zuidoosten van deze schoone en welvarende negorij ligt het beroemde en zooveel besproken plateau van Bandung. Hier is men als het ware op nieuw in een middelpunt van bergen, en wel van meestal vulkanische bergen; als daar zijn: de Goentoer (donderberg), die in 1818 zoo vreeselijk uitbarstte, de Mandelawangie, de Agong, de Malabar, de Boerang-rang, de Tjikoray, de Pajong, de Boengoer, de Waijang, de Patoeha, de Breng-Breng, de Sambong, de Tiloe, de Tjamar, de Doekoe en de Tambak-Roejong. De Tambak-Roejong is 6115 voeten hoog, - de Tiloe 5866, - de Malabar 7336, - de Tjikoray 8964, - en de Goentoer 6312.

De kotta Bandung prijkt met eenige goede europésche gebouwen, waaronder het huis van den assistent-resident, de beide landhuizen te Oedjong-Bron, het receptie-gebouw der regentswoning, het logement en anderen. De kaserne der Predjoerits is een ruim en degelijk gebouw van planken, en de missighiet en aloen-aloen munten door netheid uit. Des avonds deze aloen-aloen overstekende en bij den regent een bezoek afleggende, kan men het dansen (tandakh) zien zijner bedoyo's (dansmeisjes, - niet te verwarren met de rongings of straat-danseressen, of met de serimpie's aan de hoven der vorstenlanden). Dit is echter een vervelend gezigt, ofschoon de bedoyo's of bedaya's van den bandongschen regent schitteren van goud, en sieraden, en zijde, en prachtige sjerpen, en gouden helmen op het hoofd hebben als krijgshafte amazonen. Hij zelf, gelijk alle Javanen en inlanders, zal gaarne gansche nachten wakker blijven om het dansen te zien, en het soms scherp en bijtend geïmproviseerd recitatief der zingende bedoyo te hooren, hetwelk de omstanders niet spaart en waartoe de leden van een inlandsch corps de ballet vrijheid hebben.

Des anderen daags rijden we naar Djemboeloeit om daar de schoone thee-tuinen en thee-fabriek te zien, en dan naar Lembang, op 3 uren afstands gelegen, om er de koffij-pelmolens en de uitgestrekte koffij-tuinen gade te slaan, en dan later nog de thee-fabriek en thee-tuinen van Djâtie-nangor in oogenschouw te nemen.

Een theetuin is het netste en zindelijkste plantsoen ter wereld. Die lage breede bladerrijke boompjes, in duizend eindelooze rijen op gelijke afstanden van elkander geplant, maken een allerbekoorlijkst effect. En tusschen die golvende rijen zweven honderden van mannen en vrouwen en kinderen om de glinsterende blaadjes te plukken. Met welgevallen rust het oog op de heuvelen, waarop de heesters u tegenblinken, en van wier toppen ze bevallig schijnen af te glijden om door de kleine dalen en valleijen heen weder andere heuvels te beklimmen. Het is een schilderachtig tooneel. Men zou meenen een park te zien, een' lusthof van een vorstelijk slot, — zoo rein is de bodem, zoo net gesnoeid zijn de heesters, zoo lijnrecht zijn de dan eens opwaarts rijzende en dan weder nederwaarts dalende groene rijen.

In het begin der 17de eeuw werden de Hollanders en Engelschen te Bantam met de thee bekend, doch eerst in 1829 en 1832 werden er theepitten en theeheesters uit China aangebragt en op groote schaal op Java geplant. Bij uitsluiting wordt de thee-heester in bergachtige landstreken, waar eene gematigde luchtgesteldheid van 65° tot 75° (thermometer van FAHRENHEIT) heerscht, en in geregelde tuinen op eenen afstand van 4 □ voeten geplant, na alvorens op afzonderlijke beddingen uit de pit te zijn aangekweekt. Zoodra hij den ouderdom van ruim 2 jaren heeft bereikt, kan hij geacht worden plukbaar te wezen. Bij elken tuin van 70,000, 90,000 of 100,000 heesters worden 25 of 30 inlandsche huisgezinnen vereischt. Al de werkzaamheden, bestaande in het onderhouden der tuinen, oogsten der bladeren, bereiden der thee, alsmede het maken der gereedschappen en benoodigdheden voor de bewerking en inpakking der bereide thee, worden gemeenlijk door

de leden dier huisgezinnen verrigt. De thee-oogst kan jaarlijks eenmaal gedurende den regentijd plaats hebben, en duurt gewoonlijk zes maanden. Vóór den oogst wordt de heester op eene hoogte van $1\frac{1}{2}$ à 2 voeten gesnoeid, ten einde hij vele en malsche bladeren kunne voortbrengen.

De bewerking der zwarte thee geschiedt op volgende wijze: In den vroegen morgen van elken oogstdag verzamelen zich de leden der huisgezinnen, mannen, vrouwen en kinderen, in de thee-tuinen, en plukken van een bepaald en afgeperkt getal heesters alle voor de bereiding geschikte bladeren, welke dadelijk naar de fabriek worden gebracht, om aldaar in platte bamboezen bakken aan de hitte der zon te worden blootgesteld, tot dat ze genoegzaam verflenst zijn. Hierna worden de bladeren binnen een der vertrekken van de fabriek, bevrijd van de buitenlucht, geborgen, ten einde aldaar te fermenteren, hetgeen door het gedurig omschudden met de handen wordt bevorderd. Zoodra ze dan een' zekeren graad van geur erlangen, wordt met de verdere bewerking een aanvang gemaakt. Nu worden er ijzeren pannen op gewone horizontale fornuizen geplaatst, waaronder een matig vuur wordt onderhouden. Eene zekere hoeveelheid bladeren wordt dan in die pannen gedurig met de handen omgeschud, tot dat ze door de hitte des vuurs eene gomachtige zelfstandigheid bekomen, of, zoo als men dit noemt, gebraden of gaar zijn; waarna ze uit de pannen genomen en sterk door de handen gerold worden. Wanneer deze gerolde hoeveelheid onder zeker luchtig deksel, om de geur niet te laten vervliegen, bekoeld is, wordt ze andermaal gebraden, gerold en bekoeld, en gaat men tot de drooging boven een matig vuur van houtskolen over. De gezegde hoeveelheid wordt nu in zoogenaamde van bamboes vervaardigde vuurmanden gebracht, in wier midden een soort van zeef is, waarop weder kleinere hoeveelheden gerolde theebladeren gelegd worden en wel in den vorm van een' kogel of bal, ten einde de geur in de bladeren te doen trekken. Na zekere verkregene uitwendige droogte worden die theeballen successivelijk omgekeerd, geopend,

en eindelijk op de zeef uitgespreid, en verder zoo lang gekeerd tot dat ze volkomen droog zijn. — De bedoelde vuurmanden moeten aan de buitenzijden met papier dicht geplakt en van boven tot eene zekere mate gedekt wezen, in dier voege, dat de thee noch hare geur verliest, noch verbrand wordt.

Voorts wordt de gedroogde thee, voor zooveel zulks noodig is, gesorteerd, dat is: de grove wordt van de fijner-gerolde afgezonderd, hetwelk echter voornamelijk met de mindere soorten geschiedt, dewijl de sortering der eerste kwaliteiten reeds bij het plukken der bladeren wordt in acht genomen. De zwarte en groene thee levert op Java gewoonlijk drie à vier soorten op; doch de verschillende soorten worden voornamelijk verkregen door het onderscheid der gronden en der luchtgesteldheid, waarin de thee wordt gekultiveerd; terwijl vaak in de theeheesters zelven verschillende soorten worden aangetroffen, en ook dikwijls in dezelfde soorten, doch op verschillende plaatsen bereid, een aanmerkelijk onderscheid in den smaak ontwaard wordt.

Het plukken der bladeren voor de bereiding der groene thee geschiedt van denzelfden heester en op dezelfde wijze, als nopens de zwarte thee beschreven is. Dadelijk na de pluk worden de bladeren naar de fabriek gebragt, en aldaar, „zonder in de zon verflenst of gefermenteerd te zijn,” twee- of driemalen in eene horizontaal geplaatste pan gebraden en daarna gerold, evenals ten opzichte der zwarte thee is aangemerkt. Doch na de eerste rolling worden de opgeloste sappen met de handen uit de bladeren gewrongen, en doet men deze alzoo gewrongen bladeren in eene andere schuinsche ijzeren pan, welke in een obliek-gemetseld fornuis is geplaatst. Daarin worden ze nu met de handen zoo lang rondgewreven, tot dat ze volkomen droog zijn.

De pecco- en zoogenaamde joosjes-thee wordt verkregen van de bovenste toppen der theetakjes. —

Omtrent de produktie van den theeheester kan men aannemen, dat gemiddeld de bladeren van 8 heesters voor de bereiding van één Ned. pond drooge thee benoodigd zijn.

In 1828 had men in den botanischen tuin te Buitenzorg met 800 theeheesters eene gelukkige proeve genomen, en in 1854 in 5 residentien, t. w. Buitenzorg, Krawang, Preanger-regentschappen, Cheribon en Bagelen, 14,307,768 heesters, over eene oppervlakte van 2819 bouws, in tuinen aangeplant. Tot deze tuinen behoorden 26 fabrieken. In gemeld jaar had men 1,547,458 Amst. ponden thee verkregen. De allereerste proef in den gezegden tuin te Buitenzorg was reeds in 1826 genomen, doch met theepitten, die uit Japan waren aangevoerd.

Ook een tuin van koffijboomen levert een bekoorlijk gezigt op, vooral wanneer de aanplant slechts 5 of 10 jaren oud is. Op dezen leeftijd toch zijn alle heesters even net en sierlijk gestoeld en getakt, en glinsteren de helder-groene en malsche bladeren, alsof ze met glimmend was bestreken zijn. Een koffij-heester in bloei is, als eene bruid, met witte bloemen versierd en met liefelijke geuren overgoten. En zulk een bruid ziet men bijkans na elke regenbui!... Een koffijheester met rijpe vruchten is als met tallooze roode kersen beladen.

De koffijboomen worden op 7 à 8 □ voeten van elkander in geregelde tuinen aangeplant. Tot bescherming der jonge planten en tevens tot beschutting der bloesems wordt gelijktijdig een genoegzaam aantal dadap-boomen tusschen de jonge boompjes ingeplant. De dadap trekt weinig voedsel tot zich en hindert dus den groei der koffijboomen niet. Ook maakt hij weinig takken, maar alleen een breede doch niet zeer digte bladeren-kroon, terwijl hij hoog opschiet ver boven de koffijboomen uit. Hierdoor vormt hij als het ware een regen- en zonnescherm te gelijk, een luchtig dak van immer groene bladeren. Gewoonlijk draagt de koffijboom tot aan zijn 25ste jaar. Als een tuin dezen ouderdom bereikt heeft, wordt hij afgeschreven, d. i. als niet meer produktief aangemerkt. In den regel bereikt de koffijboom eene hoogte van p. m. 10 à 12 voeten; soms echter wordt hij 20 en meer voeten hoog, en heeft hij dan een' bijzonder-zwaren stam en dikke takken. Het hout van een'

ouden koffijboom is zeer hard en wigtig. Zijne doorgaans lijnregte stammen dienen wel eens tot het vervaardigen van wandelstokken.

De bereiding der geplukte koffij geschiedt op twee manieren. Men laat namelijk òf de pas-geplukte vruchten in de zon uitspreiden, tot dat ze droog en zwart zijn geworden, om ze daarna te stampen, en van het vleeschachtig bekleedsel en het binnenste hoornvlies te zuiveren. Òf wel men brengt de pasgeplukte vruchten dadelijk in een' pelmolen, die de boonen onmiddellijk van haar vleeschachtig bekleedsel ontdoet en het hoornachtig vlies (capsule) losmaakt, waarna dan de boonen in groote waterbakken of reservoirs geworpen, en goed gewasschen en gereinigd en van alle slijmachtige vliezen en vezels gezuiverd, en voorts aan lucht en wind worden blootgesteld, tot dat ze geheel droog zijn, om dan in de pakhuizen te worden ingenomen. — De eerste wijze van bewerking is bekend onder den naam van *klondong-an*, of de „braziliaansche,” — en de laatste wijze onder den naam van *pletjet-an*, of de „west-indische.”

Gemiddeld verkrijgt men van de pluk van drie boomen twee ponden gezuiverde koffij of boonen, en van 6 pikols ongezuiverde boonen 1 pikol gezuiverde koffij of 125 A. ponden.

Het aantal koffijboomen in de Preangerlanden beloopt zestig millioenen! In 1854 telde men op Java 225,132,508 vruchtdragende koffijboomen, waarvan 1,083,846 pikols koffij verkregen werden. Gemiddeld leverde de pluk van 209 boomen één pikol koffij op.

De indigo-kultuur (*taroem-kombang*) is almede hoogst-belangrijk. De velden, hiertoe te bezigen, worden vooraf goed bewerkt. De aanplant geschiedt met stekken, die ter lengte van p. m. 9 duim van den moederstam afgesneden, en drie aan drie bij elkander geplant worden, doch altijd op een' afstand van ruim 1 voet tusschen elk drietal stekken. De rijen, waarin de stekken geplant worden, zijn 2 voet van elkander verwijderd. Gedeeltelijk geschiedt de aanplant in den droogen tijd of oostmoesson, en gedeeltelijk in den regentijd of westmoesson. Tusschen de rijen worden voren geploegd, die in den

droogen tijd zooveel noodig met water gevuld worden, en die tevens in den regentijd dienen om het te veel gevallen regenwater op te nemen en af te leiden. Na verloop van p. m. 5 maanden zijn de stekken tot struiken van 2 à 3 voet hoogte opgeschoten, en hebben een kwistig loof gemaakt van dunne bladerrijke takjes. Deze takjes worden afgesneden, naar de fabrieken gebracht, en in met water gevulde reservoirs of bakken geworpen. In die bakken blijven ze zoolang liggen, tot dat ze gisten of fermenteren, waartoe ze van tijd tot tijd worden omgeroerd. Weldra wordt de grondstof of verwstof afgescheiden of uit de takjes uitgetrokken, en begint het water donker-blaauw te worden. Nu haalt men de takjes uit de bakken, en wordt het blaauwe en dikachtige water een' tijd lang geklopt, en voorts uitgeschept, tot opdrooging gebracht, en dan wijders zoodanig bewerkt, gehard, en gevormd, dat het eindelijk de gedaante erlangt, waarin men de „indigokoekjes” in den handel ziet. Het gansche fabriekaats geschiedt door inlanders, die er dan ook als blaauwgeverwd uitzien. Overal, waar de taroem-kombang of indigo gefabriceerd wordt, ziet men de inlanders, mannen, vrouwen en kinderen, blaauwe kleederen (badjoe en badjoe-toro) dragen. Ik geloof, dat ze van de aanwezige verwstof nu maar profiteren om hunne oude of verkleurde sarongs of baaitjes blaauw te verwen. Het kleed is dan weder schoon en als nieuw, en behoeft nu zelden meer gewasschen te worden!

Tot het beplanten van een' bouw van 500 □ roeden heeft men ruim 70,000 indigostekken noodig.

Er zijn sedert 1831 op Java 8 residentien, waarin de Gouvernements-indigo-kultuur bestaat, als: in de Preanger-regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Banjoemaas, Bagelen, Kadoe, Madioen en Bezoekie. In 1854 waren er 18,840 bouws van 500 □ roeden met indigo beplant, en had men 657,986 Amst. ponden indigo verkregen, die in 365 fabrieken waren aangemaakt.

In het begin van 1855 heeft men in Bandong een begin

gemaakt met den aanleg van kina-tuinen. Gelijk men weet, is de kina een produkt der cordilleras in Zuid-Amerika, alwaar ze als in het wilde groeit, en heeft de heer HASSKARL, op last der regering, eenige planten van dáár naar Java overgebracht. De aanplantingen te Bandong bestaan uit 144 plantjes van de beste kinasoort, of van de soort der Cinchona Calisaya. Deze plantjes staan op een' afstand van 20 voet van elkander.

Bekend is het, dat men zich reeds in 1852 en 1853 van het vermoedelijk wèslagen der kina-kultuur op Java vergewist had, door met eenige plantjes en zaden in den botanischen tuin te Buitenzorg proeven te nemen, die met een goed gevolg bekroond werden.

En hiermede aan ons vertoef te Bandong een einde makende, zullen we met de zoogenaamde partikuliere paarden van den regent van Bandong naar Garoet rijden, de hoofdplaats der afdeeling Limbangan. De weg derwaarts, die bij Tjinoenoek aanvangt en zuidwaarts langs Tjitjalinka en Warong-nagroh voortloopt, ligt dwars door het beroemde Bandongsche plateau, dat grootendeels met heerlijke sawah-velden overdekt en met golvend gebergte door de natuur omkranst is. Aan den overkant van het plateau gekomen en nog een eind weegs over hoogten en heuvelen voortrijdende, ziet men bij Lêles, aan de noord-oost-zijde der bergen Agong en Goentoer, een' vijver of kom met helder bronwater. Een goede daarbij gebouwde passangrahan noodigt den reiziger uit, om hier te vertoeven en in het frissche nat te baden. Al verder voortgaande, levert de weg al meer en meer afwisselingen op, tot dat men eindelijk, door de kleine doch schoone vlakte heen, waarin de dessa Trogon liefelijk onder bamboe-boschjes schuilt, de uitgestrekte hoofdnegorij Garoet binnenkomt. Digt bij haar verheft zich de berg Telaga-bodas met zijn bekend zwavelmeer, en vindt men eene bron en badplaats van warm water.

Den 5401 voet hoogen Telaga-bodas, d. i. zwavelmeer, (telaga is: meer, en bodas of balieran is: zwavel,) heb ik in

1844 of 1845 beklommen in gezelschap van een' engelschman, die een reisje door de Preanger-regentschappen deed. We stegen 's morgens tegen half 6 uren te paard en klommen langs een vrij-breed bergpad langzaam naar boven. Hier en daar passeerden we eene dessa of kampong en groote bloeiende koffijtuinen. Van tijd tot tijd ook voerde ons de weg langs plekjes, waar de boomen zeldzaam waren, en hadden we dan verrukkelijke gezigten op de landstreek beneden ons, die bij het rijzend zonnelicht als uit den slaap ontwaakte. Tegen half 12 uren waren we bij het meer, waaraan de berg zijn' naam ontleent, en waarvan het water zoo sterk met zwaveldeelen bezwangerd is, dat het als het ware eene melk-witte kleur heeft. De kom of het bekken heeft misschien eene breedte van een vierde paal van het zuiden naar het noorden en denkelyk even zooveel van het westen naar het oosten. Op eenige plaatsen steeg de zwavelrook uit openingen aan de oevers op, en aan den tegenoverliggenden oever zagen we als een wit veld, waarboven digte rookwolken witachtig of grijskleurig omhoog welfden. Een kleine prauw of schuitje lag in het meer, en hiermede voeren we langs zijn boorden rond, om daarna een bezoek aan het zoo even bedoelde veld te brengen. De bodem was er zeer heet, en uit elke reet of scheur in dien bodem ontsnapte sissend en piepend, als uit een stoompijp, de geperste zwaveldamp met fellen aandrang en onweerstaanbaar geweld naar buiten. Digt hierbij ligt een kale plek, waar zulke schadelijke dampen opstijgen of uitwasemen, dat er geene planten kunnen leven, en menschen en dieren er, naar men ons verzekerde, een' gewissen dood zouden vinden. De kom van het meer is waarschijnlijk, gelijk doorgaans, een uitgebrande en ingestorte krater.

Eenige honderd voeten hooger bereikten we een zeker plat of vlakker gedeelte van den berg, rustten er eenige oogenblikken uit, en namen toen de terugreis naar Garoet aan, alwaar we bij onzen vriendelijken gastheer, den kontroleur BOSCH, herbergzaamheid genoten.

Het warm-water-bad alhier bezocht ik later, namelijk in

1850. Onze gulle gastheer, toenmaals de kontroleur VAN RIJCK, bezorgde mij en mijner vrouw de gelegenheid om er heen te rijden. Het is ongeveer 4 à 5 uren gaans van de hoofdplaats in steenachtigen grond gelegen. Het water heeft eene zeer warme temperatuur, — te warm om genot van het bad te hebben. Digt bij de bron, waaruit het water rijkelijk ontspringt, is de temperatuur er van zoo heet, dat men er den vinger niet kan inhouden. Een goed badhuisje van bamboes is, ten gerieve der badenden, aan den rand der vijverkom gebouwd. Het oord, waarin de badplaats ligt, en de weg er heen, bieden zooveel natuurschoon aan, dat men er gaarne een bezoek brengt, ook al heeft men geen' lust om een bad te nemen.

Niet zeer ver van de negorij Garoet verheft zich ook de 7260 voeten hooge Papandaijang, en iets verder staat de 3716 voeten hooge Galoengoeng. De bekende eruptie van den Galoengoeng in 1822 rigtte in grooten en wijden omtrek vreeselijke verwoestingen aan, waarvan de sporen nog op vele plaatsen te zien zijn.

Van Garoet uit rijden we te paard naar Tjiseroepan, alwaar we weder een' koffijpelmolen en groote koffijtuinen zien, en wijders naar het hoog-gelegen Tjikadjang, waar men particuliere theetuinen met de er toe behoorende theefabriek te aanschouwen heeft. De weg, die naar deze plaatsen heenvoert, en hare golvende omstreken zijn uiterst-bekoorlijk, maar het klimaat is er bijzonder-koel, zoodat des avonds en des morgensvroeg de warmte eener in het 3845 voet hoog gelegen landhuis brandende kagchel wèl te stade komt.

Een zeer goede wagenweg leidt van Garoet naar Tassik-Malayoe, en verder naar Tjamies, een regentschap in de residentie Cheribon. Die weg levert geheel eigenaardige gezichtspunten op, en is door zijne honderden van kronkelingen en plotselinge wendingen en afwisselingen regt-bekoorlijk. Zuidelijk van ons staat de schoone Tjikoray in het zonnelicht te blinken, en in het Noordoosten werpen de Galoengoeng en Telaga-bodas donkere slagschaduwen op de velden. Ter linkerzijde van den

weg zien we een gedeelte lands, dat nog in oorspronkelijken toestand verkeert, — eene vlakte, met talrijke heuvelen en bergjes als sarkophagen of grafterpen bezaaid. Doch deze heuvelen en bergjes rijzen plotseling uit de vlakte omhoog, zonder de gewone aanhoogten of rijzing van den bodem in hunne onmiddellijke nabijheid. Ze staan daar gelijk reusachtige zandhoopen, door menschenarbeid grillig en ordeloos op den effen bodem neergeworpen, en niet als natuurlijke heuvelen, die zich langzaam en zachtelijk-glooiend opheffen. De inlandsche sage beweert dan ook, naar ik meen, dat ze het werk van reuzen en ontstaan zijn op bijna gelijke wijze, als reeds hooger nopens den berg Karang en den apenkoning HANOMAN is medegedeeld. Vermoedelijk zijn deze geïsoleerde bergtoppen of heuvelen, volgens het oordeel van een' natuurkundige, de overblijfsels der wanden van een' ouden krater, die, door eene geweldige uitbarsting uitééngesprongen en vernield, hier en daar in massa's zand en steenen en lava nederviel, welke massa's weder later door massa's vloeijende lava overstroomd en overstelpt zijn geworden, zoodanig dat alleen de toppen der vorige massa's, d. i. de primitief-neergeworpen ruïnes van den ouden krater, zichtbaar zijn gebleven.

We hebben nog iets van Garoet te zeggen. We hebben er namelijk in 1850 een' bijna dierlijken inlandschen crétin gezien, en men zeide dat er vroeger 7 zulke ongelukkigen waren, kinderen van 7 zusters, die elk slechts één kind, een' crétin, hadden gebaard! Van de 7 crétins zouden er 6 successivelijk gestorven zijn. De nog levende had inderdaad weinig menschelijks. Zijn klein hoofd was als de kop van een' aap, en het geluid, dat hij voortbragt, klonk als de raauwe schreeuw van een dier. Het vertelsel der inlanders omtrent hem en zijn gestorven lotgenooten is als volgt: „Een vertoornde vader vloekte zijne 7 dochters, met de voorspelling, dat ze elk slechts één kind zouden baren, en dat ieder kind aan een dier gelijk zou wezen!” Die vloek, zegt het verhaal, werd vervuld, en in 1850 leefde

er nog één dier 7 kinderen. — De aanblik van dit wezenlooze kind, een' zoon van 15 of 16 jaren, was huiveringwekkend.

Naar Bandong terugkeerende, en op het Bandongsch plateau gekomen, wil ik den lezer ooggetuige maken van een geheel-eigenaardig schouwspel, dat ik hier in 1846 of 1847 zag. Het is een inlandsche hertenjagt. Een stoet van 50 à 60 of meer inlandsche Hoofden en volgelingen vliegt op vurige paarden in alle rigtingen door de vlakte heen, met uitgetrokken klêwang of gollok in de hand, om de herten, die in 't hooge glaga- en allang-allang-riet verscholen zijn, uit hun schuilplaats op te jagen en te dooden. En naauwelijks wordt er een gezien, of de aan zulk een jagt gewende paarden verdubbelen hun snelheid, en, — hoe rap en vlug het hert ook vlieden moge, — de jager stuift weldra in vollen ren langs hem heen en houdt hem met een' enkelen slag ter neder! Allerwege ziet men jagers rennen, en allerwege herten vlieden, en allerwege herten onder klewang-slagen nederstorten!... Inderdaad het is een weergaloos tooneel, vol van actie, vol van leven en beweging! En, al wil de toeschouwer op den hoogen pangong, die midden in het jagtveld als een koepel in der haast is opgerigt, rustig dit tooneel blijven gadeslaan, — weldra bruischt het bloed hem sneller door de aderen, en deelt hij, ook zijns ondanks, in de angsten van het moêgejaagde hert, in de verhitting der rossen, en in het wilde vuur dat in den jager brandt!... Eindelijk wordt de jagt gestaakt, en zijn er soms tot 20 à 30 herten in een' enkelen morgen neêrgeveld! — Intusschen is zulk een jagt op ongunstiger terrein voor den jager hoogst-gevaarlijk, en kan ze hem wel eens het leven kosten, want het edel ros, verhit op zijn prooi en als verwilderd, laat zich door niets, door bosch noch boomen, door afgrond noch ravijn, in zijn vaart weêrhouden!

In de afdeeling Bandong hebben we nog drie watervallen te bewonderen, als den Tjoerok-beton, den Tjoerok-tjika-poendang (?) en den Tjoerok-halimoen. De Tjoerok-

Tjikapoendang laat een klein riviertje over een' steilen bergwand van ongeveer 30 à 40 voeten hoogte in eene kom of bekken van p. m. 50 voeten in middellijn met kracht neder-vallen. Uit dit bekken zet het riviertje zich rustig door de landstreek voort. — De Tjoerok-halimoen moet hoogst-belangrijk zijn. De magtige rivier Tjitarum laat over een' hoogen rotswand een ontzettende kolom water vele voeten diep en met zulk een geweld naar beneden vallen, dat de naaste omtrek aanhoudend dreunt, en het bulderend geloei op verren afstand wordt gehoord. De waterval draagt zijn' naam naar den 5029 voet hoogen berg Halimoen, en het moet, naar luid van berigten, wegens het ongunstig terrein moeilijk wezen om hem dicht te naderen. — De derde waterval is eer liefelijk dan indrukwekkend. Het heldere nat valt langs een' bergwand p. m. 100 voeten diep in een' digten stuifregen neder, en, als de zon op dien stuifregen schijnt, wordt het water zacht en schoon en in velerlei nuances gekleurd, als zag men een' regen-boog. De inlanders, zegt men, durven dan het oog er niet op vestigen, meenende dat nu de dewa's (geesten) zich baden, en spoeden met afgewend gelaat voorbij. Ja zelfs zou hun eerbied zoo ver gaan, dat ze het gaarne vermijden zouden om die plaats te passeren.

Van Bandong naar Sumadang loopt de groote postweg langs Sindanglaija, Tjinoenoeck, Tanjong-sarie en Tjongian, over den bergrug, die de beide vlakten van Bandong en Sumadang scheidt, en hebben we overal heerlijke sawahterrassen en schoone gezichtspunten te bewonderen. Liefelijk vooral en schilderachtig gelegen zijn de dessa's Tanjong-sarie en Tjongian. Middelerwijl kronkelt zich de weg ruim 2 uren lang rondom den berg Polla, en vaak langs diepe ravijnen en gapende afgronden, waarin men uit het rijdtuig huiverend nederblijkt, en welker reusachtige boomen den rand niet eens bereiken van den weg, waar langs het vierspan dikwijls pijlsnel henen jaagt. Eindelijk passeren we, — dan eens door karbouwen opge-

trokken, dan eens vliegend van de hellingen en steilten afrol-
lende, — door twee breede kloven, die met reuzenarbeid in de
harde rotsen zijn uitgekapt, en bereiken, langs Tjigendil en
Tjilidoek, de helling van het ravijn, waarin de rivier Tjipel-
les stroomt. Digt bij de laatste poststation zien we een' water-
val, die zich over een' bergwand van aanzienlijke hoogte in
twee gescheiden deelen of tongen nederstort, en vrij-wat stouter
vertooning maakt dan de kleine waterval, dien we een' oogenblik
te voren regts van ons in een der ravijnen langs den Polla
zagen. — Weldra rijden we nu de hoofdplaats Sumadang der
afdeeling van dien naam binnen, en zien opvolgend een fraaije
en groote aloen-aloen, een nette witgepleisterde missighiet, een'
ruimen dalm of regentswoning met vele bijgebouwen en netten
pangong of koepel, een fraai gouvernementshuis, en verder lands-
pakhuizen en kantoor, enkele europesche woningen en eindelijk
een goed logement. De negorij of dessa Sumadang is sterk
bevolkt, en aan beide zijden van den hoofdweg en der vele
zijwegen en voetpaden ziet men levende heggen (paggers) van
bloeiende rozenstruiken en bloeiend heestergewas (ganderoessa
en beloentas) (1). Achter deze altijd net-geschoren en goed-
onderhouden heggen staan de bamboezen huisjes der inlanders
met de kleine tuintjes er bij als in rechte lijn gerangschikt.
Aan den noordkant der negorij loopt langs een bruischende
rivier een fraaije wandelweg, die door 't fijngevormd en spichtig
bladeren-groen van bamboes-struiken vriendelijk beschaduwd
wordt. Aan het oostelijk uiteinde der plaats, even voorbij het
logement, voert een breede binnenweg zuidwaarts af naar Ma-
non-djaija, hoofdplaats van Soekapoera, een regentschap
der assistent-residentie Sumadang; terwijl in den omtrek der
negorij de 7022 voet hoge Boekiet-toengoel, zoomede de
5345 voet hoge Tampo-mâs (letterlijk: „goudglans”) en de
Soembilan hunne kruinen verheffen.

(1) Men plant ook paggers van dawn-tinta-tinta of inkt-blad, dawn-boerong-boerong-an of vogelblad, en dawn-triban, doch alleen bij gebrek aan schooner heesters.

Ten bewijze en als een staaltje, dat de inlanders het nog al ver gebragt hebben in de kunst van tooveren of goochelen, — opvallend ook in hunne tjêmin- en gedeboes-spielen en andere kunststukken, — zal ik omtrent een voormalig, ongeveer in 1840 afgebroken, woonhuis te Sumadang een op Java algemeen bekend vertelsel mededeelen. Vele jaren lang (zegt men) vielen er in dit huis kleine grintsteentjes of lava-steentjes neder, zonder dat men zag, van waar ze kwamen, en wel altijd in het vertrek, waarin zich een kind, een meisje van 9 à 10 jaren, ophield. Ze vielen van tijd tot tijd als uit de zoldering rondom het kind neder, en men bemerkte ze niet eer dan nadat ze bijna op den grond gekomen waren. Het kind werd daarenboven gedurig met siriespeeksel bemorst, en men zag niet wie het deed of van waar het kwam, en niemand anders dan alleen dit kind werd door het siriespog vuil gemaakt!... Vruchteloos moet men getracht hebben om het geheim te ontdekken. Zelfs zou in der tijd een adjudant van wijlen den Kommissaris-Generaal VAN DEN BOSCH een naauwkeurig onderzoek ter plaatse of in loco hebben ingesteld. Hij deed (zegt men) het huis door predjoerits of inlandsche residentie-soldaten omringen, en plaatste er zelfs eenigen op het dak, doch alles vruchteloos. De steentjes vielen toch neder en het kind werd toch met siriesap bespogen! — Zóó luidt het verhaal, en het officiëel rapport van den adjudant moet nog aanwezig zijn. Het huis moet eindelijk afgebroken en op dezelfde plaats door een nieuw huis vervangen zijn, doch het verschijnsel sedert niet meer worden waargenomen. De Sundasche grappenmaker heeft in het nieuwe huis zijn kunstjes zeker niet kunnen vertoonen. —

De zoo even genoemde kedeboes- en tjêmin-spielen zag ik in 1846 op het landgoed Luïlian, hetwelk ik hooger in het Buitenzorgsche reeds genoemd heb. De heer Dr. w. r. Baron VAN HOËVELL heeft ze in zijne Reis over Java, Madura en Bali reeds beschreven. Ik mag dus volstaan met enkel te

zeggen, dat het tjêmin-spel een artificiëel of poppen-bal voorstelt, zoo als b. v. de poppen-bals op sommige draaiorgels. Onder het geraas van gong en bekken, trom en viool (rebab), door inlandsche muzykanten aangerigt, ziet men eenige zeer kleine gekleede poppen, die stil en rustig op een matje verspreid liggen, langzaam opstaan en eindelijk, al heen en weder over het matje schuivende, een' dans uitvoeren (tandakh). Deze poppen worden natuurlijk door draadjes, van paardenhaar of van eenige andere dunne en donkere stof vervaardigd, in beweging gebragt, maar het is niet mogelijk die draadjes te zien, of zelfs te bemerken dat er gemeenschap is tusschen de hand van den goochelaar, die ter zijde van de mat op den grond zit, en zijne dansende en schuivende poppen. Dit is zijn geheim, en dat geheim zegt hij niet.

Het kedeboes- of gedeboes-spel maakt een' pijnlijken indruk op den toeschouwer, en wordt door een' inlandschen hadjie, d. i. een' van Mekka in bedevaart teruggekeerden priester, bestuurd. Onder veel geraas van inlandsche muzyk, gebeden en aanroepingen, wordt het tooneel geopend. De hadjie heeft eenige zware en scherpe ijzeren priemen voor zich, en een der acteurs op dit tooneel nadert hem al dansende, vat een der priemen op, welks punt de hadjie met speeksel bestrijkt, en stoot zich, onder allerlei wendingen en draaijingen des ligchaams, de scherpe punt tegen borst en wangen en schouders. Schijnbaar gaat de priem, tot schrik der omstanders, diep in het ligchaam, maar geen enkel wondje, geen schraming zelfs, is er te zien. De punt schiet natuurlijk als in zich zelve in, maar het geheim der mécanique weet niemand dan de priester en zijne adepten. Het gaat er mede als met de arkanen of de krata-repóa der Egyptenaren. Dit kunststuk behoort niet tot de exotérica of de dingen die het volk mag weten, maar tot de ésotérica of de geheimen, waarin alleen de priesterkaste wordt ingewijd. — De voorstelling te Luïlian werd besloten met een nastukje. De acteurs gingen vuur-trappen, d. i. ze liepen blootsvoets gezwind over een aantal stukjes brandend hout, die

in een' omtrek of kring van ongeveer 3 à 4 voet in diaméter dicht bij elkander lagen uitgespreid.

Vernuftig schijnt een zeker kunstmiddel der inlanders om, wanneer er iets gestolen is, den dief uit te vinden. Men bedient zich hiertoe (zegt men) van een pop, die Nê-nê-Tjioeng heet. Het aangezicht dezer pop bestaat uit een' halven klapperdop, waarin oogen, neus en mond gesneden zijn, en de kleeding is met arang (houtskool) of merang (gebrand padie-stroo) zwart gemaakt. De kunstenaar en zijne satelliten weten op verborgen manier en tot verbazing der toeschouwers de pop te laten dansen. Rondom hen zitten in een' kring al degenen, die tot het huis of erf van den bestolene behooren of in den naasten omtrek wonen. Onder het dansen der pop zingen de bezweerders een langzaam en eentonig deuntje, waarin nê-nê-Tjioeng aanhoudend verzocht wordt om den dader aan te wijzen. De dief, zoo hij aanwezig is, begint nu, bijgeloovig als hij is, beangst te worden, en zijn angst wordt op zijn gelaat zichtbaar. Natuurlijk wordt dit oogenblik door de hoofdpersonadien bespied, en de nê-nê of „oude vrouw” tjioeng danst nu ook natuurlijk naar den dader toe.

Een meer algemeen kunstmiddel, om den dader van een' diefstal te ontdekken, is de proef met drooge ongekookte rijst of bras. De dader is hij, die (misschien als een gevolg van zijn' angst,) deze bras niet met toereikend speeksel bevochtigen kan, en ze dus ook niet kan doorslikken. De hadjie of priester doet vooraf eenige gebeden en bezweringen, en moet natuurlijk voor zijne moeite betaald worden.

Den postweg van Sumadang naar Karang-Sambong vervolgende, komt men langs Tjibeurum en Tjibanda op een belangrijke hoogte, welke door een voorgebergte van den Tampo-mâs gevormd wordt. Als het weder helder is, wordt den reiziger op deze hoogte een panorama aangeboden, dat hij nimmer kan vergeten. Ik bedoel het prachtig uitzigt op de landstreek van Indramajoe, eene afdeeling der residentie Cheribon. Een onafzienbare vlakte vertoont zich plotseling en

diep beneden hem aan zijn oog, en, zoo ver de blik reikt, ontdekt hij niet anders dan sawah-veld op sawah-veld, waar tusschen zich allerwege kampongs en boschjes en groote geïsoleerde boomen verheffen, terwijl op honderd en honderd plekjes rookkolommen welven, die uit eenzame en ginds en her verstrooide huisjes omhoog stijgen. Nog veel prachtiger is het schouwspel, wanneer men het oogenblik mag treffen, waarop de nevel langzaam optrekt, die nog pas te voren het landschap geheel verborgen hield. Dan is het als of er door een onzichtbare hand een gordijn wordt weggeschoven, een sluijer opgeheven; en hoe verder de gordijn zich opent en de sluijer zich oprolt, des te meer en te verder en te wijder vertoont zich de vlakte, tot dat ze eindelijk in haar volle schoonheid en rijkdom openligt. Het is als een droombeeld. Eerst een grijze nevel, die alles rondom u bedekt, en straks daarop de schoonste natuur in al haar heerlijkheid!... Menigmaal echter zijt ge op deze hoogte òf zelf door wolken omringd, òf ligt de vlakte beneden u in een zee van ondoorzichtbare dampen verzonken.

Van Karang-Sambong, welk woord „verbonden steen of vereenigde rots” beteekent, heb ik hooger reeds gesproken. Hier digtbij is, aan de rivier Tjimanok, die bij „den hoek van Indramaijoe” in zee stort, het almede reeds genoemde Tomo, met zijne zout- en koffijpakhuizen, 2 à 3 europésche huizen en kleine schans of redoute, op den zoom der vlakte van Cheribon, gelegen. — En aan den oever dezer rivier gekomen, teeken ik nu voor den belangstellende aan, dat in het jaar 1854 de residentie Preanger-regentschappen 958,443 klapperboomen en 176 houtbosschen telde; dat ze 3,538,705 pikols padie, 243,554 pikols koffij, 22,591 ponden indigo, en 1,021,699 ponden thee opleverde, en dat de veestapel bedroeg 155,675 karbouwen, 4,720 runderen en 49,424 paarden.

Doch we moeten de Tjimanok nu nog niet overtrekken om in Cheribon te komen. Eerst nog gaan we naar Kra-

wang, en zullen daartoe onzen weg over Bandong nemen. Dus rijden we derwaarts terug, doch slechts op het papier, omdat ik factisch reeds dadelijk van Bandong naar Krawang gereisd heb; maar om den wille van den lezer heb ik nu mijn reisverhaal in de Preanger-regentschappen niet mogen afbreken, en het daarom tot aan Karang-Sambong toe doorgevoerd. Ik maak intusschen van de gelegenheid onzer fictieve terugreis gebruik, om van mijne vriendelijke gastheeren, de assistent-residenten van Sumadang en Bandong, de heeren KINDER en VISSCHER VAN GAASBEEK, afscheid te nemen.

Te Bandong slaan we nu ten noorden een' breeden zijweg in en rijden tot het reeds genoemde Lembang, waar we den koffijpelmolen en groote koffijtuinen al vroeger gezien hebben. Bij den heer PHILIPPEAU, die te Lembang woont, worden we gastvrij ontvangen. Hier stijgen we te paard om het gebergte Tankoeban-Praauw over te trekken. De naam van dezen berg beteekent in het nederduitsch: „omgekeerde praauw,” en zou hem gegeven zijn, omdat zijne configuratie en zijn lange gelijkmatigvoortlopende rug hem eenige gelijkenis doen hebben met een omgekeerd vaartuig of inlandsche praauw (prahoe). Eer we hem echter overgaan, hetgeen òf te paard òf per draagstoel kan geschieden, zullen we een' zijner drie kraters bezoeken. Deze kraters heeten: kawah-ratoe of koninginnen-krater, kawah-sanang en kawah-domas. Ons bezoek geldt den eerstgenoemde. De weg er heen is vrij steil en doorgaans zeer glad, doch geeft telkens afwisseling, dewijl hij eerst door groote koffijtuinen, dan weder door bosschen en struiken, en dan weder langs schoone hellingen en woeste ravijnen loopt. Eindelijk staan we aan den rand van den gapenden krater. Hier stijgt uit eene kom of bekken, — van misschien 100 ellen in doorsnede en p. m. 70 ellen diepte, en met steenen en zwavelbrokken gevuld, — de rook uit een aantal spleten en scheuren omhoog, terwijl op enkele plaatsen ziedende zwavel opborrelt, en een grijze stoom uit vele kleine openingen ontsnapt. Toen ik in 1849 met een

paar reisgenooten den krater bezocht, waren de sporen zijner laatste éruptie nog te zien. De verwoesting, hierdoor in wijden omtrek veroorzaakt, was geweldig, en de uitgebraakte zwavel-asch had aan de zuidzijde van den rand een vrij groot gedeelte van het woud terneêrgeworpen. Daar lagen honderden van krachtige boomen als riet ter aarde geslagen, en de heete asch had er eenigen verkoold, en anderen met een wit kleed als met een lijkwâ overtoegen. Lang bleef ik met mijne togtgenooten dit tooneel van verwoesting zwijgend aanschouwen, en de majesteit rondom ons stemde ons tot heiligen eerbied. O! de mensch voelt zich zoo klein en zoo nietig, als hij zulke krachten ziet, en het is alsof de natuur zelve in het gevoel van diep ontzag schijnt te deelen. Toen we daar zoo stonden, scheen de plegtigste stilte te heerschen! Geen boom scheen zich te bewegen, geen blad zich te verroeren, — geen vogel liet zich zien, en geen insekt zijn gegons of schel geluid vernemen. Alles zweeg, — alles was als het graf zoo stil,.. maar alleen de afgrond brulde, de krater dampte en braakte zijne fumarolen, de zwavel huilde en loeide in de diepte, en een onderaardsche donder rolde dof en rommelend voort!...

We dalen nu weder af naar het punt, vanwaar we daar straks zijn opgestegen. We trekken een voorgebergte van den 6433 voet hoogen Tankoeban-praauw over, en bevinden ons in de met 143,174 zielen bevolkte assistent-residentie van den eersten rang of der eerste klasse:

KRAWANG.

De weg daalt thans sterk naar beneden, en weldra passeren we langs een smal gegraven kanaal, zien den rhododendrum aan den stam van honderd hoge boomen bloeijen, terwijl duizend bergbloemen ons haar geuren tegenwaaijen, en bereiken het 1812 voet hoge Tenger-agong. Daar woont in een groot landhuis de eigenaar der vrije krawangsche landen, de heer T. B. HOFF-

LAND, (sedert overleden,) die ons ten zijnent noodigt. Het klimaat is hier koud en veelal vochtig en de lucht met zwaveldampen van den Kawah-ratoe bezwangerd, doch in het woonvertrek zien we des avonds de kagchel vriendelijk branden.

De vrije krawangsche landen, die ik daar noemde, zijn bekend onder den naam van „de vrije landen van Pamanoe-kan en Tjiassem,” en, tijdens het Britsch tusschenbestuur, door het engelsch gouvernement aan een' partikulier persoon verkocht. Ze zijn verdeeld in 8 afdeelingen of posten, die Tengeragong, Djagar-naik-poera, Boeka-negara, Tjiassem, Pannaroeban, Kassomalam, Soebang en Kebonsarie heeten. De kultuur op deze landen bestaat in rijst, koffij, thee en suiker. Dit is ook, behalve nog de kultuur van het kaneel, de kultuur der krawangsche gouvernements-landen. Ter bereiding van het suiker-produkt zijn er in Krawang 7 fabrieken aanwezig.

Gaat men van Tengeragong naar Wanaijassa, hetgeen men te paard of per draagstoel doen moet, dan heeft men ten halverwege, op den top van een' lagen heuvel, een verrukkelijk uitzigt op een klein helder meer, op een groot getal keurig-aangelegde theetuinen, en, aan de grens van den hellenden achtergrond, op de 2035 voet hoog gelegene dessa Wanaijassa. Hier schijnen zoete stemmen der natuur ons toe te fluisteren om te poozen, te bewonderen, en te genieten, en wordt het oog met zacht doch onwederstaanbaar geweld naar de vallei getrokken en aan het bekoorlijk tooneel geboeid!

Wanaijassa is eene groote dessa, en heeft hare vermaardheid te danken aan de omstandigheid, dat in hare omgeving al vroeg eenige aanplantingen van thee in het groot beproefd zijn. De dessa heeft een aantal vrij-goede inlandsche huizen, waarover hier en daar hooge boomen en frissche bamboesstruiken hunne schaduw spreiden, en wordt door breede en zindelijke wegen doorsneden. In hare nabijheid zijn bij de kampong Tjiratjas eenige mineraal-bronnen en koude wellen van koolstofzuurrijzer.

Van Wanaijassa voortgaande, komt men, langs een' zeer geäccidenteerden en soms snel-afdalenden weg, door het distrikt

Segala-hérang te Poerwakarta, hoofdplaats der afdeeling Krawang. In de nabijheid dezer hoofdplaats moet men een zeer woest en wild plekje passeren, waar men aan beide zijden van den weg niet anders ziet dan hoog rietgewas (allang-allang of glaga) en eenig kreupelhout. In 1837, des morgens vroeg met wijlen den heer BOTTER, resident van Krawang, van Poerwakarta naar Wanaijassa gaande, zagen we hier de versche sporen van een' badakh of rhinoceros, die welligt slechts enkele minuten vóór onze komst dwars over den weg gepasseerd was. Een zeer gevaarlijk oord ligt op een paar uren afstands noordelijk van Poerwakarta, en de weg van Krawang naar Batavia loopt juist door dat oord heen. Men ziet er een uitgestrekt bosch van bamboesstruiken, waarin zich menig tijger ophoudt. Op eenigen afstand van dat bosch toonde men mij in gemeld jaar een gewezen kampong, die zóó zeer door de tijgers was verontrust geworden, dat de bewoners haar hadden moeten ontvlugten. Het gevaar moet wel nijpend geweest zijn en de vrees wel groot, want eene inlandsche bevolking verlaat hare kampong niet gaarne. De dorpelingen hadden hunne huisjes van bamboes met atap (bladeren eener palm-soort) gedekt, medegenomen, maar hunne vele klapper- en vruchtboomen natuurlijk moeten achterlaten.

De hoofdplaats of kotta-Poerwakarta prijkt met een wijd-uitgestrekt vierkant plein, in welks midden een groote vijver is, en dat omringd wordt door enkele europesche huizen, waaronder het afzonderlijk gelegen gouvernementshuis eene goede vertooning maakt, en eenige pakhuizen. Digt aan dit plein wonen de regent en een paar inlandsche hoofden, en ter zijde ligt de groote inlandsche dessa, die vrij sterk bevolkt is en er zeer goed uitziet. Noordwestelijk van dit plein begint de groote weg naar Batavia, en komt men aan uitgestrekte kaneeltuinen, die een bekoorlijk gezicht opleveren. Daarna zou men, al voortgaande, Hardiassa, Tjilangkap en Tagalwaroe bereiken, en verder al die plaatsen, die ik hooger bij de vermelding van den weg van Bekassie naar Krawang's hoofdplaats reeds heb opgenoemd.

Noordwestelijk ook van Poerwakarta leidt een weg naar

Tjikao, aan den oostelijken oever der rivier Tjitarum gelegen. Daar staan eenige koffij-pakhuizen en woont een pakhuismeester. Vele der krawangsche produkten worden langs deze rivier met zoogenaamde tien-koijangs-prauwen naar den „hoek van Krawang” afgevoerd, en verder over zee naar Batavia. In de laatste jaren echter geschiedt de afvoer met eene partikuliere stoomboot, die naar de rivier den naam „Tjitarum” draagt. Bij eene der uitmondingen der Tjitarum ligt Pâkis, alwaar aan het noorderstrand zout wordt aangemaakt. Eenige jaren geleden heb ik met nog twee medereizigers een' togt stroomafwaarts op deze rivier gemaakt. We vertrokken met een koffij-prauw vroeg in den morgen van Tjikao, en lieten ons tot Tanjong-poera afzakken. Het vaartuig gleed snel voort, en er behoorde veel handigheid van stuurman en opvarenden toe, om al de drooge plaatsen, rotsen, steenen en boomstammen te vermijden, die den doortogt vaak belemmerden. We passeerden duizend bogten en kronkelingen, en dreven dan eens oostwaarts dan weêr westwaarts, dan eens noord- en dan weêr zuidwaarts heen, — hier door vlakke streken, dáár langs hooge met zwaar geboomte begroeide oevers, waaraan, toen de avond begon te vallen, de apen in de takken speelden en eenige paauwen kwamen drinken. Het was bijna donker, toen we Tanjong-poera bereikten en onze romaneske togt was afgelopen. —

De „school voor zonen van inlandsche hoofden” te Poerwakarta, waarin 27 leerlingen (1852) onderrigt ontvangen, hebben we nog te bezoeken. Zoodanige scholen zijn thans in bijna alle residentien van Java geopend. De vakken van onderwijs zijn in het algemeen het lezen en schrijven van het maleisch en javaansch met arabisch, romeinsch en javaansch karakter, de rekenkunde, de landmeetkunde en ook de aardrijkskunde van Java. De scholen hebben ten doel de beschaving der jeugd onder de hogere standen der inlandsche maatschappij, en dienen tevens om geschikte inlandsche ambtenaren te vormen voor het binnenlandsch bestuur. Het toezigt over die scholen wordt in

elke residentie gehouden door eene kommissie, welke den resident tot president, en de kontroleurs en regenten tot leden heeft. Het gouvernement bezoldigt ook, waar het noodig is, de inlandsche onderwijzers, die meerendeels élèves zijn van de Kweekschool te Soerakarta, waarover ik later spreken zal, en gedeeltelijk ook van de voormalige kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Tjanjor, waarvan ik reeds gewag gemaakt heb. Veelal echter worden de traktementen der meesters, het onderhoud der schoollokalen, en de uitgaven voor schoolbehoeften en leermiddelen uit de eigen schoolkas bestreden, wordende deze kas gestijfd door de schoolgelden, welke de ouders, naar gelang van hun inkomen of vermogen, voor het onderwijs hunner zonen maandelijks betalen. Voor zonen van minvermogende hoofden bedraagt dit schoolgeld soms niet meer dan f 0,60 's maands, terwijl er ook gratis-leerlingen worden toegelaten.

Van Poerwakarta, alwaar we bij den heer SCHENCK, assistent-resident der afdeeling (1852), gulle gastvrijheid genoten, keeren we naar Wanaijassa terug, bezoeken de suikerfabriek te Soeban, en verder in het distrikt Tjiassem de negorij van dien naam, welke aan den voormaligen postweg, waarvan we hooger reeds gesproken hebben, gelegen is. Men weet dat de naam Tjiassem „zuur water” beteekent, (tji of tjai is in het sundasch: water, en assem of assam beteekent: zuur.) Hier vindt men eenige bronnen van koud en warm water, en een in 1840 aldaar woonachtige pangherang (prins) had van beide bronnen tot het aanleggen van een ruime badplaats partij getrokken. De weg naar Soeban loopt door een der schoonste dreven van Krawang, en kronkelt aanhoudend over heuvelen en door dalen heen. Aan het eind der heuvelenrij gekomen, ziet men plotseling een lagchende vallei, die met padie en suikerriet beplant is, en door de suikerfabriek en hare gebouwen en een aantal rondom gelegen huizen en huisjes als het ware beheerscht wordt. — De weg van Soeban naar Pamanoe kan loopt langs het noorder-strand, en het etablissement Pamanoe kan ligt bij den bekenden land-

hoek, „hoek van Pamanoe kan” genaamd, waar de schepen ankeren om almede de rijst, koffij en suiker te laden, die in Krawang geproduceerd worden. Men heeft er een fraai gezicht op eindeloos-uitgestrekte rijstvelden. De plaats Pamanoe kan, en de schepen, die aan den genoemden hoek geankerd zijn, kan men ook bij helder weder uit het landhuis te Tengeragong met een’ verrekijker duidelijk onderscheiden. — Naar dit landhuis keeren we nu terug, en bezigtigen de theetuinen op Djagar-naik-poera, en in de overschoone landstreek Boeka-negara en elders de groote koffij-tuinen, die daar zijn aangeplant. Ook bezoeken we op p. m. 4 palen afstands een klein meertje, in welks nabijheid aardolie uit den grond opborrelt, en langs een’ heuvelwand een klein waterspruitje vliet, hetwelk de voorwerpen, die men er inbrengt, spoedig met een roode korst bedekt, alsof ze met een laag van ijzer overtogen worden.

De aanblik van het gebergte Parang, dat daar ginds gelegen is, wekt droevige herinneringen op. In dezen berg, meende men, zouden goud- en zilver-aderen zijn, en in 1722 beproefde men om er mijnwerken in aan te leggen. Reeds was men eenige vademmen diep in het hart van den berg doorgedrongen, toen eene aardstorting den ingang sloot, juist op het tijdstip dat de europésche werklieden, velen in getal, aan den arbeid waren. De ongelukkigen vonden een’ misschien plotselingen, misschien echter ook langzamen dood. Men heeft getracht om hunne lijken uit te graven, maar de poging na vruchteloozen arbeid moeten opgeven.

De protestantsche gemeente in Krawang (1852) telt 172 zielen, waaronder 51 ledematen en 89 kinderen. Van deze 89 kinderen zijn er 31 schoolpligtig. In 1856 is er eene partikuliere school in werking gekomen.

Ter hoofdplaats Poerwakarta zijn slechts weinige gemeenteleden gevestigd, maar in hare nabijheid is een gehucht, waar eenige Ambonsche Protestantsche christenen te zamen wonen. Wegens deelname in 1817 aan den opstand in Saparoea zijn ze,

gelijk boven reeds gezegd is, in 1829 naar Krawang gebannen, en werden ze werkzaam gesteld bij het „Etablissement voor landbouw,” hetwelk, met het doel om aan de bannelingen nuttigen arbeid te verschaffen, en met het oog op de voorgenomen uitbreiding van den landbouw door de invoering der zijdewormteelt, en der kultuur van indigo, suiker, kaneel, tabak, thee, katoen en nopal, in 1828 in Krawang was tot stand gebracht. Deze inrigting is echter bij den opstand der Chinesche thee-planters en thee-bereiders in Mei 1832 verbrand en te niet gegaan. Eerst was ze gevestigd te Prakang-troes onder de leiding van den heer P. DIARD, (thans honorair inspekteur der kulturen,) later te Tjilangkap, 6 palen van de toen nog pas-aangelegde nieuwe hoofdplaats Poerwakarta, onder de direktie van den toenmaligen assistent-resident (later gouverneur der Molukkos) den heer G. DE SÈRIÈRE. Al spoedig waren er vele duizenden thee-heesters en kaneelboompjes aangeplant, en werd er een atelier voor lederwerken en eene leerlooijerij opgericht, waarbij ook weldra gevoegd werd eene weverij van zoogenaamde goenie-zakken, waartoe de bast der poenperloetan-plant de stof oplevert. De zijdewormteelt beloofde goede resultaten. In de Preanger-Regentschappen waren weldra 491 bouws van 500 □ roeden met moerbezien-boomen voor de zijwormen beplant geworden. In 1838 werden er eenige deskundigen uit Nederland ontboden, en scheen de zijdewormteelt nog beter te zullen slagen, doch in 1847 moest ze worden ingetrokken. — Bij de publicatie van 23 Aug. 1825 werd ook het etablissement voor landbouw te Banjoewangie, tegelijk met dat te Krawang, bevolen.

En nu wil ik nog den lezer vrijheid vragen, om hem kortelijk eene, in het Tijdschrift van N. I. D. I J. II opgenomen, legende te verhalen omtrent het ontstaan en de benamingen van sommige bergen, waarvan er velen in Krawang staan en twee in de Preanger-Regentschappen.

Ik zal al die bergen eerst opnoemen. Ze zijn de Seroet,

Dindinghari, Sesan, Timoewoe, Sanga-boeana, Boerang-rang, Gadoong, Bandjaran, Koekoesan, Boekiet-tjagak, Tjienta-leich, Koedjang, Goenong-wangie, Tankoeban-praauw, en Boekiet-toengoel.

De legende betreft echter alleen de bergen Tankoeban-praauw, Koekoesan, Boerang-rang, Tjienta-leich, Koedjang, Goenong-wangie, Boekiet-toengoel en Boekiet-tjagak, en luidt als volgt: „Zeker vorst ratoe GALOEH, d. i. koning van het landschap Galoeh (hetwelk thans tot de residentie Cheribon behoort met Tjamies tot hoofdplaats), had eene dochter, die genaamd was poetrie (prinses) DAYANG SOEMBIE. Deze had een' zoon, SANGKOERIANg geheeten, aan wien ze, bij gelegenheid van een' twist, met een' rijst-lepel een' slag aan het hoofd toebragt. Hierover vertoornd verliet hij haar, en gaf ze hem een' ring tot aandenken mede, met last om de vrouw te huwen, aan wier vinger die ring zou passen. Toen hij vertrokken was, verhuisde zijne moeder van Galoeh naar een bergje Karang in Bandong. De naam Karang beteekent in de sunda-taal: erf. Deze Karang, of eigenlijk Pekarangan, is later Karang-penanting of penantingan (Bruids-erf) genoemd, omdat SANGKOERIANg op of bij dit bergje in het huwelijk zou treden. Toen hij namelijk, na jaren lang buitens'lands gereisd te hebben, eindelijk weder terugkwam, vestigde hij zich toevallig ook op het bergje Karang, zonder te weten dat zijne moeder derwaarts verhuisd was, en zonder dat ze elkander herkenden. Weldra werd hij op de poetrie, die zijne moeder was, verliefd, en de dag van het huwelijk bepaald. Op zekeren morgen echter ontdekte deze aan 's prinsen vinger den door haar gegeven ring, en tegelijk de wonde, die zij vroeger aan het hoofd van SANGKOERIANg met den rijstlepel had toegebragt!... Om nu het voorgenomen huwelijk weder te verbreken, verzoon ze eene onmogelijkheid, en eischte ze van haren bruidegom (haar zoon!) dat hij, zoo hij haar wilde huwen, „in den tijd van slechts éénen nacht eenen dam moest leggen in de rivier Tjitarum, en alles zoodanig regelen dat er

hierdoor een meer (sétoe) ontstond, — en tevens dat hij in dit zelfde tijdsbestek een prauw (vaartuig) moest bouwen, om in het nieuwe meer met hem te kunnen rondvaren.” De prins verzamelde straks een groot aantal arbeiders rondom zich, gaf last tot de bruiloftsfeesten voor den volgenden dag, en begon zijne taak. Des middernachts zag de moeder, dat haar zoon reeds zeer ver gevorderd was, en vreesde ze de voltooiing zijner taak in het opgegeven tijdperk. Toen bedacht ze in der haast eene list, sneed een stuk wit linnen, genaamd boe-larang, in kleine stukjes en strooide deze uit naar het oosten, waar de dag reeds scheen aan te breken, zeggende tot haar’ zoon, „ dat hij ook eerst nog al die stukjes moest opzoeken en ze weder tot een geheel maken, eer de bruiloft kon plaats hebben.” Toen werd de prins verdrietig, wierp alle voorbereidselen tot de bruiloft omver, en vlugtte naar een’ onbewoonden berg, dien hij Goenong-bohong, d. i. in het sundasch: den berg der leugen, noemde, — en sedert vernam men niets meer van hem. Na zijn verdwijnen veranderden de prauw, die hij vervaardigd had, en al de voorbereidselen, die hij in drift had omgeworpen, in zoovele bergen!! Die bergen nu zijn: Boekiet-toengoel, d. i. in ’t sundasch: stamberg, — omdat de prins den stam van den lambitang-boom, die op dezen berg groeit, tot hout voor de prauw gebezigd had; — Boekiet-tjagak, d. i. in het sundasch: mikberg, — omdat hier de stellaadje stond, die hij tot het zagen der planken voor de prauw gebezigd had; — Tankoeban-prauw, d. i. in het sundasch: omgekeerde prauw of omgekeerd vaartuig, — omdat de prauw, die hij vervaardigde, juist omgekeerd lag om er de naden van dicht te maken, toen hij henenvlood; — Koekoesan, d. i. het van bamboes gevlochten korfje, waarin de rijst gedaan wordt, als ze in den koperen pot (dandang) gekookt wordt, — omdat hij de koekoesan, waarin de rijst voor de bruiloft zou gekookt worden, almede bij zijn vertrek had omvergeworpen; — Boerang-rang, d. i. in het sundasch: takken of houtwerken, die tot den aanbouw van het vaartuig hadden moeten dienen; — Tjienta-leich, d. i. de

pot, om de groenten te koken, (Tjienta is: liefhebben, en leich is: vloeijen), — omdat, toen de prins dien pot omverwierp, tranen van liefde langs zijn aangezicht vloeiden; — Koedjang of Koedjong-koedjang, d. i. kapmes, — omdat hier het kapmes (koedjang) lag, waarmede de prins aan de praauw arbeidde; — en eindelijk Goenong-wangie, d. i. welriekende berg, omdat hier al het gebak (kwee-kwee) werd omvergeworpen, dat voor de bruiloft moest dienen, en waaruit de benzoin-boom (kenen-jang) zou ontstaan zijn, die op dien berg groeit.”

De legende voegt hierbij nog iets betreffende de rivier-spruit Tjipengasanhan, die vuil en ondrinkbaar water heeft. De reden hiervan zou volgens de legende zijn, dat de prins dit water gebruikt heeft voor den slijpsteen zijner werktuigen en gereedschappen. — De tunnel, genaamd Sangian-Tikoro, d. i. in het sundasch: bovennatuurlijke opening, is ons reeds bekend. De rivier Tjitarum loopt er 20 minuten lang doorheen. Deze tunnel nu zou de tikoro of opening zijn, die de prins, volgens de sage, gemaakt zou hebben, om het water der rivier door te laten, totdat de dam, dien hij tot het uitdiepen van het meer noodig had, gereed zou wezen. —

Ziedaar de wonderlijke legende. Laat mij ze mogen afwisselen door hier eenige half-historische en half-traditionele berigten, die we ter boven aangehaalde plaatse aangaande den ouden tijd van Krawang vermeld vinden, met eenige verkorting over te nemen.

De afdeeling Krawang dan heette vroeger Rangka-Sumadang en was een onbewoond landschap. Toen HASSAN-OEDIEN, zoon van sjech IBN MOELANA, (die we beiden reeds hooger genoemd hebben) het rijk van Padjadjarang of Pakuan-padjadjarang in de 14de eeuw veroverd had, werd Krawang, dat toen nog tot Sumadang in de Preanger-Regentschappen behoorde, de grens tusschen Cheribon, waar HASSAN-OEDIEN's vader regeerde, en tusschen het landschap Bantam, en werd die grens bepaald door de rivier Tjitarum. Doch in 1520 werden al

de westelijke provinciën van Java door SOERA-MENGALA of SENO-PATTIE-BALEK, Hoofd van Kediri, aan het rijksgebied van Mataram in het zuiden van Java onderworpen, zoodat de sultans van Cheribon, afstammelingen van MOELANA, sedert dien tijd aan den sultan AGONG van Mataram ondergeschikt zijn geworden. Toen kort daarna een prins van Bantam, pangherang NAGER-AGONG zich, zonder verlof van Mataram, ten oosten der Tjitarum in eene kampong Hoedoog-oedoog met de zijnen gevestigd had, werd het Hoofd van Wiera-saba (in de residentie Soerabaija), genaamd aria SOERENG-RANA, door Mataram's sultan SENO-PATTIE-INGELAGÔ in 1565 uitgezonden, om dien bantamschen prins te verdrijven. De Aria vertrok, liet in het distrikt Tjiassem in het Krawangsche eenigen zijner volgelingen achter, stichtte in dit distrikt de kampongs Waringie-Pietoe, Parakan-sapie en Hadiarsa, voerde zijnen last niet uit, en zette zich in Krawang neder, zonder tijding naar Mataram te zenden. (De afstammelingen van den Aria zouden nog in de kampong en het distrikt Hadiarsa en in Tjiassem gevestigd zijn, en de javaansche taal bewaard hebben, terwijl in geheel Krawang en al de westelijke landschappen van Java de Sunda-taal gesproken wordt.) De keizer van Mataram zond nu in 1567 een' ander' met gelijken last naar Krawang heen, namelijk den regent van Galoeh, adipatti KARTA-BOEMIE, die tevens in last had om eene volkplanting bij de Tjitarum te stichten. Deze regent volbragt de ontvangen bevelen, en verdreef den prins van Bantam, doch zijne volgelingen vermengden zich met de volgelingen van den verdrevene. De gevlugte bantamsche prins sneuvelde later in een gevecht bij de rivier Tjibeurum, (en verwe deze rivier met zijn bloed, van waar de naam Tjibeurum (rood water) zou afkomstig zijn). De overwinnaar bragt hierop het hoofd van den verslagen prins naar Mataram, en zijn broeder DALEM-KOENDOEROEAN-TAMBOK-BOIJA bleef in Krawang achter, en stichtte de kampong Karawang ter plaatse, waar twee door

het hof van Mataram aangewezen nagasarie-boomen stonden. KARTA-BOEMIE werd opgevolgd door zijn' zoon, den panumbahan SINGA-PERBANGSA, onder den titel van adipatti KARTA-BOEMIE II. Deze KARTA-BOEMIE II ondersteunde de Hollanders bij de inneming van Jakatra in 1619, en werd hierom later verraaderlijk vermoord. Hij werd door zijn' zoon, adipatti PENATA-JOEDA, opgevolgd, en tijdens het bestuur van dezen werd Krawang door het hof van Mataram aan de O. I. Kompagnie afgestaan. De Kompagnie liet toen een veldschans te Tanjongpoera bouwen, die daar tot aan het jaar 1810 gestaan heeft, ter verdediging van de grenzen van Batavia tegen de oproerige bewegingen der in Krawang nagelaten familie-betrekkingen van aria SOERENG-RANA. — Het afstaan van Krawang aan de Kompagnie in 1677 door den keizer van Mataram, soechoenan HAMANGKOE-RAT, geschiedde uit erkentelijkheid voor de hulp, die de admiraal C. J. SPEELMAN, later Gouverneur-Generaal (1681—1684) hem bewezen had, om hem, na den dood van keizer TAGAL-WANGIE, op den troon van Mataram te plaatsen. — Het regentschap Krawang werd in 1810, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal, maarschalk H. W. DAENDELS, ingetrokken, en de toenmalige regent, adipatti SINGA-SARIE-PENATA-JOEDA, naar Brebès, in de residentie Tagal, overgeplaatst.

En hiermede mogen we van Krawang afscheid nemen, onder vermelding, dat ze in 1854 eene hoeveelheid afwierp van 132,549 pikols padie, 1,383 pikols koffij, 128,940 ponden thee, en 66,582 ponden kaneel, en verder 50,620 klapperboomen en 72 houtbosschen telde, — en dat de vee-stapel er bedroeg 46,391 karbouwen, 1,285 runderen, en 6,121 paarden.

Over Bandong en Sumadang naar Karang-sambong teruggekeerd, nemen we ook hier afscheid van de eigenlijke Sunda-volken, die Bantam, Buitenzorg, Krawang en de Preanger-regentschappen bewonen, en zullen ons nu ge-

deeltelijk onder Sundanezen en gedeeltelijk onder Javanen bevinden, wanneer we in Cheribon gekomen zijn. Men weet, dat een gedeelte der residentie Cheribon door Sundanezen bewoond wordt, en dat Cheribon en een gedeelte van het tegenwoordig Tagal in de alleroudste tijden tot de Sundalanden of tot het rijk van Padjadjarang behoorden. Belangrijk zijn de bijzonderheden, die omtrent het onderscheid, hetwelk in de zeden, gewoonten, kleeding, maatschappelijken toestand, beschaving enz. der Javanen en Sundanezen is op te merken, in het 2de deel van den 4^{den} Jaarg. van het Tijdschr. van N. I. zijn aangeteekend. Onder anderen leeren we er uit, dat de Sundanezen de aborigenes of de autochthonen van Java, en de Javanen vreemdelingen, de hindoesche Pharségars zijn, die van Kling of de vaste kust van Indië op oostelijk Java zijn aangekomen, en daar de Hindoe-leer, taal en zeden invoerden. Dat desgelijks de Braminen van Indië op oostelijk Java zijn aangekomen, en TRITRESTA het eerste rijk op Java gesticht heeft. En dat ook de vermaarde AJI of ADJISOKO, van wien de javaansche tijdrekening aanvangt en die de invoerder was van het javaansch alphabeth en letterschrift, omstreeks het jaar 78 der Christelijke jaartelling, met een groot aantal Indiërs op oostelijk Java is geland. Bekend is het ook, dat er reeds zeer vroeg veel gemeenschap geweest moet zijn tusschen den Indischen archipel en de kust van Coromandel, gelijk de produkten van dezen archipel reeds in de oudste tijden over Coromandel door de Roode zee en Arabië naar Italië werden overgevoerd.

Het onderscheid tusschen de Javanen en Sundanezen is inderdaad in het oog vallend, en, ofschoon beide volken in de residentie Cheribon gevestigd zijn, zoo is daar toch de verwijdering tusschen Sundanezen en Javanen zoo groot, dat ze volstrekt niet met elkander in kampongs te zamen wonen willen.

Doch genoeg. We varen nu met een pont of sassakh de

rivier Tjimanok over, en bevinden ons in de met 637,198 zielen bevolkte residentie:

CHERIBON.

Nog 12 à 14 uren gaans hebben we nu te rijden, passeren Batoe-roesakh, Tjikroe, Banjeran, Gempol, Pali-manang, Ploembong en Pleret, en zijn op den 5^{den} Julij 1852 te Tankil of Tankeel ten huize van den gastvrijen resident van Cheribon, den heer AMENT. Cheribon is, gelijk men weet, door den Gouverneur-Generaal W. VAN IMHOFF in 1743, bij verdrag met den soesoehoenan (keizer) van Mataram, met bijna de geheele noord-oostkust van Java tot aan Banjoe-wangie toe, bij het grondgebied der Oost-Indische Kompagnie gevoegd. Volgens eene traditie moet men den naam Cheribon schrijven als: tjai- of tjei-ribon, d. i. garnalen-water. Den invoerder namelijk van den Islam in westelijk Java, sjech IBN MOELANA, zou men bij zijne aankomst alhier garnalen-water aangeboden, en deze drank hem zoozeer behaagd hebben, dat hij het gewest met den naam van Tjei- of Tjai-ribon bestempelde. De steenen vijzel en stamper, waarin de drank voor hem bereid was, moeten nog in wezen en in of bij den kraton van den sultan van Cheribon in bewaring zijn.

Men vindt in de residentie Cheribon 6 groote indigo-fabrieken, 6 koffij-pelmolens en 11 suiker-fabrieken. De suiker-fabrieken zijn genaamd: Kadipattan of Karang-sambong, Ploembong, Gempol, Djatie-wangie, Parong-djaija, Glaga-midang, Ardjowinangon, Tersono, Tjiledoek, Sindang-laut, en eene partikuliere suikerfabriek. Laatstgemelde fabriek Sindang of Sindang-laut is de oudste van Java, zijnde na de invoering van het kultuur-stelsel de eerste suiker-onderneming alhier beproefd geworden. Eenige fabrieken zijn langs den grooten postweg gelegen, en maken met hare witgepleisterde hoge schoorsteen en helderwitte muren, land-

huizen en bijgebouwen, omringd als ze zijn door uitgestrekte velden van suikerriet, eene bevallige vertooning.

Aangaande de suiker-kultuur en fabrikatie deel ik hier eenige bijzonderheden, doch slechts in losse trekken, mede. De verschillende suikerriet-soorten op Java zijn genaamd: teboe-poetie (wit suikerriet), teboe-kiong (rood), teboe-awoe, teboe-japara, teboe-njamploeng en teboe-otaheitie (van Boerbon.) De gronden, waar men suikerriet plant, worden diep geploegd en goed bewerkt, opdat de fijne wortels in hunnen groei geene belemmering ondervinden. Voor de aanplant bezigt men de toppen van het riet, dat reeds volwassen te velde staat, en snijdt die zoover af, dat elk afgesneden deel 2 à 3 rossen, d. i. leden of kiemen, hebbe. Deze toppen of rietstekken (bibiet genoemd) plant men twee aan twee in schuine rigting in daartoe met de hand gegraven kuilen. Ook kan men de uitspruitsels (dederans) van volwassen riet tot aanplant bezigen, doch gewoonlijk bedient men zich van deze uitspruitsels tot het inboeten (soelam) der gestorven stekken. Men plant voorts de stekken in rijen op $1\frac{1}{2}$ voet van elkander, en zorgt dat al de rijen 3 voet van elkander verwijderd zijn. De geplante stekken worden met aarde ter hoogte van p. m. 5 duim gedekt, en, als ze uitgesproten zijn, weder met aarde aangehoogd. Dit laatste herhaalt men naar gelang van het hooger opschieten der jonge plant, zoodat elke rij eindelijk het voorkomen van een dijkje heeft, waarvan het regenwater van zelfs af moet vloeijen. Na verloop van 10, 11, 12, of 14 maanden is het riet rijp. Dit verschil van tijd wordt veroorzaakt door den verschillenden aard der gronden en door het verschil van rietsoort. Het rijpen wordt aangeduid door het verdorren der bladeren, van beneden naar boven toenemende, en eindigende met het geel worden der topbladeren of der kroon. Als het riet van goede hoedanigheid is, wordt het 6 à 7 voeten hoog. Dwergachtig-opgroeijend riet bevat weinig suikerdeelen. Ook is het een bewijs van goede kwaliteit, als het riet vele rossen of leden heeft, die zeer dicht bij elkander zijn. Goed suikerriet werpt 22 pond suiker

af op 100 ponden suikersap. Het rijp geworden riet wordt digt bij den grond afgesneden, en de stoel schiet dan 2 à 3 maal weder uit (ratoem) om nieuw riet te geven. Bij den derden snid verkrijgt men soms eerst de meeste suiker. De tijd van snijden en malen valt in de maanden Junij tot en met September, soms ook nog tot Oktober. Dadelijk na het snijden wordt het riet naar den molen gebragt en aldaar tusschen drie cilinders gestoken, die door een waterrad in beweging gebragt worden en het rietsap uitpersen. Dit sap loopt vervolgens in een' claryfeyer, wordt dàar met kalk verzadigd, en loopt dan verder in 5 à 6 groote ketels, die door één vuur gestookt worden. Gedurende het koken van het sap wordt het aanhoudend geschuimd. Als het sap gaar is, noemt men het: tjing of tjoero. Het moet dan dadelijk uitgeschept, en eerst in een' koelbak, en daarna in laauw's of potten gedaan worden, waarin het 8 dagen staan blijft, en dan met eene laag matten modder belegd wordt om de melasse (suikerstroop) af te scheiden. Na verloop van p. m. 40 dagen wordt de nu hard en wit geworden suiker uit de potten gedaan, klein gehakt, in de zon gedroogd, en daarna in krاندjangs of gevlochten manden van bamboes gestort. Ieder krاندjang houdt 4 pikols suiker in of 500 ponden. Dit is de gemiddelde opbrengst van 260 bossen riet van 25 stokken per bos, zoodat voor een pikol suiker 65 bossen rietstokken noodig zijn. De hoeveelheid suikersap van het riet wordt gemiddeld of approximatief berekend op p. m. 20 ten honderd, zoodat men p. m. 70 waterdeelen en p. m. 10 vleesch- of houtdeelen van den gepersten stok overhoudt. —

Het strand-gedeelte van Cheribon heeft niet veel aantrekkelijks. Het is laag en zandig, met eene zeer warme temperatuur. Bekoorlijker zijn de schoone bergstreken, die we weldra bezoeken willen. Doch eerst nog rijden we langs een' goeden binnenweg naar het later tot eene Assistent-Residentie verheven regentschap Madjalenka, alwaar ter hoofdplaats van

dien naam de beschaafde regent van het gewest ons vriendelijk ten zijnent ontvangt. Bij hem zag ik in 1841 een senènan, of javaansch tournooi-spel, en ik zal er den lezer een denkbeeld van kunnen geven, wanneer ik het volgende mededeel:

Het tournooi of de senènan (verkort voor hâri-itznein of maandag, en dus eigenlijk: maandagfeest) heeft plaats op de aloen-aloen van den regent. Lang vóór nog het uur, tot den aanvang bestemd, geslagen heeft, ziet men van alle kanten de javaansche Hoofden in bevallige kleeding gedost op fraaije en fiere paarden het strijdperk binnen draven. Een lans of speer van buitengewone lengte, in het javaansch „soedor” geheeten, doch waarvan het scherp afgenomen is, strekt den ridder tot wapen. Zijn paard is naar inlandsche wijze schitterend en prachtig opgetuigd. De zadel heeft den vorm van den bekenden lepelzadel, in het javaansch: abah-abah-tjarangan genaamd, en is met rood laken overtrokken en met breede franje van dezelfde kleur omzoomd. Twee breede roode schilden (ebekh) met gestikte gouden bloemen, met roode kwasten en zilveren platen en ringen gemonteerd en ingelegd, bestrijken geheel de beide flanken van het paard. Voor de borst van het dier ziet men een soort van breeden rooden cingel met eene zilveren halve maan (kébo-menga). Een rood lakensche band, mede met zilver opgelegd, versiert den hals. Het hoofdstel is insgelijks met rood laken overtrokken en rijk met zilver opgelegd. Achter de ooren ziet men twee kwastjes van wit pluis, en over de kroep of het kruis van het paard hangen aan weêrszijden twee breede zilveren vlerken (kekâdal) en twee kwasten (apoes-boentoet) naar beneden af. De stijgbeugels zijn mede met rood bekleed, gelijk ook de staatriem, die daarenboven nog prijkt met zilveren platen, roode koorden, en een ander versiersel van geslepen glas. De toom bestaat uit dik rood koord, en aan weêrszijden van de kin-ketting ziet men een ijzeren vlerkje. Het parade-kleed der hoofden en mantrie's (kleinere hoofden) heet: dodat. Het staatsie-mutsje heet: koelôh, en de buikband van goud passement wordt épak genaamd. De lans van een' regent is met bloemen

en figuren versierd. De muzyk der gamlang bij die gelegenheid heet die der: gamlang-senên, en het gespeeld wordende thema heet: logandjoor.

Weldra begint de troep in gezamentlijken rid, paar aan paar naast elkander, onder het langzaam maatgeluid der gamlang stapvoets en statig, daarna bij versnelling der muzyk in goeden draf, en eindelijk bij herhaalde versnelling der muzyk in vollen galop driemaal het terrein rond te rijden. Aan het front bevinden zich twee der aanzienlijkste Hoofden op schoone en vurige paarden, trotsch op hunne blinkende tuigen, met vonkelende oogen, en knabbelende op hun gebit, schuimende en brieschende en als met ongeduld den strijd verbeidende. Nu houden de ruiters halt, en straks daarop maken zich de twee voorste strijders van den troep los, en, elkander in vollen ren op het plein ontmoetende, trachten ze elkanders lansen te breken of elkander uit den zadel te ligten, — en dit soms met zooveel kracht en gezwindheid, dat ze den koelen aanschouwer huivering aanjagen. Valt een der ruiters bij den aanval in het zand, of breekt zijn lans somwijlen, dan stijgt er een daverend gejuich uit den drom der omstanders ten hemel, en de overwinnaar sluit zich zegepralend en den boezem vol van trots weder aan den stoet der ruiters aan. Een tweede paar volgt het eerste op, daarna een derde, en zoo vervolgens, totdat de beurt weder aan het eerste paar gekomen is.

Doorgaans ziet men op het terrein een paar clown's of arlequins, die de bewegingen der aanvallers parodiëren en de lachspieren der toeschouwers in beweging brengen. Op bitter-kleine, dood-magere en lelijke paardjes gezeten, raken hunne voeten bijkans den grond. Ze hebben ook een lans in de hand, maar met een' stroobos er boven aangebonden. Daarmede rennen ze van tijd tot tijd op elkander in, maar zoo kluchtig en met zulke onnoozele gebaarden en bewegingen, dat ze soms, zonder elkander te raken en als door de persing der lucht bij den aanval, beiden van het paard vallen en zich een eind weegs laten heenrollen! Dan weder gaan ze op den slechten naauwelijks

bruikbaren zadel staan, en voeren ze een' inlandschen dans uit tot groote vreugde der menigte. Dan weder zetten ze zich verkeerdt te paard, en den staart van het dier als toom gebruikende, rijden ze er zoo mede rond. Dan weder laten ze patâsan's (inlandsch vuurwerk) aan de staarten hunner paarden binden. Woedend rent dan het verschrikte beest daarmede rond, doch het geknap en geknetter van het vuurwerk volgt hem overal; zijn staart staat in vuur en vonken; met steile ooren, opgesperde oogen en overeind-staande manen vliegt het zonder doel, zonder besef, in doods-angst de aloen-aloen in alle rigtingen over; maar overal slaat en knapt en knettert het achter hem, — en onder die bedrijven is de clown, gelijk zich denken laat, al lang in het zand geworpen!

Na verloop van een paar uren kondigt de maat van de gamlang het einde van het tournooispel aan. De troep schaart zich weder als bij den aanvang, paar aan paar, en rijdt eerst statig en langzaam, vervolgens in gestrekten draf rond, en stuift eindelijk de aloen-aloen uit.

Van de hoofdplaats Madjalenka, waarvan niets bijzonders te zeggen valt, gaan we door heerlijke en waterrijke dreven over Madja naar de dessa Telaga. Tot Madja komen we per rijdtuig en worden door den kontroleur aldaar, den heer BOUTMY (thans inspecteur der kulturen), gastvrij ontvangen. Hier begint de weg al steiler en steiler te worden, en moeten we onzen togt te paard vervolgen. De natuur rondom ons is overal eindeloos schoon, en de heerlijkste tooneelen der schepping wisselen elkander af. Tegen den middag hebben we het hoog-gelegen Telaga bereikt. In deze plaats worden, als poesâka's of erfstukken van het distrikt, zeer oude wapenen, eenige metalen stukjes geschut, eenige steenen en metalen beelden, eene kris en eenige ijzeren voorwerpen met bijgeloovigen eerbied bewaard. Een klein en zeer oud planken huisje is hiertoe opzettelijk bestemd en staat als in het midden der negorij. Waarschijnlijk zijn sommige dier poesâka's afkomstig uit den tijd van het rijk

van Padjadjarang, en wijzen de overigen op het eerste muhame-daansche tijdperk. Andere oudheden vindt men te Kwali, bij Pendjaloe. Het zijn beschreven steenen, waarvan echter het schrift door ouderdom en andere oorzaken niet meer te herkennen is.

Lang houden we ons te Telaga niet op. Na eene wandeling door de negorij, vertrekken we naar het ongeveer 1700 voet hoog gelegen Koeningan, hoofdplaats van het schoone en om zijn voortreffelijk paardenras bekende regentschap Koeningan. De vriendelijke regent van dit gewest heeft met zijne raden-aijoe veel van de europésche zeden en gewoonten overgenomen. Tot onze bevreemding, — want het is iets ongewoons, — zien we deze beide jeugdige echtelingen vaak met rijdtuig toeren, te paard rijden, en soms schijf-schieten en billard-spelen. In hunne gastvrije woning bragt ik in 1852 met mijne vrouw een paar aangename dagen door, en ik behoef wel niet te zeggen, dat deze het voorwerp was der bijzondere attenties van den Regent en van de vriendelijke (sedert overledene) raden-aijoe. Over het algemeen zijn de regenten in Cheribon bijzonder-beschaafd en wèlgemanierd, en daarbij hartelijk in hun' omgang met Europeanen.

Op ongeveer drie uren afstands van Koeningan ligt een allerbekoorlijkst plekje, Derma geheeten, een lustoord van een' der voormalige sultans van Cheribon. Hier is de natuur zoo liefelijk en zoo stil!... Hier wellen frissche bronnen, in wier kristal-heldere wateren de natuur zich met hare boomen en bloemen fantastisch spiegelt, en duizend en duizend visschen spartelen, die, door de inlanders voor heilig gehouden, zoo mak en tam en aan de menschen gewoon zijn, dat ze uit de hand der bezoekers hun voeder komen nemen!.... Het genie der inlandsche kunstenaars had hier vroeger eene menigte van kleine brugjes over het immer-stroomend nat geslagen, en daaronder kleine watervallen of cascades weten aan te brengen, waarin kleine raderen geplaatst, en voor elk dezer raderen stukjes bamboes van onderscheidene dikte en lengte waren opgehangen. Die cascades deden de raderen wentelen, — en deze sloegen telkens

tegen de bamboes-stukjes, – en hierdoor ontstond er eene eigenaardige muzyk, wier toonen niet ongelijk moeten geweest zijn aan het melancholisch javaansch muzyk-instrument anklong, waarvan ik later spreken zal. De muzyk duurde natuurlijk nacht en dag en jaar in jaar uit aanhoudend voort, want het water stroomde immer tegen de raderen, en deze wentelden immer rond, en raakten immer de verschillende bamboesjes als de touches eener piano. – Vreemd inderdaad wordt men te moede, als men deze eenzame plaats nadert, waar doodsche stilte rondom u heerscht! Die wateren hebben iets geheimzinnigs. Het is als of hier feeën en najaden en waternimfen in de kunstmatige grotten wonen, en als of er zoete zangen uit een of ander onder het water gebouwd tooverpaleis naar boven zullen ruischen!... Het is een lieve plek, dat stille Derma, met zijn digt lommerrijk geboomte, zijn helder bronnat, zijn liefelijke natuur, en zijn duizend visschen dartelend in het doorzigtig kristal! Er heerscht een rust en kalmte, die men niet beschrijven kan! Uren lang kan men er toeven, en met weêrzin gaat men heen. Men zou hier willen wonen, levenslang, ver van 't gewoel der wereld, beschaduwd door die hoge bladeren-kroonen, omringd door al die orchydeën, wier schoone bloemen van velerlei kleur en vorm hare aromatische geuren van zich geven! Ik weet niet of het anderen gegaan is als mij. Maar hier in het liefelijk oord van Derma stemt de vrede der schepping het onrustig hart tot stille mijmering en godsdienstige overpeinzing. Men komt hier als bij zichzelve 't huis, – men keert er in zichzelve in, – en dit met zulk een ongekende en als nooit gevoelde gewaarwording, dat men meenen zou nog nooit bij zichzelve 't huis geweest te zijn!...

In de berg-distrikten van Cheribon moeten meermalen overblijfselen van zoodanige kunstiglijk aangelegde plekjes gevonden worden. In oude tijden schijnt het eene lieve fantasie der javaansche Grooten geweest te zijn, om bij heldere bronnen allerlei kunstig grotwerk, vijvers, cascades enz. te scheppen. Ook in den kraton of kedâton van wijlen den Cheribonschen

sultan ANOM was weleer zoodanig kunstwerk te zien, en we zullen later nog gelegenheid hebben om een dergelijk kunststuk bij de Kotta-Cheribon te bewonderen.

Thans roept ons nog een ander liefelijk oord. Het is Lingar-djâti met zijn overheerlijk badwater, diep en helder als kristal, door hoog geboomte ingesloten! De gansche streek is hier betooverend, en indrukwekkend de stilte, die er heerscht. Lingar-djâti is wel niet zoo schoon als Derma, maar met Derma kan ook geen ander plekje vergeleken worden!

Nog een ander bekoorlijk oord lokt ons uit. Het is bekend onder den naam van Pendjaloe, en, op den weg naar het regentschap Tjamies, in de omgeving van den berg Sawal gelegen. Hier ziet men een groot meer, — op verre na niet zoo groot als dat van Como, — maar toch schilderachtig in een dal gelegen, bezaaid met kleine eilanden, omkranst van heuvelen, en omzoomd met helder-groen geboomte. Ten gerieve der reizigers is hier een passangrahan aan den oever gebouwd, en een schuitje ligt gereed om hun gelegenheid te geven een watertogtje op den frisschen plas te maken.

Ik bleef eens, op de reis naar Tjamies in 1852, met mijne vrouw bij dit Pendjaloe overnachten, en tegen den avond lieten we ons over het meer heen en weder roeijen, en bij elk eilandje gingen we aan den wal, en telkens lieten we ons bootje stil daarhenen drijven. Weldra kwam de maan zich in het meer spiegelen, en zagen we de sterren des hemels zich in de diepte weërkaatsen. Aan de oevers kwamen de apen en paauwen hunnen dorst lesschen, en in de stille bosschen van rondom hoorden we het klagend en droefgeestig geluid van den wauwau (eene soort van grijzen langstaartigen aap), gepaard aan het schel geluid van duizenden van kevers, jankriek's en andere insekten in gindsche bamboesstruiken!....

Den volgenden dag reden we door naar Tjamies. Een gedeelte van den weg voerde ons langs indigo- en rijstvelden, waarin talrijke geïsoleerde heuveltjes ons herinnerden aan de geduchte uitbarsting van den Galoengoeng in 1822. De toen

uitgeworpen lava heeft zich hier en daar in de vlakte tot groote zand- en steenhoopen opgehoogd, als had de verraderlijke vuurberg, die nog nooit te voren een fumarole of ander blijk van vulkanische werking vertoond had, zich blijvende monumenten als graftomben willen stichten!

Het zuidelijk gelegen regentschap Tjamies is niet het fraaiste gewest der residentie, en toch levert het veel bekoorlijks voor den reiziger op. Het wordt door een' beschaafden regent bestuurd, en staat onder het gezag van den assistent-resident van Galoeh. Gul en gastvrij, als alle inlandsche hoofden, noodigt ons de regent van Tjamies ten zijnent. Lang echter vertoeven we niet. We hebben in deze afdeeling nog iets ongewoons te zien, en weldra zijn we weder op reis. De berg Tjirmej of Tjerimej toont ons zijn' fraaijen doch tevens geduchten top, die zich scherp en krachtig afteekent tegen het azuur des onbewolkten hemels. De jongste uitbarsting van dezen reus dateert van het jaar 1805, en had eene pestziekte ten gevolge. Hij is een der aanzienlijkste bergen op Java, en niet minder dan 9695 voeten hoog. Op de voorgebergten, die zijnen voet en breede lendenen uitmaken, ziet men met goed gevolg europésche bloemen en vruchten telen. De aardbezie b. v. in de kampong Argalinga op 3880 voet hoogte, tiert uitmuntend, gelijk ook de moestuin van de residenten van Cheribon, die hier is aangelegd, even goede groenten oplevert als een moestuin in Europa.—Intusschen hebben we gevonden, wat we zochten, t. w. het bekende bosch van Radjah-galoeh of Banjong-galoeh. In dit bosch heerscht eene kolonie of een republiek van grijze apen, die de bevreemding der bezoekers niet weinig gaande maakt. In een vrij-ruim vierkant of clairière ziet men te midden van eenige opgerigte steenen, die in den Hindoe-tijd van Java misschien tot offersteenen dienden, een' grooteren opgerigten steen van p. m. 3 voet hoogte, — volgens de overlevering geplaatst boven het lijk van een' der vorsten van Galoeh, die in de 15de eeuw, tijdens de invoering van het Muhamedanisme in westelijk

Java, alhier zou begraven zijn. Van daar de naam: Radja-galoeh, d. i. koning van Galoeh. — We willen ons in dit vierkant, hetwelk de inlanders kabaijan of „gezegende plaats” noemen, nederzetten, en een’ goeden voorraad van rijst, eijeren en vruchten aan de republiek ten beste geven. Een oude inlander slaat met een stuk hout, na alvorens uit bijgeloof een gebed gepreveld te hebben, een paar malen tegen een’ ouden hollen boomstam, en plotseling is het als of er een windbui door de takken van het woud opsteekt. Het zijn de apen, die het signaal gehoord hebben en als een stormvlaag toesnellen. Weldra zijn ze bij ons en springen in het vierkant op den grond, en loopen met allerlei teekenen van ongeduld voor ons heen en weder. Doch één onder hen is zoo groot en dik, dat hij al dadelijk uwe aandacht trekt. Hij ziet er ongemakkelijk en grimmig uit, en zijn voorkomen verraaft veel lichaamskracht. Het is de president der republiek, en hij zet zich ook dadelijk op den hoogen steen, in het vol gevoel zijner sterkte en waardigheid, neder. Die steen is zijn zetel, zijn troon, zijn présidiale stoel, en geen andere aap zal het ligtelijk wagen dien stoel, al ware het ook maar voor een’ oogenblik, in te nemen. Zoodra we nu het voedsel hebben neêr-geworpen, vliegen alle apen toe, en ook de president springt van zijn’ zetel. Maar . . . „hij eet alleen,” en zijne onderhoorigen durven niet eten, zoolang de meester eet. Soms echter waagt het één hunner naar eene vrucht of ei zijn’ poot uit te strekken, doch een dreigend gebaar, een woeste schreeuw, of snelle beet van den president verjaagt den onbescheiden gulzigaard oogenblikkelijk van de plaats. Hij duldt niet dat zijn volk eet, zoolang hij niet verzadigd is. Eindelijk heeft hij genoeg, en springt hij met vollen krop en opgezette kaken weêr op den steen. Nu ijlen de anderen toe, en eten, al vechtende en bijtende en schreeuwende, tot dat ze ook op hunne beurt verzadigd zijn, en zich al dartelend en spelend verwijderen.

Maar de aardigheid te Radjah-galoeh is nog niet ten einde; want naauwelijks zijn de grijze apen in het geboomte wegge-

sprongen, of eene andere kleinere en zwakkere kolonie, eene kolonie van zwarte apen met lange staarten of slinger-*apen* komt van den anderen kant uit de takken te voorschijn, en verzadigt zich met de *restant-provisie*, die ze vindt, of die men haar nog toewerpt. Bij deze zwarte apen bemerkt men niets van een opperhoofd of president. Ze zijn altijd met de grijze apen in oorlog, en zoowel onder hen als onder deze laatsten ziet men er velen, die in den strijd een' voorpoot of achterpoot of staart verloren hebben.

Of de president der grijze apen door zijn volkje verkozen wordt, durf ik niet beweren. Integendeel geloof ik, dat hij president is krachtens „het regt van den sterksten” (*jus fortioris*). Hij is de grootste, de sterkste, — dat heeft hij zeker honderdmaal bewezen, — en daarom is hij „*jure suo*” president. En toch is zijn volkje zeer aan hem gehecht en trekt partij voor hem. Dit bleek mij op eene gevaarlijke wijze, toen ik Radja-galoeh in 1838 bezocht. Een van ons gezelschap waagde het, den president-aap op zijn' hoogen zetel te plagen, door hem ter sluiks met kleine wilde vruchtjes te treffen. Lang keek hij, president, verstoord en norsch in 't ronde, om den dader of de daders te ontdekken. Eindelijk bespeurde hij dat een onzer de plaaggeest was, en driftig sprong hij toe, en zette zich grimmig en ten aanval gereed voor den schuldige in postuur. Fluks stonden al de apen hem ter zijde, en met groote moeite gelukte het ons het gevaar te ontkomen van door het republikeinsch volkje deerlijk mishandeld te worden. Slechts door eene dreigende defensie met onze wandelstokken, en door voorzigtiglijk en goed-gesloten achterwaarts te trekken, konden we den vijand in ontzag houden, tot dat we den uitgang van het bosch bereikt hadden.

Doch misschien heb ik den lezer wat lang te Radjah-galoeh opgehouden. Ik moet echter nog zeggen, dat, volgens de traditie, de in dit bosch begraven Vorst van Galoeh zich, na hevige gevechten, eindelijk met den invoerder van het islamisme, sjech IBN MOELANA, op den berg Tjirmej zou „verzoend”

hebben, en dat de berg hieraan zijn' naam Tjirmej (verzoening?) zou verschuldigd zijn.

We zullen nu naar de kotta-Cheribon terugkeeren en deze hoofdplaats der residentie in oogenschouw nemen. Ongeveer op een halfuur afstands bij deze plaats genaderd zijnde, zien we een vervallen lustverblijf, Soengie-ragie geheeten en aan wijlen sultan SEPOE toebehoord hebbende. Dit lustverblijf (reeds door anderen beschreven) is zóó kunstig en met zooveel geduld aangelegd, dat het de bewondering van den aanschouwer ook zijns ondanks wekken moet. Het is door een' aarden wal als een fort omgeven, en tusschen de drie poorten of ingangen van verschillenden vorm zijn versieringen van artificiëel rotswerk aangebragt. Aan de binnenzijde ziet men een vervallen voorportaal, bij een' helderen vijver, waarover eertijds een brug moet gelegen hebben. Aan twee zijden dezer waterkom ziet men nog twee doorgangen of toegangen, en voorts wenteltrappen, die in het rotswerk zijn uitgehouwen, — ledige nissen, — en een kleine deur of poort, die met een donker gewelf, waarin een naauwe gang zich kronkelt, gemeenschap heeft. In het binnenstuk van het wonderbaar gebouw ziet men veel nagebootst rotswerk, versierd met bloempotten en bloemen, en gekleurde tigchelsteenen en tafelborden, — en verder eene groote menigte kleine poortjes en duistere gangen, die òf tot onderaardsche holen en spelonken, òf langs wenteltrappen opwaarts, òf tot het midden-lokaal of hoofdgebouw voeren. Het houtwerk van dit hoofdgebouw en van zijne verschillende afdeelingen is kunstig en sierlijk uitgesneden. Daar binnen ziet men een vervallen slaapplaats of ledekant, kleine kamertjes en rustbanken. Een oude deur voert naar eene boven een' breeden vijver gebouwde pondoppo. Deze vijver, door eene of meer wellen gevoed, wordt door geboomte en plantsoen omzoomd, onder welks lommer eenige herten grazen, terwijl een aantal vischen in het kristallijnen bronnat dartelt. Het geheel, hetwelk zich uit de verte als eene schans vertoont, en door oude boomen, een plein en ruïnes van gebouwen omgeven is, heeft een ge-

heimzinnig voorkomen en verraadt een' hoogen ouderdom. Ook is de plek zoo eenzaam en stil, zoo verlaten en verscholen, en tevens zoo liefelijk en bekoorlijk, dat ze een' blijvenden indruk bij den bezoeker achterlaat. — Men gist al aanstonds dat de werkmeester er van een chinees moet geweest zijn, en de traditie zegt dan ook, dat in oude dagen, denkelijk in de 17de eeuw, een der sultans van Cheribon deze grot door een' chinees heeft doen aanleggen, en dat dit werk tot 's vorsten hoogste tevredenheid verrigt is geworden. Doch het zou voor den chinees beter geweest zijn, wanneer zijn arbeid wat minder voldaan had. De sultan toch was bevreesd, dat zijn werkman welligt nog door een' ander tot het zelfde einde zou kunnen gebezigd worden, en dat men alzoo soms nog een tweede of misschien ook wel een derde soengie-ragie in het aanzijn zou kunnen roepen. Om dit te beletten, liet hij, (altijd volgens de traditie), den chineschen kunstenaar wreedaardiglijk de oogen uitsteken!...

De stad of kotta-Cheribon ligt geheel aan het strand. Wanneer we van Tankil of Tankeel afrijden, kunnen we twee wegen naar de hoofdplaats volgen. Één loopt er langs het strand, onder twee rijen hoge kanarie-boomen, en passeert het logement, waaruit men een ruim gezigt heeft op de zee. De andere loopt meer binnenwaarts, onder eene dubbelde rij van prachtige tamarinde-boomen. Beide wegen brengen ons, na p. m. 15 minuten rijdens, bij de gemetselde grachten van het voormalig fort „Beschermer,” — gesticht in 1680, en dus na de overwinningen, die de beroemde CORNELIS SPEELMAN over den prins van Madura, TROENO DJOJO, zoo wel te Cheribon, als langs het gansche noorder-strand tot aan Soerabaija toe, van 1677—1680 behaalde. Het fort werd gesloopt in 1832, doch de oude kerk van dit fort was reeds in 1809, op last van den Gouverneur-Generaal DAENDELS, afgebroken. De nieuwe kerk, die we straks te zien krijgen, is gebouwd in de jaren 1841—1842, en, even als die van Bantam en Buitenzorg,

tot gemeenschappelijk bedehuis voor Protestanten en Roomsche-Katholijken bestemd. Ze staat aan den grooten weg voorbij de Gouvernements-pakhuizen en de lands-bureaux, aan de noord-zijde der aloen-aloen van den regent der afdeeling Cheribon, die, ofschoon muhamedaan, met de drie andere regenten der residentie, uit eigen beweging tot de kosten van den opbouw heeft bijgedragen. Hierin hebben die regenten het voorbeeld gevolgd van den keizer (soesoehoenan) van Soerakarta, die in 1832 tot den bouw der Protestantsche kerk te Soerakarta bijdroeg.

Naast, en tegenover, en voorbij het cheribonsch kerkgebouw staan eenige goede europésche huizen, en een eind weegs voorbij die huizen woont de tegenwoordige sultan van Chéribon. Eenige jaren geleden leefden hier nog twee sultans, met name ANOM en SEPOE, afstammelingen van den reeds meermalen genoemden sjech IBN MOELANA, en naneven van den in 1473 overleden regerenden sultan, die bij laatste wilsbeschikking zijn rijk in twee rijken gesplitst en onder zijne zonen verdeeld had. ANOM en SEPOE hebben vroeger ook in Cheribon geregeerd, doch waren reeds door den maarschalk DAENDELS in 1809 van hunne regeringsmagt ontdaan, en in 1819 door het Gouvernement gepensionneerd. Een hunner was de uitvinder of schepper van een nieuw javaansch tooneelspel of wajang. Van den tekst der wajang-voorstellingen kan men gewoonlijk weinig of niets vatten, maar het décoratief, dat hij had uitgedacht, was inderdaad bezienswaardig, en de tooneelzaal, eene groote pondoppo of galerij van zijnen dalm, had hij met smaak en zorg versierd. De europésche ingezetenen van Cheribon en de notabele vreemdelingen, die er tijdelijk vertoefden, werden dikwijls door hem tot zijn privaat-théater genoodigd. — In den kraton of dalm van den tegenwoordigen jongen sultan ziet men velerlei keurig-uitgesneden meubelen en ander houtwerk, als schutsels of schermen, deurstijlen enz. Deze kunstige arbeid is meestal door voormalige cheribonsche vorsten en prinses verrijkt, en ook de tegenwoordige prinses van

Chéribon zetten zich gaarne tot zulk een' arbeid neder.

Den kraton van wijlen sultan ANOM heb ik niet bezocht. Die van een' voormaligen derden sultan, sultan TJERIBON genaamd, die in de 16de eeuw gelijktijdig met twee andere sultans regeerde en dus ook een gedeelte van het rijk bekomen had, bestaat niet meer. De kraton van den jongen sultan, zoon van wijlen sultan SEPOE, is een groot vrij-goed ingerigt en goed-gemeubileerd huis, met talrijke bijgebouwen en huisjes (die met elkander kleine kampongs uitmaken,) voor zijne hofhouding, familie-betrekkingen en bedienden. Een ringmuur van p. m. 8 voet hoogte omsluit kraton en bijgebouwen en kampongs, te gelijk met de pleinen, slooten, wegen en plantsoenen, die zich tusschen de gebouwen en huisjes bevinden.

Gelijk we hooger zeiden, heeft het strandgedeelte van de residentie Cheribon weinig aantrekkelijks, en ook de kotta Cheribon is niet fraai te noemen. Maar toch hoogst-belangrijk is het gezigt van deze bijkans twee eeuwen oude stad, met hare vele naauwe en ongeregelde straten, dwarsstraten en grachten, met hare groote chinésche en arabische kampen, haar groote inlandsche passer, en haar' bijzonder-fraaijen chinéschen klinting of tempel. Belangrijk ook vooral is het gezigt van hare vele chinésche, arabische en bengalésche winkels of toko's, — van hare talrijke inlandsche warongs, gevuld met alles wat tot eene inlandsche huishouding, kleeding en versiering of geriefelijkheid behoort, — van haren levendigen handel, hare welvaart, hare visscherijen, en hare dikwijls met vele schepen en vaartuigen prijkende reede. Maar ook uit een historisch oogpunt is deze stad merkwaardig. Hier toch landde, in het jaar 1403 de bekende uit Arabie gekomen invoerder van het Islamisme in westelijk Java, de sjech IBN MOELANA, en van hieruit begon hij den standerd der halve maan in geheel het westelijk deel des eilands te planten! Bloedig was voortdurend de strijd, die al dadelijk tusschen de boeddhistische Javanen en de aanhangers der nieuwe leer van Mekka ontstond, en zich weldra allerwege

uitbreidde. Het graf of de „astana” (javaansch: astônô) van dezen MOELANA is niet ver van de stad, eenige schreden voorbij Tankil en de kaserne der djaijang-segâr, op een' hoogen heuvel of bergje, Goenong-djâtie genaamd. Naar den naam van dezen berg heeft MOELANA ook den titel ontvangen van „soe-soehoenan-goenong-djâtie,” welke woorden men zou moeten vertalen door: „keizer van den berg der eiken of van den eikenberg.” De heuvel is tot aan den top met 5 kringvormige muren en terrassen omgeven, waarin kleine poorten of doorgangen zijn aangebragt, zoodat men door eenige poorten zou moeten passeren om op het bovenste terras of aan den top bij het graf te komen. Tot zóóver echter wordt de bezoeker niet toegelaten. Hij mag op het derde terras blijven staan, om naar de gewijde plaats als naar een heiligdom op te zien. Vele inlandsche priesters, die hier hadjie-scholen (niet te verwarren met de priesterscholen, waarover straks nader) hebben opgericht, houden bij het graf voortdurend de wacht, en zorgen voor het onderhoud der omringende muren, wachthuisjes en verdere kleine gebouwen, die op den heuvel worden aangetroffen. In weêrwil echter van deze priesterwacht ziet het graf met al zijn omgeving er zeer vervallen en haveloos uit. Maar dit belet niet, dat het door de inlandsche bevolking in hooge eere en voor heilig gehouden wordt, en evenzeer een voorwerp is van de dévôte aandacht der geloovigen, als het graf van MAHOMED te Medina. — Ééns in het jaar komt de sultan van Chéribon, MOELANA's naneeff, bij de astana ter bedevaart, en brengt dan tevens zijne jaarlijksche hulde aan de ontslapen leden der vorstelijke familie, die in het benedenste terras begraven zijn.

De Protestantsche gemeente te Cheribon, zoowel ter hoofdplaats als in de afdeelingen, telt 395 zielen, waaronder 157 ledematen. Deze gemeente werd voor het eerst kerkelijk bezocht door de bataviasche predikanten C. MANTEAU in 1680 en J. VOSMAER in 1684. Gedurende het tijdvak van 1777-1780 was er een krankbezoeker bij haar aangesteld. In 1852 was de

gemeente gecombineerd met die van de residentien Tagal en Pekalongan, en was de predikant dier 3 gemeenten te Tagal gevestigd. Aan het voorstel om voor de gemeente van Cheribon een' eigen' vasten leeraar te benoemen, is door de Regering gereedelijk gevolg gegeven, zoodat de kerkelijke combinatie van Cheribon met Tagal en Pekalongan in 1857 heeft opgehouden.

De Gouvernmentsschool voor lager onderwijs was in 1852 bevolkt met 36 kinderen. Bij ontstentenis van een afzonderlijk schoollokaal wordt het onderwijs gegeven in het kerkgebouw, hetwelk daartoe behoorlijk is ingerigt. In gemeld jaar bestond hier ook nog eene partikuliere school voor meisjes. Ze telde 16 leerlingen, doch is niet lang daarna door overlijden van de Institutrice gesloten geworden.

De school voor zonen van inlandsche hoofden is hier in het jaar 1855 geopend, en telde toen 8 leerlingen.

In vroeger jaren bestond er ook, zoo als bekend is, in de dessa Langkong van het regentschap Koeningan eene zoogenaamde „pesantrian” of priesterschool, waarin inlandsche jongelingen tot de bediening van muhamedaansch' priester werden opgeleid. Zulk eene hoogeschool bestond ook eertijds te Ponorogo in de residentie Madioen, en misschien nog elders op Java. De hadjie's of mekkasche bedevaartgangers (pelgrims), die gewoonlijk als rectoren de pesantrian's bestuurden, onderwezen de jongelingen in het lezen en schrijven met arabisch karakter en in het zingend-lezen (meng-adjie) van den koran, en werden door eenige Imams, Khatib's en Bitat's of mindere priesters bijgestaan. De invloed van zulke Rectoren was zeer groot, grooter dan die van een' panghoeloe of hoofdpriester, en men noemde ze gewoonlijk: kiaij, d. i. groote of voorname heer, eigenlijk: „grootvader.” Zoo b. v. werd de hoofdbestuurder der pesantrian te Ponorogo genoemd: „kiaij-Ponorogo” (groote heer van Ponorogo), en die van de dessa van Langkong: „kiaij-Langkong.”

Overigens vindt men in elke dessa of kampong op Java

zoogenaamde hadjie-scholen, waarin de muhamedaansche kinderen van alle standen onderwezen worden, en inderdaad weinig minder leeren, dan in de hoogeschole of pesantrian's onderwezen werd. Het eenige onderscheid is, dat de santrie's of studenten der pesantrian's tot „priesters” werden opgeleid, en soms ten getale van 70 of 80 of meer in één gebouw als in een Gesticht bij elkander woonden. Een voornaam punt in hunne opleiding was het door allerlei middelen dooden van het vleesch, het vermageren en uitputten hunner lichamen en krachten! Zóó werden ze niet alleen priesters, maar zelfs heiligen!!

Men weet dat een inlandsch priester, die eene bedevaart naar Mekka gedaan heeft, den titel van „hadjie,” en een' groenen turband dragen mag. Om nu dezen titel en dit hoofdtooisel te mogen bezitten, gaan er jaarlijks priesters van Java naar Mekka ter bedevaart. Doch ook gewone inlanders gaan er heen, hetzij uit zwaarmoedigheid, hetzij uit godsdienstigheid, hetzij uit dweeperij, hetzij eindelijk uit zucht tot gewin, omdat sommige aanzienlijken (naar men zegt,) wel eens groote sommen gelds aanbieden aan dengene, die voor hen eene bedevaart wil ondernemen. De verdienste van zulk een bedevaart komt in het laatste geval voor rekening of ten faveure van hem, voor of in plaats van wien de togt gedaan wordt!... Is de bedevaartganger een priester, en wordt hij bij zijn' wederkeer een „hadjie,” dan behoeft hij ook niet te werken, want een hadjie is per se een heer (toewan), en werkt niet, maar leeft ten koste der bevolking, aan wie hij djimat's uitdeelt, — d. i. briefjes met spreuken uit den koran, welke als talisman of amulet tegen alle onheilen beschermen, — en die zijne sawah's bebouwt, en hem eert als een' bezweerder van booze geesten, en als iemand, die alle ziekten door gebeden, betooveringen, speeksel enz. genezen kan!

Doch keeren we tot onze reis terug. Van de kotta-Chéribon en van drie harer afdeelingen hebben we een en ander gezien, wat ons belang kon inboezemen. Ons rest nog de Afdeeling Indramajoe en het hooger reeds genoemde Palimanang.

Dit Palimanang zijn we reeds gepasseerd, toen we naar Cheribon reden. Het ligt ongeveer vier uren van Tankil verwijderd, en we komen er langs Plerêt en langs de, om hare voortreffelijke pompelmoes-vruchten bekende, groote dessa Djamblang. Te Palimanang zien we een sterk fort en een zeer net militair kampement. Aan den voet van het digtbij gelegen hakkelig of gekarteld gebergte zijn enkele plekjes, waar aardolie uit den grond te voorschijn komt, en eenige kleine bronnen van kokend-heet zwavelachtig water ontspringen. Bij deze bronnen moeten vrome inlanders zich vroeger wel eens als fakirs of boetelingen hebben nedergezet, om er eenigen tijd of soms voor hun gansche leven te blijven. Al wie toch onder de inlanders voor heiligen wilden gehouden worden, of lust hadden om in luiheid en ledigheid hunne dagen te slijten, kozen zich eene verblijfplaats bij deze of gene bron of in de eene of andere grot of rotsholte. Die plaats werd naderhand: kabaijan, en het graf, waar de boetelingen rusten, werd: kramat, d. i. heilig graf, genoemd.

In den omtrek der gezegde bronnen zien we, verscholen in het geboomte, een stikgrot, en wijders eene geïsoleerde door de natuur uitgeholde rots, waaraan de inlanders bijgeloovige denkbeelden hechten. De uitholling der rots is ongeveer ter manskhoogte, en ter breedte van ongeveer één' vadem. Kan nu iemand, regtop in de holte staande en de armen regt uitstrekkende, de beide zijwanden der rots met de handen aanraken, dan is dit voor dien quidam een gelukkig voorteeken en kan hij zegen wachten!! Het inlandsch geleide, dat u bij het bezoek in dezen omtrek de rots wijst, zal er vriendelijk op aandringen, dat ge er ook eens de proef van neemt. De geheele zaak is eene questie van langer of korter armen.

Ik heb magtig veel sympathie voor bergen, en daarom wil ik, alvorens nu het vlakke Indramaijoe te bezoeken, de lieve cheribonsche bergen en bergjes nog eerst en als ten afscheid bij hunne namen noemen. Ze zijn de Poegag, 2726 voeten

hoog, — de Kiara-nonkeng, 2235 voeten hoog, — de Manningtang, 231 voeten hoog, — de Kiara-bandong, 1291 voeten hoog, — de Kromon, 1863 voeten hoog, — de Sitoe-gedéh, 2704 voeten hoog, — de Segara, 3014 voeten hoog, — de Geger-béhas, 3168 voeten hoog, — de Tjarennang, 3696 voeten hoog, — de Tjendana, 3748 voeten hoog, — en de Sawal, 5610 voeten hoog. Den prachtigen Tjermej noemde ik reeds. — Met weemoed ruk ik mij van deze vriendelijke bergen los, en wend den blik naar de groote vlakte, die we moeten doortrekken om de kotta-Indramaijoe te bereiken... Onzen weg over Tankil nemende, en den reeds meergemelden voormaligen postweg van Java volgende, zullen we er in p. m. 5 uren tijds per rijdtuig kunnen aankomen. In de oostmoesson of in het drooge jaargetij is de reis niet aangenaam en geeft ze niets schoons te zien. Doch in den regentijd of westmoesson is de gansche vlakte een onmetelijk tapijt van weelderige sawah's of natte rijstvelden, die hunne eigenaardige frischheid en bekoorlijkheid altijd medebrengen. Ze liggen dáár, bij Karang-ambon, en Kapettâkan en Lobener, naast en voor en achter ons, als zoovele toonbeelden van de rijke en overvloedige vruchtbaarheid der weldadige natuur. De rijstvelden van Indramaijoe en van het vrije land Kandang-hauer zijn inderdaad onafzienbaar, en, als de wind er over ademt, zou men uit de verte meenen de zee en hare golven te zien. En het zijn ook waarlijk golven, die de wind langs die velden voortstuwt, maar golven van malsch en liefelijk groen, van wiegelende halmen en dik-gezwollen aren! En dat groen is zoo bevallig geschakeerd, hier eens donkergroen, — dáár bruinachtiggroen, — ginds lichtgroen, — en elders geelachtig groen, — al naarmate de padie iets vroeger of later geplant is en de stadien van ontwikkeling en rijpheid verschillen.

De kotta-Indramaijoe is aan beide zijden van de rivier Tjimanok met een aantal inlandsche woningen bebouwd, waar-tusschen zich eenige goede Europésche huizen vertoonen, en onder dezen het gouvernements-huis, het huis van den admini-

strateur van het vrije land Indramaijoe en anderen. Aan den oostelijken oever staan eenige rijst-, koffij- en zout-pakhuizen, en aan den westelijken oever ziet men eene kleine benting of blokhuis.

Ruim 2 uren verder noordwaarts brult de Java-zee, waarin de Tjimanok, die hier overal bevaarbaar en zelfs zeer diep is, zich uitstort. Aan de monding dezer rivier, tusschen de noordelijk-gelegen Boompjes-eilanden en den bekenden „hoek van Indramaijoe,” komen de schepen ten anker, die de koffij der Preanger-Regentschappen en de rijst van Indramaijoe en van Kandang-hauer afhalen en naar elders brengen. Valt het juist bij uw vertoef te dezer plaatse in, dat er tot dit doel een vaartuig buiten ligt, dan zet het heen en weder varen der bevrachte en geloste prauwen veel aangename levendigheid aan het anders stille Indramaijoe bij. Ten westen der uitmonding van de Tjimanok houden zich de strandbewoners van Indramaijoe en Kandang-hauer met den aanmaak van zout bezig.

Even voorbij het huis van den assistent-resident van Indramaijoe voert een goede binnen-weg naar het landhuis van Kandang-hauer. Slaat men eenige honderd schreden verdien weg in, dan heeft men een vrij en verrassend uitzicht op de schoone bergen der Preanger-regentschappen, die zich aan de zuidelijke grens der vlakte scherp afteekenen en vriendelijk op haar en hare velden nederblikken.

Doch we moeten Indramaijoe en onzen gullen gastheer, den heer HECKLER, weder verlaten, om naar Tagal op reis te gaan. We keeren langs denzelfden weg, dien we zijn afgekomen, terug, en rijden dus nog eens de schoone sawah's door, die we nu als oude kennissen begroeten. Onder het rijden verhaalde ik u gaarne een en ander omtrent de groote waterwerken, die in de Residentie Cheribon in het belang der rijstkultuur zijn aangelegd; maar van een voorgenomen togtje naar de rivier Tjisangarong, van welken stroom men, door hem af te dammen,

schatting voor den landbouw vraagt, is niets gekomen. Ik heb dus niet anders meer te zeggen, dan dat er in 1854 in de residentie Cheribon 399,258 klapperboomen, 18 houtbosschen, 133,343 karbouwen, 3,383 runderen, en 38,116 paarden werden aangetroffen, en dat het produkt van padie beliep 3,533,258 pikols, van koffij 41,550 pikols, van suiker 130,352 pikols, van indigo 38,913 ponden, van thee 184,033 ponden, en van cochenille 1800 ponden.

Intusschen zijn we te Tankil gekomen en rijden nu verder, door de kotta Cheribon, en langs de dessa's Moendo, Pangarangan, Gabang of Gebang en anderen, tot aan de dessa en rivier Lossarie. Bijna al deze dessa's zijn visschersdorpen, en de dessa Moendo heeft zelfs eenigen naam verworven, dewijl hier de bekende en algemeen gezochte „ikan-proet” of buikvisch gevangen, ingezouten en gedroogd wordt. Het is echter alleen de buik van dezen visch, die als lekkernij geroemd wordt, en van hier is zijn naam van ikan-proet of buikvisch afgeleid. — Van het distrikt Gebang weet men, dat het in vroeger jaren een prinsdom was van den sultan van Cheribon, en nog in het begin der 19de eeuw door een' van den sultan afhankelijken pangherang of prins bestuurd werd.

„De rivier Lossarie (zoo leest men in het Tijdschrift van N.I., Jaargang 2, D. 1) is van ouds de scheiding tusschen westelijk en oostelijk Java, of van het rijk van Bantam, Jakatra, Buitenzorg, Krawang, Preanger-landen en Cheribon. Onder de Oost-Indische Compagnie rekende men dat het eigenlijk Java eerst een' aanvang nam aan de oostzijde der Lossarie-rivier.” Doch aannemelijker is het, dat in de oudste tijden de grens tusschen de rijken Padjadjarang en Modjopahit de rivier Pamali of Tjipamali geweest is, die tusschen de Lossarie-rivier en de hoofdplaats van Brebès, eene afdeeling der residentie Tagal, uitvloeit; gelijk de Heer Dr. VAN HOËVELL in gemeld tijdschrift heeft opgemerkt.

Aan de overzijde der Lossarie, die we met een sassakh

passeren, bevinden we ons in de met 291,036 zielen bevolkte residentie:

TAGAL.

De postweg, dien we van de hoofdplaats Cheribon tot aan de Lossarie gemaakt hebben, en dien we nu verder volgen moeten om de hoofdplaats Tagal te bereiken, is p. m. 17 uren gaans lang, en loopt aanhoudend over een vlak en laag terrein dicht langs het noorder-strand, zoodat we meestal een vrij gezicht op zee hebben. Intusschen is deze weg onaangenaam en vervelend. Slechts enkele visschersdorpen, zoo als Kloewook en Lambangan, welker kleine huisjes en uitgehangen netten door de morgenzon beschenen worden, en een vloot van mayangs of pinken, die ter vischvangst uitgaan of uit zee terugkeeren, benevens uitgestrekte kreupelhout-bosschen, waarin zich vele wilde varkens ophouden, geven den reiziger eenige afleiding, — zoomede groote kudden of scholen van tamme eenden, die even als schapen door een' inlandschen drijver (toekan-bêbek) geweid worden, en hier en daar soms een wild varken (babie-oetan of tjilling), dat uit het kreupelhout te voorschijn komt. Ook het eentoonig geklots der baren, die op het strand breken, en het klagend geschreeuw der meeuwen en andere zeevogels, die over het modderig en moerassig land heen en weder strijken, beginnen hem op den langen duur verdrietig en zwaarmoedig te maken, en zelfs het gezicht der talrijke riviertjes en uitwateringen, die langs lage boorden heenvlieten, en der menigte van houten bruggen, die hij telkens overrijdt, drukt zijn' geest ter neder. Alles is hier eenzaam, treurig en doodsch. Nogtans jaagt het telkens verwisseld vierspan moedig door, en voert hem eindelijk over de lange brug, die de beide oevers der breede Tjipamalie vereenigt, in de vrij-groote en volkrijke negorij Brebès, de hoofdplaats van het Regentschap, hetwelk hij met zooveel verdrietelijkheid is doorgereden. Nu wordt het gelaat der natuur weder vriendelijk en lacht hem de schepping weder tegen. Onafzienbare padie-velden vertoonen

zich aan zijn oog, en honderd stroompjes en spruitjes slingeren zich als zilverkleurige linten door 't golvend groen der vruchtbare sawah's heen!

De rivier Pamalie, die we daar pas overtrokken, was in oude tijden (gelijk we in den aanvang van ons reisverhaal, en ook nog vóór we de Lossarie passeerden, reeds gezegd hebben,) de grens-rivier tusschen oostelijk en westelijk Java, of tusschen de rijken van Padjadjarang en Modjôpâhit of Madjapahit. Eene inlandsche traditie of legende, welke in dit geval misschien historisch gezag heeft, moge dienen om den twijfel hieromtrent, zoo er twijfel bestaan mogt, weg te nemen. De heer VAN HÖEVELL heeft ze in eene verhandeling in het Tijdschrift van N. I. Jaarg. 4, D. II, medegedeeld. Met eenige verkorting luidt ze als volgt: „Zekere TJONG-WANARA (of WINÔRÔ), die zijn' vader PAMAKAS, koning van Galoe, (volgens eene andere legende, MOENDING-WANGIE, vorst van Padjadjarang,) gevangen genomen had, voerde met den troon-opvolger, zijn' halven broeder, raden aria BANGA, een' hevigen en langdurigen oorlog. Het eerst dreven ze elkan- der naar oostelijk Java, alwaar na langen kamp tusschen de strijdende vorsten eene zamenkomst gehouden werd onder een' boom, Madja genaamd, welks vruchten bitter (pahit) waren. (De legende wijkt hier eenigzins af van de sage, die we later omtrent het rijk van Madjapahit vermelden.) Na vernieuw- den krijg dreven de broeders elkander naar het westen van Java, en hielden eene tweede zamenkomst, ter plaatse waar eene rij of djadjar van pakoe-boomen stond, en ontving deze plek den naam van Pakoean-padjadjarang of verkort Padjadja- rang. Na een' ten derde male hervatten oorlog hielden ze nog eens eene bijeenkomst bij eene rivier in Brebès, en deze konferentie had eindelijk den vrede ten gevolge, onder bepaling, dat raden aria BANGA den zetel van zijn rijk, — het Oostelijk rijk, — zou vestigen te Madjapahit, als de plaats der eerste zamen- komst, — en TJONG-WANARA daarentegen te Padjadjarang, als de plaats der tweede bijeenkomst, den zetel van het Westelijk rijk zou stichten, en dat voorts de rivier, waar de vrede

gesloten was, de grensscheiding tusschen beide rijken zou wezen. — Deze stroom ontving van hier den naam van Tji-pamalie, d. i. verboden rivier, of rivier des verbods (1), en aan zijn' oever is een boom met slechts twee takken, waarvan er één zich oostelijk en één zich westelijk uitstrekt, ten dage van den tusschen de strijdende partijen gesloten vrede van zelfs ontstaan! ”

De hoofdplaats of kotta-Tagal, die we weldra binnenrijden, is een groot en ruim vlek, en prijkt met breede wegen, waaronder fraaije zoogenaamde toerwegen, die noordwestelijk van de stad gelegen en aan weêrszijden met eene rij van hooge kanarie-, katappan- en tamarindeboomen zijn beplant. Ze is eene der oudste vestigingen der O. I. Kompagnie, die er een steenen fort had opgericht, dat nog bestaat, doch gedeeltelijk tot kaserne der Predjoerits en gedeeltelijk tot gevangenis en andere einden dient. Op hare reede, gelijk ook voor de rivier bij Brebès, komen de nederlandsche schepen ten anker, om de suiker, koffij enz. te laden, die de residentie oplevert. De O. I. Kompagnie had hier ook een steenen kerk doen bouwen, waarvan nog achter het residentiehuis de overblijfselen der fundamente te zien zijn. Een groot christen-kerkhof, dat met vele graftomben en monumenten prijkt en goed onderhouden wordt, is een weinig ter zijde van de kotta gelegen.

Het uiterlijk aanzien der hoofdplaats, die sterk bevolkt is, verraaft veel bedrijf en nering, en de Chinezen hebben er tal van winkels (toko's) geopend, waarin allerlei chitzen en katoenen en honderd artikelen meer te koop worden aangeboden. Doch, even als te Tjanjor, Bandong, Sumadang en Cheribon, ziet men er ook vele winkels van inlanders, waarin onder anderen eene menigte gedrukte en gebatikhte sarongs (kleedjes), hoofddoeken en slindangs voorhande is.

(1) Pamalie beteekent in het algemeen alles wat verboden, onschendbaar is, alles wat niet mag genaderd, aangeroerd of overschreden worden, en van hier ook alles wat vervloekt is.

De slindang is (ik zeg dit voor hen die het soms niet weten,) de langwerpige doek, waarin de moeders en baboe's (kindermeiden) de kleinen dragen, en waarmede zich de inlandsche vrouwen tooijen bij het afleggen van bezoeken of wanneer ze naar de passer gaan; en de sarong is eene soort van vrouwenrok, die echter evenzeer door de inlandsche mannen als door de vrouwen gedragen wordt. Op den gebatikhten sarong (sarong-batikh) zijn de figuren en bloemen met vloeibaar of gesmolten was opgelegd of geschilderd. Dit is, even als het weven, de arbeid der vrouwen, — een arbeid die langzaam vordert en veel geduld vereischt, daar elke figuur uit de hand geteekend wordt. De kain's- of sarong-batikh van Soerakarta hebben gemeenlijk goeden aftrek, maar die van Samarang zijn het meest gewild, omdat de kleuren schooner en vaster zijn.

Men vindt in de residentie Tagal 10 suiker-fabrieken, die de volgende namen dragen, als: Djâtie-barang, Kamanglen, Pangka, Adiwarna, Doekoe-waringien, Tjomal, Bandjar-dawa, Lemah-abang en Pangangan, benevens nog eene partikuliere suiker-fabriek. — De heeren-huizingen bij de 2 eerstgemelde suiker-fabrieken zijn inderdaad europisch-indische paleizen, die door hun uiterlijk voorkomen een fraaije vertooning maken. Een bezoek naar Djâtie-barang en van daar naar Kamanglen voert ons langs uitgestrekte suikerrietvelden, en geeft ons soms een vrij en onbelemmerd uitzigt op den schoonen Tagalschen vuurberg, Goenong-tagal of Slamats (heil, geluk), die 11000 voet hoog en, even als de Tjirmej van Cheribon, tot aan den top begroeid is. Langs en over zijnen voet slingert een goede rijweg, die naar de residentie Banjoe-maas voert, en in zijne vele kronkelingen en wendingen bij afwisseling dan eens den berg Pambarissan, en dan weder de bergen Depok, Pelarangan en Praauw doet in het oog vallen. Over het algemeen zijn de binnenlanden van Tagal regt liefelijk, doch met de binnenlanden van Cheribon niet te vergelijken. Onder de aangename in de binnenlanden van

Tagal gelegen streken behooren Banjarang en vooral Lebaksio. Banjarang was eenige jaren geleden de tijdelijke verblijfplaats van den Tagalschen resident. Het tegenwoordige nieuwe gouvernementshuis echter is in de kotta-Tagal zelve, nabij het fort en het havenhoofd, aan een met hoog geboomte beplant plein, op de fundamenten van het oude Gouvernementshuis opgetrokken. Lebaksio, welk woord murmelend dal beteekent, is door onzen gullen gastheer, den resident VRIESMAN, tot eene lustplaats of uitspanningsoord gekozen. Het klimaat is hier frisch en aangenaam, en de landstreek, door een' helderen stroom doorsneden, rijk in schoonheden der natuur. De weg derwaarts voert langs het graf van den beruchten sultan van Mataram, TAGAL-AROM of TAGAL-WANGIE (welriekend land), die in 1674 door zijn' schoonzoon, den Maduréschen prins TROENO-DJOJO (van wien later meer), uit zijn rijk verdreven, en, in 1677 te Tagal overleden, op den weg naar Lebaksio ter aarde besteld is.

Bij gelegenheid van een uitstapje, dat ik eens in 1850 met den gemelden resident en eenige zijner gasten naar Lebaksio deed, werden we hier onthaald op een gevecht tusschen een paar wilde varkens en javasche honden, of zoogenaamde kamponghonden, gewoonlijk ook „jakhalzen” geheeten, — juist niet omdat ze zoo bloeddorstig en verscheurend, — maar omdat ze zoo lelijk, mager en hongerig zijn. De regent van Brebès had bij de passangrahan eene kampplaats afgebakend, en deze met een pagger of hage van kruiselings in den grond gestoken bamboes omheind. Daarin werden de varkens en honden bij elkander gebragt. Eenige oogenblikken hielden de strijdende partijen elkander in ontzag, maar weldra begonnen de vijandelijkheden en wel van den kant der honden, die eene natuurlijke veete tegen wilde varkens schijnen te hebben.

Ik mag echter, en ik kan ook, zulk een gevecht niet beschrijven. In den aanvang schijnt het aardig en amusant te zijn, maar spoedig wordt de strijd wreedaardig, en is het niet mogelijk aanschouwer te blijven. De inlanders daarentegen zien

gaarne zulke gevechten, en meenen hierop den vreemdeling te moeten vergasten.

Minder moorddadig, ofschoon toch ook dikwijls bloedig, zijn op Java de gevechten tusschen velerlei dieren, in dergelijke omheining als ik noemde, bij elkander gebragt, — als: een' bok, een jong wild varken, een kat, een paar honden, een paar apen en een paar eenden en hanen. Daar deze dieren elkander niet ontwijken kunnen en toch altijd bevreesd rondloopen om een' of anderen uitgang te vinden, zoo ontstaat er telkens een klein gevecht of soms eenvoudig krakeel, en in de verwarring vallen ook de dieren, die elkander niet vijandig zijn, — zooals b. v. de bok en de haan, of de haan en de hond, — menigmaal elkander voor een' oogenblik aan. De aardigste vertooningen maken echter de apen, die zich zeer angstig gedragen en hierdoor den toeschouwer doorgaans doen lagchen. In het midden van het worstelperk is veelal een tafeltje geplaatst. Op dit tafeltje springt de bok, als hij het gedrang ontwijken wil, en van dàar valt hij doorgaans het varken aan. De scherpste strijd wordt altijd tusschen de honden of den bok en het varken gestreden.

Dewijl ik nu toch over eenige inlandsche volksvermaken spreek, dien ik ook te gewagen van een' geduchten kampstrijd, welken ik eens bij den regent van Sumadang in de Preanger-regentschappen aanschouwde; ik bedoel den vreeselijken strijd tusschen een' koningstijger en een' karbouw. Het strijdperk was door digt naast elkander diep in den grond gestoken klapperboomen omheind, en ook met klapperboomen en dikke en zware bamboezen overdekt. In het midden stond de karbouw, die tot de worsteling bestemd was. Eenige mannen bragten het hok, waarin de tijger was opgesloten, digt tegen de omheining aan, ten einde hem door eene aangebragte opening er binnen te laten. De buffel rook zijn' vijand weldra, en toonde door zijne driftige bewegingen, dat hij zich met hem wilde meten. Het kostte veel moeite, om den tijger uit zijn hok en door de opening van het paalwerk te drijven. De

tijger toch wil wel verraderlijk en onverhoeds aanvallen, maar noode eene uitdaging aannemen. Eindelijk toch werd hij, door hem aanhoudend met bamboezen te stooten en te duwen, genoodzaakt de kampplaats binnen te gaan, doch zocht hij langen tijd den aanval te vermijden, en leide zich dicht tegen het paalwerk aan roerloos neder. De inlanders lieten hem echter geen rust. Voortdurend gestooten en opgejaagd, vatte hij moed en vloog den buffel op den kop. Dit tooneel was zoo geducht en treffend, zoo trotsch en tevens zoo verschrikkelijk, dat niet alleen de zenuwen der dames, die het mede aanschouwden, maar ook de zenuwen der heeren in beweging kwamen. De tijger klemde zich met zijn lange scherpe tanden in den nek van den buffel vast en had de klauwen zijner voorpooten diep in het vleesch geslagen. De karbouw brulde, niet zoo zeer misschien van pijn, als wel van woede en ergernis, daar hij op dit oogenblik zijn' vijand geen leed kon toebrengen. Weldra slingerde hij met ongeloofelijke krachtsinspanning den tijger heen en weder, schudde hem los, en bragt hem een' geduchten stoot met zijn forsche hoornen en breed voorhoofd toe. De strijd werd na ongeveer een kwartier uurs weder hervat, en de tijger deed nog eens een' welgelukten sprong, en vatte den buffel in de onderkaak, zoodanig dat hij deze onderkaak geheel in zijn' muil besloten hield. Weder was de buffel weêrloos, en slaakte een' doordringenden gil, die ons allen deed huiveren. Doch nog eens slingerde hij den magtigen vijand los, en bragt hem zulk een' hevigen stoot toe, dat de tijger neerzeeg en voor dood bleef liggen. — Thans bedaarde oogenblikkelijk de strijdlust van den buffel. Zachtzinnig ging hij naar zijn' verslagen vijand toe, berook hem herhaaldelijk en van alle kanten, als om zich van zijn' dood te overtuigen, en lekte hem eindelijk met zijn breede tong het bloed en slijk van hals en kop vriendelijk af!... Deze goedhartigheid van den karbouw zagen we met huivering aan, meenende dat de verslagene zich slechts als dood aanstelde, daar het bekend is, dat de tijgers bij gevechten van dezen aard tot zulk een list gewoonlijk de toevlugt nemen

om hun' argeloozen vijand te verschalken. We dachten dus niet anders, of de tijger zou zijn' kans nu waarnemen en den buffel zijn' fellen stoot betaald zetten... Doch neen, het monster was werkelijk dood, en de buffel lekte steeds de fraai-gestreepte huid van zijn tegenpartij, als had hij medelijden met den doode en spijt dat hij hem verslagen had! Dit tooneel was inderdaad verrassend en aandoenlijk. De karbouw is de doodvijand van den tijger, en toch, hij lekt hem kop en muil en oogen, nu hij hem verslagen heeft!...

Het gevecht van een' karbouw met een' tijger (matjan of harimo) is een geliefkoosd volksvermaak onder de Javanen. Bij groote feestelijke gelegenheden moet die strijd immer gestreden worden, en zulks vooral aan de hoven der vorsten van Soerakarta en Djokjokarta, bij wie men altijd als in voorraad eenige koningstijgers in hokken opgesloten vindt. — Gewoonlijk behaalt de karbouw de zege.

Nog eenige oogenblikken willen we nu ter hoofdplaats Tagal verwijlen, om een bezoek aan den regent te brengen, die ons in zijne ruime en door vele pleinen en bijgebouwen omringde woning, met de gewone eerbiedige beleefdheid der altijd-fatsoenlijke javaansche Hoofden en grooten, ontvangt. Zijne raden-aijoe zit met hare dochters aan de theetafel, en is met deze, als ware zij eene europésche vrouw, aan eenige dames-handwerken bezig. Ook het huis is naar européschen trant gemeubileerd, en men zou vergeten bij eene javaansche familie te zijn, zoo niet de gamlang speelde, en bij tusschenpoozen de angklong zich hooren liet. De angklong is een eenvoudig muzyk-instrument, van grootere en kleinere, langere en kortere stukken bamboes vervaardigd. Toen de voormalige regent van Tagal, die wegens zijne goede diensten door het gouvernement tot den vorsten-stand met den titel van pangherang of prins verheven werd, nog in leven was, had hij op een hoog staketsel, dat boven zijn huis uitstak, een angklong doen plaatsen, en last gegeven dat het instrument elken morgen bij het aan-

breken van den dageraad bespeeld moest worden. En dààr klonk dan het speeltuig zoo zacht en liefelijk, dat het inderdaad een genot mogt heeten, om bij de welluidende door het zwerk ruischende en als uit de lucht vallende toonen te ontwaken. Ik heb eens met den resident G. bij dien pangherang gelogeed, en dat genot een paar malen mogen hebben. Van nabij is de angklong-muzyk niet zeer aangenaam, evenmin als de gamlang; maar uit de verte klinken beide instrumenten zoo melodisch, dat men niet moede wordt er naar te luisteren.

Een huis, dat aan den regent behoort en niet ver van zijne woning, in de nabijheid van het logement, gelegen is, dient tot lokaal voor de School voor zonen van inlandsche hoofden, die met 64 leerlingen bevolkt is. Deze school is eene der bloeiendste op Java, en de regenten van Tagal, Brebès en Pamalang stellen er eene eer in, dat ze met den resident en de kontroleurs der residentie, hare belangen mogen behartigen.

De Protestantsche gemeente te Tagal telt (1852) 274 zielen, waaronder 65 ledematen en 118 kinderen. Ze is gecombineerd met de gemeente van Pekalongan, en wordt met deze door een' predikant bediend, die zijne woonplaats te Tagal heeft. Even als die van Cheribon, is ze eene der oudste gemeenten op Java, en werd ze reeds voor het eerst kerkelijk bezocht in het jaar 1680 door den predikant van Batavia C. MANTEAU. Hooger is reeds opgemerkt, dat ook de gemeente van Cheribon vroeger met die van Tagal en Pekalongan gecombineerd was, doch sedert een' eigen' leeraar heeft mogen erlangen. De godsdienstoefeningen ter hoofdplaats Tagal worden gehouden in een afgeschoten gedeelte van het koffijpakhuis, welk gedeelte zoo doeltreffend tot bedehuis is ingerigt, dat men bij het binnentreden meenen zou in een opzettelijk gesticht kerkgebouw te komen.

De gouvernements lagere school is bevolkt met 41 leerlingen.

Nu hebben we nog in de Tagalsche residentie de afdeeling

Pamalang te bezoeken. De hoofdplaats van dien naam ligt, voorbij Kramat en Kedemangan, op onzen weg naar de residentie Pekalongan, zoodat we ze bij onze reis derwaarts passeren. We behoeven ons er ook niet lang op te houden, daar ze weinig belangrijks heeft. Doch bij het binnenrijden bekoort ons de nette aanleg der negorij, en vooral een schoone allée van hooge breed-getakte tamarinde-boomen (pohon-assem,) die den postweg vriendelijk belommeren. Overigens ziet men er een kontroleurs-huis, de aloen-aloen en de woning van den regent, benevens eene rij van inlandsche en chinésche toko's of winkels. Achter de steenen muren, die den postweg aan beide zijden insluiten, staan talrijke inlandsche huisjes in het groen verscholen. — Weldra zijn we buiten de negorij en bereiken, langs een' weinig bekoorlijken weg, de rivier Tjomal, de grens-rivier tusschen Tagal en Pekalongan. Op en langs dezen weg zien we al weder eenige groote troepen van tamme eenden, die door wachters of hoeders geweid worden. De reden der aanfokking van dit gevogelte moet gezocht worden in eene industrie van sommige inlanders van Tagal, die zich op het zouten van eenden-eijeren als toespijs bij de rijst toeleggen, en hierbij vrij veel voordeel vinden. Ook in de residentie Pekalongan ziet men dergelijke talrijke troepen of kooijen van tamme eendvogels. Doch hier geldt het niet het zouten hunner eijeren, maar een' anderen tak van industrie, dien men, voor zoo veel ik weet, nergens elders op Java aantreft, namelijk het bereiden van gerookte eenden (bêbek-assap). De gerookte eenden van Pekalongan zijn zelfs wijd en zijd bekend en zeer gezocht. En om nu de arme dieren, die bestemd zijn om na hun' dood onder den naam van „gerookte eenden” reputatie te maken, goed vet te mesten, en er toch geen voeder voor te koopen, en tevens ook misschien om te bewerken dat ze eenigzins een' wildsmaak bekomen mogen, weidt men ze den ganschen dag langs de wegen en slooten en rijstvelden, waar ze voedsel in overvloed vinden kunnen.

Doch we staan bij de rivier Tjomal, en, terwijl de pont,

die aan den overkant ligt, tot ons komt, melde ik nog, dat men in 1854 in de residentie Tagal 378,880 klapperboomen en 202 houtbosschen aantrof, en dat het produkt van padie bedroeg 1,252,097 pikols, van koffij 30,327 pikols, en van suiker 109,111 pikols, – en dat wijders de veestapel bestond uit 47,706 karbouwen, 1,387 runderen en 7,233 paarden.

En nu varen we de rivier Tjomal over, en bevinden ons op den 28 Julij 1852 in de kleinste residentie van Java, t. w. in de met 239,739 zielen bevolkte residentie:

PEKALONGAN.

We hebben nu slechts 2 posten te rijden, passeren de rivier en welvarende dessa Hoeloe-Djamie, en komen langs Pedawettan en Wiradessa, – na van Tagal af 14 uren gaans te hebben afgelegd, – ter hoofdplaats Pekalongan. Deze hoofdplaats is aan den zoom eener rivier en digt aan zee aangelegd, en heeft in hare kom een ruim en fraai plein, dat met hooge en digtgebladerde boomen beplant is. Aan dit plein staat het gouvernementshuis, waarin de resident, de heer VAN DER POEL (sedert overleden), ons vriendelijk gastvrijheid aanbiedt. – De naam Pekalongan zou beteekenen: plaats der Kalongs, en afgeleid zijn van „kalong,” schijnbaar eene soort van groote vledermuizen, die ter hoofdplaats dezer residentie weleer in menigte gevonden werden, en den naam van Pekalongan aan het gansche gewest zouden bezorgd hebben. Deze dieren, weet men, leven enkel van boomvruchten, en zoeken hun voedsel in de duisternis of des nachts. Des morgens verzamelen ze zich, en slaan de haken hunner vlerken om de dunne takken van een' geïsoleerd-staanden boom, waarin ze tot den avond slapen. Zulk een boom, met kalongs bij honderdtallen behangen, gelijk in de verte op een' boom met groote dorre bladeren, – en werkelijk ook ziet men zulk een' boom weldra verdorren en sterven. Als de avond daalt, ontwaken de kalongs uit hun' vasten

slaap, en trekken in onafzienbare rijen in ééne rigting heen. Bij het krieken van den dageraad komen ze, en al weder in massa, terug. — Waar ze henen trekken, en vanwaar ze wederkeeren? . . . Veelal ziet men ze zeewaarts vliegen of over zee terugkomen.

De rivier, aan welker boorden de kotta-Pekalongan is aangelegd, scheidt haar in twee deelen, die echter door een groote houten brug vereenigd zijn. Aan de noordelijke zijde woont meerendeels, rondom het vierkant van het genoemde plein, de christenbevolking, en aan de zuidzijde meerendeels de inlandsche en chinésche bevolking. Onder beide laatste bevolkingen ziet men veel handel en bedrijvigheid, — en een groot aantal in rijen staande toko's en warong's, waarin ook onder anderen de veel-gezochte en ter plaatse geweven en gebatikhte sarongs of „kain-Pekalongan” verkocht worden, trekt onwillekeurig de opmerkzaamheid. Voorbij deze winkels ligt de ruime aloen-aloen en staat de dalm of regents-woning. Aan de noordzijde der rivier verheft zich een oud steenen fort, hetwelk goed onderhouden is en zoowel tot gevangenis als tot kaserne dient der Predjoerits of inlandsche residentie-soldaten. Tegenover dit fort ziet men aan de andere zijde der rivier zeer goede europésche woningen en het logement, en ten westen van de kotta langs den zoom der rivier nog eens eene rij van europésche huizen, door ambtenaren, kooplieden of gepensionneerde officieren of civiele personen bewoond, benevens de lands-pakhuizen en magazijnen. Ten noorden leidt een goede rijweg naar het strand, van waar men, op eene aldaar gebouwde verhevenheid, een ruim uitzigt heeft op de Java-zee, en op de reede van Pekalongan, waar de nederlandsche schepen, die de suiker, indigo en koffij van dit gewest afhalen, ten anker komen. En ten zuiden voert, door de afdeeling Batang en langs Wono-toengal, een goed onderhouden binnenweg naar de aan het Diëngsch gebergte gelegen dessa's Gerlang en Bator. Tusschen deze beide dessa's is de grens tusschen de

residentien Banjoemaas en Pekalongan. — De bovengenoemde rivier, welke de kotta-Pekalongan doorstroomt, zet haar veel levendigheid bij. Verscheidene prauwen en andere vaartuigen ziet men dagelijks in- en uitvaren, en de produkten naar de ter reede liggende schepen afvoeren.

Pekalongan heeft 5 suikerfabrieken, als Seragie, Wono-pringo, Kalie-mattie, Simbang en Maron. De beide laatstgemelde zijn partikuliere fabrieken. Voor de bereiding der indigo zijn er 4 fabrieken, die reeds van 1832 of nog vroeger dagteekenen. Men vindt hier de oudste indigo-aanplantingen van Java. Ze behoorden aanvankelijk aan eenige europeanen en inlanders, doch zijn later door het Gouvernement overgenomen. In 1854 leverden deze aanplantingen 24,196 ponden indigo op. In dat jaar bedroeg het produkt van padie in Pekalongan 275,374 pikols, van koffij 20,282 pikols, en van suiker 41,350 pikols, terwijl men 311,190 klapperboomen en 124 houtbosschen telde, en de veestapel uit 39,537 karbouwen, 1,750 runderen en 5,337 paarden bestond.

De Protestantsche gemeente van Pekalongan telt (1852) 345 zielen, waaronder 88 ledematen en 89 kinderen. Sedert 1852 heeft ze eene fraaije steenen kerk, die aan de noordzijde van het plein gebouwd is, en tot welker stichting ik, in overleg met de gemeente en den toenmaligen resident SCHIFF, thans directeur der kulturen, in 1846 mede den grond mogt leggen. In 1680 werd de gemeente voor het eerst kerkelijk bezocht door den predikant van Batavia C. MANTEAU. Thans wordt ze kerkelijk geleid door den predikant van Tagal, die tevens predikant van Pekalongan is, — zijnde Tagal en Pekalongan, gelijk reeds hooger gezegd is, eene combinatie.

De gouvernements lagere school is bevolkt met 24, en de school voor zonen van inlandsche hoofden met 29 leerlingen.

Overigens hebben we ter hoofdplaats niets, hetgeen bijzon-

der merkwaardig zou zijn, te zien. Een uitstapje naar de suikerfabrieken Seragie en Wonopringo voert ons langs welige sawah's, en uitgestrekte velden met suikerriet en indigo-struiken beplant. De weg naar laatstgemelde fabriek loopt door een schoon, doch vlak, gedeelte der residentie, en vergunt ons een' blik te werpen op de bergen Pelarangan en Depok, en op den 8,146 voet hoogen Praauw. Na dit uitstapje zetten we onze reis voort naar Kalie-mattie, alwaar de suikerrietvelden en fabriek van den gastvrijen heer VAN BLOMMESTEYN dicht aan den postweg gelegen zijn. Een weinig verder ligt Batang, hoofdplaats der afdeeling van dien naam. Aan het plein ter zuidzijde van deze dessa wonen de regent en kontroleur der afdeeling. Voorbij Batang bereiken we de suikerfabriek Simbang. Van lieverlede heeft de rigting van den postweg zich al meer en meer van het strand verwijderd, en volgt nu gestadig de kronkelingen en bogten van het al hooger en hooger rijzend terrein. Nog iets verder wenden we, op eene meer belangrijke aanhoogte van het schier tot aan zee uitlopend Praauwgebergte, den blik terug, en hebben een prachtig gezigt, over suikerrietvelden en sawah's en dessa's heen, op de kotta-Pekalongan en op de zee en hare honderd visscherspinken en de ter reede liggende schepen. Al hooger en hooger rijst het terrein, en we naderen het beroemde bosch van Willeri. In vroeger jaren liep de postweg van Pekalongan naar de grensrivier van Samarang buiten dat bosch om langs het strand der zee. Volgens ontvangen berigten, werd dat trajekt door zeeroovers, die meermalen op zekere punten der eenzame en onbewoonde streek durfden landen, zeer onveilig gemaakt. Ik weet niet, of deze omstandigheid soms mede aanleiding heeft gegeven om den postweg te verleggen en door het bosch heen te rigten. Doch zeker is het, dat de reis over land van Pekalongan naar de Kalie-koeto of de grensrivier van Samarang tot de moeilijkste mag gerekend worden. Telkens toch en soms uren lang moet het rijdtuig door een voorspan van karbouwen worden opgetrokken; en ten dage, dat het bosch nog een maagdelijk

woud mogt heeten, bragt de reis er door heen evenzeer hare gevaren mede als de reis langs het strand. De vijanden waren echter geen zeeroovers. Het waren de tijgers, die zich hier als in hun domein in menigte ophielden, en bij avond den voetganger of ruiter onverhoeds besprongen. Doch sedert er zoovele djatie-boomen gekapt, en zooveel andere tot timmerhout geschikte boomen gevallen zijn, en zooveel fragmenten van het bosch voor rijstvelden en koffijtuinen hebben plaats gemaakt, — sedert (zeg ik) zijn ook de vreeselijke woudbewoners in getal verminderd. Gedeeltelijk zijn ze naar elders heengetogen, maar voor een deel zijn ze in de uitgezette tijger-vallen gevangen en gedood. De door het Gouvernement uitgeloofde premie van f 25 voor elken gedooden tijger heeft reeds aan honderden van die gestreepte en gevlekte monsters het leven gekost en decimeert nog dagelijks hunne gelederen. Nogtans zijn er eenigen hunner in dit bosch gebleven, en hun aanwezen wordt door het geschreeuw der paauwen verraden. Men zegt namelijk dat de paauwen azen op de spijzen, die de maag der tijgers gepasseerd zijn, en dat dus, waar men paauwen vindt, ook tijgers zijn. Trouwens, men ziet ook hier en daar tijger-vallen staan, die de inlanders geplaatst hebben, en dit is blijk genoeg dat het bosch nog niet geheel gezuiverd is.

Eindelijk zijn we, — na langen tijd als over de voeten en knieën van den Bagelenschen goenong (berg) Praauw gereden, en na hier en ginds eenige apen (monjet's, loetong's en wauwau's,) in de oude boomen gezien te hebben, — tot aan de heupen en lendenen van den Praauw gekomen, d. i. we hebben een zijner hoogere voorgebergten in Willeri's woud bereikt, en genieten op deze punt een schoon uitzigt op de zee, op de vlakte van Kendal, op den Praauw-zelfen, en op de Twee gebroeders (Goenong-soedara) Soembing en Sindoro, welke zich beiden in de residentie Kadoe aan de grens der residentie Bagelen majestueus ten hemel heffen. Zuidelijk van ons ligt het wegens zijne heilzame bad-wateren bekende gezondheids-établissement Plantongan, hetwelk in 1854 tot eene partikuliere

inrigting geworden is van den officier van gezondheid Dr. c. c. w. MANDT, en waarin jaarlijks, onder zijne geneeskundige behandeling, een groot aantal lijders, meest militairen, met gunstigen uitslag verpleegd wordt. Niet ver van daar ligt het almede, ook wegens zijne tabaks-aanplantingen, bekende Selokaton.

Van de hoogere bergpunt, die we zoo even noemden, rolt het rijdtuig snel naar beneden, en voert een schuimend zesspan ons langs Troehoe in eene schoone allée van hoge djâtie-boomen, waar achter het liefelijk groen van honderd planten en gewassen den door den langen en langzaam-voortgezetten togt vermoeiden reiziger vriendelijk toelacht. Weldra zijn we aan de gewenschte rivier Kalie-koeto, de grens tusschen Pekalongan en Samarang. Met eene sassakh of pont varen we ze over, en zijn op het eigenlijk grondgebied van Midden-Java en op Samarangsch territoir. Niet altijd echter kan men deze rivier zoo gemakkelijk overtrekken. Menig reiziger heeft hier uren lang, ja soms een à twee dagen lang, moeten wachten, eer hij de overvaart beproeven kon. Wanneer er namelijk in de west-mousson of regentijd vele en zware regens in 't gebergte vallen, zwelt het water in de Kalie-koeto, — gelijk in alle grootere rivieren op het eiland, — tot eene aanmerkelijke hoogte op, en schiet dan met zooveel snelheid en onstuimigheid naar de vlakte en vervolgens naar zee, dat de overvaart op zulk een tijdstip hoogst-gevaarlijk, ja geheel ondoenlijk is. De inlanders noemen dit banjir, en, als de banjir of stortvloed zwaar en sterk is, durven de veerlieden hunne sassakh niet overbrengen, en moet de reiziger in een of ander inlandsch huisje zijne toevlugt zoeken, of in zijn rijdtuig het gunstig oogenblik verbeiden, dat hij den woesten, soms zware boomstammen en afgescheurde aardklompen voortzweependen, stroom passeren kan. Die het nimmer zag, kan zich geen denkbeeld maken van de woede en verbolgenheid, die een banjir ten toon spreidt. Men hoort hem reeds op verren afstand brullend naderen, — alles, wat hij ontmoet, mede-sleurende, en somwijlen zelfs inlandsche huisjes aan den oever wegrukkende, en ook wel eens menschen en vee, die hem niet

in tijds ontweken, met zich voerende. In sommige groote rivieren op Java is het dan ook vruchteloos, dat men gewone op jukken rustende bruggen maakt. De banjir stort zijn wateren met reuzenkracht tegen het diep geheide paalwerk, werpt ze omver, en neemt wel eens de gansche brug als prooi des overwinnaars mede. Ook wanneer de jukken der bruggen van steen gemetseld zijn, slaat de banjir ze soms als riet ter neder!

Men heeft dan ook, in lateren tijd, over de steenachtige Kalie-koeto, — die in de oost-moesson zoo weinig water heeft, dat men hare bedding op vele plaatsen hooger dan het water ziet, maar in de west-moesson zoo vreeselijk zijn kan, — eene zoogenaamde Amerikaansche brug geslagen, en over deze brug passeerde ik haar in 1856. —

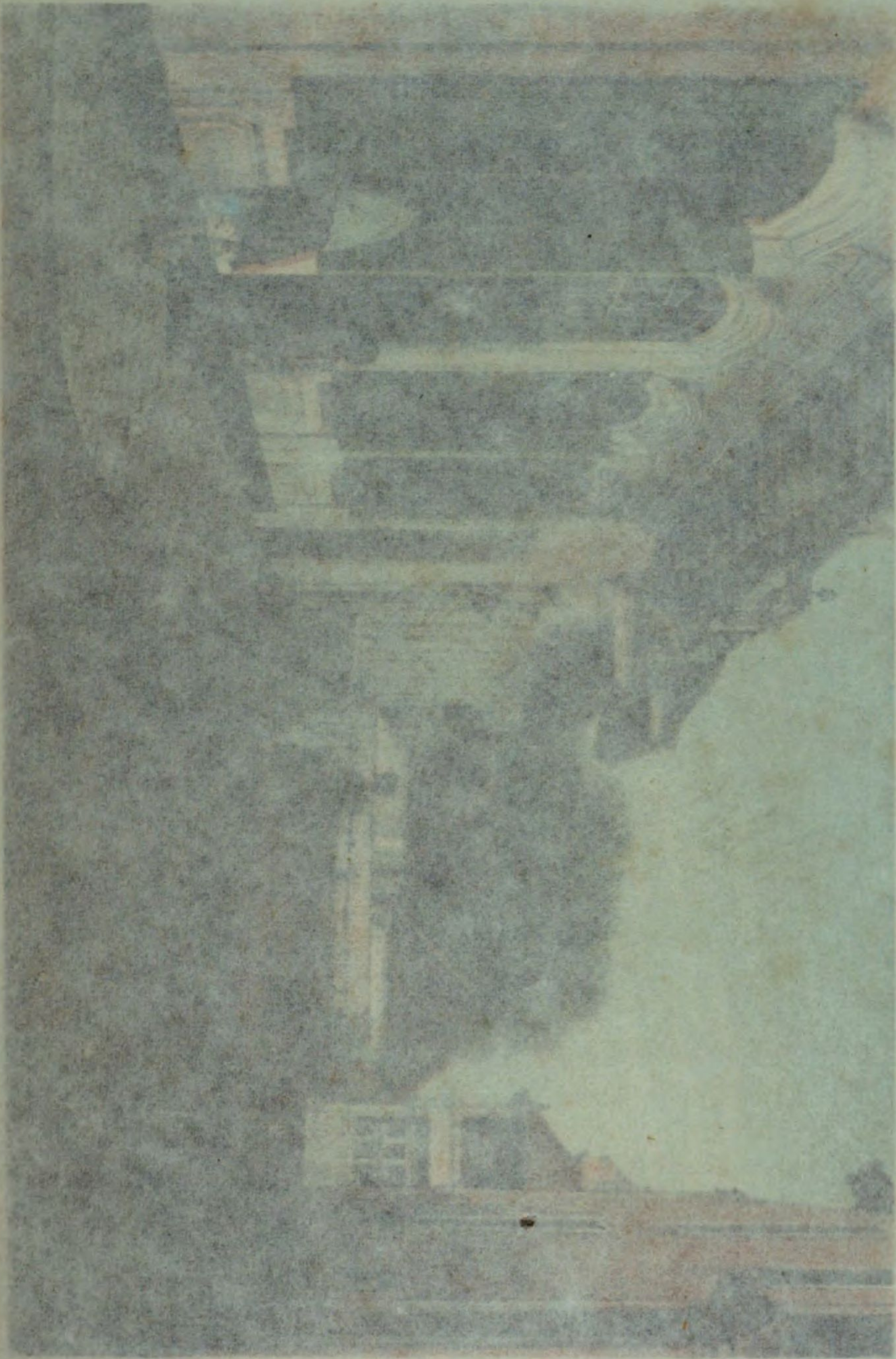
We zijn dan nu, gelijk ik zeide, en na een' weg van 21 uren gaans te hebben afgelegd, op het eigenlijk grondgebied van Midden-Java, en bevinden ons in de met 771,620 zielen bevolkte residentie:

SAMARANG.

Van de plek, waar we staan, werpen we nog een' blik terug op het boschrijk gebergte, dat we pas zijn doorgetrokken, en slaan dan het oog rondom ons op de groote vlakte, waarin we ons thans verplaatst zien. We volgen den schoonen postweg, trekken over de rivier Simpang en de breede en diepe rivier Kali-poetrie (Prinsessen-rivier), passeren Kalie-woengoe, en rijden aan bij den regent van Kendal. Kendal is vrij-digt aan zee en keurig-net aangelegd, prijkende met een fraai plein en breede wegen, en met rijen van hoog geboomte beplant. De regent dezer afdeeling en zijne raden-aijoe zijn zeer beschaafde menschen, die aan hunne kinderen eene goede opvoeding geven. De dalm of regentswoning ziet er uit als eene tropisch-europésche heerenhuizing, en is met smaak en naar européschen trant gemeubileerd. Voor het

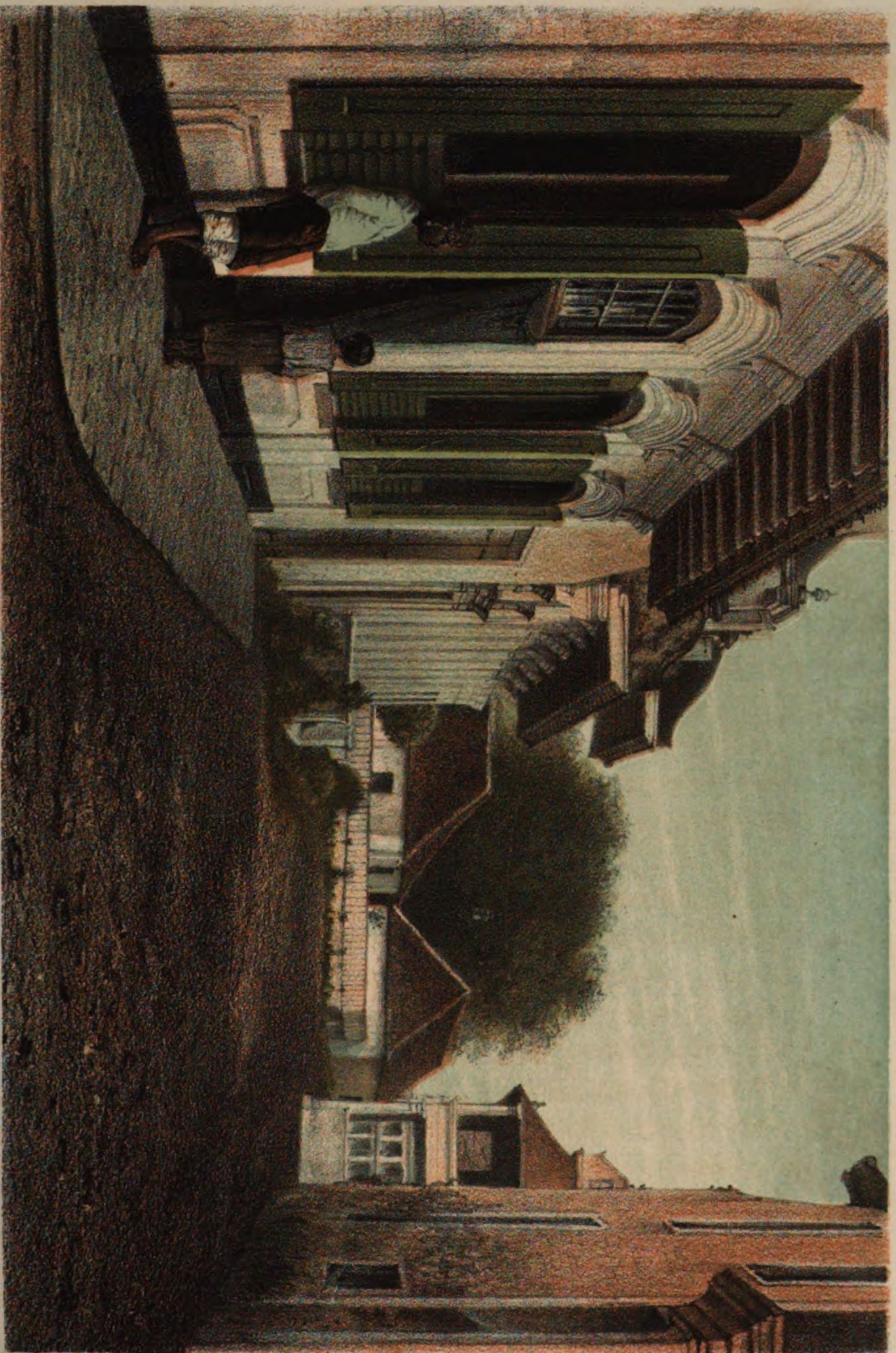
woonhuis staat afzonderlijk de groote pondoppo, zoo als de adat of het inlandsch gebruik zulks altijd medebrengt, en in die pondoppo pronkt het onmisbare gamlangspel. Dat gebouw is tevens de officiële vergaderplaats, waar de Regentsraad (prodotto-Bopattie) gehouden, en de belangen van het regentschap met de hoofden besproken worden. Achter het woonhuis en aan beide zijden staan de vereischte bijgebouwen, badkamers, stallingen enz. De geëerde waringien troont op het groote open voorplein dicht aan den grooten weg, en is door een hek van wit-gepleisterd metselwerk omgeven.

Van Kendal naar Samarang wordt het terrein heuvelachtig, doch biedt weinig afwisselends aan, met uitzondering van het gezigt op een paar suiker-fabrieken en op het schoone landhuis van Tjipiering. Langzamerhand komen er eenige europésche huizen, meestal landhuizen, te voorschijn, die in de nabijheid van Samarang gelegen zijn, en weldra staan het prachtige residentie-huis, vroeger bewoond door den Gouverneur van Java's Noord-Oost-kust, en nog een viertal kolossale woonhuizen aan den zoogenaamden Bodjongschen weg voor ons. Dezen breed en schoone weg langs rijdende, zien we aan weerszijden smaakvol-aangelegde parken en plantsoenen, die een aantal fraaije europésche woningen omgeven, en komen spoedig, — langs het kolossale hospitaal, weleer het Residentie-huis, de groote aloen-aloen en het huis van den Samarangschen regent, en verder over de rivier Ngarang, — de eigenlijke stad binnen. Die stad is, even als oud-Batavia, in den stijl der vaderlandsche steden gebouwd en met enkele breede en vele naauwe straten en stegen doorsneden. Opvolgend doen zich eenige gròote gebouwen, die der opmerking waardig zijn, aan het oog voor, als: een nette koepelkerk, de hervormde en roomsch-katholijke weeshuizen, het proveniers- of invaliden-huis, kasernes, handels-kantoren, en lands-pakhuizen en magazijnen, terwijl de straten en dwarsstraten met europésche huizen en eenige groote winkels bezet zijn. Iets verder af ligt het Fort Prins van Oranje. In 1851 zag men ook nog een oud en

van de groote pandoppo, zoo als de adat van de Sunda'sche volken altijd medebrengt, en in die richting wordt het regent's gamlangspel. Dat gebouw is aan de zijde van de Regent'splaats, waar de Regentsraad (provinciale vergadering) zitting houdt, en de behoeven van het regent'schap aan te voldoen bestemd worden. Achter het woonhuis van den regent zijn de vereischte bijgebouwen, badkamers, wasserijen, en de groote wasserijen troont op het groote open veld. Het is de groote weg, en is door een hek van de groene velden afgegrensd.

Van Sarang naar Samarang wordt het terrein heuvelachtig, doch meer naar de velds zijde toe, met uitzondering van het gedeelte van de weg waar de suiker-fabrieken en op het schoone landhuis van Samarang. Langs de hand' komen er eenige europésche wasserijen, groote landhuizen, te voorschijn, die in de nabijheid van Samarang gelegen zijn, en weldra staan het prachtige residentie-huis, bewoond door den Gouverneur van Java's Noord-Oost-kust, en nog een viertal kolossale woonhuizen aan den zoogenamden Bodjongschen weg voor ons. Daar breken en schoone weg langs rijdende, zien we aan weerszijden menigvol-aangename parken en plantsoenen, die een aantal fraaie europésche wasserijen omgeven, en komen spoedig, — langs het kolossale hof van, welker het Residentie-huis, de groote aloen-aloen en het huis van den Samarang'schen regent, en verder over de weg naar Ngarang, — de eigenlijke stad binnen. Die stad is, even als oud-Batavia; in den stijl der vaderlandsche steden gebouwd en met enkele breede en vele nauwe straten en steegen doorsneden. Opvolgend doen zich eenige groote gebouwen, die der opmerking waardig zijn, aan het oog voor, als: een nette koepelkerk, de hervormde en roomsch-katholieke wasserijen, het provniers- of invaliden-huis; kasernes, handelskantoren, en lands-pakhuizen en magazijnen, terwijl de straten en dwarsstraten met europésche huizen en eenige groote parken bezet zijn. Iets verder af ligt het Fort Prins van Oranje. In 1851 zag men ook nog een oud en

SAMARANG.

K. St. v. C. W. Meeling

eerwaardig Stadhuis, hetwelk in het daarop volgend jaar door brand verwoest werd. Op het voorplein van dit vernield gebouw bevindt zich een artésische put, welke aldaar eenige jaren geleden geboord werd. De gansche stad vertoont eene drukte en bedrijvigheid, die de groote stapelplaats van midden-Java, de voorraadschuur van 5 à 6 residentien, en de aanzienlijke handelstad al aanstonds verraadt. Ook onder de inlanders ziet men veel industrie en nijverheid, en ontelbaar zijn onder hen de kleedermakers, schoenmakers, zadelmakers en de vervaardigers van wagen- en bendi-tuigen (1). Een groot aantal maleijers, arabieren, boeginezen, bengalezen, chinezen en mooren, door hun eigen officieren of Hoofden bestuurd, woont in afzonderlijke kampen in de naaste stadsomgeving. De Samarangsche mooren hebben, wegens hunne getrouwheid aan het Gouvernement gedurende den oorlog op Java van 1825-1830, het burgerrecht der stad verkregen, en wedijveren met de chinésche vrouwen in het stikken met goud- en zilverdraad, en met de arabieren in den handel van edele steenen. Ze zijn bekwame industriëele kooplieden en kleinhandelaars, altijd actief, altijd wakker en op winst en voordeel uit. De straten der stad wemelen van menschen, die allerlei kleedingstukken, hoeden, petten, met goud gestikte mutsjes, met goud en zilver gestikte rood- of paarsch-fluweelen kamer-muilen, zweepen, sporen, gouden- en zilveren-knoopjes, wandelstokken, gangangs, lakens, katoenen, Arabische muilen of tjarpoe's, rozenkransen of tasbih's, en wat niet al, te koop aanbieden, - terwijl honderden van javaansche vrouwen met sarongs, slindangs en inlandsche zakdoeken en hoofddoeken rondgaan. Nergens elders op Java, met uitzondering van Soerabaija, ziet men zooveel handel, zooveel vertier, zooveel ijverige beweging en zooveel woelige bedrijvigheid. Als handelstad neemt Samarang hare plaats waardiglijk in, en hare reede, hoezeer deze niet geroemd wordt, prijkt immer met een groot aantal schepen en vaartuigen

(1) Bendi is een rijdtuig op 2 wielen met één paard bespannen (chais, tilbury.)

van allerlei natiën, waaronder natuurlijk vele nederlandsche schepen, die de suiker, koffij, tabak en andere produkten, welke de residentie Samarang en Midden-Java zoo rijkelijk opleveren, komen afhalen. De koffij van Samarang wordt door de hogere of bergstreken der residentie afgeworpen, terwijl de suiker afkomstig is van de suikerfabrieken Poegoe, Goemoe, Tjipiering en Kalie-Woengoe, welke in de lagere streken of in de vlakte van Samarang gelegen zijn.

De Protestantsche gemeente te Samarang telt (1852) p. m. 2000 zielen, waaronder 1021 ledematen. In haar midden bevindt zich, gelijk gezegd is, een groot en uitmuntend-ingerigt Weeshuis, en ze is in het bezit eener zeer goede en ruime kerk, welke in 1794 gesticht werd. Ze heeft twee predikanten, en mag mede eene der oudste gemeenten van Java heeten. Voor het eerst werd ze door den meergemelden predikant van Batavia C. MANTEAU in 1680, en 4 jaren later door den predikant J. VOSMAER, kerkelijk bezocht. Haar eerste vaste predikant was J. LIPSIVS in 1772.

Er zijn te Samarang drie gouvernementsscholen, met eene gezamentlijke bevolking van 315 kinderen. De 1ste school telt 100 kinderen, de 2de school 93, en de 3de school 122 kinderen. Buitendien zijn er 5 instituten voor meisjes, met eene bevolking van 150 kinderen. De hervormde weeshuis-school is bevolkt met 155 kinderen, en de roomsch-katholieke weeshuis-school met 163 kinderen.

Voor de zaak der evangélisatie worden te Samarang ijverige pogingen aangewend. De zendeling-leeraar W. HOEZOO, in de javaansche kampong Melatten dicht bij Saijangan gevestigd, heeft daar eene kleine kerk voor zijne godsdienstige oefeningen voor volwassen Javanen, en eene school, die met eenige javaansche kinderen bevolkt is.

We bezoeken nu nog het op ongeveer een uur afstands van de hoofdplaats gelegen Lazaretto, waarin alleen lijders verpleegd

worden, die met afschuwelijke ziekten en kwalen kampen. Ik mag den lezer evenwel niet bij zulke lijders brengen, en ga dus maar alleen binnen, om straks tot hem terug te keeren. Daarna zullen we nog twee afdeelingen der residentie Samarang bezoeken, en wel eerst Demak en Grobogan en dan Salatiga....

En nu eerst oostwaarts rijdende, passeren we het fraaije samarangsche christen-kerkhof, waarop zich honderd naalden en tombes en monumenten verheffen, en volgen voorts aanhoudend een gegraven kanaal, „het kanaal van Demak,” waarin eene menigte kleine schuitjes, met vruchten, groenten enz. beladen, op- en afvaart. Weldra zijn we bij de groote dessa Demak, alwaar we een bezoek brengen in den oudsten muhamedaanschen tempel of missighiet van Java. Deze missighiet is gebouwd in 1390. Zijne oorspronkelijke 8 houten pilaren, — die als het ware de 8 soehoenans of zendelingen van den Islam voorstellen, welke tot de stichting hebben medegewerkt, — zijn nog in goeden staat, doch het gebouw zelf is in 1845 vernieuwd.

De geschiedenis aangaande deze moskee of missighiet, gesticht door raden PATAH, eersten muhamedaanschen keizer van Java, is reeds door eenige schrijvers medegedeeld. Kortelijk vermeldde ik het volgende.

ARIO-DAMÂR, onechte zoon van den vóór-laatste keizer van Modjopahit, en door zijn vader tot vorst van Palembang verheven, had een zoon raden KOESIN, en een stiefzoon raden PATAH. Toen beide halve broeders KOESIN en PATAH tot jongelingen waren opgegroeid, zond ARIO-DAMÂR hen naar Java ter begeleiding der jaarlijksche schatting, die Palembang aan Modjopahit moest opbrengen. Raden PATAH geraakte bij zijne komst op Java in kennis met den beroemden muhamedaanschen raden RACHMAT, soehoenan van Ngampel (van wien we later nog spreken zullen), werd door dezen in den koran onderwezen, en ging met geestdrift tot de nieuwe godsdienst over. Vervolgens huwde hij met njaij AGOONG-MALAKO, nicht van den soehoenan, zijn leermeester, vertrok naar Demak, hetwelk toen

Bintara heette, en werd regent van dit gewest. Hier breidde hij, de Néophyt, de leer van MAHOMED met ijver en ongehoorden voorspoed uit, en werd hoe langer zoo meer met diepen afkeer van het hindoeïsme bezield. Bij den dood van BROWIDJOJO V, keizer van het rijk van Modjopahit, predikte hij een' heiligen krijg tegen dat rijk, als den hoofdzetel en magtigen beschermer der Buddha-leer, en verbond zich hiertoe met den soehoenan van Koedoos of Ngoendoong, met den soehoenan van Ngampel, en met nog 5 andere voornamen soehoenans. De uitslag zijner onderneming is bekend. Modjopahit werd verwoest, raden PATAH stichter eener muhamedaansche dynastie, het regentschap Demak tot een magtig rijk, hetwelk 188 jaren bloeide, en daarna zich oploste in het rijk van Padjang, hetwelk in 1578 weder in het rijk van Mataram onderging. — Doch vóór en aler raden PATAH zich ten strijde gordde, wilde hij, als goed voorteeiken voor de onderneming, een moskee bouwen. Die moskee moest als het ware een bonds-tempel zijn, en de soehoenan van Kalie-Djôgô bij Soerabaija en 6 andere soehoenan's kwamen naar Demak over om tot den opbouw mede te helpen.

De legende of traditie der inlanders voegt hierbij nog wonderlijke dingen. Ik geef er hier iets van weder. Ten einde aan alle Muhamedanen, zegt ze, gelegenheid te geven om aan den bouw der moskee te arbeiden, werden de houten pilaren van het gebouw niet uit balken maar uit spaanders zamengesteld. Wel dra was de tempel gereed, doch had eene zijdelingsche helling. Nu vatte de soehoenan van Kalie-Djôgô met zijn regterhand het spitsche dak der moskee van Mekka en met zijn linkerhand de spits van het dak der moskee van Demak, en bragt op deze wijze het gebouw in regtstandige houding! Daarop in de moskee wederkeerende, daalde er een schapenvacht van den hemel, waarin een veelkleurig bovenkleed voor hem, soehoenan van Kalie-Djôgô, gewikkeld was. Dit kleed heette onto-koesoema, en de soehoenan van Koedoos, die opperbevelhebber der geloovige krijgslieden zijn moest, kreeg

het ter leen om hem als talisman in den heiligen krijg tegen Modjopahit te dienen. In weerwil echter van dezen djimat sneuvelde hij, doch kwam het kleed, onto-koesoema, van den gesneuvelden veldheer van zelfs terug, en viel met bloed bevlekt aan de voeten van den soehoenan van Kalie-Djôgô neder!

De regent van Demak, die ons gastvrij ontvangt, is door het Gouvernement wegens zijne goede diensten tot prins of pangherang verheven, en mag wel het beschaafdsten inlandsch Hoofd onder de vele beschaafde javaansche Hoofden heeten. Zijne kinderen ontvangen eene geheel europésche opvoeding, en met zijne zonen kunt ge, behalve in het javaansch en maleisch, in het nederduitsch, fransch en engelsch spreken. Zijne dochters zitten met de raden-aijoe aan eene ronde tafel en zijn bezig met dames-handwerken. Zijn huis is ook geheel naar europésche wijze gemeubileerd. Binnentredende, zoudt ge niet gelooven dat ge een javaansch huisgezin voor u zaagt. Op zijn verzoek heeft men in Nederland aanvragen voor een' hollandschen gouverneur voor zijne zonen gedaan, onder aanbidding van allervoordeligste conditien. Die conditien waren 1° een traktement van f 250 à f 300 's maands, 2° een apart gemeubileerd woonhuis met bediening enz., 3° aparte tafel, en 4° apart rijdtuig en paarden ter dispositie van den gouverneur. In één woord, de gouverneur had voor niets te zorgen, niets te betalen, niets te onderhouden, — en zou in het eigen huis van den pangherang niet eens behoeven te komen, als hij dit soms niet gaarne deed!.... De poging is nogtans mislukt. Men heeft eene gelegenheid verzuimd, die zich zoo waarlijk koninklijk aanbod, om aan de opvoeding van 3 à 4 aanzienlijke muhamedaansche jongelingen een geheel christelijk element ten grondslag te leggen.

We verlaten thans het huis van den pangherang en zijn lief gezin, en rijden door de groote met onafzienbare sawah's overdekte vlakte van Demak en Grobogan naar Poerwodadie.

Hier zien we eene groote en nette aloen-aloen, het huis van den assistent-resident, de woning van den rongo of onder-regent, en nog enkele andere woningen, benevens een groot aantal dessa-huizen. De heer KLEIN VAN DE POLL, assistent-resident der afdeeling Demak en Grobogan (later resident van Bezoekie), ontvangt ons vriendelijk ten zijnent. In de nabijheid van Poerwodadie bezoeken we den gastvrijen heer KLEIN, ondernemer der tabaks-aanplanting Panawaangan, en hebben hier gelegenheid om zijne velden, werkplaatsen, schuren enz. gade te slaan.

Omtrent de kultuur van tabak vinden we de volgende mededeelingen. — Men had in 1854 in de residentien Samarang, Japara, Rembang, Soerabaija en Passaroean 13 tabaks-ondernemingen, voor welke de aanplantingen op hooger' last geschiedden. Voor deze 13 ondernemingen waren toen 1759 bouws van 500 □ roeden aangeplant, die 16,100 pikols tabak hadden opgeleverd. (In 1849, en dus 5 jaren vroeger, waren er op Java 24 zoodanige ondernemingen, waarvan er sedert 11 zijn ingetrokken.) Behalve deze zijn er nog 4 zoogenaamde vrije ondernemingen, als 1 te Kediri, en 3 te Rembang. Voor de inlandsche markt vindt men bovendien nog verscheidene tabaks-aanplantingen, als te Ledok in de residentie Bagelen, te Bandjar-negara in de residentie Banjoemaas, te Malang in de residentie Passaroean, in de residentie Kadoe, en te Bodjo en Selokaton in de residentie Samarang.

De tabak, dien de inlanders gebruiken, wordt in zeer fijn gekorven toestand op de inlandsche markt verkocht. Ze rollen hem in een sirie-blad, en maken er, gemengd met sirie-kalk en fijne stukjes gambier en pinang- of aréca-noot, het bekende bétel- of sirie-pruimpje van, waarvan ik hooger reeds gesproken heb. Of ook ze rollen hem in een stukje van het lontar-blad of wel van een goed afgeschraapt en gezuiverd pisang-blad, en rooken hem in den vorm eener cigarette.

Van Poerwodadie rijden we eenige palen ver en door enkel sawah's heen naar het distrikt Kradenan, om te Koewoe

de vermaarde, reeds meermalen beschreven, „modderwellen van Grobogan” gade te slaan. Reeds in het naderen hooren we een dof gedreun, als het breken der golven op het strand, of als de noodschoten van een ver verwijderd schip in gevaar van zinken of vergaan. Men zou meenen een onafgebroken kanonnade te hooren, waarvan de schoten dan eens digterbij en dan weer verder verwijderd vallen. Eindelijk zijn we te Koewoe. Dáár ligt eene duistere, zwarte vlakte van misschien een kwartier-uur gaans in diaméter. Die vlakte is enkel modder, nat en week en zwalpend, en met zoutdeelen rijk bezwangerd. Op misschien 20 plaatsen te gelijk zien we reusachtige blazen of bellen van modder ter hoogte van 2 à 3 ellen oprijzen, zich uitzetten en met een eigenaardig gedruisch weder ontploffen. Maar op twee centraal-punten van den poel, of in het midden van 't bassin, zien we twee hoofd-wellen, waaruit bijzonder-brede modder-zuilen zich soms tot 4 à 5 ellen hoog verheffen, en dan met een' zwaren knal, als van den donder van geschut, uiteenbarsten en nederploffen. En telkens rijzen er nieuwe bellen of blazen, en telkens dreunen de slagen, waarmede ze uitéénspatten, en telkens stijgt een damp, die een zwavelachtige reuk verspreidt, naar het zwerk omhoog! Niets anders ziet het oog, dan zwarte zuilen, als spooksels uit den afgrond opgedoken; — niet anders hoort het oor, dan het dof gebulder, waarmêe die zuilen in zich zelve terugvallen, om dadelijk weer een nieuwe zuil, een nieuwe modderkolom te vormen! En dit duurt dag en nacht, jaar in jaar uit, altijd — altijd voort!... — De inlanders hebben op de eenigzins vast-geworden moddermassa planken en vlotten en gespleten bamboezen gelegd. Op die planken en vlotten loopen ze, en in die bamboezen vangen ze als in goten het vrij-geworden zilte modder-water op, dat in de zon verdampt en zijn wèl-zout achterlaat. Allerwege ziet men ze staan, kruipen, of op de weekere plekken plat-uitgestrekt als zwemmers liggen, dààr om planken te schuiven, ginds om voren, sleuven, kuilen en kanaaltjes te graven, elders om goten van bamboes te leggen, en weder elders om de verdeelde hoeveelheden modderwater in een grootere goot of

kanaal of in grootere kuilen bijéén te doen loopen. — Om ons te doen zien, hoe zacht en week de modder rondom hen was, staken ze er hier en daar lange bamboezen in, die in een oogenblik, en zonder eenige moeite en slechts met ééne hand geduwd, in den poel verdwenen. De modder, zeiden ze, — ofschoon het scheen dat hij kokend-heet moest wezen, — was volstrekt niet warm, en inderdaad bewees de proef, die we op verscheidene plekken van dit modderveld nemen konden, dat ze de waarheid zeiden.

De bassins of kommen der beide hoofdwellen zijn naar gissing 6 à 7 ellen in middellijn, en in den regentijd of west-moesson moet de werking nog veel sterker zijn, dan we ze nu gezien hebben.

Op onzen terugtocht rijden we naar de dessa Melati-darat in het distrikt Manggar. Daar, zeggen de inlanders, is het merapi of heilig vuur, dat eens de soehoenan van Kalie-Djogô, — van wien we hooger als een' der mede-bouwheeren van Demak's missighiet reeds gesproken hebben, — deed ontstaan, of dat op zijn verzoek en bede ontstond. De soehoenan was, naar luid der legende, op een' togt door deze streken doornat en koud geworden en stak op dit plekje zijn' wandelstaf in den grond. En zie, daar rezen vlammen uit den bodem op en verwarmden hem! Inderdaad ziet men hier op een plek van misschien 6 à 7 voet in diaméter kleine vuurvlammen, die gewoonlijk ter hoogte van een' halven voet opstijgen, doch, volgens berigten, wanneer er vele regens vallen, soms eene hoogte van twee voeten zouden bereiken. Meermalen echter schijnt het vuur uitgedoofd en bespeurt men geene vlammen. In dit geval is het voldoende de bovenste zwarte aarde of bovenste korst een weinig te roeren, en er een brandend papier bij te houden, waarop dan dadelijk weder vlammen ontstaan. Eenige bladeren en dunne takjes van den bamboes-struik, die we in de vlammen wierpen, werden dadelijk verteerd. De inlanders naderen dit plekje met offeranden van bloemen en vruchten, en houden het natuurlijk voor heilig.

In de naaste omgeving van Melati-darat ziet men een tweede merapi, dat de inlanders doedo noemen.

De natuurverschijnselen, die ik zoo even beschreven heb, zag ik in 1847 of 1848, toen de heer VAN KERVEL, thans haven-meester te Anjer in de residentie Bantam, nog assistent-resident van Demak en Grobogan, en te Poerwodadie mijn gastheer, was. Op den weg, dien ik met hem naar Koewoe reed, passeerden we het distrikt Selo, en maakte hij mij opmerkzaam, dat we ons nu op een terrein van Soerakarta bevonden, en wees mij tevens in de verte de vorstelijke grafplaatsen van het beroemde Mataramsche huis. De reden van deze vreemde enclavering, waardoor midden in het grondgebied der residentie Samarang zich een distrikt bevindt, dat aan den keizer van Soerakarta behoort, ligt voor de hand. In 1830 namelijk, toen, na 5 jaren hardnekkigen strijd, de opstand, welken DIEPO-NEGORO verwekt had, eindelijk gedempt was, werd het landschap Poerwodadie aan het nederlandsch gebied toegevoegd en bij de residentie Samarang ingedeeld. De keizer van Soerakarta verzocht echter het distrikt Selo, in het landschap Poerwodadie gelegen, te mogen behouden, omdat daar de oude astana of grafplaats is der voormalige Mataramsche dynastie.

Van Poerwodadie begeven we ons nu naar de afdeeling Salatiga, en rijden dus den afgelegden weg terug, passeren de stad Samarang nog eens, en gaan in eene zuidelijke richting voort. Niet ver buiten de stad begint de grond te rijzen en al meer en meer bergachtig te worden. De karbouwen staan weder overal gereed, om als trouwe bondgenooten der postpaarden het rijdtuig op te trekken. Op de eerste belangrijke hoogte gekomen, wenden we het hoofd om en hebben een prachtig panorama voor ons. Dáár ligt diep in de laagte de stad Samarang met hare vele huizen, torens, boomen en kampongs, en over haar heen de reede en hare schepen! Dit

schouwspel is zoo bekoorlijk, dat we den koetsier verzoeken halt te houden, opdat we het toch regt goed genieten mogen. Slechts noode wil hij aan dit verzoek voldoen. Hij heeft het al duizendmaal gezien, en begrijpt niet, waarom ge zoo lang naar de vallei tuurt. Weldra klapt hij weder met zijn lange zweep, en rolt de wagen den postweg langs.

Langs Djalingaleh, Serondol en Banjoe-manis naderen we het schoone Oenarang met zijn' hoogen berg, den berg Oenarang, wiens top Soroloijo 4998 voeten hoog is. Deze plaats, door een fort beschermd, en in welker omgeving men den oorsprong der Kalie-Samarang of Ngarang vindt, is bekend wegens hare schoone ligging en aangename temperatuur. Men heeft er een gezondheids-établissement voor reconvallescenten opgericht, hetwelk door velen bezocht wordt. We willen dit établissement voor een' oogenblik binnengaan, en tevens aan eene onzer kennissen, die hier onder geneeskundige behandeling is, een bezoek brengen. Digt bij het fort staat, aan de overzijde van den weg, een logement ten gerieve van hen, die in deze gezonde streek eenigen tijd wenschen te vertoeven.

Een eind weegs verder passeren we Babadan, Merak-mattie, de rivier Toentang, en verder de groote dessa Bawen, — komen bij de zoogenaamde Drie-armen, en eindelijk ter hoofdplaats Salatiga der afdeeling van dien naam, alwaar de assistent-resident, de heer VAN WOELDEREN (1852), ons gastvrijheid aanbiedt. De kotta-Salatiga is aan den grooten postweg, ruim 1800 voeten hoog in een bijzonder koel en gezond klimaat gelegen, en met vele huizen van europésche ambtenaren, partikulieren en landheeren bebouwd. Een groot garnizoen, hetwelk in het fort in bezetting ligt, en ten deele uit kavallerie bestaat, brengt er veel levendigheid en drukte te weeg. In 1811 was de plaats getuige eener droeve gebeurtenis, welke de lezer zich herinnert. Ik bedoel de Capitulatie, die er op den 18^{den} September door den Gouverneur-Generaal JANSSENS geteekend werd en den overgang onzer O. I.

bezittingen aan Engeland ten gevolge had. Onder de landhuizen, die men hier en daar buiten de plaats ziet liggen, munt vooral door grootte en sierlijkheid van bouw uit het landhuis van Assinan, even buiten Salatiga, op den weg naar Ambarawa. In het zuiden hebben we een prachtig gezigt op de vulkanische bergen Mer-baboe en Mer-api. Laatstgemelde reus, 8940 voeten hoog, heeft als het ware den eenen voet in Djokjokarta en den anderen voet in de Kadoe geplaatst, terwijl de Mer-baboe, 9923 voeten hoog, zich in het gebied van Samarang verheft. Rondom ons zijn de landen als bedekt met koffij-tuinen, die, even als de groote bosschen van djatie- of eiken-boomen, welke men hier aantreft, aan vele herten, kidangs, reeën, wilde varkens en tijgers schuilplaats verleen. Men zeide, dat één der landheeren reeds meer dan 60 tijgers met eigen hand gedood, en zich hiertoe alleen van zijn' uitmuntenden buks bediend had. Met dezen landheer, den heer C. H. DE LA BRETHONIÈRE, heb ik eens, in 1840, een herten-jagt in zijne bosschen bijgewoond. We zagen echter niets anders dan een kidang of hinde, die ons pijlsnel voorbij sprong en oogenblikkelijk weder in de diepte van het bosch verdwenen was. Des middags hielden we een' landelijken maaltijd onder de hooge djatie-boomen in het midden van het woud. Uit des landheers woning werd ons gekookte rijst gestuurd, met eenige stukjes dending (in de zon gedroogd vleesch van runderen, herten of karbouwen,) en de noodige tjabéh of spaansche peper tot toespis. Fluks zaten we op den grond, en spreidden onze bedienden eenige groote djatie-bladeren als een tafellaken voor ons uit, terwijl ze ook in het bosch eene groente (sayer) zochten, die (naar ik meen) akkar-koentjie of dawn-koentjie heet. Het benedenste gedeelte van het plantje is zeer zacht, kan ongekookt gegeten worden en heeft een' aangenamen smaak. Tegen het vallen van den avond zat ik op een open plek aan de helling van een ravijn te wachten, of er ook door de 100 à 150 op nieuw in het bosch uitgezonden drijvers uit het vòòr mij liggend woud eenig wild

zou worden opgejaagd. Plotseling hoor ik een' zwaren sprong in het kreupelhout in de diepte van het ravijn, en nu hoopte ik toch een hert te schieten. Het zou voor de eerste maal in mijn leven geweest zijn . . . Doch ik zag niets te voorschijn komen, hoe ik ook tuurde en hoe lang ik ook het kreupelhout in het oog hield.

De Protestantsche gemeente te Salatiga telt 148 zielen, waaronder 59 ledematen en 83 kinderen. Zij heeft in haar midden drie scholen, t. w. eene partikuliere school, bevolkt met 48 leerlingen, eene (kort daarna opgeheven) kostschool voor jongens, bevolkt met 14 leerlingen, en een instituut voor meisjes, tellende 44 kinderen. In de groote binnengalerij van dit instituut of van deze meisjes-kostschool worden de godsdienstoefeningen gehouden, wanneer de leeraars van Samarang de gemeente alhier kerkelijk bezoeken. Ook hield de kostschoolhouder WEIJERGANG, daartoe door de Samarangsche leeraars uitgenoodigd, in dit lokaal des zondags godsdienstige voorlezingen, gelijk zulks op eenige plaatsen in Neêrlands-Indië, waar geen predikanten gevestigd zijn, door de Gouvernements-onderwijzers pleegt te geschieden. — De Protestantsche gemeente te Ambarawa en Oenarang, welke beide plaatsen tot Salatiga behooren, heeft een gezamenlijk getal van 108 zielen, waaronder 32 ledematen en 49 kinderen. Aan de voorstellen, om voor de vereenigde gemeenten van Salatiga en Ambarawa met Oenarang een' eigen' predikant te benoemen, is door de Regering een gunstig gevolg gegeven, zoodat er sedert 1857 te Salatiga een vast predikant gevestigd is. — Te Oenarang is geen school, doch te Ambarawa waren in 1852 twee partikuliere scholen, tellende eene gezamenlijke bevolking van 34 kinderen. Dewijl echter het onderwijs alhier veel te wenschen overliet, zoo werd nader in gunstige overweging gegeven, om er eene gouvernements lagere school te openen; en aan niemand zal het thans onbekend zijn, dat niet alleen Ambarawa maar ook Salatiga zich reeds sedert eenige

jaren in het bezit van gouvernements-scholen mogen verheugen.

Doch ik mag den lezer niet van Ambarawa spreken, zonder hem ook die plaats te laten zien. Ik zal hem er aanstonds brengen, als ik hem nog vooraf het beroemde badwater van Salatiga heb aangewezen. Dit badwater vinden we, op bijna een paal afstands zuidelijk van Salatiga, in eenen grooten gemetselden vijver, waarbij een net plankenhuisje gebouwd is ten dienste der badenden. Het water schijnt uit vele bronnen of wellen te gelijk op te komen en is kil-koud. Volgens de traditie en het bijgeloof der Javanen heeft het eene wonderbare kracht voor gehuwde vrouwen zonder kinderen, en van hier is het dat het eene groote bekendheid heeft. Om zijne bijzondere frischheid en gezonde temperatuur wordt het door Europeanen en inlanders veel bezocht, en door het aanwezen van een logement te Salatiga hebben ook vreemdelingen gelegenheid om er van gebruik te maken.

Overigens heeft de afdeeling Salatiga niets bijzonder-merkwaardigs dan alleen nog de ruïnen van een' steenen tempel, die door den Hindoeschen vorst van Pengging, genaamd PRABOE-BIRÔWÔ, in het javaansche jaar 1300, of het christelijk jaar 1373 (of 1394), zou gesticht zijn.

En thans zal ik met den lezer Ambarawa bezoeken. We rijden dus eenige weinige palen terug, slaan dan, bij de straks genoemde Drie-armen, den weg in naar de residentie Kadoe, en zijn spoedig te Ambarawa. Deze plaats is bijna geheel door een bergketen omgeven en in een gezond klimaat aangenaam gelegen, heeft eenige goede en nette europésche huizen, wordt door eene heldere bergrivier doorsneden, en prijkt met eene sierlijk-gebouwde en geduchte citadel, genaamd Willem I. Vriendelijk worden we gehuisvest door den kontroleur der landelijke inkomsten en kulturen, den heer LANGE, (kort daarna aan zijne gade en kinderen ontvallen). Met hem bezoeken we de citadel met hare grachten en wallen en zware poorten, ruim binnenplein, fraaije officierswoningen, goede kaserne en hospitaal, en breede terras. In 1852 vonden we hier

alleen een vrij-groot garnizoen, doch sedert zijn de gecondemneerden, die vroeger op Fort-Erfprins bij Soerabaija gevangen zaten, naar deze citadel overgebracht.

Dewijl Ambarawa als het ware een station uitmaakt tusschen Samarang en Kadoe, is er niet lang geleden een logement geopend ten dienste der reizigers, die zich van Samarang naar de residentie Kadoe en vice versa begeven.

Laatstgemelde residentie ligt ook het naast in het doel onzer reis, die we straks zullen voortzetten. Nog weinige oogenblikken resten ons vóór we het gebied der residentie Samarang verlaten, en hiervan maak ik gebruik om aan te teekenen, dat dit gewest in 1854 niet minder dan 2,108,820 pikols padie, 46,623 pikols koffij, 57,470 pikols suiker en 1,443 pikols tabak afwierp, en voorts 810,693 klapperboomen bezat, 58 houtbosschen, 139,251 karbouwen, 22,729 runderen en 14,215 paarden.

En nu gaan we naar het oord, hetwelk het Arkadia, het lievelingsland der reizigers over Java is, en dat men met regt „den tuin van Java” noemt, t. w. naar de met 432,627 zielen bevolkte residentie :

KADOE.

Een schoone al kronkelende en zigzagsgewijze slingerende weg ligt voor ons, — het is de weg over het Djamboegebergte, die eerst sedert weinige jaren in een’ rijweg herschapen is. Liefelijke dreven, lagchende dalen en groenende heuveltoppen omringen ons, en heldere rivieren doorstroomen de landstreek. Weldra komen we aan de grensscheiding van Kadoe bij den post of verspanningsplaats Pingit, en nú zijn we in den tuin van Java, waarvan we zoo dikwijls met verrukking hoorden spreken. Menigmaal passeren we goed-bevolkte dessa’s en somwijlen uitgestrekte koffijtuinen. Hier en daar staat een dorps hoofd (loera, bukkel, aris, petingi,) of Post-mandoor bij de ver-

spanningsplaatsen, en laat ons thee en gebak of vruchten aanbieden. We kiezen het heerlijk klapperwater, hetwelk de jonge kokosnoot in hare melkwitte binnen-schaal bevat. Intusschen zijn de paarden alweer verspannen en rijden we verder. De bergen Kelier, Telemoijo en Andong komen opvolgend in het gezicht, en gansch in de verte ook nu en dan de berg Klir. Bij den pas van Koppeng bereiken we het hoogste punt der route, en weldra zijn we bij Medono het Djamboegebergte over. Honderden van inlanders te voet of te paard, pedattie- of karrenvoerders, koelies, die krاندjangs of manden met tabak aan den pikolan (draagstok of juk van bamboes) torschen, tandoe's en djoelie's (draagstoelen of draaghangmatten), klapperolie- en arang- of houtskool-verkoopers, buffels en geiten komen ons tegen en doen ons vermoeden, dat we de hoofdplaats naderen. Eindelijk ook zien we haar te voorschijn komen, en stappen we aan het huis van den gastvrijen resident van Kadoe, den heer GAILLARD (1852), af.

De hoofdplaats dezer residentie, Magelang, 1221 voet hoog gelegen, is een ruim open vlek, hier en daar bebouwd met vrij-goede europésche huizen, waaronder een logement, en met breede wegen en dwarswegen doorsneden. Hare passer ver- toont ons twee lange rijen van inlandsche en chinésche winkels, ruim voorzien van vele in de Kadoe zelve door de bevolking gefabriceerde of bereide artikelen, die tot huisraad en kleeding der Javanen dienen, en van velerlei fijn matwerk, hetwelk in het distrikt Poerbolingo gevlochten wordt. Niet ver van daar ligt het fort, van welks wallen men een heerlijk uitzigt heeft op de bergen en talrijke heuvelen en dalen in den omtrek. Onder deze heuvelen is er één, dien ik noemen moet, het is de Tidar, dien de inlanders voor den poessar of navel van Java houden, geloovende dat hier het middelpunt van het eiland is, en dat de Tidar de kop is van den grooten spijker, die, door dat middelpunt geslagen, het eiland Java aan het aardrijk hecht. Aan een distrikts-hoofd (demang) vragen we, of hij-zelf ook en de aanzienlijken in den lande in dit geloof verkeeren, —

en hij glimlacht, maar spreekt het niet tegen. Op den top van dezen Tidar heeft men een prachtig panorama te bewonderen. Tallooze dessa's, in het groen van kokospalmen en bladerrijk geboomte verscholen en als bouquetten in de vlakte uitgestrooid, omringen ons aan alle zijden; de hoge bergen Mer-api en Mer-baboe vormen, op de grenzen van Soerakarta en in de rigting van Djokjokarta, den achtergrond; — beneden stroomt de trotsche Progo; — elders vlieten de Ello en Pabélan, — en in de verte schemert het bekende Margowattie, wegens zijn edel, krachtig en schoon paardenras alom op Java vermaard. Een ander panorama wordt ons aangeboden, wanneer we uit het eenzaam doch schilderachtig gelegen residentie-huis, dat met een' schoonen hof als met een lustwarand omgeven is, den blik naar 't noorden wenden. Daar vóór ons ligt een diep ravijn, het bed van den Progo-stroom, en aan de overzijde van dat ravijn staat de 10707 voeten hoge en door de inlanders dezer streken zoo geliefde Soembing, die zijn' ontzaggelijken voet als met een kleed van groene sawah's heeft bedekt. Honderden terrassen, met enkel padie beplant, klimmen onbekommerd en onbevreesd tegen den vuurberg op, en het is alsof de hemelhooge reus zich goedertieren en zachtmoedig leent om tot amphithéater te strekken der rijke en welige landouwen, die hier het oog bekooren. Achter hem schuilt zijn tweeling-broeder, de 10018 voeten hoge Sindoro, die vruchteloos zijn' schoonen top tot zijns broeders kruin tracht op te heffen. Op het punt, waar we nu staan, is hij onzichtbaar voor het zoekend oog, maar in 't Willéri-woud, gelijk men zich herinnert, zagen we de beide „broeders” (Goenong-Soedara) vreedzaam en vriendschappelijk naast elkander staan.

De residentie Kadoe is het meest gecultiveerd gewest van Java. Overal zijn koffijtuinen, rijstvelden en aanplantingen van tabak en indigo. Alle heuvelen en hellingen, alle dalen en valleijen zijn beplant, en men zou meenen, dat er geen enkel plekje onbebouwden grond was overgeschoten. Suikerriet-velden echter en suiker-fabrieken zoekt men te vergeefs. Slechts hier

en daar ziet men bij de inlandsche huisjes, gelijk overal op Java, een paar suikerriet-stokken groeijen, tot eigen huiselijk gebruik of tot verkoop in kleine stukjes op de passer bestemd.

Maar niet alleen tropische planten en gewassen, ook europésche bloemen, vruchten en groenten komen in deze residentie willig en welig voort. Onder anderen levert de private moesen vruchten-tuin van den resident te Pakkies, p. m. 1000 voeten hooger dan Magelang gelegen, overvloed van aardbeziën op, die in geur en smaak niet voor hare zusters in Europa onderdoen.

De residentie Kadoe was ook, naar het schijnt, voor den cultus der oude Hindoe-bevolking van Java de boven anderen uitverkoren landstreek. In het distrikt Montilan aan den westelijken oever der Progo-rivier, op ongeveer drie uren afstands van Magelang, verheft zich de vermaarde tempel van Borobodor, waaraan tal van beeldhouwers en bouw- en werktuigkundigen, wie weet hoevele jaren lang, moet gearbeid hebben, — en elders staan weêr andere tjandi's of tempelen en pagoden, die onder de namen van tjandi Moendoet, tjandi Selo-Grio, tjandi Perot, tjandi Batian, en Gedong-songo of tjandi sango of negen tempelen (ten zuiden van den berg Oenarang gelegen) bekend zijn.

Gehoor gevende aan vaak geuite wenschen, onder anderen ook van het Bataviasch genootschap van kunsten en wetenschappen, heeft het Indisch gouvernement, tijdens het bestuur van den minister van staat, Gouverneur-Generaal J. J. ROCHUSSEN, in wien de kunsten en wetenschappen zooveel bescherming en aanmoediging vonden, in het jaar 1848 besloten, om van den ganschen tempel van Borobodor teekeningen te doen vervaardigen, ten einde de gedachtenis van dit steeds meer en meer in verval komende prachtige en gedenkwaardige monument der oudheid niet alleen te bewaren, maar ook om dit monument meer algemeen aan de wereld bekend te maken. Sedert 1849 waren twee bekwame teekenaars aanhoudend werkzaam, om met behulp van den toestel van DAGUERRE zuivere teekeningen van den tempel,

zijne beelden en basreliefs te vervaardigen. In 1853 was hunne taak gereed, en in het daarop volgend jaar werd door het Opperbestuur bepaald, dat de uitgave dier teekeningen in Nederland zou plaats hebben.

In eenige hoofdtrekken zal ik trachten den lezer een denkbeeld van den reeds zoo vaak beschreven Borobodor te geven.

De tempel van Borobodor is rondom een' heuvel van p. m. 100 voeten hoogte piramidaalsgewijze gebouwd. Zes à zeven steenen trappen van trachyt-lavasteen leiden tot 4 naar de 4 hoofdwindstreken gekeerde poorten of ingangen, die door steenen leeuwen bewaakt worden. Bij den bovensten trap begint eene galerij, die tusschen steenen muren van ongeveer 6 à 7 voet hoogte in het vierkant om den heuvel heenloopt. Hierop volgt, 4 à 5 trappen hooger, een tweede dergelijke galerij. Daarop, en alweder 4 à 5 trappen hooger, een derde galerij, en zoo vervolgens. De laatste of hoogste galerij eindigt op den top des heuvels in een groote steenen klok of koepel. Deze galerijen vormen 8 terrassen, waarvan de benedenste terras de breedste en de bovenste de smalste is. De muurwanden der galerijen zijn van beneden tot boven toe en aan weêrszijden met basreliefs versierd, die verscheidene tooneelen uit het hoogere en lagere maatschappelijke leven voorstellen, als b. v. plegtstatige ontvangsten of receptie's, vorstelijke audientie's of presentaties, tempel-ceremonien, zegetogten, processien, feesten, onderscheidene takken van nijverheid en bedrijf, als akkerbouw, tuinbouw, scheepvaart, padie- of rijstoogst, en verscheidene andere tafereelen en mythische figuren, die waarschijnlijk in verband staan tot den Hindoe-cultus, of wel tot de vereering van den reinen, zachten en vromen leeraar, den wijzen BOEDDHA. In den p. m. 25 voet hoogen koepel of groote steenen klok zit een levensgroot Boeddha-beeld uit een' enkelen steen gebeiteld, en rondom die klok of koepel zitten in 3 rijen 72 dergelijke steenen beelden, en op verschillende punten der rondgaande muren, in even zoovele nissen of à jour gewerkte steenen klokken, nog 424 zoodanige beelden. — De lava-

steen en, die men tot den bouw van den tempel gebezigt heeft, zijn niet door kalk of cement, maar enkel door inkepingen en zwaluwstaarten met elkander vereenigd. Allen zijn ze van gelijke lengte, hoogte en breedte gebeiteld, met uitzondering van die, welke tot de zamenstelling der klokken gebezigt zijn. De beelden zijn elk uit één' steenklomp gehouwen. Hun totaal cijfer bedraagt 497, en dat der basreliefs 4000. Het beeld in den koepel is opzettelijk niet voleindigd. Dit is namelijk het beeld van BOEDDHA-zelven, die (gelijk men beweert,) naar de meening der Hindoes zóó volmaakt was, dat menschenhanden zelfs zijne beeldtenis niet konden voltooijen.

De oppervlakte van den tempel beslaat ruim 2000 vierkante voeten.

Omtrent den ouderdom van Borobodor schijnt men in het onzekere te zijn. Volgens sommigen is deze tempel gesticht tusschen de zesde of zevende eeuw, volgens anderen in de achtste of tiende, en weder volgens anderen in de dertiende eeuw. De inlandsche sage zegt dat hij oorspronkelijk met 997 menschenbeelden versierd was.

Te betreuren is het, dat verreweg de meeste menschenbeelden, die men hier en elders op Java aantreft, daar staan of zitten zonder hoofden. Het is duidelijk dat die hoofden baldadiglijk zijn afgeslagen, en dat men dus aan zoogenaamdèn beeldstorm te denken hebbe. Hiervoor vinden we twee oorzaken. De jongste oorzaak is de invoering van het Muhamedanisme in het begin der vijftiende eeuw, en de daarmee gepaard gaande hevige en langdurige godsdienstoorlog, die bij de inlanders nog onder den naam van prang-agama (oorlog der godsdienst) bekend is. De nieuw-bekeerde Muhamedanen, de néophyten en adepten van den koran, meenden hunnen geloofsijver niet beter te kunnen toonen, dan door de heilige plaatsen der Hindoes, die ze zegevierend bevochten en doodden of verjaagden, te verwoesten, en de tempelen, pagoden, beelden en figuren, en andere voorwerpen der Hindoe-ceredienst te verminken en te schenden. En thans, — nu de eerste vlag van hun' ge-

loofsijver geweken is, — ziet men die beeldstormers zich, in spijt van profeet en koran en Mekka, aan ikonolatrie schuldig maken, en bij de verminkte steenen menschenbeelden offeren en reukwerk branden. Inzonderheid echter zijn het de inlandsche vrouwen, wie het verwijt van beeldendienst geldt. Menige inlandsche bruid komt bij een Boeddha-beeld hare wenschen uitspreken, en menige inlandsche vrouw komt bij den tempel van Borobodor, zoowel vóór als ná hare bevalling, vruchten en bloemen offeren en menjan of stangie en doepa ter eere der beelden ontsteken. — De oudste oorzaak echter van den beeldstorm op Java moet gezocht worden in den partijhaat en de godsdiensttwisten, die de verschillende sekten der Hindoes, en inzonderheid de Siva-vereerders, aanhoudend verdeelden. Niets natuurlijker dan dat ze in de hitte hunner veeten elkanders tempelen en beelden en gewijde plaatsen, — in één woord, al wat tot den cultus der tegenpartij behoorde, — met schendige hand verminkten of vernielden....

Op een half uur afstands van Borobodor en 14 palen van Magelang staat in het distrikt Poerbolingo de tempel of tjandi Moendoet. In 1834 heeft de toenmalige resident van Kadoe, wijlen den heer HARTMAN, dezen tjandi, die onder de uitgeworpen massa's zand en lava van den Merapi zoo lang bedolven lag, doen opgraven. De tjandi, bij de zamenvloeiing der rivieren Ello en Pabélan gelegen, is een kleine 97 voet hoge piramidale tempel van door inkepingen en zwaluwstaarten verbonden trachytsteen. Het dak van dezen tjandi is mede van enkel steenen gebouwd, die allen zoodanig gebeiteld zijn als daar even ten aanzien der konstruktie van Borobodor gezegd is. Elke steen van dit dak is op den anderen, doch altijd een weinig vooruitspringende, los nedergelegd, zoodat, hoe hooger het dak werd, zoo meer de beide zijden er van elkander moesten naderen, en ten laatste aan elkander sluiten of zich met elkander verbinden en vereenigen. In het midden der binnenruimte van dezen met talrijke basreliefs, even als de Borobodor, versierden tempel zitten op steenen zetels en kussens drie, — elk uit één enkel blok steen

gehouden, — reuzenbeelden, waarvan er twee 8 voet hoog zijn, en het middenbeeld eene hoogte heeft van 13 voeten! Misschien stelt dit laatste beeld den wijsgeer of den leeraar BOEDDHA voor, die zijne Nirvana, of de leer „dat de rust der hartstogten de voorwaarde is van geluk,” aan twee zijner leerlingen verklaart. De houding der hand en vingers van dit beeld, het grootste beeld wellicht, dat op Java bestaat, schijnt dit vermoeden aannemelijk te maken. Het is blijkbaar het beeld van iemand, die onderwijst en uitlegt, terwijl de beide andere beelden naar den leeraar schijnen te luisteren. — In de binnenzijden van den tjandi ziet men zes ledige nissen, met bloemwerk en kleinere beelden georneerd, en de leuning van Boeddha's stoel of zitplaats zijn met bloemen, olifants- en drakenkoppen en afbeeldingen van tijgers versierd. — De naam van den tjandi moendoet schijnt afgeleid van het Javaansche woord moendoet, hetwelk opnemen beteekent, of eigenlijk mendoet of mendet, hetwelk eisch of verzoek beteekent.

Op een' afstand van ruim 2 uren van Magelang vindt men bij den berg Ganti, in de dessa Setro-Wetjannan van het distrikt Bandongan, de in 1835 ontdekte tjandi Selo-Grio. Deze tjandi is aan de naar de 4 windstreken gekeerde zijden met 4 beelden, en overal met talrijke figuren versierd, en heeft met den moendoet wel eenige overeenkomst, doch is daarmede in schoonheid en sierlijkheid niet te vergelijken.

De tjandi Perot ligt aan de helling van den berg Soembing, tusschen Temangong en Prapak. De tjandi Batian is in het distrikt Montilan gelegen, en de Gedong-Songo of Sango, een groep van 9 tempels, in Soemowono; — allen op meerderen of minderen afstand van Magelang.

De legende of sage der inlanders betreffende Borobodor en Moendoet luidt als volgt: „Koning DEWO-KOESOEMO, tweede zoon van den Hindoe-hoogepriester van Soero-Loijo, in de veertiende eeuw, had een jonge maagd, MOENDOET genaamd, tot bijzit genomen, die later bleek zijn eigene, hem 14 jaren geleden ontstolen, dochter te zijn. Tot straf van zijn misdrijf werd

door de priesterschap beslist, dat hij in 10 dagen tijds een' tempel moest bouwen met 1000 levensgroote steenen menschen-beelden. Na verloop van 10 dagen was de tempel (Borobodor) met een getal van 997 beelden gereed. Er ontbraken dus nog 3 beelden, — en wegens dit verzuim werd de vorst veroordeeld, dat hij met MOENDOET, en het kind dat hun geboren was, tusschen 4 muren ingemetseld zou worden, en dat hij zijn voedsel, bestaande in enkel rijst en water, alleen door het dak ontvangen, en daarna versteenen zou." — De drie zittende personen in den tjandi Moendoet zijn dus de versteende DEWO-KOESOEMO, en MOENDOET met haar kind! — Eene andere traditie echter zegt eenvoudiglijk, dat koning HANDAIJA-NINGRAT of raden BANDOONG, die door BROWIDJOLJO VI, keizer van het rijk van Modjopahit, tot koning van Pengging verheven was, den tempel van Borobodor in het javaansche jaar 1360 of in het christelijk jaar 1433 (of 1454) zou gesticht hebben.

De sage omtrent den tjandi Selo-Grio zegt, „dat hij in de dertiende eeuw gesticht is door den Hindoe-hoogepriester BAMBANG-SOMBO, ZOON VAN DOROWATTIE, en wel in den tijd van slechts 7 dagen. Deze hoogepriester begeerde de dochter van een' minderen priester tot vrouw, en zijne bede werd hem toegestaan onder voorwaarde, dat hij in 7 dagen tijds een' tempel zou bouwen! De minnaar deed alzoo, huwde, leefde nog een wiendoe, of 8 jaren, en stierf!"

De legenden betreffende den bouw der overige bovengenoemde tempels of tjandi's zijn mij niet bekend. Ook hebben deze tempels, naar ik meen, geene bijzondere vermaardheid onder de bevolking.

Men vraagt, — en vraagt het reeds zoovele jaren lang, — wat toch de voorstellingen in basrelief op de muren der galerijen van den tempel van Borobodor beteekenen? Is het de godsdienstleer en zedeleer zinnebeeldig afgemaald? Is het de geschiedenis van Indië, in hieroglyphen of beeldspraak beschreven? Is het de geschiedenis der schepping in hare verschillende perioden, of de historie der steeds voortgaande ontwikkeling en

beschaving des menschedoms? Is het de mythologische geschiedenis van den grooten BOEDDHA, voortgaande van deugd tot deugd, van reinheid tot reinheid, van heiligheid tot heiligheid, en zich ten laatste tot de godheid verheffende?.... Al die vragen zijn nog niet beantwoord, en het geheim van Borobodor is nog met een' digten sluijer bedekt. Misschien dat men een voldoende antwoord vinden zal, nu de gansche geleerde wereld op de hooger bedoelde afbeeldingen of lithographien van Borobodor's tempel den blik zal kunnen vestigen.

De Protestantsche gemeente te Kadoe bestaat (1852) uit 216 zielen, waaronder 60 ledematen. Ze wordt bediend door de predikanten van Samarang, die haar jaarlijks tweemaal bezoeken. Vermoedelijk werd ze reeds sedert 1778, even als de gemeenten der residentien Bagelen en Banjoemaas, door de leeraars van Samarang meer of min geregeld bezocht, en wel bepaaldelijk door den predikant F. MONTANUS, die van 1778-1814 het leeraarsambt te Samarang bekleedde, en ook de gemeenten te Soerakarta en Djokjokarta herhaaldelijk bezocht. Na het jaar 1821, en vooral na het jaar 1828, zijn de gemeenten van Kadoe, Bagelen, Banjoemaas en eenige andere residentien in Midden-Java geregeld door de Samarangsche leeraars bezocht geworden. Sedert 1856 is de gemeente van Kadoe gecombineerd geworden met die van Djokjokarta, en in 1857 is er een eigen leeraar voor de gecombineerde gemeenten van Djokjokarta en Kadoe benoemd en in eerst-gemelde residentie gevestigd.

De gouvernements lagere school te Magelang telt (1852) 38 leerlingen.

De school voor zonen van inlandsche hoofden aldaar telt 73 kinderen, en die in het regentschap Temangong is bevolkt met 39 kinderen. De beide regenten, zoo van Magelang als Temangong, zijn met deze scholen hoog ingenomen.

In den regent van Magelang, bij wien we een bezoek af-

leggen, vinden we een zeer beschaafd en welgemanierd inlandsch Hoofd. Zijne ruime woning is goed ingerigt en met européesch huisraad gemeubileerd. Voor zijn' dalm heeft hij natuurlijk eene groote aloen-aloen, en hij is een groot liefhebber van den senênan of het tournooispeel, hetwelk ik boven beschreven heb. Fraaije en krachtige Margowattie-paarden kan men in zijne stallen vinden. De beide portretten van hem en zijne raden-aijoe zijn door zijn' neef, den beroemden schilder raden SALEH, in olieverw geschilderd. Dit is wel tegen de leer, die hij belijdt, daar de koran aan de Muhamedanen verbiedt afbeeldingen van menschen of portretten (gambar) te hebben. Maar hierin heeft hij het voorbeeld gevolgd van den regent van Madjalenska, die, hoezeer een stipte opvolger der islamitische geboden, toch ook zijn gambar en de gambar zijner raden-aijoe door raden-SALEH heeft laten schilderen. Tijdens ons verblijf te Magelang was raden SALEH bij den regent gelogeerd, en de regent was regtmatig trotsch op het bezit van zulk een' beroemden neef, den alom gevierden schilder.

Van het regentschap Temangong, vroeger het regentschap Menoreh, heb ik nog niets gezegd. Het is een gedeelte van den heerlijken tuin — dat Tempe van Java, — waarin we ons bevinden. De hoofdplaats of kotta-Temangong heeft niets bijzonders. Aan de groote aloen-aloen staan de regentswoning en enkele europésche huizen. De inlandsche kampong ligt een weinig ter zijde, en is door een paar breede wegen doorsneden. — Den naam van den regent van dit gewest moet ik hier voluit schrijven. Hij heet namelijk ARIO HOLLAND SOEMODILOGO. De naam HOLLAND is hem, naar men zegt, gegeven, omdat hij geboren werd op denzelfden dag, waarop de nederlandsche Kommissarissen Generaal in 1816 op de reede van Batavia kwamen ter overname der kolonie uit handen van het Engelsch tusschenbestuur. Zijn vader heeft zich gedurende den javaschen oorlog van 1825 tot 1830 getrouw aan het nederlandsch gezag betoond en zijne trouw met zijn' dood verzegeld. Deze lof komt ook toe aan den vader

van den regent van Magelang, die eveneens in den javaschen oorlog den dood op het slagveld vond. —

En hiermede nemen we afscheid van Temangong en keeren naar Magelang terug. Daar gekomen, teekenen we nog aan dat de residentie Kadoe in 1854 eene hoeveelheid afwierp van 1,119,160 pikols padie, 104,127 pikols koffij en 23,150 ponden indigo, en wijders 457,683 klapperboomen, 56,465 karbouwen, 79,918 runderen en 209,940 paarden bezat.

Intusschen is de morgen aangebroken, waarop we Kadoe moeten verlaten. De reiswagen staat ingespannen, en de koetsier klapt met de zweep, het gewone teeken dat hij vaardig is en ongeduldig wacht. Weldra is de bagaadje opgeladen, en zijn we gereed om de reis aan te vangen naar de met 619,234 zielen bevolkte residentie:

BAGELEN.

De nog niet lang geleden door het Menoréhsch gebergte aangelegde rijweg naar Bagelen is in hooge mate aangenaam en afwisselend. Over heuvelen en door valleijen, langs den voet van bergen en over heldere rivieren, leidt hij al kronkelend en slingerend naar Margijosso, de grensscheiding tusschen Kadoe en Bagelen, en voorts naar Poerworedjo, de hoofdplaats der residentie Bagelen. Aldaar tegen 11 uur in den morgen aangekomen, noodigt de gastvrije resident, de heer DE FIELLITAS BOUSQUET (1852), ons in zijne woning, en worden we gul door hem ontvangen. — Het residentie-huis van Poerworedjo ligt aan de aloen-aloen, een groot vierkant plein, juist tegenover de regentswoning, welke de andere zijde van het plein inneemt. In de omgeving van dit vierkant ziet men eenige europésche huizen en de school. De plaats is over het algemeen goed en ruim aangelegd en heeft verscheidene wegen en zijwegen, waaraan ginds en elders nog eenige europésche huizen en een aantal inlandsche woningen gebouwd zijn.

In de rigting naar het zuiden van Java bestaat Bagelen grootendeels uit vlak land, doch in de rigting naar het noorden en oosten is het terrein zeer bergachtig, en vallen de meergemelde gebroeders Soembing en Sindoro en het hooge Diëngsch-gebergte in het oog. Deze gebroeders (soedara) hebben we reeds meermalen gezien, doch ik vergat nog te zeggen, dat er op 4123 voeten hoogte van den Sindoro, bij Djombret, eene grot bestaat, waarin de magtige rivier van Kadoe, de bovengenoemde Progo, ontspringt, en dat men bij deze grot een apen-kolonie vindt, welke vele overeenkomst heeft met die, welke we in het bosch van Radjah-Galoeh in Cheribon gezien hebben.

De kultuur van Bagelen bepaalt zich tot indigo, thee, koffij, kaneel en rijst. De indigo-aanplantingen ziet men voornamelijk in de vlakte, en de koffij- en thee-tuinen meer in de bergachtige afdeeling Ledok. De residentie heeft den naam, dat ze een der schoonste en vruchtbaarste gewesten van Java is, en dien naam verdient ze met volkomen regt. Even als de Kadoe, is ze in alle rigtingen en allerwege bebouwd. Waar men ook den blik wendt, overal ziet men òf indigo-velden, òf sawah's, òf koffij-tuinen, òf thee-aanplantingen, òf kaneel-tuinen. In 1854 bedroeg de produktie van padie 1,336,466 pikols, van koffij 53,914 pikols, van indigo 315,269 ponden, van thee 145,292 ponden en van kaneel 39,066 ponden, en telde men 1,639,040 klapperboomen, 4 houtbosschen, 88,200 karbouwen, 44,980 runderen en 12,287 paarden.

De Protestantsche gemeente van Bagelen, zoo ter hoofdplaats als in hare afdeelingen, bestaat (1852) uit 227 zielen, waaronder 87 ledematen. Hetgeen ten aanzien der herderlijke verzorging in vroeger en later jaren van de gemeente te Kadoe reeds is aangemerkt, is ook op de Bagelensche gemeente van toepassing. Sedert 1856 is zij gecombineerd met de gemeente der naburige residentie Banjoemaas, en heeft zij met deze

sedert 1857 een' eigen' predikant, die ter hoofdplaats Poerworedjo gevestigd is.

De gouvernements lagere school te Poerworedjo is bevolkt met 41 kinderen.

De scholen voor zonen van inlandsche hoofden, welke zoo te Poerworedjo als in de Afdeeling Ambal welhaast zouden geopend worden, zouden respectivelijk eene bevolking van 50 en 47 leerlingen tellen.

Digt bij Poerworedjo vindt men het bekende Kedong-Kebo. Aldaar ligt een groot garnizoen en is het Pupillen-corps gevestigd. We bezoeken er de zoo dikwijls met hooge goedkeuring vermelde pupillen-school, welke (1852) met niet minder dan 198 pupillen bevolkt is. De lezer weet, dat het woord „pupillen” hier beteekent de nagelaten zonen van militairen van het indisch leger, die voor lands rekening te Kedong-Kebo opgenomen, onderwezen en voor den militairen stand worden opgeleid. Met zoovele andere bezoekers mogen we verklaren geen lofs genoeg te hebben over het onderwijs, dat hier gegeven wordt, en over de goede orde en tucht, die hier voorzitten. — Er was in 1852 sprake, om het pupillen-corps van Kedong-Kebo te verplaatsen naar het fort Gombong, mede in de Bagelen gelegen, gelijk dit dan ook later geschied is.

Onder de bevolking van Poerworedjo heerscht veel industrie en nijverheid. Men ziet er weven, blaauw-verwen, batikken, schrijnwerken, touwslaan, netten-breijen, olie-persen, geelgieten, matten-vlechten, potten- en pannen-bakken, en het vervaardigen van het zoogenaamd „javaansch papier,” hetwelk van den binnenbast van de morus-papyrifera bereid wordt. De inlandsche pohon-kartas (papier-boom of papier-heester,) gloegoe of galoego geheeten, is echter geenszins dezelfde als de egyptische papyrus. — Gewoonlijk zijn het de inlandsche priesters, die zich op het fabriekaat van het Javaansch papier toeleggen.

De bereiding er van is als volgt: De buitenste bast of schil van den heester gloegoe (ook gewoonlijk deloewang genaamd) wordt eerst van den stam afgetrokken en weggeworpen. Dan wordt de binnenste schors van den stam getrokken, in de zon gedroogd, en daarna met een driehoekig koperen werktuig geklopt, en gedurende het kloppen van tijd tot tijd met water besprenkeld. Door het kloppen of slaan wordt de bast dun en draad- of vezelachtig. Dewijl echter elke reep of strook der schors slechts smal is, legt men een' tweeden reep naast en gedeeltelijk op den eerste, en klopt ze beiden met gezegd werktuig op en in elkander, tot dat ze zich vereenigd hebben. Nu wordt er een derde reep der schors bij de twee eersten gevoegd en de bewerking herhaald, en zulks zoo dikwijls of zoo lang tot dat het blad of het vel papier de gewilde breedte heeft. Voorts wordt dit vel of blad gedurende een' nacht in water geweekt, en daarna in de zon gedroogd. Vervolgens wordt het vel, — of de vellen, zoo velen er bewerkt zijn, — nog eens gedurende een' nacht in een afkooksel van rijst of in rijstwater geweekt, en daarna uitgewrongen, en in manden of krاندjang's tegelijk met de overige tegelijk bewerkte vellen nedergelegd. In dezen toestand komen de vellen tot de vereischte gisting of fermentatie, en blijven ze 10 dagen liggen. Nu spreidt men vel voor vel op eene plank van kessambie-hout uit, doch bevochtigt deze plank vooraf met het sap eener vrucht, kletjo genaamd. Voorts wordt ieder vel met een stuk van den binnenbast van een' klapperboom glad gewreven, en daarna nog eens met eene noot, gandoe of bendoe genaamd, en eindelijk nog eens met het blad van den Nangkaboom. Eindelijk worden de vellen naast elkander op een' omgekapt Pisangstam plat uitgelegd of er als het ware opgeplakt, en in de zon gedroogd, en ten laatste nog eens met den rug eener gladde zeeschelp of zeehoorn gewreven.

In vroeger jaren schreven de Javanen op de drooge bladeren van den lontar-boom. Deze bladeren zijn sterk en glad. De

oude Waijang-geschiedenissen, de helden-dichten van RAMA-BADRA, BRATA-JOEDHA en ARDJOENO-SOSRO, — vertalingen van de épische sanskriet-gedichten RAMAJANA en MAHABHARATA, — en andere voortbrengselen op het gebied der javaansche litteratuur zijn op lontar-bladeren geschreven, die naar volgorde van den tekst met een touw of draad aan elkander geregen zijn. In de bibliotheek van het Bataviasch genootschap van kunsten en wetenschappen zijn verscheidene manuscripten op lontar-bladeren voorhande. Ook vindt men er manuscripten der Battakvolkeren op bamboes en nog andere op aan elkander geregen zwarte plankjes of gladde stukjes van boombast.

Behalve het javaansch „schrijfpapier”, maken de priesters ook van denzelfden heester galoego of deloewang het bekende javaansch „pakpapier”. Dit wordt echter niet in rijstwater gedoopt en ook niet glad gewreven. Met het Japansch papier, hetwelk van dezelfde heestersoort vervaardigd en tot kleeding voor armoedige Japanners veel gebezigd wordt, heeft het Javaansch pakpapier eenige overeenkomst.

De galoego, die ook eene roode verwstof oplevert, is het gemakkelijkst te schillen, als hij niet ouder is dan 3 jaren. Op lateren leeftijd is de schors reeds te sterk aan den stam gekleefd. Het uiterlijk aanzien van den heester is niet sierlijk. Misschien wel (doch dit is loutere gissing) behoort hij tot het geslacht der bekende en algemeen op Java voorkomende waroeboomen, welker bast zeer taai en sterk is, en door de inlanders veel tot bindtouw gebezigd wordt. De Waroe wordt echter veel grooter, en draagt schoone en groote gele bloemen.

Van Poerworedjo zuidwaarts verder gaande, komen we eerst aan de afdeeling Koeto-Ardjo, en bereiken welhaast de afdeeling Ambal, waar de assistent-resident, de heer CARLIER (1852), ons gul en gastvrij huisvesting aanbiedt. Hier zijn we als in het middelpunt der Bagelensche vlakte, en dus ook als in het middelpunt van uitgestrekte indigo-velden. De kotta-Ambal is een kleine nette plaats, waar, even als in het regent-

schap Karang-Anjer en in de afdeeling Koeto-Ardjo, eenige weinige christenen wonen. Het huis van den assistent-resident ligt tegen over den dalm van den regent en biedt een ruim uitzigt op de groote aloen-aloen, waarop verscheidene groote waringien-boomen hier en daar koele schaduw spreiden.

Met onzen gastheer gaan we weldra naar Java's zuidkust om de Karang-bollong of vogelnest-klippen te zien. De naam „karang-bollong” beteekent uitgeholde rots of rots met uitholingen. Of deze uitholingen door de natuur gevormd zijn, of wel ook ten deele door de baren der zee, die sedert zoo-vele eeuwen de zuidkust van Java beukt, mogen deskundigen beslissen. De weg er heen is zeer vlak en biedt geen afwisseling aan. We passeren de rivier Toentang, die van Keboemen tusschen de distrikten Ambal en Petanahan vloeit, en nog een paar rivieren, en hooren weldra het donderend gedreun der golven, die tegen de rotsen der karang-bollong breken. Nu varen we de breede, doch gewoonlijk zeer ondiepe, rivier over, welke ten noorden bij de vesting Gombong de Kemiet heet, (1) volgen een net voetpad door het geboomte, en zijn weldra in het huis van den opziener der vogelnest-klippen. Van hier stijgen we ongeveer 400 à 500 voet opwaarts naar den top van eene der rotsen, en zien in hare vele uitholingen een aantal vogels fladderen en eene menigte hunner graauwachtig-witte nestjes tegen de ruwe binnenwanden schemeren. De inlanders dalen langs rottang-touwen en rottang-ladders, die zwevend en slingerend in de diepte hangen, naar beneden om de nestjes te plukken of af te nemen, en doen dien gevaarlijken arbeid met een bewonderenswaardig zelfvertrouwen. Slechts zeer zelden gebeurt het, dat iemand hunner eenig ongeluk overkomt. Vóór dat de pluktijd dáár is, en zeer kort vóór dat de arbeid zal

(1) Deze rivier is eene parampoean- of vrouwelijke rivier, gelijk de inlanders gewoon zijn alle rivieren, die dikwijls en soms in elk distrikt van naam veranderen, kalie-parampoean- of vrouwelijke rivieren te noemen, in onderscheiding van de kalie-laki-laki of mannelijke rivieren, welke hare eenmaal ontvangen namen van haren oorsprong af tot aan hare uitmonding toe onveranderlijk behouden.

beginnen, vieren ze een sedekah of offermaal (eigenlijk: gave), om de booze geesten der rotsen gunstig te stemmen en alle gevaar af te wenden. In het pakhuis (goedang), waarin de vogelnestjes worden opgeslagen, zien we eene zeer oude rijkgekleede groote pop, liggende in het zoogenaamde „Duivelsbed,” een zeer oud ledikant in eene kleine donkere kamer, welke ter linkerzijde in het pakhuis is afgeschoten, en waarin zich ook eenige kleedingstukken, sieraden en tafelborden bevinden, die allen door de inlanders als heilig bewaard worden. Deze pop stelt eene prinses voor, die als vorstin der booze geesten gevreesd is. Ze was de dochter van vorst MOENDING-WANGIE, en wegens eene vreeselijke en ongeneeslijke lichaamskwaal naar het gebergte Kombang aan de zuidkust van Java verbannen. Op dezen berg bad ze lange jaren vruchteloos om genezing, wijdde zich daarna aan SIVA, den God der verdelging, onder vervloeking van het menschelijk geslacht en gelofte om op aarde niet dan leed en onheil te stichten en tranen te doen vlieten, ijldde toen naar eene rotspunt aan de zuidkust, en sprong in zee. Daar werd ze koningin der banaspati of bonaspati of der booze geesten, die in de rotsholen zwerven, en bewoont nu op den bodem des oceaans een prachtig paleis. Haar naam is Ratoe (vorstin) of Njai (voornamen vrouw of grootmoeder) LORO KIDOO, — een naam, dien de Javaan met huivering noemt. (1)

De inlanders, zegt men, meenen soms een vreemd geluid in de bovenlucht te hooren, welk geluid ze lampoe noemen. Dit zou hun een teeken zijn, dat er onder de meisjes groote sterfte zal komen, omdat de booze en wreede koningin door dit geluid te kennen geeft dat ze een harer dochters zal uithuwelijken, waartoe ze dan natuurlijk eenige meisjes als staatsiejuuffers noodig heeft. Dit geloof zou bij de inlanders zoo vast

(1) Men heeft den naam dezer vorstin willen vertalen door: koningin van Noord en Zuid, dewijl het Maleische woord lôr het Noorden en kidoel het Zuiden beteekent. -- Volgens eene andere sage was eene ongelukkige liefde de aanleiding tot hare wanhopige daad.

staan, dat ze, bij het vernemen van het geruisch der lampoe, zoodra mogelijk hunne dochters zouden laten trouwen.

Door eene vriendelijke hand ben ik in het bezit gesteld van het manuscript eener beschrijving van de vogelnest-klippen te Karang-bollong, welke ik hier verkort laat volgen, ofschoon men ook eene beschrijving er van (en zelfs twee beschrijvingen, naar ik meen,) in het Tijdschrift van Nederlands Indië lezen kan.

„ Het distrikt Karang-bollong levert jaarlijks een produkt van 44 à 45 pikols vogelnestjes op. De pluk dier nestjes geschiedt driemalen 's jaars, onder de benamingen van Oendoean-Kesongo, -Telor en -Kapat. De eerstgemelde pluk begint in het laatst van April; de tweede vangt aan in het laatst van Augustus, en de laatste in de maand December. De kosten van iederen pluk kunnen gerekend worden gemiddeld f 1060 te bedragen, behalve nog de kosten voor de verstrekking van zes kattie's wijrook, één kattie atal (1), 10 pijpen lak enz.

De tijd van den pluk genaderd zijnde, ontvangen de Hoofden der onderscheidene klippen de noodige gelden, die voor den aankoop van 9 buffels en 2 geiten of bokken voor het te geven feest, zoomede voor den inkoop van rottang, bamboe, en talie-doeck (touw, dat van den bast van den areeng-boom vervaardigd wordt) voor de in de klippen te maken ladders en stellingen, als ook voor den inkoop van flambouwen, dienen moeten. Gelijktijdig hebben dan ook de verstrekkingen plaats van wijrook, atal enz. zoowel voor de loerah's of Hoof-

(1) Atal is de bekende gele verwstof Oker. De Inlanders wrijven ze fijn, vermengen ze met Beboréh, en verwen bij feestelijke gelegenheden het bovenlijf daarmede geel. De Beboréh wordt uit onderscheidene welriekende kruiden bereid. Het uitgeperste sap dier kruiden, met oker of atal vermengd, heeft eene lichtgele of Oranje-kleur. Voor het geel-beschilderen van het aangezigt gebruiken de Inlanders daarbij nog een ander welriekend blad, hetwelk aan het mengsel eene groenachtig-gele kleur geeft.

Bij de armée in Indië wordt de atal gebezigd tot het geel-maken van het zoogenaamde ledergoed.

den der klippen, als voor de mindere Hoofden (toekan's, bekel's en sikep's).

Na den afloop van dit een en ander worden eenige Hoofden, wanneer de zee kalm is, naar de klip Nogosarie, waarin men het gemakkelijkst kan nederdalen, afgezonden. Deze Hoofden plukken dan gewoonlijk een paar nestjes, om met het monster van den vorigen pluk vergeleken te worden, ter beoordeeling of de pluk al dan niet kan geschieden. In het affirmatief geval wordt alles voor het te geven feest en het offeren geregeld, en doet men de waijang (javaansche komedie) en toppeng (1) komen. Volgens de van oudsher bestaande adat of gewoonte, wordt hiermede op een' donderdagavond (malam-djoemahat) een begin gemaakt, terwijl dan ook de bollong-hallengong (digt aan zee, aan de noordelijke helling van den berg van dien naam gelegen,) gereinigd wordt.

Den volgenden morgen, vrijdag, omstreeks 8 uren, worden de karbouwen geslagt, en eenige stukjes vleesch in kleine tetampa's (van bamboe gevlochten bakjes) aan de bollong en in de wachthuizen (gardoe) van de klippen Dahar, Gedee, Wolo en Nogosarie geofferd (sadjèn), terwijl aan de klip Madjinklak een geitenbok geofferd en gewijrookt wordt. Deze feestelijkheid wordt ngadiran genaamd, en heeft plaats bij de rivier Tjientjieng-goeling (opgerolde ring). In den namiddag van dienzelfden dag wordt in de bollong of klip de waijang gespeeld, terwijl intusschen door eene vrouw, de toekan-koembang (bloemen-vrouw, bouquetière), eenige bloemen, vruchten, atal, sirie, pinang, wijrook enz. in gereedheid gebracht, op een bamboezen bakje geplaatst, en 's avonds tegen half 6 ure bij een' boom, die seroot-boom heet, geofferd

(1) De toppeng of tôpeng is een inlandsche dans, welke, bij de muzyk van trom (gendang), bekkens of gong en rabab (viool), door een' man en eene vrouw gemaskerd wordt uitgevoerd. De danseres (panjie of rongging) zingt al gilende en schreeuwende, en gewoonlijk een kjipas (waaier) voor den mond houdende, een maleisch lied (panton), terwijl de man de rol van clown (banjol of pontoel, of ook bileo) vervult. De dans heet eigenlijk tôpeng-babakan.

worden. Deze boom staat ten zuiden van de opzieners-woning, en zijn' oorsprong schrijft men aan een Hoofd van de klip Dahar toe, die daar begraven ligt, en boven wiens graf de boom opgekomen, ja zelfs, volgens het sprookje der inlanders, uit den navel van den overledene gesproten is.

Voorts worden er ook nog bij de kamer, de dispens (dessert-kamer), de keuken en de badkamer van de opzienerswoning offeranden geplengd.

Na afloop van het waijang-spel in de bollong, wordt het bekende in het vogelnest-pakhuis staande duivels-bed (hetwelk sedert onheugelijke tijden bestaat, en waarin het bijgeloof den zetel heeft gevestigd der gezegde vorstin njai KIDOOŁ, die de vogelnest-klippen zou beheerschen,) door de toekangedong of huisbewaarster met eenige zijden en andere kleedjes behangen, terwijl zelfs een kaspiegel tegen de hoofdkussens geplaatst wordt. Deze taak mag door niemand anders dan door haar verrigt worden. — Gedurende den pluktijd, en zoolang er vogelnestjes in het pakhuis zijn, wordt dit bed om de acht dagen, en wel op iederen donderdag, schoon gemaakt, terwijl er dan tevens bij geofferd wordt. De toekangedong ontvangt op elken markt- of passerdag 10 duiten voor den inkoop van al hetgeen er bij het offeren noodig is.

Nadat het bed behoorlijk in orde gebragt en behangen is, worden er lampjes bij aangestoken, en bloemen, vruchten enz. met bijzondere eerbewijzingen (menjembah) er voor geplaatst, in de veronderstelling, dat njai KIDOOŁ zich in dit bed bevindt. Dan zegt de toekan-gedong in het hoog-javaansch: „Op last van mijnheer den opziener breng ik hier eten voor u;” — waarop de toekan-gedong zelve het antwoord geeft: „Ja, ma (moeder) toekan-gedong, zeg aan vader, mijnheer, dat ik voor het eten, dat hij mij gezonden heeft, mijn' dank betuig.” De toekan-gedong vraagt wijders, voor het bed zittende, aan njai KIDOOŁ, of zij er genoeg in neemt, dat men vogelnestjes zal gaan plukken, en of zulks zonder ongelukken zal mogen geschieden, — welk verzoek gewoonlijk met „ingie” (ja) beant-

woord wordt. Onder dit alles blijft de toppeng in de feestloods, naast het pakhuis, tot den volgenden morgen voortspelen.

Op dien morgen (zaterdag) begeven zich de Hoofden met hunne ondergeschikten naar hunne klippen, voorzien van de reeds te voren vervaardigde ladders, ten einde de verdere toebereidselen te maken om binnen de klippen te komen. Deze geheele dag wordt nog met toppeng-spelen doorgebracht, en des avonds opent zich het eigenlijk feest in de feestloods zelve, bij welke gelegenheid de gamlang (1) speelt, en een paar ronggings (danseressen) eenige dansen uitvoert. De danseressen wenden zich altijd met het aangezicht naar het vogelnest-pakhuis, en zulks ter eere van njai KIDOOOL.

Intusschen wordt het eten voor de te geven sedekah aangebragt, en nemen de wedhono (distriktshoofd of Demang), de mantrie (Secundus van den Wedhono), de Schrijver en de Hoofden der klippen, met hunne ondergeschikten, in eenen kring bij den maaltijd plaats, zettende de schrijver zich aan het hoofd van den disch, alwaar hij onderscheidene toosten op het welgelukken van den pluk instelt.

Na den maaltijd wordt er amfioen geschoven, en vermaakt men zich verder tot middernacht, wanneer het feest besloten wordt.

Des zondags gaan de Hoofden nog eens naar hunne klippen terug, en worden, indien de zee kalm is, de ladders verlengd, ten einde den ingang der hollen te kunnen bereiken, en uit

(1) Er zijn verschillende Gamlang-Concerten, als de Gamlang-Salindro, Gamlang-Gansa, Gamlang-Kaijoe enz. De Gamlang-Salindro bestaat uit velerlei instrumenten, en gelijkt eenigzins op de oude Stocatta of het Harmonicon. De Gamlang-Gansa is een Harmonicon met 18 houten klavieren (toetsen) in een' bak of trog. De Gamlang-Kaijoe heeft 19 metalen klavieren. Nog drie dergelijke instrumenten, maar opvolgend kleiner, hebben 5 tot 7 metalen klavieren, en heeten Saron, Demong en Selantam. Op een' legger of rak ziet men doorgaans 10 kleine zoogenaamde gongs of bekkens; één groote gong is horizontaal geplaatst, en twee insgelijks groote gongs hangen aan een houten raam, waarin ook een smalle trom hangt. De beide hangende gongs en de trom vormen de bas-toonen. De toon wordt aangegeven door de rabab of ovale viool met twee snaren, die even als de violoncel bespeeld wordt. Soms vergezelt de orchestmeester de gamlang-muzyk met zijn eentoonig en weinig melodisch gezang, welks inhoud gemeenlijk een lofdicht is op een' of anderen ouden Javaanschen held.

elke klip een paar nestjes te plukken, die met het monster van een' vorigen pluk worden vergeleken. Bevindt men dat de nestjes nog niet geschikt zijn om afgenomen te worden, dan staakt men de verdere voorbereidselen, ten einde de vogels (zwaluwen) niet te storen. Blijkt het daarentegen dat de nestjes den behoorlijken wasdom of grootte hebben, dan worden de werkzaamheden met het maken van stellingen en ladders voortgezet. Deze ladders worden aan de rotsen, waarin de plukkers moeten nederdalen, stevig vastgehecht.

Met dit een en ander verloop en doorgaans vijf à zes dagen, en, wanneer alles gereed is, gaan de ingezetenen van de nabijgelegen dessa's op een' uitgezochten „gelukkigen” dag naar de klippen, vergezeld van de tot de klippen behorende Hoofden, en voorzien van de noodige zakken, om daarin de geplukte nestjes te verzamelen. Het aantal plukkers van den eersten dag bepaalt zich, vooral met betrekking tot de klip Gedee, soms van 80 tot 90 personen, welk getal echter vermindert naar mate er nestjes geplukt zijn.

Bij het successivelijk aanbrengen van nestjes in het pakhuis, wordt er een sedekah gegeven, bestaande uit boeboer of brij van roode en witte rijst, waarbij de panghoeloe (hoogepriester) tegenwoordig is en den zegen over den maaltijd uitspreekt. Daarna worden de nestjes gewogen en gesorteerd, en aan risten op daartoe vervaardigde stellingen geborgen.

Op den rug van den berg Koedo, ten zuiden der opzienerswoning, worden door de loerah's der klippen gewoonlijk eenige bamboezen als vlagge-stokken geplaatst, waaraan een wit of een zwart vlaggetje geheschen wordt, om tot teeken voor de plukkers te dienen, of de klippen al dan niet genaderd kunnen worden. Het witte vlaggetje strekt tot teeken, dat de zee kalm is en dat men in de klippen kan nederdalen; het zwarte vlaggetje duidt aan, dat de zee onstuimig is.

De tijd, welken de pluk duurt, is zeer verschillend. Soms is het werk in drie weken afgelopen, en soms is men er twee maanden en langer mede bezig. Dit hangt geheel af van het

gunstige of ongunstige weder of liever van den stand der zee, zoomede van eenige bijgeloovige begrippen der plukkers, zoodat het niet doenlijk is om deze plukken op gezette tijden te doen beginnen en eindigen.

De pluk Oendoean-Telor, die in Augustus of in het begin van September plaats heeft, wanneer de stand der zee zulks toelaat, is gewoonlijk in elk jaar de grootste pluk, dewijl dan de tijd het geschiktst schijnt voor de voortteling der zwaluwen (*lawit*) (*hirundo esculenta*), kunnende ze dan namelijk door de droogte van de atmosfeer hare nestjes gemakkelijker aan de rotsen hechten en hare jongen opbrengen. Het is echter niet mogelijk eene stellige reden te geven, waarom in een gegeven jaar de gezamentlijke drie plukken soms grooter of kleiner zijn dan in vorige jaren. De Hoofden en plukkers zelve kunnen daarvoor geen oorzaak noemen, doch vermoedelijk is de mindere pluk vooral te wijten aan slecht weder en aan eene vochtige atmosfeer, waardoor zich de nestjes soms van de rotsen loslaten en in zee vallen; terwijl ze ook, bij onstuimige zee, dikwijls door de in de klippen loopende golven worden weggeslagen. Of ook wel ligt de oorzaak in den langeren tijd, waarmede men met een' vorigen pluk bezig was, zoodat de zwaluwen geen gelegenheid hebben gehad om een genoegzaam getal nestjes te bouwen.

De namen der vogelnestklippen (*gowa's*, *holen*), waarin ieder jaar driemaal de pluk geschiedt, zijn de *gowa Dahar*, *Tjeléling*, en *Gedee*, waarin zich bevinden de klippen *Man-doe-Loro* en *Lingkong*.

Onder de benaming van *gowa Wolo* zijn er zeven klippen, als: *Djoembling*, *Loe-en*, *Tjengak*, *Rendetan*, *Lingkong*, *Temon* en *Djiwantakan*. — Verder telt men nog de *gowa's Nogosarie*, *Madjingklak* en *Pedalem*.

Deze *holen* zijn allen aan zee langs het *Karang-bollongsche* zuider-voorgebergte gelegen, en strekken zich uit van het oosten naar het westen.

De *gowa Dahar* is gelegen aan den bergrug *Tjengak*. Om

in deze klip te komen, moet men 20 voeten langs eene steilte en langs eene rottang-ladder naar beneden gaan. De ingang er van, gericht naar het zuid-oosten, is gelijk met de oppervlakte der zee, en 25 voeten hoog en 450 voeten diep. In deze klip bevindt zich eene Wel van zoet water, genaamd Banjoe-Oerip.

De gowa Gedee is gelegen ten westen van de Dahar, aan den bergrug Pamoeran. Om in deze gowa te komen, gaat men 147 voeten langs een rottang-ladder steil naar beneden. De ingang is gelijk met het niveau der zee en gericht naar het Z. Z. W., 120 voeten breed, 70 voeten hoog en 480 voeten diep. In de gowa Gedee vindt men ten westen nog een gowa, waarvan de ingang 48 voeten breed, 54 voeten hoog en 310 voeten diep is. Aan de oostzijde vindt men de klip Mandoe-Loro, die 130 voeten breed, 96 voeten hoog en 116 voeten diep is. De plaats, waar een begin met den pluk der vogelnestjes gemaakt kan worden, moet men zwemmende bereiken, dewijl een groot gedeelte van deze grot door het zee-water tot op een aanmerkelijke hoogte bespoeld wordt.

De gowa Djoembling is ten westen van de Gedee aan den berg Rendetan gelegen. Om den ingang van deze gowa te bereiken, die gelijk is met het niveau der zee, moet men langs eene rottang-ladder bijna 660 voeten in eene regte lijn nederdalen. De ingang, die zich naar het O. Z. O. rigt, is 30 voeten breed en 5 voeten hoog. Inwendig is deze klip 100 voeten breed en 50 voeten diep.

De gowa Rendetan is gelegen ten westen van de Djoembling, aan de oostzijde van den berg Watoe-Boetah. Om in deze klip te komen, moet men langs eene rottang-ladder van 140 voeten steil naar beneden gaan. De ingang, die gelijk is met het niveau der zee, is 35 voeten hoog, 100 voeten breed en 450 voeten diep. In deze klip bevinden zich nog twee kleine hollen, de Missighiet aan de oostzijde, en de Djiwantakan aan de westzijde.

De gowa Lingkong is gelegen ten westen van de Rendetan,

en aan de westzijde van den berg Watoe-Boetah. Om deze klip bereiken, gaat men 1140 voeten steil naar beneden, waar men eene rottang-ladder vindt van ongeveer 20 voeten lang, die men moet afklimmen, om bij den ingang van het hol te geraken, welke 60 voeten boven het niveau der zee verheven is. De klip is 65 voeten hoog, 250 voeten breed en 700 voeten diep. In de klip wordt eene Wel van zoet water gevonden, Redjie genaamd.

De gowa Temon is mede aan den berg Watoe-Boetah gelegen. Om in deze klip te komen, die met het niveau der zee gelijk is, moet men langs eene ladder van 275 voeten naar beneden gaan. De ingang is van buiten 25 voeten en inwendig 40 voeten breed, en voorts 50 voeten hoog en 400 voeten diep. De plaats, waar de vogelnestjes zijn, is 200 voeten binnen het hol gelegen, en moet zwemmende bereikt worden, dewijl ook dit hol voor een groot gedeelte door de zee bespoeld wordt.

Aan denzelfden berg Watoe-Boetah worden de klippen Loe-en en Tjengak gevonden. Eerstgemelde is 300 voeten boven de zee gelegen. Om dit hol te bereiken, moet men 1400 voeten berg afwaarts, en langs een rottang-ladder van 30 voeten nederdalen. De ingang is 40 voeten hoog, 25 voeten breed en 300 voeten diep.

De Tjengak ligt op ongeveer 200 voeten boven de zee verheven. Om bij deze gowa te komen, moet men 800 voeten berg afwaarts, en dan langs een rottang-ladder van 20 voeten lengte nederdalen. De ingang is 30 voeten hoog, 15 voeten breed en 200 voeten diep. Het plukken der nestjes gaat hier met veel moeite en niet zonder levensgevaar gepaard.

Uitgezonderd in de holen Lingkong, Loe-en en Tjengak, spoelt de zee in en uit al de overige holen, zoodat men, wanneer ze eenigzins onstuimig is, met geen mogelijkheid de ingangen der holen bereiken kan, veel minder er binnenkomen. Het gebeurt ook dikwijls, dat door de hoogloopende zee binnen

de hollen de stellingen worden weggeslagen. Deze stellingen bestaan òf uit eenige bamboezen, of uit twee boven elkander gespannen rottangen, die met talie-doek aan de wanden der rotsen zijn vastgemaakt. Op den benedensten rottang staat men, en aan den bovensten houdt men zich met de eene hand vast, terwijl met de andere hand de nestjes van de wanden worden afgenomen, voor zoo veel ze met de hand te bereiken zijn. Die nestjes, welke zich in het welfsel of den boog der hollen bevinden, worden met een' langen bamboe, waaraan een ijzeren haak is bevestigd, afgestoken en in een netje opgevangen, hetwelk onder aan den haak is vastgemaakt.

Meermalen is het vroeger gebeurd, dat de plukkers van de stellingen, waarop ze stonden, weggeslagen en tegen de rotsen geworpen en op deze wijze omgekomen zijn, terwijl het ook wel eens gebeurt, dat de klip, waaraan de touwen der stellingen gehecht zijn, loslaat, waardoor de geheele stelling naar beneden valt. In de laatste jaren heeft men echter van geene ongelukken gehoord. Sedert de overname van de Karang-bollong door het Gouvernement, of na 1830, is er slechts één ongeluk bekend, hetwelk in 1832 moet zijn voorgevallen, toen een plukker in de gowa Gedee van de stelling werd weggeslagen.

De gowa Nogosarie is gelegen aan den berg Sawanggan. De ingang er van is naar het zuidwesten gerigt. Om in deze klip te komen, gaat men 250 voeten berg-af naar de plek, alwaar een bamboezen ladder van 27 voeten gevonden wordt, langs welke men op twee, bij wijze van eene brug, gespannen rottangen komt, welke 175 voeten lang en aan de rotspunten, genaamd Watoe-megnoelon en Pegaloran, zijn vastgemaakt. Langs deze rottangen komt men op een' anderen, op dezelfde wijze gespannen, rottang van 75 voeten lengte, waarlangs men zich, aan de handen hangende, door het water moet voortbewegen, om zoo doende op eene vooruitstekende klip, en dan in den ingang van het hol, te komen. Die ingang is 20 voeten lang en 15 voeten breed. Inwendig is de grot 65 voeten hoog,

125 voeten breed en 175 voeten diep. Eens in het hol zijnde, geschiedt het plukken der vogelnestjes, door middel der stellingen, op gemakkelijker en minder gevaarlijke wijze, dan in de overige klippen. Bij goed weder wordt de gowa slechts voor een klein gedeelte met zeewater, ter hoogte van niet meer dan 2 voeten, bespoeld.

De gowa Madjingklak is gelegen aan den berg Moedjan. De ingang, gerigt naar het westen, is 25 voeten hoog, 40 voeten breed en 216 voeten diep. Om in dit hol te komen, klimt men eene ladder van 25 voeten af. De pluk heeft op dezelfde wijze plaats, als in de gowa Nogosarie.

De gowa Pedalem is gelegen aan den berg Wono-Lelo, en in deze geschiedt de pluk zonder middel van stellingen. De grot heeft twee ingangen, een' aan de zuidoost- en een' aan de zuidwest-zijde. De grot is inwendig 30 voeten hoog, 63 voeten breed en 160 voeten diep. De beide laatst-gemelde hollen worden mede voor een klein gedeelte door zeewater, ter hoogte van niet meer dan 2 voeten, bespoeld.

De lawit hechten de nestjes aan de wanden der klippen bijna in horizontale lagen en dicht bij elkander. Ze plaatsen ze op onderscheidene diepten, al naar mate ze ruimte vinden, en laten geene holligheden of geschikte gaten open, mits deze rein en droog zijn. Zoodra de wanden nat worden, verlaten ze de nestjes. Bij een' hoogen stand der zee, die gewoonlijk met zware branding tegen de klippen vergezeld gaat, ontstaat er eene doorzijging van water, welke voor de kwaliteit der nestjes zeer schadelijk is, dewijl ze hierdoor later zwart worden. Dikwijls gebeurt het ook dat de nestjes, die het dichtst bij de ingangen gehecht zijn, door het zeewater besproeid of door den golfslag weggerukt worden.

De zwaluwen vliegen 's morgens met het aanbreken van den dageraad uit, om op afgelegene plaatsen haar voedsel te zoeken. In de westmoesson echter of regentijd begeven ze zich

niet ver landwaarts in. In den namiddag, of wel tegen het vallen van den avond, keeren ze naar hare holen terug. Ze voeden zich met allerlei bloedeloze diertjes, boven de rawa's of stilstaande wateren zwevende, die ze in den breed- en wijd-opengaanzen bek vangen. Ze bereiden de nestjes door uitbraken van het krachtigste en beste overblijfsel van het genoten voedsel. Hare grootste vijanden zijn de roofvogels, oelong-oelong, en vooral de alap-alap, die de jonge zwaluwen uit de holen halen, of ze bij het uitvliegen uit de holen verslinden."

Bij hetgeen hooger reeds van de vogelnestjes gezegd is, voeg ik nu nog het volgende. De nestjes zijn van eene eiwitachtige zelfstandigheid, doorschijnend en roomkleurig, en hebben den vorm van een vierdepart van een' Oranje-appel. De beste nesten worden in de diepste holen geplukt, vooral wanneer daarin eene salpeterachtige vochtigheid heerscht. De Chinezen houden ook het meest van die nestjes, welke een' salpetersmaak hebben. — De fijnste nestjes zijn die, welke geplukt worden vóór dat de lawit hare eijeren gelegd heeft. Tot de mindere soorten behooren die, welke eerst worden afgenomen, wanneer de jonge vogels reeds vederen hebben. — Van tijd tot tijd moeten de holen uitgebrand of met zwavel berookt worden, bij welke gelegenheid tevens de oude nesten of overblijfselen van nesten worden weggenomen. — Op de markten van Canton en Emoi worden de nestjes verkocht à 40 Spaansche matten per kattie of $1\frac{1}{4}$ pond voor de eerste soort, en à 15 matten voor de derde soort. — De uitvoer van nestjes van Java bedroeg eenige jaren geleden 200 pikols, doch is sedert aanmerkelijk toegenomen.

Nog vol van de vreemde indrukken, die we aan Java's zuidkust ondervonden hebben, keeren we naar de kotta Ambal terug en rijden 12 palen verder over Karang-Anjer naar de afdeeling Keboemen, waar de assistent-resident, de heer VAN POLANEN PETÈL (1852), ons vriendelijk ontvangt. De kotta Keboemen

is een ruime plaats, met goede wegen doorsneden en door lommerrijk geboomte hier en daar beschaduwd. Het terrein is er effen, en, gelijk de rijweg er heen ons bij afwisseling fraaije gezigten opleverde, zoo heeft ook de aanblik der negorij zelve iets vrolijks en verrassends. Belangwekkende natuurtooneelen echter of ongewone verschijnselen der schepping, of wel andere bijzonderheden, zijn hier niet aan te wijzen. We kunnen ons dus bepalen bij eene wandeling in de negorij, om daarna met den heer PETÈL en den gastvrijen regent de school te bezichtigen voor zonen van inlandsche hoofden. Deze school telt 63 leerlingen, en is, door de goede zorgen van den heer PETÈL, eene der meest-bloeiende inlandsche scholen op Java. Het Javaansch wordt er in zijne drie dialekten, het ngoko, het kromo en het madiol of modiô, bijzonder goed gedoceerd, dewijl de heer PETÈL die dialekten grondig, en zelfs beter dan de javaansche schoolmeester van Keboemen, verstaat.

De rivier Bogowonto bij Keboemen overvarende, zullen we het straks genoemde fort Gombong bezichtigen. Dit fort is zeer groot en ruim, en uitmuntend gelegen. Het prijkt met een groot plein, met hoog geboomte beplant, en aan de zuidwestzijde met zeer goede woningen voor de officieren bezoomd. Het geheel heeft een aangenaam voorkomen, en het sombere eener forteres schijnt hier gelukkig vermeden te zijn. De omstreken zijn eenzaam, doch er heerscht eene zeer gezonde temperatuur.

Als we den weg voorbij Gombong vervolgden, zouden we weldra in de residentie Banjoemaas komen. Maar ik moet den lezer nog eerst naar eene afdeeling van Bagelen brengen, die ik nog maar eens of tweemaal genoemd heb, t. w. de afdeeling Ledok. Wel zullen we, blijkens ons reisplan, er later als van zelfs inrijden, maar beter is het alles achter elkander te bezien, wat men in de Bagelen zien moet, — om dan naderhand, zonder ons op te houden, Ledok te passeren, ten einde, alweder naar ons reisplan, in de Kadoe terug te keeren.

Men heeft wel eens de Afdeeling Ledok den tuin of het Tracische Tempé van de Bagelen genoemd, en als zoodanig heb ik ook die afdeeling elders geprezen. Ze is waarlijk een der schoonste oorden van Java, — een land van vriendelijk gebergte, lagchende dalen, vrolijke heuvelen, groenende valleijen en talrijke heldere stroomen en rivieren. Den weg, die naar deze afdeeling van Keboemen uit of liever van Poerworedjo loopt, heb ik nimmer gepasseerd en kan hem dus niet beschrijven. Daarom moet ik den lezer als met eene tooverroede in Ledok overbrengen, zonder hem te zeggen hoe hij er gekomen is, en wat hij onder weg zou te zien gehad hebben. Doch hoe dit zij, — we zijn in Ledok, en wel ter hoofdplaats der afdeeling, de kotta Wonosobo, waar de assistent-resident, de heer VAN BLOMMESTEIN (1852), ons gastvrij ontvangt. Wonosobo is eene allerliefste plaats, op 2542 voeten boven de zee en dus in een koel klimaat gelegen, met goede huizen, een benting of fortje, een groote aloen-aloen, en groote pakhuizen voor thee, koffij enz. Men teelt er met goed gevolg europésche groenten en bloemen. Achter het huis van den assistent-resident is eene uitmuntende badplaats met koud water.

Het is uit dit huis, dat ik mij in 1838 met den heer SCHIFF, — onlangs als directeur der kulturen overleden, toen assistent-resident van Ledok, — op weg begaf om het hooge gebergte van den Diëng op de grenzen van Pekalongan en Banjoemaas te beklimmen. We stegen 's morgens vroeg te paard, en kwamen aan het Meer van Mindjir, hetwelk op 4500 voeten boven de zee gelegen is en zeker het aanzijn te danken heeft aan een' uitgebranden en ingestorten krater. Dit meer is van 27 tot 45 vademmen diep en heeft een' omtrek van ruim 2 uren varens. Het water is helder en zoet, eenigzins wit van kleur. Het meer wordt door vele wellen of bronnen in zijne bedding gevoed. — Van hier volgden we een' immer-rijzenden en dikwijls steil-opgaanden bergweg, die ons menig afwisselend tooneel aanbod, tot dat we tegen

den middag het plateau van den Diëng, hetwelk 6514 voeten hoog is, bereikt hadden. Het plateau is omringd van drie toppen, waarvan de een de Pangongang heet en 7195 voeten hoog is; de ander de Praauw genaamd is en 8146 voeten hoogte heeft, en de derde de Felerrep heet en 5098 voeten hoog is. Op dit uitgestrekt plateau zagen we vele oude hindoe-tempelen en BOEDDHA-beelden, en de fundamenten van een' voormaligen kraton of vorstelijk verblijf. De tempels, tien in getal, zijn allen van trachytischen lavasteen gebouwd, en versierd met allerlei gebeitelde beelden en figuren van menschen, dieren en planten, en verder festoenen, guirlandes, en velerlei snij-, lijst- en bloemwerk. Het zijn, volgens de overlevering der Javanen, de tempelen (gedong of tjandi) van BIMÔ of PLAKOEDHÔRÔ, broeder van SAMIADJI, koning van Ngamertô; — van SAMIADJI of DERMÔ-WONGSÔ, koning van Ngamertô; — van SAMAAR, volgeling van SAMIADJI; — van SIMBÔDHRÔ, eerste vrouw van RETJOENÔ; — van SIRIKANDI, tweede vrouw van RETJOENÔ; — van PRABOE-KIRSNÔ, koning van Doerowâtie; — en van NGEKÔLÔ-SEDÉWÔ, jongsten broeder van RETJOENÔ. Van de drie andere gedong's zijn de namen onbekend, en van nog vele andere tempels, die hier weleer, d. i. vóór 500 of 600 jaren, zouden gestaan hebben, ziet men niets meer. In RAFFLES's werk: *History of Java*, geeft de 6de plaat (in de fransche vertaling van MARCHAL) eene afbeelding van een' dezer tempels.

Wijders zijn hier nog de steenen beelden van een' karbouw of buffel en van eene Bengaalsche koe, benevens het beeld van PERMOENI, die eerst goedhartig en zachtmoedig was, doch naderhand wreed en vreeselijk werd, en toen BATARI-DOERGA geheeten is. Wijders is er nog een beeld, SERIE genaamd, en een ander beeld, SINTO geheeten. Deze drie beelden stellen kinderen van BOEDDHA voor. Ook ziet men er, behalve nog vele menschen-beelden, eene afbeelding van de vreeselijke Naga-slang, Nôgô-gini genaamd.

Men meent dat de tempelen, zoo op het Diëngsch-plateau als

overal elders op Java, niet alleen gewijd waren aan de Hindoe-goden of ten behoeve van den Hindoe-cultus, maar ook tot boete-plaatsen (pertapaän, kabaijan) voor hindoesche boetelingen of kluizenaars (dervischen of fakirs), of ook wel tot „droomhuizen” dienden. Ook nu nog gaan de Javanen soms, wanneer ze een’ droom willen droomen, die hun als eene openbaring van boven zijn moet, zich op heilige plaatsen of heilige graven te slapen leggen. (1)

De Hindoe-godsdienst had, behalve de godheden, die we in het muséum te Batavia zagen, nog andere voorwerpen van vereering, b. v. de vereering der zon (soerja) en die der maan (chandra). De eerste werd als eene godheid voorgesteld op een’ zonnewagen, door 6 à 8 paarden getrokken. — De bekende INDRA (de god der lucht) droeg ook den naam van DEVINDRA, waarschijnlijk verkort voor Dewa-INDRA (de geest Indra). De VAROENA is de Neptunus. De VAJOE de Eölus. De KAMA de Cupido of de Amor. — De kwade en goede geesten heeten (gelijk we hooger gezien hebben) Soera, Asoera, en Gand’hewa (hemelsche zangster), en de heiligen of boetelingen heeten Menoe, Risjie en Moenie. De reuzen heeten Rakshasa. De versieringen in bas-relief van de wanden der pagoden of tjandi’s (in oostelijk Java ook tjoemkop genaamd) stellen dikwijls die geesten en boetelingen en reuzen voor. — Elke tempel heeft een pyramide, goparam geheeten, misschien wel, even als bij de Egyptenaren, het symbool der onsterfelijkheid. Ook waren aan elken tempel dévi-dassy of danseressen toegewijd, even als in Memphis. Deze danseressen zijn thans welligt vervangen door de ronggings, die bij de Javasche feesten en godsdienstige plegtigheden in de open lucht dansen. In het binnenste van vele tempels ziet men dikwijls de dhagope of het mausoléum van BOEDDHA. Zoodanige tempels zijn dus blijkbaar aan BOEDDHA gewijd geweest.

In het javaansche werk Manek-Maija wordt verhaald, dat

(1) Tijdschrift van N.-Indië, Jaarg. II, Deel I, en Jaarg. III, Deel II.

de bekende SIVA een paleis had van zilver en eene zee van kokosmelk, en dat hem een heilige dag, Légi, was toegewijd. Volgens dit boek, ook Sadjara-radja-djawa genoemd, is SANG-IJANG-WISÉSA de schepper aller dingen, en SANG-IJANG-GOEROE de geschapen mensch. In het javaansche werk Kanda vindt men de fabel beschreven, die het onderwerp is van een der figuren op den tempel van Soekoe in de residentie Soerakarta.

Een weinig ter zijde van het Diëngsch plateau zien we het op 6000 voeten boven de zee in een diepe vallei gelegen „veelkleurig meer” of telaga-warna, welks water hier wit, daar geel, elders rood, en nog elders weder zwart, blaauw en groen is. Iets verder zien we de zwavelwellen van Kawah-kidang, waar de zwavel immer ziedend opborrelt. Nog een weinig verder ligt op 6454 voeten hoogte de Kawah-driengoe of Kalmoes-kolk, (bij het meer Telaga-drino of driengoe,) waarin een zwarte modder vreeselijk kookt, — en nog iets verder het meer of Telaga-tjebong op 6681 voeten hoogte. In den omtrek zien we twee matta's-ayer (water-oogen) of kleine wellen, waaruit helder water ontspringt. Het zijn de oorsprongen der rivier Kali-toelies, die Ledok van de Banjoemaas afscheidt, en der prachtige rivier Serajo, die door de residentie Banjoemaas stroomt. Wijders ziet men het meer of Telaga-lerie, op 5965 voeten hoogte, of rijst-meer, aldus genoemd omdat uit zijne warme wellen een witachtig water opborrelt, even als rijst-water gekleurd. Ook dit meer is zeker ontstaan door een' ingestorten krater. In het midden der wellen is ook een modderwel. — Eindelijk vindt men hier nog de befaamde Doods-vallei of stik-vallei (Gowa of djoerang-oepas), waarin de stikdamp, die ter hoogte van 2 à 3 voet uit den bodem rijst, aan al, wat leven heeft, in eenige oogenblikken het leven beneemt. Toen ik die vallei, — welke zich als een kom van p. m. 70 voeten in middellijn en van p. m. 30 à 40 voeten diepte voordoet, — in 1838 bezocht, zag ik er het lijk van een' man in, die, volgens de Inlanders, niet

door de stikstof, maar door de uitwasemingen van den beruchten gif-boom (pohon-oepas of pohon-antjar, d. i. de anthiaris toxicaria) zou zijn omgekomen. Naar hun gevoelen zou de doode een koopman geweest zijn, die zijne waren verdubbeld en zich toen in de stikvallei zou begeven hebben om er den dood te vinden. Tot staving van dit gevoelen werd het voorbeeld aangehaald van een' prins van Mataram, die in 1803, ten tijde dat de berg Sindoro sprong, uit verdriet over de verheffing van een' zijner broeders in deze vallei een einde aan zijn leven gemaakt had. Sedert dien tijd draagt de vallei dan ook nog den naam van Perkarawan, d. i. plaats van het tædium vitæ of der levensmoeden. — De werking der vallei is gelijk aan die van de Dünsthöhle te Pyrmont, in het Vorstendom Waldeck en Pyrmont.

Uitvoeriger heb ik den Diëng en zijne tempelen en merkwaardigheden elders beschreven. (1)

Zonder twijfel had ik trotsche natuurverschijnselen en kunstgewrochten op den Diëng aanschouwd, en zou ik lust gehad hebben om ze nog eens — en nog eens — te gaan bewonderen. Doch tegen den avond werd het plateau in natte wolken gehuld, en de koude zoo doordringend en onbehagelijk, dat mijn togtgenoot en ik verlangden onder dak te komen. De nacht, dien we er doorbragten, was zóó koud, dat we in den Passangrahan een groot vuur ontstaken, en, in wollen dekens gewikkeld, ons bij dat vuur nedervleiden om in slaap te komen. Des anderen daags zagen we ijs ter dikte van een $\frac{1}{4}$ guldensstuk in het badwater bij de Passangrahan.

Wat ik nu nog verder van de Bagelen te zeggen heb, is niet veel. Men vindt in deze residentie een groote Rawa of moeras, dat Petanahan heet en door vele kleine van het

(1) Tijdschrift van N. I. Jaargang II Deel I.

noorden komende riviertjes gevormd wordt. Het water dezer riviertjes wordt oostwaarts door de rivier Lerang naar de rivier Bogowonto afgevoerd, en in het moeras verliest zich de rivier Abang. Behalve deze drie rivieren vindt men er ook nog de kali's: Ambal, Djetis, Lokoeloe, Bantar, Djali, Gebang en de reeds genoemde Tjientjieng-goeling. De Ambal ontspringt in de Bagelen en stort zich in de Indische zee. De afdeeling van dien naam telt eene bevolking van p. m. 100,000 zielen.

Omtrent den naam Bagelen meent men, dat deze oorspronkelijk geweest is Kepe-Gellen, doch later verbasterd is in Begellen, Bagalein, Bagelon, Begalèn, Baglen of Bagelen.

En nu verplaatsen we ons weder naar het straks door ons bezochte fort Gombong, om van daar noordwestwaarts verder te reizen naar de met 414,662 zielen bevolkte, en eene oppervlakte van 993 géogr. mijlen hebbende, residentie:

BANJOEMAAS.

De weg van Gombong naar Banjoemaas, welk gewest sedert 1830 onder het Nederlandsch gezag behoort, is gansch niet aangenaam te noemen. Doorgaans voert hij door laag moerassig land, en levert geen schoone gezigten op. Digt bij de hoofdplaats der residentie echter is hij heuvelachtig en meer afwisselend, en, deze hoofdplaats binnenrijdende, worden we verrast door haren netten regelmatigigen aanleg, ruime aloen-aloen, goede wegen en vele goede huizen. De kotta strekt zich in eene vallei langs den linkeroever der breede rivier Serajo uit, die zich hier met eene groote bogt van het oosten om de west naar het noorden keert. De europésche wijk grenst aan de wijk der inlanders, waartusschen de aloen-aloen of paseiban met den dalm van den regent en het Christen-kerkhof gelegen zijn. Het residentie-huis is een groot en bijzonder

goed gebouw, op eenigen afstand buiten de eigenlijke plaats, dicht bij een steenen blokhuis aan den zoom eener met sawah's overdekte vlakte gelegen, en de resident, de heer Jonkhr. VAN HOGENDORP (1852, thans resident van Samarang,) biedt ons hier vriendelijk gastvrijheid aan.

De residentie Banjoemaas (goudstroom of goudwater) is in vijf afdeelingen gesplitst, als Banjoemaas, Poerbolingo, Poerwokerto, Bandjar-Negara en Tjilatjap. Overal in deze afdeelingen treft ons het gezigt van heerlijke rijstvelden, prachtige koffijtuinen, schoone indigo-velden, en partikuliere aanplantingen van cubéba of staartpeper, kaneel, tabak en thee. Op eene enkele plaats zien we ook suikerrietvelden. Het zijn die der suikerfabriek Kalie-Bagor. De bekende verw-wortel mangkoedoe komt overvloedig voor, en de residentie levert ook eenige vogelnestjes op. — De taal is hier weder, even als te Cheribon, half javaansch en half sundasch of de zoogenaamde berg-taal.

We zullen de opgenoemde afdeelingen geregeld doorreizen, doch ons eerst nog voor eenige oogenblikken bepalen tot de hoofdplaats. Hier hebben we de school te bezoeken voor zonen van inlandsche hoofden, bevolkt met 77 leerlingen en bestuurd door een' Christen-onderwijzer. Overal elders zijn de meesters der inlandsche scholen Javanen, doch die van Pekalongan en Banjoemaas maken eene uitzondering op den regel, en die uitzondering is geheel in het voordeel der scholen, daar beide Christen-meesters zeer bekwaam zijn en het javaansch grondig verstaan. Door de goede zorgen en dadelijke bemoeijingen van den resident VAN HOGENDORP is de school van Banjoemaas even bloeiend als die van Keboemen, welke we hooger geprezen hebben. Ook de regent van Banjoemaas is met deze school zeer ingenomen. — Eene gouvernements lagere school was er in 1852 nog niet, doch de noodige voorstellen er toe waren reeds gedaan — voorstellen, die later nog ondersteund zijn. De regering heeft daaraan gunstig gevolg gegeven, zoodat er reeds in 1856 eene gouvernements school in werking was.

De Protestantsche gemeente van Banjoemaas, d. i. der gansche residentie, telt 183 zielen, waaronder 94 ledematen en 79 kinderen. Zoo als boven reeds gezegd is, is deze gemeente gecombineerd met die van Bagelen, en wordt ze met deze sedert 1857 door een' eigen' predikant bediend.

En thans gaan we, volgens ons opgegeven plan, de afdeelingen der residentie bezoeken, en begeven ons eerst naar Tjilatjap. De aanvankelijk een weinig om de zuidoost en dan om de zuidwest loopende rijweg derwaarts voert doorgaans door laag en moerassig land. We passeren menige dessa, als Glimpang, Krikiel, Adibara, en Wilahar, — varen de Kaliweddi of wédi, waar een kleine benting of fortje staat, over (1), rijden langs een' kaneeltuin, en zijn spoedig waar we wenschten te komen. De kotta Tjilatjap is een levendige plaats, vlak aan zee, met een groot garnizoen, en met vele goede huizen, officierswoningen en groote pakhuizen bebouwd. Het eiland (Noesa) Koembangan — (noesa beteekent: eiland; als Noesa-laut in de Molukkos, hetwelk eigenlijk beteekent: zee-eiland), — dat er juist tegenover ligt, vormt hier een Straat, waarin schildpad en parelmosselen worden gevischt, en bezorgt aan Tjilatjap eene uitmuntende reede. De nederlandsche schepen, die de koffij, indigo en suiker van Banjoemaas en Bagelen komen laden, liggen er zeer veilig. Bij het uitzeilen echter van den oostelijken ingang der straat, waar op het genoemde eiland de plaats Karang-bollong gelegen is, moeten ze voorzigtig manoeuvreren om de koraalrotsen te vermijden, die midden in het vaarwater te zien zijn en waarop een hevige branding staat.

De assistent-resident van Tjilatjap, de heer NOORDZIEK (1852,

(1) De overige voorname rivieren in Banjoemaas zijn, behalve de Serajo, de Hangsana, de Aja, de Adirojo, de Tambak, de Dierik, en de Koelawing, die zich digt bij de kotta Banjoemaas in de Serajo ontlast. De Kali-wédi is, even als de Doplong, een arm der rivier Adirojo, welke het woest en drassig distrikt Aja bijna jaarlijks overstroomt.

thans te Ngrowo), ontvangt ons gastvrij in zijne fraaije en ruime woning, en met hem steken we naar Noesa-Koembangan over, waar we te Karang-bollong (niet te verwarren met Karang-bollong in Bagelen) aan wal stappen. Hier vinden we eene kleine bezetting, en bewonderen den arbeid, die er (1852) verrigt wordt. Men is namelijk bezig, om eene der groote, breede en hoog-uitstekende rotsen tot eene forteres in te rigten, even als de Engelschen met de rots van Gibraltar gedaan hebben. Reeds waren er eenige gangen en galerijen in de rots uitgekapt, waarin men regtop gaande wandelen kon. Het geheel beloofde een geducht kasteel te zullen worden, welks geschut den ingang der zeestraat zal kunnen bestrijken, en, in geval van oorlog, aan elk vijandelijk schip de nadering beletten.

We zouden lust hebben, om, regt over het eiland heen, langs den in 1829 of 1830 door den luitenant VAN BANISSET aangelegden weg, van het oostelijk punt Karang-bollong het tegenovergestelde uiterste westelijke punt, Banting-Mâti genaamd, te bereiken. Doch die weg is sedert niet onderhouden, en dus tot een bijna onbegaanbaar voetpad geworden, loopende door bosch en kreupelhout en over zeer heuvelachtig terrein. We doen dus de reis liever met het zeilvaartuig van onzen gastheer, — en nu drijven we straks, in gezelschap van den heer NOORDZIEK, den kapitein der genie (thans majoor) jonkheer GEVERS en wijlen den kapitein der infanterie HENTZE, — uren lang door een liefelijk kanaal, hetwelk de natuur gevormd en aan beide oevers met welig groen en wild geboomte omzoomd heeft. Deze togt is uiterst aangenaam. Het water is zoo stil en effen als een spiegel, en hier en daar naderen de beide oevers zoo dicht, alsof ze elkander de hand wilden reiken! Men kan het verlangen bijkans niet weêrstaan, om uit de sloep te springen en een bad te nemen, maar de vele kaaimans, die zich hier ophouden, maken het onraadzaam om ons dat genot te gunnen. We zijn ook niet ver van de Rawah-Boaija, d.i. krokodillen-meer of kaaimans-water!.... Weldra verandert het tooneel, en steeven we de Kinderzee in, die we overvaren, om er drie

kampongs te zien, die geheel boven het water op palen gebouwd zijn. Het zijn visschers-dorpen, aan de moerassige oevers der Kinderzee aangelegd. Ze heeten Tjipatat, Kaijoe-mâti en Penikel, en staan op modder-platen of modder-banken, die bij laag water droog vallen, doch bij hoog water door de zee overspoeld worden. In een dezer kampongs, t. w. te Penikel, moesten we overnachten. Ze zijn in der tijd door zeeroovers aangelegd, gelijk ik straks verhalen zal.

Waarom de Kinderzee, eigenlijk een baai of zeeboezem, haar' vreemd-klinkenden naam draagt, kan ik niet zeggen, en heeft mij ook niemand kunnen verklaren. Is het misschien omdat ze zóó klein is dat men overal hare oevers ziet, en, in vergelijking met de eigenlijke zeeën, een „kind der zee” kan genoemd worden? Van „kind-der-zee” zou de zamentrekking „kinderzee” gemakkelijk zijn. De inlanders noemen haar segara-anak-an, — segara is javaansch en beteekent „zee”, en anak-an is maleisch en beteekent „kinderlijk,” — dus: kleine zee of binnenzee. — In 1721 werd in deze baai of zeeboezem de paarl-visscherij beproefd.

Des anderen daags bereikten we Banting-mâti. Deze plek is onbeschrijfelijk aangenaam en bekoorlijk op een vrij hooge rots p. m. 200 voeten boven de zee gelegen, en heeft door deze hare ligging zoowel als door hare omgeving een geheel romantisch voorkomen. — Banting-mâti beteekent: doode wilde koe. Banting of banteng is: wilde koe, en mâti is: dood. Volgens anderen is de naam: benting-mâti, dus: dood (vervallen) blokhuis of redoute, omdat hier een redoute met aarden wallen tot afwering der zeeroovers gestaan heeft, waarvan de sporen nog zichtbaar zijn. Redoute of blokhuis wordt door de inlanders benting genoemd. Benting is eigenlijk: aarden wal. — Het vaarwater is op dit punt slechts 100 roeden breed, doch wordt buiten den hoek van het eiland (Noesa-Koembangan) dadelijk zeer wijd. In het midden steken 3 à 4 hooge rotsen boven dat vaarwater uit, als waren ze de wachters, die de monding of den ingang moeten verdedigen van het na-

tuurlijk kanaal, dat hier door de zuidelijke of Sumadangsche distrikten der Préanger-Regentschappen op Java en door het eiland Koembangan zelf gevormd wordt. Als we bij het fort van Banting-mâti staan, hebben we op den Java-wal een heerlijk gezigt. Die wal is, gelijk we zeiden, een gedeelte der Préanger-Regentschappen, met den berg Siragallo of Duivelsberg op den uitersten landhoek, en daarbij de breede rivier dier residentie, de Tjitandooi, die hier uitstroomt. De kommandant van het fort deed een paar malen het kanon spelen, en de echo van den knal sprong als het ware van den overkant terug, en bulderde van rots tot rots en van berg tot berg, tot dat hij eindelijk in een' doffen donder langzaam, en al zwakker en zwakker wordende, geheel uitstierf. Het was als of elke berg en elke rots, ieder bosch en elke heuvel den donder van het geschut vertoornd opving en weder woedend van zich stiet. En dit alles, terwijl de zon liefelijk op het water en 't geboomte scheen, en de natuur plegtig zweeg, en de wind sliep in de bladeren der wouden!.... Verbeeld u, lezer, zulk een stilte, zulk een doodsche stilte, op zulk een eenzaam plekje gronds, als waar we stonden, – en dan in ééns dat magtig gebulder, die rollende donder van 't geschut, – en dan die ontzettende stem van den echo, die den donder brullend en loeiend tienvoudig wedergaf!

Onze sloep wacht ons, en onze terugtocht naar Tjilatjap wordt aangevangen. Nog eens – en nog eens – wenden we den blik naar het tooneel, dat we verlaten moeten, en weldra is het uit ons oog verdwenen!

Doch we hebben onderweg iets zeer belangrijks op Noesa-Koembangan te zien. Het zijn twee heerlijke grotten van druipsteen. In één dezer grotten ziet men een door de inlanders voor heilig gehouden graf (kramat). Op dat graf offeren de visschers, die hier wonen of vertoeven, en komen soms eenige regenten van Java ter bedevaart. Volgens de overlevering of legende ligt te dezer plaatse de man begraven,

die, eeuwen lang geleden, met het eiland Koembangan uit onbekende streken kwam aandrijven, en, bij den Java-wal genaderd, besloot zijn eiland vast te leggen. Het eiland gehoorzaamde natuurlijk aan den last van den heilige, en bleef onbewegelijk!! Eindelijk stierf de kapitein van dit ten anker gebragte wonderlijke reuzenschip, en werd begraven in de grot, die Tempelgrot of Missighiet-Sella heet. Missighiet is: tempel, kerk, moskee, en Sella is: zadel. De inlanders noemen haar dus: zadel-moskee, omdat haar vorm de gedaante van een' zadel heeft. Ze prijkt met vele namen, die de bezoekers in hare binnenwanden geschreven hebben, en lijkt inderdaad op een' tempel. Zie hare hooge wulven, hare gothische zuilen, hare wonderbare stalactyten, hare nissen en gangen, — en zie dan eens die groote doopvonte, die daar aan den linkerwand des tempels zoo natuurlijk staat met een groot verheven deksel er boven, even als de doopvonte in den Keulschen Dom!... Het is als zaagt ge hier de hand eens kunstenaars in het grillig werk van druipsteen, dien de natuur door hare waterkristallisatie geformeerd heeft. En ook de ingang der grot is zoo hoog en breed, en heeft zulk een' goed-gewelfden boog, dat men het portaal meent te zien van een mausoléum! Bij het licht der fakkels (obers of dammers), die we bij ons hebben, is de illusie volkomen!

De tweede grot, digter bij Banting-mâti, is even zeer prachtig en wonderbaar gevormd, maar heeft met een' tempel geen gelijkenis. Meer lijkt ze op een' reusachtigen grafkelder, met vele gangen, bogten en krommingen, en door honderden pilaren gesteund! Dewijl de bodem met water bedekt is, en er ook overal door de poriën van het verwulfsel water langs de wanden en pijlers druipt, blinkt en glinstert de geheele grot bij het fakkellicht zoo heerlijk, en tooverachtig, en fantastisch, dat ge meenen zoudt in het feëriek paleis van ijs des Alpenkonings te zijn!

Er is, — behalve een' bij Banting-mâti reusachtigen randoe-alas of wilden kapokboom, (kapok is: boomwol),

gelijk we er later een' te Toeban bewonderen zullen, — nog iets belangrijks op het eiland te zien. Het is de patma, eene reuzen-bloem, rood van kleur, ter grootte en gedaante van eene kleine roode kool. Deze vergelijking is voor een bloem niet poëtisch, doch zeer naar waarheid. De patma is de bloem van een sterke en krachtige liaan of parasiet, die veel op Noesa-Koembangan, doch (naar ik meen) nergens elders in Neêrlands Indië, voorkomt.

De naam Noesa-Koembangan beteekent „eiland of rots van bloemen” (noesa: eiland, rots, — en kambang of koembang of boenga: bloem). Dien naam draagt het eiland te regt, daar de noord-oost- en west-kust bijna geheel met bloemrijke en welriekende planten en heesters en gewassen begroeid is. Volgens anderen heeft het eiland zijn' naam te danken aan de omstandigheid, dat op den zuid-oostelijken rotshoek eene bloem groeit, die Saijo-koesoemo of de „keizersbloem” heet, welke bloem weleer (en misschien nog in onze dagen) bij de troonsbestijging der keizers van Soerakarta door de priesters met groote staatsie geplukt en naar Soerakarta gebracht werd.

De lage moddergrond van het bovengenoemde schoone Kanaal en van de baai Segara-anakan schijnt de meening te rechtvaardigen, dat het eiland vroeger met Java verbonden was. Op sommige plaatsen kan men zelfs baai en kanaal doorwaden, en dus te voet van Noesa-Koembangan naar Java en omgekeerd overgaan. Men gist, dat het eiland van vulkanischen oorsprong is. Het heeft eene lengte van ruim 9 uren, bij eene breedte van één uur en op sommige plaatsen van bijna 2 uren. Te Banting-mâti moet men bij heldere lucht over den zuidelijken indischen oceaan het gezigt hebben op de vogelnestklippen (karang-bollong) van de residentie Bagelen. De zuidkust van het eiland is enkel rots en klippen, waarop de baren der zee breken, terwijl de noordkant enkel modder is. Vele wellen en rotsbronnen van zoet water vindt men in de valleijen, en vele riviertjes doorstroomen het eiland. De dessa's, die men

op het eiland aantreft, zijn Monoondjaija, Kali-poetjang of Derweradja, Karang-anjer, Passouroan, Gregis, Banjar, Branbam, Karang-tenga, en Karang-bollong. De genoemde 9 kampong's of dessa's hebben zoo weinig inwoners, dat de bevolking van het gansche eiland naauwelijks 200 zielen zal uitmaken. Bij de dessa Karang-tenga zijn eenige vogelnestklippen. Behalve de vogelnestjes levert het eiland nog Was op, en wel in zulk eene hoeveelheid, dat één persoon soms voor de waarde van f 6 à f 7 per dag kan inzamelen. De vele bloemen van dit eiland lokken de bijen aan, en deze vinden in de oude eeuwen-heugende boomen der Urwälder goede gelegenheid voor het bouwen harer nesten. Onder de bloemheesters vindt men vele Tjempakka's, Woengoe's of Boenger's, den grooten Kenanga-boom enz. De Boenger heeft in de verte gelijkenis met de Sering-bloem in Europa. De Cubéba of staartpeper, en wijders vele narcotische en vergiftige planten komen er almede voor. In enkele riviertjes moet in vroeger' tijd goud gevonden zijn. In 1830 of daaromtrent leefde er slechts één rhinoceros, dien de inlanders Kerto-dupo noemden en voor heilig hielden. De legende zegt, dat de ziel van zekeren inlander KERTO DUPO, die bij het plukken der vogelnestjes in de rotsen omkwam, in dezen rhinoceros gevaren is, en dat men aan dit dier, hetwelk in 1834 gedood is, om deze reden den naam van dien inlander gegeven heeft. De bosschen zijn bevolkt met kidang's (reeën), kantjiel's (muskushertjes), adjak's, en prachtige wilde duiven en paauwen.

Volgens inlandsche berigten, zou de bevolking vroeger zeer groot, doch het eiland in later jaren tweemaal ontvolkt geworden zijn, zoowel omdat er dagelijks zoo vele menschen door tijgers verslonden werden, als omdat men uit vrees voor deze dieren, die zich sterk vermenigvuldigden, naar Java de vlucht nam. Daarna zou het eiland, toen het weder langzamerhand was bevolkt geworden, door de zeeroovers bezocht zijn, en wel zoo aanhoudend, dat de inwoners wederom naar Java de wijk namen.

Omstreeks het jaar 1760 moet Noesa-Koembangan nog tot Cheribon behoord hebben, en onder het bestuur van den regent van Tjamies in de residentie Cheribon geweest zijn. De zeeroovers schenen toen hier vrij spel te hebben, zoodat ze zich zelfs 2 jaren lang voor goed op het eiland gevestigd hadden. Eerst zouden ze geland zijn te Banting-mâti, en later te Karang-bollong, van waar uit ze niet alleen op het gansche eiland, maar ook in de Préanger-Regentschappen, en in een gedeelte van Banjoemaas (welke residentie toen nog tot het gebied der Vorstenlanden behoorde,) roofden en plunderden, en zelfs de kampongs, waarvan ik hooger gezegd heb, dat ze op modderbanken in het water gebouwd zijn, durfden aanleggen.

Overigens beweert men dat de grond van Noesa-Koembangan veel humus bevat en zeer vruchtbaar is; dat de koffijboom en het suikerriet er welig groeijen, en dat de weinige padie of rijst, die er, niet in sawah's of natte velden, maar op hoog land of tegal- of tipar- of gaga-velden, gekultiveerd wordt, bijzonder goed en zwaar van korrel is. Ook meent men dat de kapas- of katoenboom, die op Java in menigte voorkomt, er met goed gevolg zou kunnen gekweekt worden. In den omtrek van Banting-mâti stonden in 1833 ongeveer 180,000 koffijboomen in geregelde tuinen, en 60,000 koffijboomen, die onder den gebruikelijken naam van boschkoffij waren aangeplant. Het Gouvernement had in 1832 aan den ondernemer dier kultuur eene uitgestrektheid woeste gronden, van p. m. drie uren in omtrek, voor den tijd van 25 jaren in leengebruik afgestaan. — Van de Kinderzee en het Kanaal zegt men dat ze rijk in visschen zijn, en dat onder dezen vooral de soorten, welke de namen van suring en kakap-bel-anak dragen, moeten uitmunten. In de bosschen zouden voortreffelijke houtsoorten zijn, als het surèn-, ingas-, maràn of meràn-, tjontjang- en het woengoe- of boenger-hout. De kastanjeboom komt overal voor. (1)

(1) Tijdschrift van N. I., jaargang I, deel II.

Te Tjilatjap teruggekeerd, hebben we even buiten de plaats nog een heilig graf te bezigtigen, en van de goud-alluvie, die in deze afdeeling in 1847 ontdekt werd, een en ander te vernemen, om dan langs denzelfden weg, dien we van Banjoemaas gekomen zijn, derwaarts terug te keeren. Doch digt bij de kotta Banjoemaas genaderd, slaan we ter linkerhand een' dwarsweg in, die ons spoedig aan de breede rivier Serajo brengt, die we moeten overvaren. Deze route heeft men nog nimmer met rijdtuig afgelegd. We zijn de eersten, doch het is alleen ten gevolge van een misverstand, want we hadden de rivier op eene geheel andere plaats moeten overvaren. We kunnen echter niet verder rijden om aan die andere plaats te komen, want de paarden zijn te vermoeid, en andere paarden zijn hier niet. We staan dus bedremmeld en verslagen aan den oever bij eenige pakhuizen en inlandsche woningen, want er is ook geen sassakh of pont om ons over te zetten!... Met behulp echter van twee vriendelijke opzieners of geëmploijeerden, beiden zoogenaamde inlandsche kinderen, en van eenige inlanders, gaan we twee prauwen (inlandsche schuitjes) naast elkander schikken en goed aan elkander vastbinden, leggen twee van bamboes gevlochten matten, — die een der inlanders van zijn huisje neemt, waar ze als paggers of wanden zijner woning dienen, — op elkander over de beide prauwen heen, brengen het rijdtuig op de dubbelde mat, — en ziedaar, we varen over, tot verbazing der bevolking aan den overkant, die ons werk had gadegeslagen! Onzen hulpvaardigen opzieners drukken we dankbaar de hand, aan de gediensstige Javanen geven we een goede fooi, en de verwonderde inlanders aan den regteroever trekken ons rijdtuig in een' oogwenk van de geïmproviseerde sassakh op den wal. Het inlandsch dorpshoofd echter (Aris) betuigt ons, dat hier nog nooit een rijdtuig gepasseerd is, — dat er geen paarden zijn, — dat de weg ja te berijden is, maar dat de bruggen te smal zijn voor een rijdtuig, — in één woord dat het beter zijn zou terug te gaan, van waar we kwamen!

Nu is goede raad duur; teruggaan is niet mogelijk; onze gebruikte paarden zijn reeds voorlang met de loopers of postillons naar de 2 uren ver gelegen station wedergekeerd... Maar ik vraag den goeden man om 25 menschen, die tegen betaling het rijdtuig willen trekken. Dadelijk zijn er wel 50 menschen tot deze taak genegen. Hij onthaalt ons intusschen in de passangrahan op thee en kwee-kwee (inlandsch gebak), biedt vriendelijk een zijner rijpaarden aan, en we gaan tegen 3 à 4 uren in den middag op weg. De koelie's weten raad (zoo als ze altijd weten) bij de veel te smalle bruggen, en, hoezeer de passage voor het rijdtuig over sommige bruggen ongeloofelijk schijnt, — het komt er toch over, zonder te vallen, zonder zelfs beschadigd te worden!.... Zoo bereiken we Djati-Lawang, waar we in eene zeer goede passangrahan vernachten, dewijl het te donker geworden is om verder te gaan. Hier schrijf ik in der haast een' brief aan den kontroleur van Poerwokerto, om ons des anderen daags vroeg een span postpaarden te gemoet te zenden, dáár, waar de gewone postweg zou aanvangen. Het dorpshef alhier laat dien brief door een' vertrouwd man te paard (prijai of perjai) bezorgen, — schenkt ons thee, en laat ons ten 8 uren in den avond een' maaltijd voorzetten van rijst en gepofte kip (aijam-pangang). — Aan onze koelie's is intusschen geld gegeven om in de warong (inlandsche gaarkeuken) te gaan eten, en, als ze dat gedaan hebben, vallen ze al pratende en zingende in de buiten-galerijen der passangrahan in slaap. We volgen weldra hun voorbeeld en slapen in.

Den volgenden morgen gaat de togt op dezelfde wijze verder, behalve dat ik nu in den wagen plaats neem, daar ik het rijpaard had doen terug bezorgen. Soms is de weg zeer aangenaam en afwisselend, en uit de vele dorpen of dessa's, die we passeren, komen de Javanen nieuwsgierig naar buiten, want nog nimmer was hier een wagen gepasseerd, — het is ongeloofelijk, — het is onmogelijk, — en toch er passeert een groote reis-wagen, getrokken en geduwd door juichende, zingende en lagchende inlanders!....

Weldra komen we uit onzen binnenweg aan den gewonen grooten rijweg, en hier zien we met innige vreugde de van Poerwokerto verzochte postpaarden staan! Fluks nu de koelie's betaald, de postpaarden voorgespannen, en naar Poerwokerto gereden! De vriendelijke kontroleur, de heer BUIN (1852), kan zijne oogen niet gelooven, dat we den bewusten binnenweg met rijdtuig gepasseerd zijn!....

Poerwokerto is een fraaije belommerde plaats met eenige europésche huizen, en een aloen-aloen met breede waringien-boomen (waringien-agong) beplant. De regent noodigt ons gastvrij in zijne woning, en met hem bezoeken we een der 100 indigofabrieken der residentie, en rijden door een' der koffij-tuinen, die in deze afdeeling zoo menigvuldig zijn aangeplant.

De weg naar Poerbolingo, dien we vervolgens inslaan, is bijzonder aangenaam en liefelijk. Hij loopt noordwaarts ten oosten van den Tagalschen berg Slamet heen, en zet zich van Poerbolingo over Randoe-Dongkal tot aan de Tagalsche afdeeling Pamalang voort. De afdeeling Poerbolingo is almede rijk in indigo-aanplantingen en koffij-tuinen. De plaats zelve of de negorij van dien naam, slechts 13 palen van Poerwokerto verwijderd, is keurig-net aangelegd en onderhouden, en het fraaije huis van den assistent-resident is allerbeoorlijkst aan eene breede rivier, de Koelawing (?), gebouwd. De heer CANNEMAN, assistent-resident alhier (1852, thans inspekteur der kulturen), noodigt ons gastvrij ten zijnent.

Van Poerbolingo gaan we langs een' N.-O.waarts loopenden weg van 29 palen lengte naar Bandjar-negara, waar de assistent-resident, de heer BEKKING (1852, laatst resident van Rembang), ons vriendelijk en gastvrij ontvangt. De kotta Bandjar-negara heeft niets aantrekkelijks. Men ziet er een zeer ruime aloen-aloen, en daarbij het huis van den assistent-resident, de regentswoning, en in eene dwarsstraat nog een paar europésche huizen. Natuur-schoon is hier niet, en het is alsof de dampkring ons ter neder drukt, en een gevoel van eenzaam-

heid en verlatenheid ons overmeestert. Onwillekeurig wordt men somber en droefgeestig gestemd, en men zal hier zeker lang moeten vertoeven, eer men aan het verblijf gewoon kan worden. Ik weet niet of de indruk, dien ik te Bandjar-negara ontving, geheel subjectief is, doch ik wensch den ambtenaren, die ter dezer plaats wonen, gaarne toe, dat ze spoedig eene andere destinatie mogen erlangen.

Dewijl we thans op het punt staan om de Banjoemaas weder te verlaten, zullen we hier aantekenen, dat in 1854 het getal klapperboomen in deze residentie 774,701 bedroeg, en het getal aangeplante djati-boomen 1,293,266, — terwijl het getal van karbouwen 60,912, van runderen 10,356, en van paarden 11,440 beliep. De produktie van padie bedroeg 1,369,908 pikols, van koffij 18,077 pikols, van suiker 10,582 pikols, van indigo 157,500 ponden en van kaneel 45,088 ponden.

En nu rijden we des anderen daags nog een eind weegs verder, en komen over de grens van Banjoemaas en over de Kali-toelies weder in de Bagelen, en wel in die schoone afdeeling Ledok, waarvan ik boven zeide, dat we haar later passeren zouden zonder er ons op te houden. We zullen dus te Wonosobo slechts een' oogenblik vertoeven, en dan dadelijk naar de Kadoe onze reis vervolgen. Deze reis moeten we echter òf te paard doen, òf ons rijdtuig door koelie's laten trekken. De meeste reizigers verkiezen het laatste, daar het rijdtuig toch niet te Wonosobo kan achterblijven. We stappen dus in, en zijn op weg. Wel gaan we slechts langzaam voort, maar de bergen Soembing, Sindoro, Sambiroto, Radja, Praauw en de toppen van den Diëng lagchen ons zoo vriendelijk toe, — de natuur is hier zoo schoon, de gezigten zijn zoo afwisselend, en het terrein is zoo voortdurend heuvelachtig, dat we ons geen' oogenblik vervelen, ofschoon we den ganschen dag in den wagen moeten zitten, en eerst in den avond te

Magelang in de residentie Kadoe zullen aankomen. Eindelijk bereiken we Parakan, in het regentschap Temangong, in welke afdeeling we reeds vroeger een bezoek hebben afgelegd, toen we ons in de Kadoe bevonden. Hier, te Parakan, worden de postpaarden weder voorgespannen, die ons in snellen draf langs bosschen en rijstvelden en over rivieren en stroomen naar Magelang heenvoeren. Nog eens vernachten we bij den gastvrijen resident van Kadoe, den heer GAILLARD (1852, laatst resident van Japara), proeven zijne heerlijke artisjokken (1), en vertrekken des anderen daags over het ons bekende Djamboe-gebergte, welks schoone natuur we op nieuw bewonderen, naar Ambarawa en van daar naar Salatiga, en verder naar de met 669,424 zielen bevolkte residentie:

SOERAKARTA.

Men weet, dat Soerakarta, oudtijds het dorp Solo, gelegen is aan de prachtige rivier, die van Solo haar' naam ontleent, namelijk aan de Bengawan- of Solo-rivier, en dat de beide zuidelijkste residentiën van Java, te weten Soerakarta en Djokjokarta, bekend zijn onder den naam van Vorstenlanden. Sedert het jaar 1830 behooren aan den keizer van Solo in eigendom toe de provinciën Padjang en Soekoewatie, benevens 500 tjatja's of soma's (huisgezinnen) – (soma is javaansch; tjatja is sundasch,) – in de provincie Mataram voor het onderhoud der vorstelijke graven van Imogérie en Passer-Gedee, terwijl sedert dat jaar in eigendom aan den sultan van Djokjokarta behooren de provinciën Mataram en Goenong-Kidoel, benevens 50 tjatja's in de provincie Padjang voor het onderhoud der graven van Seselo. Hiervan

(1) Artisjokken komen in de Kadoe welig voort. Men vindt ze ook, benevens aardbeziën en andere europésche groenten, te Selò in Soerakarta, en bij de dessa Banjoe-Koenig (geel water) op den zuidelijken rug van den berg Oenarang of Ngarang in het regentschap Salatiga, op circa 4000 voeten boven de oppervlakte der zee. In den omtrek dezer dessa vindt men, 1000 voeten lager, eene laauwe zwavel-wel en eene koude staal-bron.

zijn echter nog afgescheiden de landen van den onafhankelijken prins PRANG-WEDONO te Solo, en van de prinsen PAKOE-ALAM en NOTTO-PRODJO in Djokjokarta.

Doch ik moet mijne gedachten niet sneller laten loopen dan de postpaarden, en reeds van Solo en Djokjo spreken, eer we er zijn aangekomen. We vertrekken dan van Salatiga, en volgen een' breeden lommerrijken weg, die ten westen der bergen Mer-api (1) en Mer-baboe in zuidwaartsche rigting door de vlakte is aangelegd en zich van tijd tot tijd over lage heuvelen en aanhoogten slingert. Afwisselend rust ons oog op de prachtige panorama's, die beide bergen ons aanbieden, of op uitgestrekte aanplantingen van koffijboomen, wier glanzige bladeren en witte bloesems in den morgenwind wiegelen, en waarboven de dadap-boomen hunne breede takken beschermend uitstrekken. Van tijd tot tijd ook schemeren door het groen de witte muren van eenige europésche woningen, die aan de eigenaars dier koffijtuinen, d. i. aan europésche landhuurders, behooren. Gelijk bekend is, hebben sommige europésche ondernemers eenige gedeelten lands van de vorsten van Solo en Djokjo ter aanplanting van indigo en koffijboomen gehuurd. Ten gevolge hiervan ziet men de vlakten van Djokjokarta met indigo-aanplantingen overdekt, en de hellingen van den vulkaan Mer-api zoo in Djokjo als in Solo met duizenden van koffijboomen beplant. In 1854 produceerden de tuinen in Solo de belangrijke hoeveelheid van 9,364 pikols koffij, en was het produkt van indigo en koffij in Djokjokarta almede zeer aanzienlijk. Eenige jaren geleden woonde op Solosch grondgebied, niet ver van de grens van Salatiga en Soerakarta, een der grootste landelijke ondernemers, van wien men toenmaals hoorde gewagen. Ik bedoel wijlen den Heer DEZENTJE te Ampel. In 1838 genoot ik eens bij hem gastvrijheid en was getuige van de voorbeeldelooze uitbreiding, die hij aan zijne onderneming gegeven had. Zijne landen vormden als het ware een klein

(1) Merapi is denkelijk verkort van Mera-api (rood vuur.)

koningrijk, waarvan hij de souverein scheen te wezen. Men zou gemeend hebben bij een' inlandschen vorst te zijn, zoo uitgestrekt was het terrein, dat hij bebouwen liet, zoo talrijk zijne velden en koffijtuinen, en zoo talrijk de opgezetenen zijner landen. Maar ook zijn landhuis scheen 't verblijf van een' inlandschen vorst te wezen. Dat huis, 2041 voet hoog gelegen, is in den trant der dalms der prinszen van Solo of der regenten van Java gebouwd en ook zoo ingerigt en gemeubileerd, en met een' hoogen en dikken muur als een fort of vesting omgeven, waarop 4 bastions en steenen schildhuisjes gebouwd zijn. Een corps Predjoerits of inlandsche soldaten (schutterij), dat hij zelf had opgerigt, gekleed en uitgerust, bewaakte de hooge poort en betrok des avonds de wacht op den ringmuur. Binnen dien muur zag men een aantal bijgebouwen, wachthuisjes (gardoe), pondoks, vijvers, badplaats, geweren, lanssen, pieken, trommen, boschhanen (ayam-alas) onder koerongans (kooijen, in den vorm van een kinder-loopmand), tortelduiven (perkoetoet en tjikoekoer) (1), en verder een groot gamlang-spel, een groote klok of bengel (lontjing), — in één woord al de omgeving, die men bij de inlandsche vorsten en regenten aantreft. Daarbij was hij gehuwd met eene Solosche prinses, die den titel droeg van raden-aijoe en ook onder dezen titel werd aangesproken. Men begrijpt, dat de begoocheling groot moest wezen, en dat men telkens meende bij een' inlandschen vorst of regent, niet bij een' Christen landheer, te zijn!...

Van Ampel, waar we nu slechts een oogenblik toeven, rijden we een aantal palen verder, en passeren grootere en kleinere dessa's, boschstreken, koffijtuinen en onbebouwde terreinen, — voorts het 5,049 voeten hoog-gelegen en om zijn europésche groenten overbekende Selò, of Aglee, bij Selò, op den verbindings-zadel der bergen Merapi en Merbaboe, — daarna het

(1) Eenige tortelduiven worden door de inlanders gewoonlijk in kleine kooijen aan hooge bamboezen, als mastboomen, opgeheschen en dienen tot lokvogels. Het geluid of het slaan der perkoetoet is zeer zacht en liefelijk. De inlanders betalen hooge prijzen voor dezulken, welke het liefelijkst slaan.

fort Boeijolalie en de dessa, die er tegenover ligt, en zien eindelijk tusschen Kalietan en Penging den postweg zich in twee armen of takken verdeelen. De zuidwaarts gaande arm voert naar Djokjokarta, en de oostelijk loopende arm naar Soerakarta. Juist aan dezen tweesprong of kruisweg staat een fraai lusthuis van den Soloschen keizer, doch ruim 100 jaren geleden stond hier het paleis of de vermaarde kraton Kartasoera van het vorstenhuis van Mataram, en was er ook de hoofdplaats der residentie Soerakarta, welke thans 3 uren oostelijker gelegen is. Aan deze herinnering paart zich van zelfs eene andere, namelijk de herinnering aan het jaar 1686, toen de nederlandsche bezetting te Kartasoera, onder bevel van kapitein TAK, door de troepen van den bekenden SOERAPATI gruwzaam werd vermoord, — en tevens aan het jaar 1741, toen de hollandsche sterkte door den Soesoehoenan van Mataram genomen werd. — Als we later in de residentie Passaroean komen, zullen we het graf van dezen SOERAPATI bezoeken en een en ander van zijn' romantischen levensloop vernemen.

Voorbij het oude Kartasoera of liever voorbij het tegenwoordig lusthuis van den keizer van Solo, wordt de postweg, die tot heden toe wel aangenaam mogt heeten, al meer en meer bekoorlijk. Een eind weegs verder zijn we onder 't liefelijk lommer eener dubbelde rij van hoge tamarinden, die met hun fijn-gevormde en licht-groen gekleurde bladeren de felle zonnestralen vriendelijk onderscheppen en koelte en frischheid in den omtrek spreiden. We zijn in de schoone allée, die als het ware de oprijlaan vormt der keizerlijke hofstad. Maar diepe weemoed vervult ons bij 't aanschouwen der vele ongelukkigen, die men in deze laan als bij elken boomstam aantreft. We zagen er reeds velen, zoodra we op Solosch grondgebied gekomen waren, en vooral ook te Kalietan. Bij elke poststation of verspanningsplaats kruipen ze naar den vreemdeling toe om hem een aalmoes te vragen. Maar hoe nader bij de hofstad van den keizer, zoo meer ongelukkigen en ellendigen. Ik zal de vreeselijke en ongeneeslijke kwalen en ziekten niet

noemen, waaraan die ongelukkigen lijden; — ik zal ook niet vermelden, wat ontzettend schouwspel ons in 't lazaretto te Soerakarta wacht, als we dat inlandsch privaat hospitaal bezoeken. Een gevoel van onverwinnelijk afgrijzen en walging overmeestert ons, en, terwijl we een aalmoes reiken, moeten we het oog met huivering van die diep-rampzaligen afwenden!

Eindelijk rijden we de kotta Soerakarta binnen, en worden door den kolonnel, thans generaal-majoor, den heer BUSCHKENS, resident van Solo (1852), gastvrij ontvangen. De kotta is een vrij-groote stad, met drie breede en nette wegen, en vele straten, dwarsstraten en stegen, en door de Pépé-rivier doorsneden. Aan de overzijde dezer rivier is de Chinésche kamp, rondom de groote passer. Ten oosten van het geduchte fort, door een sterk garnizoen bezet, is een schoone allée van hooge tamarinden. Eene dergelijke allée loopt rondom het fraaije vierkante exercitie-plein heen. Bijna regt tegen over het fort staan het residentiehuis en een weinig verder het tooneelgebouw. Aan weerszijden van het residentiehuis en voorts in de hoofdstraten der stad zien we fraaije europésche huizen, waaronder er zijn, die we kolossaal en prachtig noemen. De stad is sterk bevolkt en telt p. m. 100,000 inwoners. De Protestantsche gemeente telt er (1852) 1045 leden, waaronder 284 ledematen der kerk en 474 kinderen. De gemeente heeft een' predikant, eene nette en vrij-ruime kerk, die in 1832 gesticht werd, en twee kerkhoven, waarvan het eene reeds vol graven is. De keizer van Solo leide den eersten steen van de kerk, en gaf den grond ten geschenke waar het gebouw is opgericht, en al de prinsen van het hof droegen tot de stichting bij! Ik heb van dit feit reeds te Cheribon gesproken, maar herhaal het nog eens, omdat het ons doet zien hoe verdraagzaam de Javanen zijn, al zijn ze ook belijders van den Koran. Trouwens weet men, dat de Muhamedanen ook JEZUS als profeet, en wel met uitzondering van MAHOMED als den grootsten profeet vereeren. Des avonds ten 7 ure wordt er in elke missighiet of moskee een gebed tot Nabi ISA, den Profeet JEZUS, opgezonden.

De Solosche gemeente is (1852) gecombineerd met die van Djokjokarta, Madioen en Patjitan. Sedert 1857 echter is er ook te Djokjokarta een vaste predikant gevestigd, en alleen Patjitan kerkelijk gecombineerd met Solo, en Kadoe met Djokjokarta. Op Madioen kom ik later terug bij de aantekeningen nopens die residentie.

De gouvernements lagere school te Soerakarta is bevolkt (1852) met 112 leerlingen. Behalve deze is er nog eene partikuliere jongens-school, tellende 30 leerlingen, en eene meisjes-school, die met 18 leerlingen bevolkt is.

Bekend is de voortreffelijke Lands Normaalschool te Soerakarta, of de Kweekschool ter opleiding van inlandsche onderwijzers, bestuurd door den Heer Dr. PALMER VAN DEN BROEK. In 1852 vond ik hier 13 kweekelingen. Menig bekwame meester der scholen voor zonen van inlandsche hoofden heeft aan deze kweekschool zijne vorming te danken.

Maar men vraagt welligt, waarom ik nog niets van den keizerlijken kraton en van het keizerlijk hof gezegd heb. Ik antwoord, met den lezer dadelijk naar den kraton of kedaton, of het paleis, te brengen. Mogt ik nu in technische termen spreken, dan zou ik zeggen: „de kraton van Soerakarta is, even als de kraton van Djokjokarta, een gebastionneerde vierhoek, met kleine flanken, waarvan de escarpe buiten geheel zichtbaar is, met groote bermen, en door een smalle gereveleerde gracht omgeven;” doch ik zal trachten duidelijker te zijn, en wat meer uitvoerig den kraton van Solo beschrijven. Het paleis is gebouwd naar het modèl van het Javaansch-traditioneel hemelsche paleis van BATORO-HENDRO in den Soeroloijo (hemel), en bestaat uit eene menigte van gebouwen, door eene gracht, en een' breeden p. m. 14 voet hoogen, van bastions voorzien en met geschut beplanten, muur omgeven. Aan de binnenzijde van dezen buitensten ringmuur, ziet men nog eenige ringmuren, voorhoven en poorten, die op gelijke afstanden van elkander staan en allen met elkander communicatie hebben. Het geheel

is waarlijk een stad op zich-zelve, bewoond door ongeveer 10,000 menschen, die de keizerlijke hofhouding uitmaken en binnen de ringmuren in kampongs of dessa's gevestigd zijn. Overal pleinen, overal huisjes, overal wegen, sloten, gangen, hagen en geboomte. In het midden van al deze gebouwen, muren en poorten staat de keizerlijke Dalm, waarvoor zich eene fraaije groote en rijk met gouden lijsten en bloemwerk versierde pondoppo bevindt, en waarachter het eigenlijk woonhuis des keizers staat. Dit woonhuis heet pringgitan, of liever probojoso. Op eenigen afstand van daar is de Kapoètrèn of Harem. Als we bij zijne Hoogheid tegen 8 uur des avonds een bezoek brengen, vinden we aan elke poort eene staat-dame, die ons vriendelijk ontvangt en naar eene volgende poort geleidt, alwaar ze ons aan eene andere staat-dame overlaat (1). Eindelijk komen we, over een groot met vele gebouwen bezet binnenplein, in de gezegde pondoppo en alzoo in het staatsie-vertrek, waar de Sri-padoeka, d. i. zijne Hoogheid de keizer, met de prinses SEGÂR-KEDATON zitten. Achter zijn' sierlijk vergulden dampar of stoel zitten eenige hofdames, die de kroonsieraden en de poesaka's of erfstukken van het huis van Mataram, — namelijk eenige rijk-gemonteerde lansen (toembak) en krissen, en afbeeldingen van eene slang, een hert, een gans enz., en verder de groote gouden sirie-doos met de tampat-loeda (kwispedoor), — dragen; en achter deze hofdames zitten weder andere vrouwen, die als amazonen met boog en pijlen gewapend zijn, en, — behalve de militaire lijfwacht, die hem van wege het gouvernement is toegevoegd, — de eigenlijke lijfwacht des keizers uitmaken. Voor, achter en naast

(1) De beide poorten ten noorden en ten zuiden van het paleis heeten Korigladak en Kori-pamoerakkan. Ze leiden naar de groote aloen-aloen, die met 6 groote waringien-boomen prijkt, welke aan twee zijden en in het midden van het plein geplant zijn. (In de sage betreffende de aloen-aloen van het paleis van BATORO HENDRO, zijn deze waringiens van enkel goud!) De cerepoort, waardoor de resident en andere hooge bezoekers ingaan, heet Kori-sri-manganti; doch vooraf passeert men nog twee poorten, waarvan de eerste of buitenste Kori-brodjonolo heet, en de tweede of middelste Kori-kamendoengan.

deze vrouwelijke lijfwacht bewegen zich eenige mannelijke en vrouwelijke orang-katté of dwergen, die tot de staatsie van den troon behoren, ofschoon de oorspronkelijke opname of toelating van dwergen in de vorstelijke kratons wel een liefdadig beginsel ten grondslag zal gehad hebben, daar deze ongelukkigen natuurlijk in den regel niet bij magte zijn om door eigen' handenarbeid in hun onderhoud te voorzien.

De keizer PAKOE BOEWONO SENOPATI INGALOGO NGABDOER RACHMAN SAIJIDIN PANOTOGOMO de VII is een beleefd en vriendelijk man, — thans (1852) reeds vrij hoog bejaard, en in 1858 overleden. De ratoe of keizerin is mede eene bejaarde vrouw, die wegens onpasselijkheid verplicht is hare kamer te houden. (In 1838 te Solo zijnde, had ik gelegenheid om haar te ontmoeten.) De prinses, die de honneurs voor hare moeder waarneemt, is zoo lief en bevallig, dat ze haren naam SEGÂR-KEDATON, d. i. bloem of frischheid, geurigheid van het paleis, volkomen verdient.

Aan het einde van het vertrek bevinden zich eenige prinsen (1) en Grooten en een aantal staat-dames op eerbiedigen afstand, terwijl buiten de pondoppo eene groote menigte beambten en bedienden op den grond gehurkt nederzit. De stoelen, die voor ons bestemd zijn, zien we reeds bij den keizerlijken dampar gereed staan, en zijne Hoogheid noodigt ons, na ons de hand te hebben aangeboden, om plaats te nemen. De thee wordt gepresenteerd en het gesprek is weldra aan den gang. Na verloop van ruim een uur staan we op, — de keizer geeft ons weder de hand, en geleidt ons tot aan de trappen van den dalm, van waar de staat-dames ons weder buiten den kraton brengen. —

Het bezoek, waarvan ik hier spreek, is dat, hetwelk ik in 1852 met mijne vrouw, in gezelschap van den heer BUSCHKENS en zijne gade, aan het hof van Solo bragt, — en men kan hier zeggen: ex uno disce omnes, d. i. alle zoodanige bezoeken

(1) De prinsen of pangherangs hebben ook hunne afzonderlijke paleizen, die in de omgeving van den kraton des keizers gelegen, en door breede lommerrijke lanen er van gescheiden zijn.

komen volmaakt met elkander overeen, en, als men er één beschrijft, heeft men ze allen als naar het leven geteekend.

Des anderen daags zond SEGÂR-KEDATON een geschenk voor mijne vrouw, bestaande in geurige oliën en reukwerk. Dit geschenk werd met staatsie door eenige vrouwelijke dwergen, begeleid door 12 met lansen gewapende hofbedienden, overgebracht. Twee dagen later was er bij den keizer een diner, waartoe de Heer BUSCHKENS, de kolonnel, militaire kommandant, toenmaals de Heer VEENHUIZEN, en ik en eenige Notabelen en prinszen genoodigd werden. Aan tafel was de keizer, als gewoonlijk, zeer minzaam en sprak veel met zijne gasten. Den volgenden dag zond zijne Hoogheid eenige fraaije Solosche sarongs aan mijne vrouw ten geschenke, en aan mij eenige makotja's of tampat-seroetoe of tampat-roko, d. i. van paauwenvederen, stroo of fijne bamboe gevlochten sigarenkokers.

Eenige jaren geleden, namelijk in 1838, woonde ik in den kraton van den Keizer van Soerakarta eene groote plegtigheid bij. In den namiddag van den 7^{den} October ten half vier ure begaf ik mij met den toenmaligen resident aan het hof van Soerakarta, wijlen den heer MAJOR, en in gezelschap van den assistent-resident en eenige der voornaamste militaire en civiele ingezetenen der stad, naar den kraton. De gezegde pondoppo was de plaats, waar de plegtigheid, de voltrekking van het huwelijk van twee prinszen van het keizerlijk huis, met name ARIAT-MODJO en NAUTONAT-MODJO, gebeuren moest. Aan het eene einde zat de Keizer op een soort van tabouret (dampar) met roode zijde overtrokken. Zijne Hoogheid was naar Javaansche wijze gekleed met een goud-gebloemd zijden baaitje of sikapan met juweelen knopen, en een solosche kajin of sarong. Onder de sikapan vertoonde zich een wit vest, mede met juweelen knoopjes bezet. Op de borst droeg hij de kommandeurs-orde van den Ned. Leeuw, en op het hoofd een zwart glimmend javasch mutsje (koeloeck), in de gedaante van den bol van een' européschen hoed, met breed gouddraad op de naden versierd, terwijl zijn haar glad naar

achteren gekamd en daar in een' knoop, met paarsch lint gestrikt, vereenigd was. Aan de bloote voeten droeg hij rood-fluweelen muilen, waarop een paauw met gouddraad gestikt was. Naast hem, aan zijne regterhand, stond, op een klein tabouretje met franje, zijn gouden siriedoos, met een rood zijden kleedje overdekt. Achter hem stond in een voetstuk, een poesaka-lans met goud gemonteerd, waar naast drie vrouwelijke bedienden op den grond gehurkt zaten, van welke de eene zijn schild hield en de andere zijn' degen. De derde was een vrouwelijke dwerg van een terugstootend voorkomen, die op dat oogenblik geen bepaalde dienst te verrigten had. Aan 's keizers linkerhand zat de resident, en op de linker-rij stoelen zaten de kroonprins in hofgewaad (d. i. het bovenlijf geheel naakt en met geel (beboréh) besmeerd) en de oom van den Keizer, benevens nog twee prinsen. Achter deze rij stoelen zaten zes pangherans op den grond gehurkt, met de beenen onder het lijf geslagen, mede in hofgewaad gekleed, en mutsjes van de boven beschreven gedaante, doch wit gekleurd, op het hoofd. Op de regter-rij stoelen zat de onafhankelijke prins PRANG-WEDONO, in kolonnels montering, en voorts de genoodigde europésche civiele en militaire ingezetenen van Soerakarta. Achter deze rij stond nog een rij stoelen, waarop onder anderen de broeder van PRANG-WEDONO, de majoor der hussaren, prins SOERIO-MATARAM, en de ridmeester raden-maas SOEMO-DI-NINGRAT, en een luitenant van het legioen van PRANG-WEDONO gezeten waren. Links achterwaarts van den keizer zat een driehonderdtal vrouwen, mede in hofkleeding, d. i. de armen en schouders bloot en gegeeld, op den grond gehurkt. Regts van den keizer stonden buiten de pondoppo twee corpsen muzykanten, — het eene in turksche kleeding, — en eene kompagnie van 's Keizers eigen soldaten, gekleed naar de wijze der oude Oost-Indische-Compagnie-soldaten, met uitzondering van den hoofddoek en de rood-gebloemde sarong. De handgrepen en exercitiën waren mede die van de zoo even genoemde soldaten der Oost-Indische-Compagnie.

Na verloop van een uur verschenen de hoogepriester (panghoeloe) verzeld van vier priesters, en de twee vorstelijke bruidegoms, en hurkten op verren afstand van den keizer neder. Op een' wenk van zijne Hoogheid kropen ze allen eenige schreden nader; op een' tweeden wenk weder nader; op een' derden weder, tot dat ze aan de twee trappen van de pondoppo gekomen waren. Toen riep de keizer hun toe: „selamat melaïkum! (heil zij ulieden!)” waarvan de laatste klank door de priesters herhaald werd. Daarop wenkte de Keizer weder en weder, en nog eens, tot dat ze aan zijne voeten gekomen waren. Toen zette zich (op een' wenk van zijne H.) de hoogepriester dwars voor den Keizer neder op het tapijt, dat voor den dampar lag, met de beenen onder het lijf geslagen. Dezelfde beweging deed de eerste bruidegom, prins ARIAT-MODJO, in eene tegenovergestelde rigting, zoodat hij regt over den hoogepriester zat. Toen boog de hoogepriester diep voor den keizer, de handen tegen elkander plaatsende, ze tot het voorhoofd omhoog heffende en ze weder latende zinken (menjembah), en vervolgens een' oogenblik de regterhand des bruidegoms tusschen zijne beide handen genomen hebbende, begon hij het trouwformulier der Muhamedaansche kerk uit te spreken, en gaf daarna den huwelijkszegen in de volgende bewoordingen:

„o God! vereenig het nieuwe paar door den band des huwelijks, gelijk Gij het water met den dauw vereenigt; want Gij, o liefderijke God! schenkt uwe liefde aan degenen die U beminnen!”

Daarop deed de hoogepriester eenige vragen, die door den bruidegom beantwoord werden, en na afloop hiervan deed een tweede priester nog eene korte aanspraak of zegenwensch.

Voorts werd den bruidegoms door hun' vader, den prins ARIO-MATARAM, de kris afgenomen (ten teken van eerbied en omdat de keizer niet door een' gewapend man mag aangeraakt worden), en trok de keizer zijn' regtervoet uit de muil, en boog zich de bruidegom ter aarde om dien voet onder aan de voetzool, ten teken van eerbied en gehoorzaamheid, te kussen. Die hulde duurde verscheiden sekonden, en toen opstaande bood

hij, op een' wenk des keizers, de hand aan den resident, en, de kris terug ontvangende, vertrok hij op dezelfde eerbiedige wijze als hij gekomen was. Met den tweeden bruidegom werden dezelfde vormen van priesterlijke inzegening en ceremoniële gebruiken in acht genomen. Beiden hadden een witte koeloek op het hoofd, het haar langs den gegeelden rug in twee strengen gevlochten, een' met goud gestikten pantalon, een fraaije solosche sarong met bevalligen zwier om de lendenen, een gele zijden sjerp met neêrhangende strikken om den middel, en een met brillanten omzette kris tusschen de sjerp ingestoken. —

De arme bruiden!... Bij deze geheele plegtigheid waren ze niet tegenwoordig!

Toen nu de plegtigheid afgelopen was, vertrokken de priesters, en stonden we op om den keizer geluk te wenschen, die daarvoor met een' handdruk bedankte. Weder gezeten zijnde, werd er roode en witte wijn ingeschonken, en stelde de resident de gezondheid van den keizer in, waarop door het geschut van den kraton en het geweervuur van bovengemelde Compagnie een saluut gegeven werd, terwijl de muzykanten zich bij afwisseling lieten hooren. Dit saluut werd herhaald, toen de keizer de gezondheid instelde van den resident, en nog eens toen deze de gezondheid dronk van den Gouverneur-Generaal en der twee keizerinnen. Daarop gaven we den keizer de hand en verlieten den kraton.

Den ganschen middag duurden de eereschoten voort, en des avonds kwam de eerste bruidegom met zijne bruid, begeleid door eenige prinsen en gevolg en eene menigte bedienden, waaraan zich een talrijke volkshoop, van brandende fakkels voorzien, aansloot, bij den resident een staatsie-bezoek afleggen. De bruid was niet bijzonder-schoon uitgevallen. Ze was in eene prachtige sarong gekleed, en had het voorhoofd met breede zwarte strepen als neêrhangende franje beschilderd. De oogen hield ze stijf op den grond gevestigd, (zonder die te mogen opslaan, dewijl dit de zedigheid eener bruid naar javaansche zeden verbiedt), — toen

ze uit haren rijk met goud versierden tandoe of draagstoel in de galerij verscheen.

Na verloop van een kwartier uurs eindigde het bezoek, en vertrok het jonge paar naar de woning van den Rijksbestierder, alwaar eene groote inlandsche partij de plegtigheid van den dag besloot, en waar de bruid gedurende vijf dagen, volgens gebruik, moest verblijven, om daarna aan haren echtgenoot te worden overgegeven.

De gansche festiviteit (pesta) werd natuurlijk opgeluisterd door de keizerlijke danseressen of serimpie's, gelijk ze aan het hof van Solo en Djokjo genoemd worden. Doch hare vervelende dansen zal ik niet beschrijven. Bovendien hebben we de eentoonige figuren en bewegingen der bedoijo's of bedaija's reeds gezien bij den regent van Bandong in de Préanger-Regentschappen. De serimpie's van Solo en Djokjo zijn rijk en keurig gekleed, doch niet veel rijker en fraaijer dan de Bandongsche bedoijo's.

Weinige dagen na het bovengemeld diner bij den keizer, werden we op een groot feest of pesta genoodigd bij den onafhankelijken (in 1857 overleden) prins MANGKO-NEGORO, die den rang heeft van kolonnel in Nederlands-Indische dienst. Hier vonden we al de prinsen en Grooten met hunne vrouwen vereenigd. De prinsessen, namelijk de ongehuwden, zaten in een afzonderlijk vertrek, uitzigt hebbende op de groote pondoppo, waar gedanst en gespeeld werd, en waar ook de gehuwde vorstinnen aan de speeltafel zaten. Des morgens had ik met den heer BUSCHKENS de parade van het legioen van dezen prins (800 man infanterie en 400 man artillerie en kavallerie) bijgewoond, en het goede voorkomen der inlandsche officieren en soldaten bewonderd. Het legioen, dat aan MANGKO-NEGORO, die den titel draagt van PRANG-WEDONO (d. i. krijgshoofd), toebehoort, doch door de Regering onderhouden wordt, is uitmuntend geoefend. Zag men niet het bruin gelaat en den hoofddoek onder den chako, men zou meenen europésche troepen voor

zich te hebben. De officieren van dit corps, zoowel de hoofd- als de sub-alterne officieren, zijn allen prinses van het Solosche hof, en zien er in hunne europésche montering en net en krijgshaftig uit.

Op een' afstand van 4 à 5 uren gaans van Solo heeft gezegde prins een lusthuis, Karang-pandan geheeten, 2,069 voeten hoog en in eene overschoone landstreek aan het 1,041 voet hooge Lawoe-gebergte gelegen. De wellevende pangherang bood mij aan om dit lusthuis te zien, verstrekte mij rijdtuig en paarden, en gaf mij een' der prinses, zijn' adjudant, als geleider mede. Bij Paloor sloegen we een' zijweg in, die ons door heerlijke dreven langs Singon en Kron naar het fraai buitenverblijf heenvoerde. Hier hadden we de schoonste natuurtooneelen rondom ons en een prachtig vergezigt op de bergen Koekoesan, Bredjo, Kendil, Liliran, Koewarâwan, Bligo, en den 8,233 voeten hoogen top Dorowadie van den berg Willis in de residentie Madioen. In de nabijheid van Karang-pandan zijn op 3,647 en 4,366 voeten hoogte de bekende oudheden van Soekoe en Tjeddo of Katto, die wijlen Dr. VAN DER VLIST beschreven heeft, doch waarvan ik geen uitvoerige beschrijving geven mag. Ze bestaan in een groot aantal liggende en opgerigte groote Trachytsteen en met velerlei figuren en groepen versierd zijn. In 1366, of in het christelijk jaar 1451, zijn de tempelen en gebouwen, waarvan we nu de puinhoopen zien, gesticht door HANDALJA-NINGRAT, vorst van Pengging, die als Raden BANDHOONG of BANDOONG door den vorst van Modjopâhit, BROWIDJOIJO VI, tot koning van Pengging verheven was. De figuren en groepen, die men op de bouwvallen en bas relief ziet uitgebeiteld, wijzen op de vereering der voortbrengende kracht of de dienst van den Phallus der Egyptenaren of den Priapus der Romeinen. Deze cultus heeft in de oudste tijden op Java geheerscht, en moet zelfs vrij-algemeen verbreid geweest zijn, daar men op vele plaatsen afbeeldingen van den Lingam en de Jonie of de Nahman aantreft. Nergens echter is deze cultus zoo grof voor-

gesteld als in de ruïnen van Soekoe en Tjeddo of Jeddo.

In den omtrek van Soekoe ziet men eene stikgrot, namelijk een rotshol of bekken met water gevuld. Uit dit hol ontwikkelt zich een sterke stikstof, die het water, ofschoon van koude temperatuur, in een' borrelenden toestand brengt, alsof het hevig kookte. Ons geleide hield een kip boven de grot, en oogenblikkelijk was het dier in geweldigen doodstrijd, waaruit we het echter spoedig weder verlostten.

In het Tijdschrift van N. I. Jaarg. II deel II leest men dat er te Soerakarta en Djokjokarta een Kalangs-volk is. Dit diefachtig volk zwierf in oude tijden rond en leefde in de bosschen en wildernissen, tot dat het zich in 1565 (of 1636 der christelijke jaartelling), onder de Regering van den sultan HAGOONG of AGOONG, te Soerakarta en Djokjokarta nederzette. De Kalangs waren toen zeer in minachting, en die minachting steunde op hunne vermeende afkomst van een' rooden hond, waarvan we hier de vreemde fabel of legende, volgens gezegd Tijdschrift, willen mededeelen. — „DAMAR-MÔIJÔ, een kluizenaar of boeteling op het Diëngsch gebergte, — afstameling van KANDI-HAWA, vorst van Poorwô-Tjaritô in de residentie Banjoemaas in 1096, — had een' zoon, raden BANDHOONG genaamd, die zeer mismaakt en lelijk van gestalte was. Deze BANDHOONG nam dienst bij den vorst van Modjopâhit, welk rijk in 1388 gesticht werd. De vorst van Modjopâhit, BROWIDJOIJO VI, die in 1474 regeerde, — en van wien we later, zoowel als van het rijk van Modjopâhit, meer zullen hooren, — had zijnen bij eene reuzin (raks hasa) verwekten zoon, HARIO- of ARIO-DAMAR, (over wien ik hooger reeds gewaagd heb en nog nader spreken zal,) naar Palembang gezonden, en intuschen was hem iemand noodig, om van Buitenzorg, de oude hoofdplaats van het in 1290 gestichte rijk van Padjajarang, eenige tuinzaden te halen. Volgens het verlangen van den vorst moest dit in slechts éénen dag geschieden, en de afwezige ARIO-DAMAR was als hardlooper of velocipède bekend.

Nu bood BANDHOONG zich aan om de bewuste tuinzaden in éénen dag van Padjajarang af te halen, vertrok, en was in den avond van denzelfden dag van zijn vertrek te Modjopâhit terug!... Tot belooning van deze dienst mogt hij met de dochter van Modjopâhit's keizer huwen! De prinses had echter een' onverwinnelijken afkeer van den door de natuur zoozeer misdeelden BANDHOONG, en intusschen gebeurde het, dat zich des nachts eene slang in hare slaapkamer vertoonde. BANDHOONG doodde ze met zijn kris, waarop de prinses meende dat hij haar wilde vermoorden, en nog meer afkeer van hem koesterde dan te voren. Nu veranderde BANDHOONG zich in een' schoonen jongeling, won hare gunst, en vertrok kort daarop naar zijn' vader DAMAR-MÓIJÔ, den kluizenaar van het Diëngsch gebergte. Aan dezen verhaalde BANDHOONG dat hij eene slang gedood had, — waarop de kluizenaar hem ontroerd te kennen gaf, dat hij in die slang den god WISCHNOE of VISCHNOE had omgebracht, vloekte hem en veranderde hem in eene slang!... Weenende ging de aldus gemetamorphoseerde BANDHOONG naar de rivier Pening, bij de rivier Toentang, in de residentie Samarang. Hier leide de slang (BANDHOONG) zich over de rivier als een brug neder, zoodat de voetgangers zich van haar als van eene brug bedienden, zonder dat het hun inviel dat die brug het ligchaam eener slang kon zijn! Eens echter sloeg een voorbijganger zijn bijl (gampak h) zonder erg in de pseudo-brug, waarop er bloed begon te vloeijen en de ontdekking gedaan werd, dat de brug eene slang was! Fluks werd het dier door het landvolk in stukken gehakt, en de ziel van de slang BANDHOONG ging over in een kind!...

Nu volgt eene geschiedenis, welke geheel synoniem is met de fabel, die ik later verhalen zal omtrent het ontstaan van het meer van Grati in de residentie Passaroean. De in een kind veranderde BANDHOONG stak een' steel of stengel (middenzenuw) van het blad van een' klapperboom in den grond en trok dien er weder uit, waarop de aarde driemaal schudde en een donderend geluid in de lucht gehoord werd, terwijl het water

uit de door den stengel gemaakte opening hevig opspoot, het dorp Pening overstroomde en het in een Meer veranderde! Na dien watervloed steeg BANDHOONG, onder den naam van SOEKMÔ-NGAMBÔRÔ, d. i. „zwevende ziel,” in de lucht. Doch op zekeren dag liet een meisje, die met hare moeder in het bosch Krendô-Wahhônô bij Soerakarta woonde, hare weefspoel in een’ put (soemoer, prigi) vallen, en deed de gelofte, dat ze met het wezen, dat de weefspoel terugbragt, huwen zou. Dit hoorde de „zwevende ziel” of de luchtgeest BANDHOONG, veranderde zich in een’ rooden hond, en bragt haar de weefspoel. Nu wilde het meisje natuurlijk liever sterven dan met een’ hond in het huwelijk treden, — en BANDHOONG hoorde hare klagten, veranderde zich in een’ mensch, huwde haar en verwekte een’ zoon bij haar, genaamd DJÔKÔ PANGÂLASSAN d. i. „woud-jongeling.” Des nachts alleen echter was BANDHOONG in zijne menschelijke gedaante, doch des daags zwierf hij als hond in de bosschen, en hielp zijn’ zoon, toen deze groot geworden was, in het opsporen van het wild, wanneer hij ter jagt ging. Op zekeren dag nu viel de hond een’ tijger aan en doodde hem, doch op hetzelfde oogenblik viel ook de hond (BANDHOONG) dood ter aarde!... De zoon spoedde zich naar huis en verhaalde het gebeurde. Toen maakte zijne moeder hem bekend, dat de „dooede roode hond zijn vader was,” waarop hij eene steenen tombe in het bosch oprigtte ter plaatse waar zijn vader (de roode hond) gestorven was. — De legende zegt, dat deze tombe, die de gedaante van een’ hond heeft, nog bestaat. DJÔKÔ PANGÂLASSAN ging toen een zwervend leven leiden, en werd de stamvader van het Kalangs-volk, of van het nageslacht van den rooden hond.”

En nu zou ik eigenlijk nog moeten spreken van het keizerlijk tijgerhok te Solo, waarin doorgaans 7 à 8 konings-tijgers brullen, bestemd om bij feestelijke gelegenheden tegen buffels of karbouwen in het strijdperk te treden, of om gerampokt te worden. Dit „rampok” bestaat in het formeren in een

vierkant van een driedubbelde rij met lansen gewapende inlanders. In het midden van dit vierkant wordt de tijger in zijn hok gebragt en het hok geopend. Zoodra dan de tijger het verlaten heeft, tracht hij naar alle zijden te vlugten, doch springt overal in de gevelde lansen, tot dat hij eindelijk dood nederstort. Het is echter wel eens gebeurd, dat hij door de linie heenbrak of er over heen sprong! — Daar de tijger gewoonlijk, uit vrees voor de hem omringende duizendtallen van menschen, zijn hok niet verlaten durft, zoo wordt hij door den man, die er boven op zit om de schuif te openen, zoo lang gekweld tot dat hij te voorschijn komt. De koene inlander, die hem uitdreef, verwijdert zich langzaam en al dansende (tandakh) uit het vierkant, zonder eenige vrees voor den wild-rondlopenden tijger te toonen.

Ook zou ik nog vertellen moeten, hoe keurig de inlandsche vrouwen van Solo weven, en met goud, zilver, zijde en wol borduren, en hoe schoon ze zijden- en katoenen-stoffen batikken; en hoe kundig de mannen zijn in het goud-, zilver- en ijzer-smeden, geel-gieten, koper- en blik-slaan, kuipen, timmeren, meubel-maken, draaijen, en in het maken van allerlei lederwerk, als wagen-tuigen, zadels enz. Welligt moest ik ook nog iets zeggen van de vroeger zoo gevreesde roofbenden, die, onder den naam van Kétjoe-partijen, op 's keizers landen moordden en plunderden... Maar misschien hebben we ons reeds te lang te Soerakarta opgehouden, en willen nu maar een ander vorstelijk hof bezoeken, hetwelk we zullen aantreffen in de met 323,382 zielen bevolkte residentie:

DJOKJOKARTA.

Een eind weegs dienen we op den reeds afgelegden weg terug te gaan, en wel tot dáár, waar we op onze reis naar Solo het keizerlijk Lusthuis gezien hebben op den tweesprong der wegen naar Soerakarta en Djokjokarta. Met andere

woorden, we keeren weder naar Kalietan bij Kartasoera (1), en slaan dan den weg in naar Djokjokarta of bij verkorting Djokjo. Die weg voert ons langs Dilanggoe en Karang-moening, en levert niets merkwaardigs op. Het is een zeer goede postweg, zoo als alle postwegen op Java zeer goed zijn. Onze eenige afleiding is het gezigt van sommige geïsoleerde hooge kanarie-, breed-gestoelde kemirie-, fraai-gekleurde ketappan- en waaijerachtige pisang-aijer-boomen (2), en dikwijls ook van vele honderden van sawah-vogels, als tjanga's, koentoel's, bangon's (reigers), maraboe's (welker schoone pluimen of douzen vederen zoo bekend en beroemd zijn,) en anderen, die daar peinzend op de galang's (dijkjes) der pit-tak's of aan den rand der slokkan's (slooten) zitten of deftig door het rijstgewas henenstappen; terwijl ons telkens eenige inlanders van Djokjo tegenkomen, die hunne met klapperolie gevulde blazen in korven op den rug dragen en naar Solo ten verkoop brengen. Maar dicht bij Djokjo genaderd, zien we eerst het fort Klatten, en weldra de Oudheden van Sambilangan, en de ruïnen der beroemde tempelen van Prambanan, gewoonlijk de 1000 tempelen geheeten, ofschoon er slechts 300 of zelfs maar 170 zijn. Ook hier zijn, even als te Borobodor, wonderen van aloude Hindoesche bouwkunst te aanschouwen, doch ik kan die wonderen onmogelijk beschrijven,

(1) Keizer PAKOE-BOEWONO II, zoon van Keizer HAMANGKOE-RAT II, beschouwde den kraton Kartasoera als een ongeluks-plaats (pamalie), en verlegde, na zijne herstelling op den troon in 1725, den zetel des rijks van Kartasoera naar het dorp Solo, bouwde daar het tegenwoordige paleis aan den linkeroever der Pépé-rivier, en noemde de plaats: Soerakarta (anagram van Kartasoera.)

(2) Van de vrucht der kanarie-boomen wordt eene fijne olie bereid. De vrucht van den ketappan heeft een' zeer aangename smaak, die veel overeenkomst heeft met den smaak der noten. Zijn stam is 5 à 6 voet hoog, en zijne lange dichtgebladerde takken spreiden zich horizontaal uit en vormen een breed natuurlijk zonnescherm. De pisang-aijer (water-pisang) bevat overvloedige waterdeelen, die de dorstige reiziger door eene kleine insnijding kan aftappen en die hem goed drinkwater opleveren. De vrucht van den Kemirie wordt in de bekende Kerri veelal gebezigd. Ze heeft een harde schaal, even als de Ketappan en Kanarie.

hoe gaarne ik ook wilde. Ik moet naar de teekeningen er van verwijzen, want alleen eene teekening kan ze voor oogen stellen, geen beschrijving.

Omtrent den oorsprong dezer Oudheden zegt de Javaansche legende, naar luid van het Tijdschrift van N. I., jaargang II, Deel I, het volgende. „In het jaar 1000 (javaansche tijdrekening) of 1096 regeerde te Pengging, ongeveer 4 uren van Soerakarta gelegen, zeker Hindoesch vorst, wiens eerste staatsdienaar PRABOE-SOEDIMÔRÔ in misdadige betrekking stond tot zijne eigene dochter. De vorst liet hem ontbieden, vroeg hem kwanswijs of hij den moed had, om zich met BÔKÔ, den reuzenkoning van Prambanan, ruim 10 uren ten zuiden van Soerakarta gelegen, te meten en tegen hem op te trekken, — doch liet hem vervolgens, om hem voor zijn misdadig gedrag te straffen, heimelijk vermoorden. De Patti (eerste ambtenaar) van Soedimôrô werd in zijns meesters plaats tot eersten Minister van Pengging aangesteld, ging daarop naar het dorp Soedimôrô (ten zuiden van het fort Boeijolalie), en verbande de misdadige dochter van zijn' gewezen meester naar eene grot, Selo-Tjolo genaamd, in het zuider-gebergte. Aldaar werd haar een zoon geboren, raden (1) GOEPÔLÔ geheeten. Deze zoon groeide op tot een' reus, en vertoefde als boeteling te Gambiro-wati, ten westen van de grot zijner moeder. Van haar den moord, aan zijn' vader gepleegd, vernomen hebbende, en besloten om dien moord te wreken, trad hij in dienst bij den reuzen-vorst BÔKÔ van Prambanan, die eene dochter had, hembok-RÔRÔ-DJOONGRANG genaamd (2). GOEPÔLÔ verzocht de tusschenkomst van BÔKÔ, om de dochter van den vorst van Pengging (den moordenaar zijns vaders) voor hem (GOEPÔLÔ)

(1) Raden is een adellijke titel, even als raden-maas (eigenlijk gouden baron).

(2) Hembok of embok zegt zooveel als: »de vrouw,» of »de oudste zuster.» Het is eigenlijk een eere-titel of eere-benaming, gelijk een jonger inlander een' ouderen van jaren met den naam van abang (oudsten) aanspreekt. Onder broeders van hetzelfde gezin heet de oudste zoon: de abang, en de jongste zoon of dochter: de adéh. De oudste zuster heet de: embok.

ten huwelijk te vragen. Bôkô liet zich hiertoe bewegen, en voegde er de boodschap bij, dat hij, in geval van weigering, het rijk van Pengging zou komen verwoesten. De vorst van Pengging verzocht toen zekeren BAMBANG-KANDI-LARAS, zoon van den kluizenaar DAMAR-MÔYÔ, om tegen BÔKÔ op te trekken, onder belofte dat hij hem, KANDI-LARAS, dan zijne dochter ten huwelijk zou geven. Deze nam het voorstel aan, trok met een leger van Pengging naar Prambanan, doch BÔKÔ viel hem zoo hevig te lijf, dat alleen de kracht van zijn' ademtogt KANDI-LARAS deed ter aarde storten. Beschaamd keerde nu KANDI-LARAS naar zijn' vader, die toen op den berg Soembing woonde, terug, waarop de vader zijn' oudsten zoon BONDÔ-WÔSÔ aan den jongeren zoon KANDI-LARAS ter hulpe medegaf. Bij de dessa Kalepoe, ten noorden van Klatten, viel BONDÔ-WÔSÔ twee reuzen van Prambanan aan, greep ze in zijn krachtige handen, en sloeg ze tegen elkander tot dat ze verpletterd waren. Nu dacht hij wel te Prambanan gewonnen spel te hebben, doch BÔKÔ's ademtogt was weder zoo geducht, dat BONDÔ-WÔSÔ als door een' stormwind werd teruggeslagen. Beschaamd kwam nu ook BONDÔ-WÔSÔ bij zijn' vader t' huis, doch zijn jongere broeder KANDI-LARAS verschool zich in eene vallei, alwaar de troepen van Prambanan hem zoo lang zochten totdat ze van vermoeidheid in slaap vielen. Intusschen leerde de oude kluizenaar aan zijn' zoon BONDÔ-WÔSÔ een geheimzinnig gebed, hetwelk Bandhoong genaamd werd en aan hem, die het kon bidden, de kracht gaf van 1000 olifanten en de zwaarte van een' berg!... Toen de zoon dit gebed kende, noemde zijn vader hem BANDHOONG-BONDÔ-WÔSÔ, en zond hem nu naar Prambanan tegen BÔKÔ terug. Hier vond hij (BONDÔ-WÔSÔ) in de vallei Djoerang-djêrô (diepe vallei) het nog slapende leger van BÔKÔ en doodde het grootendeels. Op het vernemen dezer nederlaag besloot BÔKÔ zich man tegen man met BONDÔ-WÔSÔ te meten. En nu ontmoetten de strijders elkander eerst te Tangkiessan, 2 uren zuidwaarts van den berg Klatten; vervolgens te Loesah, mede ten zuiden van Klatten; later bij den berg

Klatten zelven; nog later ten noorden van den berg Klatten te Koewel; en eindelijk te Telaga of Telôgô-Pawinijan, alwaar BÔKÔ overwonnen en door BONDÔ-wôsô in een Meer verdronken werd. — De namen dezer plaatsen bestaan nog en hebben aan de herhaalde worstelingen der beide reuzen hunnen oorsprong te danken. Zoo beteekent Tangkiessan: „elkander afweren,” (nangkis is: afweren). Loesah beteekent: „wanorde, verspreid door elkander liggen,” omdat de beide reuzen hier al worstelende vele boomen ter neder wierpen en vertraden. Klatten beteekent: „scheiden,” omdat de kampioenen hier vermoeid van elkander scheidden. (De berg Klatten wordt ook Redi-pegat genoemd, d. i. gescheiden berg of berg der scheiding.) Koewel beteekent: „worstelen,” omdat de reuzen hier op nieuw met elkander worstelden. En eindelijk beteekent Telôgô-Pawinijan, ruim 3 uren van Prambanan gelegen, „poel of meer van Pawinijan.” — Volgens de legende is dit Meer ontstaan uit het zweet der worstelende reuzen, die hier met elkander zoo lang en zoo hevig vochten, dat hun zweet bij stroomen nederdroop en een meer vormde! De inlanders meenen soms in dit meer een donderend geluid te hooren, hetwelk het bijgeloof voor het gekerm van BÔKÔ houdt.

Toen raden GOEPÔLÔ den dood van BÔKÔ in het meer van Pawanijan hoorde, nam hij een tjoepô of kopje met levenswater, hetwelk BÔKÔ's dochter, hembok RÔRÔ-DJOONGRANG, hem bereid had, om daarmede den verdronken BÔKÔ weder te doen herleven. Doch KANDI-LARAS schoot hem met een' pijl het kopje uit de hand. GOEPÔLÔ viel nu te Roomô of Rémô, ten westen van Djokjokarta, op BONDÔ-wôsô aan, doch deze rukte hem al het hoofdhaar uit, (Rémô beteekent: hoofdhaar,) scheurde hem in stukken, en slingerde het hoofd zijns vijands naar het Oosten, alwaar het den Goenong-Gamping of kalkberg deed ontstaan, terwijl hij het hart en de hersenen naar het zuid-westen slingerde, alwaar ze den berg Woengkal, d. i. slijpsteen-berg, deden verrijzen.

Na deze zijne zegepraal nam de betoeah (onkwetsbare) BONDÔ-

wôsô met zijn' broeder KANDI-LARAS het rijk van Prambanan in. De laatste kreeg de dochter van Pengging's vorst tot vrouw en werd benoemd tot erfgenaam van het Penggingsche rijk. BONDÔ-wôsô, tot bopatti of bestierder van het rijk van Prambanan verheven, werd niet lang daarna verliefd op de prinses RÔRÔ-DJOONGRANG, dochter van BÔKÔ, en vroeg haar ten huwelijk. De prinses betuigde dat ze den vijand haars vaders gunstiglijk zou aanhooren, indien hij in éénen nacht twee putten groef en 1000 steenen beelden en tempelen maakte, om haar als huwelijksgeschenk (sasrah-han of harta-harta) te geven. BONDÔ-wôsô nam deze voorwaarde aan, en verzocht de hulp van den vorst van Pengging zoowel als van zijn' vader en zijn' broeder.

DAMAR-MÔIJÔ en KANDI-LARAS en de vorst van Pengging kwamen nu ten jare 1018 (of 1114 der Christelijke tijdrekening) te Prambanan ter hulpe van BONDÔ-wôsô, en reeds ten half vier uren in den morgenstond waren de twee putten gereed en 995 beelden en tempelen. Aan het vereischte getal ontbraken er dus slechts 5. Toen bedacht de staatsdienaar der prinses eene list om de voltooiing van het werk te doen mislukken, en haar zoo doende van BONDÔ-wôsô te verlossen. Hij liet dan door eenige Javaansche meisjes des nachts padie of rijst stampen, en bestrooide de werkplaats van BONDÔ-wôsô met bloemen en reukwerk. De luchtgeesten, die de vier arbeiders in hunne taak bijstonden, en voor wie de reuk van kruiden (volgens de legende) ondragelijk was, verlieten toen dadelijk de werkplaats, en ook de arbeiders staakten het werk, omdat het stampen der rijst hen in den waan bragt, dat de dag reeds moest zijn aangebroken en dat gevolgelyk de voorwaarde niet kon vervuld worden. De 5 beelden en tempelen kwamen alzoo niet gereed. Doch BONDÔ-wôsô bemerkte weldra het bedrog, en zwoer nu, dat de prinses in een steenen beeld veranderen zou. En zie daar, plotseling na deze woorden van drift en wraak werd de prinses in een steenen beeld veranderd!! Hierover had de minnaar nu toch hevig berouw, zocht haar langen tijd in alle

oorden, en verdween ten laatste, zonder dat men ooit geweten heeft waar hij zou gebleven zijn!

KANDI-LARAS werd later koning van Pengging, onder den naam van PRABOE-MADOE-KOESOEMO, en vervaardigde in 1218 (of 1314 A. C.) de steenen beelden, die te Kali-bening (helder water), ruim een uur van Prambanan verwijderd, gevonden worden. Zijn zoon PRABOE-BIRÔWÔ stichtte, gelijk reeds hooger gezegd is, den tempel te Salatiga in het jaar 1300 (of 1373 of wel 1394 der Christelijke jaartelling), en werd kort daarna door den vorst van het in 1200 (of 1294 der Christ. jaart.) gestichte rijk van Padjadjarang overwonnen. De zoon van BIRÔWÔ, genaamd DAMAR-MOIJÔ, werd de ons bekende betâpa (boeteling of kluizenaar) op den berg Diëng in de Bagelen, en de zoon van dezen, namelijk raden-BANDHOONG, werd door den vorst van Modjopâhit, BROWIDJOJO VI, tot vorst van Pengging verheven, onder den naam van HAN-DAJA-NINGRAT. Deze zou de stichter geweest zijn in 1360 (of 1433 of 1454 der Christ. jaart.) der tempelen van Borobodor in de Kadoe en van de oudheden te Soekoe of Soekooah aan den berg Lawoe bij Soerakarta." — Van de oudheden van Panataran, te Sringat en Blitar in Kediri, ten Z. W. van de oudheden van Modjopâhit (waarover later) zegt men, dat ze in 1364 (of 1437 Christ. jaart.) door den laatsten vorst van het rijk van Modjopâhit zouden gesticht zijn. Dit rijk ontstond in het jaar 1301 (of 1393 der Christ. jaart.), en de laatste vorst er van, namelijk de bovengenoemde BROWIDJOJO VI, regeerde in 1390 (of 1484 der Christ. jaart.)

De dessa Prambanan, waar de oudheden van Prambanan gelegen zijn, heeft haren naam ontleend van hempoe (smid) ROMBÔ. Ze zou dus eigenlijk moeten heeten: Hempoe-rombânan, of verkort Poerombanan, d. i. woonplaats van den smid ROMBÔ. Bij verbastering wordt thans algemeen Prambanan gezegd. (1)

(1) Tijdschrift voor N. I. Jaarg. II, D. I.

De gezegde oudheden van Prambanan, ook Tjandi-Séwoe of 1000 tempelen genoemd, beslaan eenen omtrek van 2400 □ voeten. Behalve den hoofdtempel, die 65 voeten hoog is, zijn er slechts 246 kleinere tjandi's of tempelen, die genoemd zijn: Tjandi-Loembong (eene groep van 17 tempelen), Tjandi-Rôrô-Djoongrang, Tjandi-Sârie (paleis van Prambanan), en Tjandi-Kalassan of Tjandi-Kali-Bening. Bovendien is er nog een oud gebouw, genaamd Kedâton-Ratoe-Bôkô, of „paleis van koning Bôkô.”

Uit de daadzaak dat men op Java, zoo hier, als in de Kadoe, te Oenarang, en elders, zeer vele beelden vindt van SIVA, MAHADÉWA, DOERGA en GANÉSA (de drie laatsten avâtara's of incarnatien van SIVA) leidt men af dat de SIVA-dienst het eerst op Java gebloeid heeft, en later door die van BOEDDHA verdrongen is, wiens vereerders in 3 sekten, t. w. in Boeddha's, Jinah's en Moheman's, verdeeld waren. Intusschen schijnen er twee hoofdsekten geweest te zijn, t. w. die der SIVA-baktas (vereerders van SIVA,) en die der VISCHNOE-baktas (vereerders van VISCHNOE). De Sivisten werden ook Lingadârie's, en de Vischnoevisten ook Nahmadârie's genoemd, welke namen afgeleid zijn van de bekende woorden Lingam en Nahman.

De beelden van BRAMA of PARA-BRAMA, (het denkende beginsel), van VISCHNOE (het scheppende of voortbrengende beginsel) en van DOERGA of SIVA (het vernietigende beginsel) worden ook voorgesteld als de Trimoerti (Drie-eenheid), — d. i. de drie magten of de drie openbaringen der hoogste godheid, — in een beeld, dat drie aangezichten heeft. Volgens de Mythologie der Hindoes is ADIE-SAKTIE de moeder van deze Trimoerti geweest, en zou SIVA de vader van VISCHNOE geweest zijn, en BRAMA geboren zijn uit de tavarai of de nymphæa-lotus (niluphar), de bekende heilige bloem bij de Hindoes en Egyptenaren, welke bloem uit den navel van VISCHNOE zou zijn opgeschoten. Waarschijnlijk ook is het drietal der Trimoerti de personificatie der drie elementen: Indra (lucht), Agni (vuur), en Brama (de aarde). — De hel wordt in gezegde fabelleer aangeduid door

het woord patala of naraka, — de hemel door het woord soe-roloijo, — de metempsychose door het woord maroe-djemma, — de opperste godheid door het woord Djeinasouara of Paramatnia, en de duivel of god der hel door het woord yama. — Het hoogste paradijs of de allergelukzaligste plaats werd door de Hindoes van Java verondersteld op den top van den berg Smiroe (in Passaroean) te zijn, waarom die berg de Mahamèroe (hoogste paradijs) genoemd werd. — De drie minderzalige paradijzen zijn de souarga of het paradijs der godheid Indra; de varkhunta of het paradijs van VISCHNOE; de keilassa of het paradijs van SIVA, en de sattialoka of het paradijs der Braminen.

Na de tempelen van Prambanan bezigtigd te hebben, rijden we eenige palen, beschaduwd door hooge tamarinden en waringien, verder, en komen weldra de hoofdplaats des sultans van Djokjokarta binnen. Hier biedt ons de resident van Djokjokarta, de heer HASSELMAN (1852), vriendelijk gastvrijheid aan, en erlangen we gelegenheid om nog een en ander merkwaardigs te aanschouwen. Het residentie-huis heeft weinig uitzicht aan de voorzijde, daar het juist tegenover en digt bij het groote fort gelegen is. Doch in vergoeding daarvoor heeft het een' grooten, goed-aangelegden en vruchtbaren tuin, welke alleen overtroffen wordt door den grooten en sierlijken tuin van het residentie-huis te Samarang.

Den tweeden dag na onze aankomst laten we belet vragen bij den sultan en de ratoe (koningin, sultane), en den eigen avond van dien dag tegen 8 ure worden we door onzen gastheer en gastvrouw ten hove vergezeld.

De sultan HAMANGKOE BOEWONO SENOPATI INGALOGO NGABDOER RACHMAN SAIJIDHIN PANOTOGOMO KALIFATOLAH de VI^{de}, afstameling, even als Solo's keizer, van BROWIDJOIJO-SAWÉLA-TJALA, die in 't javaansche jaar 525 met 100 schepen van Indië (Kling) op Java kwam en de stichter werd van het rijk van Mendang-

Kamoelan of Mataram,) ontvangt ons in de bangsal-kentjono (eerevertrek of staatsiekamer) met de vriendelijkheid, die hem eigen is, en met een' handdruk betuiging doende van het genoegen, dat hem bezielt, als hij Europeanen ontvangt. De heeren nemen later bij Zijne Hoogheid plaats in de Pondoppo. De toean-ratoe (eigenlijk: mijnheer de koningin,) ongesteld zijnde, ontvangt de dames in hare kamer, in de Probojôso, (naar ik meen) of het eigenlijk woonhuis.

Na verloop van een half uur worden de heeren ook bij de sultane toegelaten. Bleek en lijdende, en door hare vrouwen ondersteund, staat ze voor ons, en reikt ons vriendelijk de hand. Wel hadden we reeds zeer veel van de schoonheid der sultane van Djokjo gehoord, doch het gerucht werd hier door de werkelijkheid niet wedersproken. Inderdaad is ze eene vrouw, die, met hare ranke gestalte, Grieksch profiel en groote zwarte oogen, zelfs in Europa voor schoon zou gehouden worden en tot sieraad der salons zou strekken. Ze is de ratoe-kedaton of tweede wettige vrouw des sultans, en door dezen naam onderscheiden van de ratoe-kentjono of eerste (overledene) wettige gemalin. Haar vader is de pangherang SOERIO-NINGALOGO, een der prinsen van het Djokjosche hof. — Weldra zijgt de kranke sultane op een rustbed neder, en verzoekt ons plaats te nemen. Eenige oogenblikken spreken we met haar over hare familie, over Djokjokarta, over onze reis herwaarts enz., en verlaten ten 9 ure hare kamer. Na een poos nemen we ook afscheid van den sultan, die ons in de Pondoppo opwachtte en ons nu tot aan de trappen van dat vertrek begeleidt. Des anderen daags laat Z. H. zijn tegenbezoek aankondigen, en om half 8 ure in den avond verschijnt zijn corps muzykanten op het erf van het residentiehuis. Tegen 8 ure bemerken we een groot gewoel en veel drukte aan den kant van den kraton. Een rijdtuig nadert stapvoets, voorafgegaan en gevolgd door eene groote massa gewapende mannen en fakkeldragers. Naauwelijks is het rijdtuig aan den ingang van het erf van het residentiehuis, of het gezegde corps muzykanten speelt het „Wien Neêrlands bloed,” en

gedurende deze muzyk stapt de sultan uit en treedt binnen.

Hij is een schoon man van een bijzonder-goed voorkomen, op wien eene excentrieke dochter Albion's misschien het bekende Apollo-face en Cupid-smiles zou toepassen. Zijne sikapan van zware gebloemde zijde, en zijne verdere gansch-sierlijke javaansche kleeding schittert van juweelen en in zijn déta of stangan-kapala (hoofddoek) steekt een groote brillanten speld van hooge waarde. Zijne Hoogheid blijft den ganschen avond bij ons, en zijne muzykanten laten zich van tijd tot tijd hooren. Tegen 11 ure neemt hij afscheid, en de terugtocht geschiedt met dezelfde staatsie, als waarmede hij gekomen is.

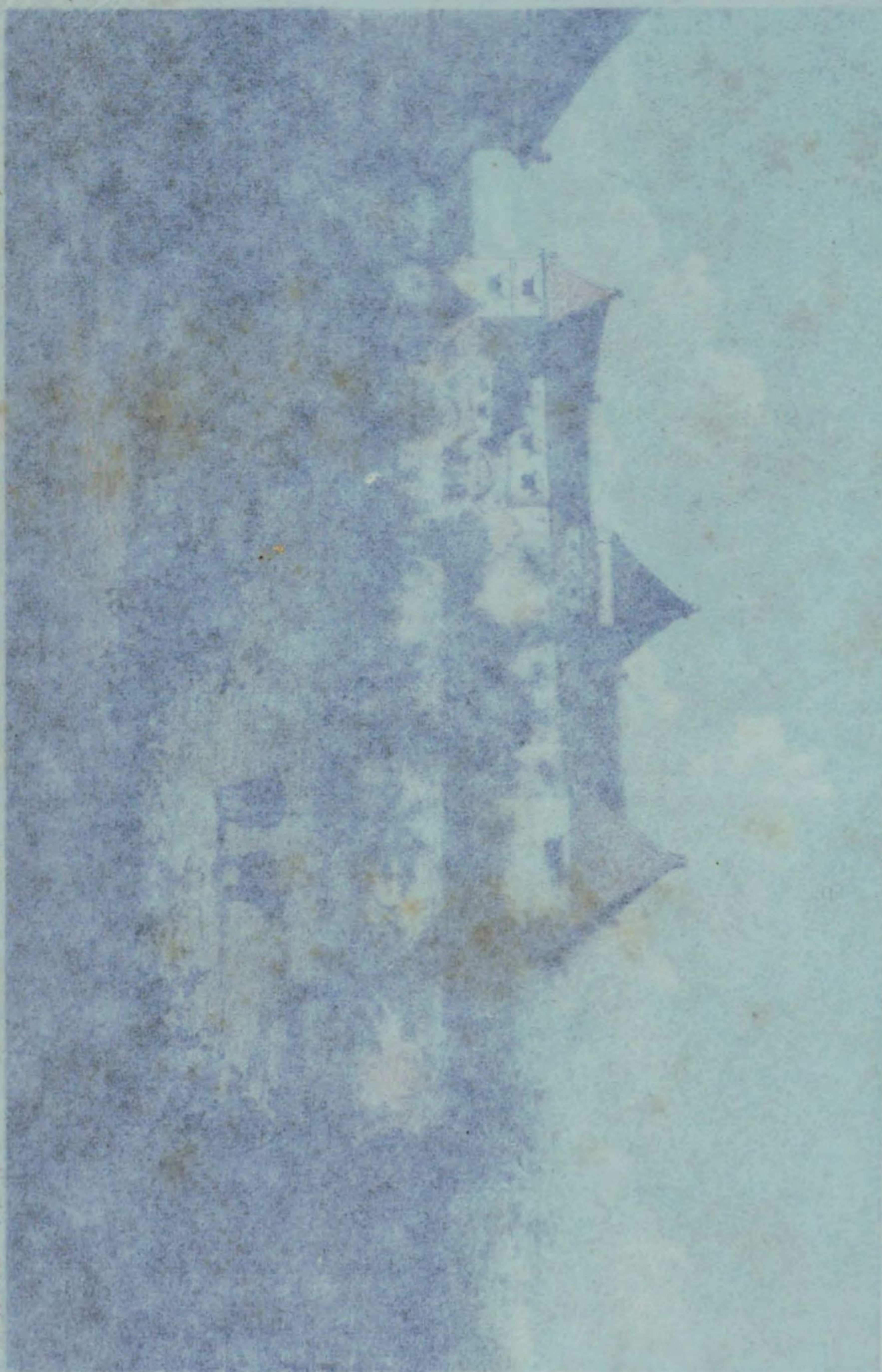
Lezer, het is in 1852, dat we van dezen sultan spreken. Thans (1859) is hij niet meer onder de levenden, en zijn broeder zit op den door zijn' dood opengevallen troon.

Het paleis of den kraton van Djokjo zal ik niet beschrijven. Het heeft veel gelijkenis met dat van Soerakarta, en is eveneens door een' hoogen ringmuur en gracht omgeven, waarbinnen vele hofbeambten en duizenden van hofbedienden in kleine dessa's wonen. De ringmuur is almede met bastions bezet en met geschut beplant. Geen van beide kratons kan op sierlijkheid of bevalligheid roemen, en die weleer het voormalig paleis te Tanabang bij Batavia zag, hetwelk de gouverneur-generaal G. W. VAN IMHOFF in 1743 liet bouwen, of dat, hetwelk hij in 1745 te Buitenzorg stichtte, — toen dit landgoed op 10 Augustus van dat jaar door de bewindhebberen der O. I. Compagnie aan de tijdelijke opperlandvoogden was afgestaan, — zou aan de kratons van Solo en Djokjo zeker den naam van paleis weigeren te geven.

Het hooggeroemde water-kasteel te Djokjo, — Tamansârie of Tawang-sârie — (eigenlijk bloementuin of lusthof) (sarie is: bloem) — geheeten, is een merkwaardig gebouw met dikke muren, en vijvers, en grachten, en beneden de waterlijn der grachten aangebragte gangen, benevens een' vrij-hoogen toren. Het is in 1754 door Portugésche bouwmeesters gesticht, blijkbaar om in oorlogstijd tot schuilplaats te strekken der vorstelijke familie.

DEI SATEERKASTIITE DIKKJONARIA

K. S. & C. W. Melby

Wanneer deze muzyk stopt, de sultan uit en treedt binnen. Hij is een schoon man van een bijzonder-goed voorkomen, en weet zeer reëctricke deelen Albion's misschien het bekende Jacht-saen en Cupid-selles zou toepassen. Zijne sikapan en zyne gebloemde vasa, en zijne verder gansch-sierlijke wettiche kleeding wuifert van juweelen en in zijn detsa of de gans-kapala (kroon), werkt een goede brillanten speet en hooge waarde. De Hoogheid blijft den ganschen avond bij ons, en zijne afwezenen laten zikt van tijd tot tijd hooren. Tegen 11 ure wordt de afweidheid, en de terugtoert geschied met dezelfde statie, die waerde hij gekomen is.

Lezer, het is te 1792, dat we een dezen sultan spreken. Thoe (1812) is niet meer meer de levenloos, en zijn broeder is op den door zijn dood opengevallen troon.

Het paleis of den kraton van Djokjo zal ik niet beschrijven. Het heeft veel gelijkenis met dat van Soerabaja, en is eveneens door een hoogen bergwand en gracht omgeven, waarbinnen vele hofbeelden en deuren van hofbeelden in kleine dries eeren. De ringmuur van de muur met bastions bezet is met groenheid beplant. De beide kratons kan op sierlijkheid en bevaligheid wijzen, en die welker het voormalig paleis te Taarabang bij Ponorogo zag, hetwelk de gouverneur-generaal G. W. VAN DERSCHEUR in 1743 had bouwen, of dat, hetwelk hij in 1745 te Buitenzorg zette, — toen dit landgoed op 10 Augustus van dat jaar door de bewindhebbers der O. I. Compagnie aan de tijdelijke opperlandvoogden was afgestaan, — zou aan de kratons van Solo en Djokjo zeker den naam van paleis eigeren te geven.

Het hooggeroemde water-kasteel te Djokjo, — Tamansarie of Sawang-sarie — (eigenlijk bloementuin of lusthof) (sarie is bloem) — gebouwen, is een merkwaardig-gebouw met dikke muren, en vijvers, en grachten, en beneden de waterlijn der grachten aangebrachte gangen, benevens een' vrij-hoogen toren. Het is in 1754 door Portugésche bouwmeesters gesticht, blijkbaar om in oorlogstijd tot schuilplaats te strekken der vorstelijke familie.

HET WATERKASTEEL TE DJOKJOKARTA.

K. St. v. C.W. Meeling.

In een oogenblik toch kunnen de gangen en benedenvertrekken geheel en al met water gevuld worden. In één der kamers vindt men een stuk van een oud ledekant, waarin de eerste sultan van Mataram, BONDAN-KEDJAWAN, Zoon van BROWIDJOIJO, stichter van het vorstenhuis van Mataram, zou geslapen hebben. Volgens het bijgeloof der inlanders zal hij, die dat stuk hout aanraken durft, spoedig den dood vinden.

Eene wandeling, die we van uit het waterkasteel door de kotta maken, doet ons zien, dat deze aan den westelijken oever der rivier Oepak gelegen, en met breede straten of wegen doorsneden is, — dat ze vele goede, en soms fraaije, Europésche huizen telt, die regelmatig gebouwd zijn, — en dat de groote aloen—aloeën met prachtige waringien—boomen prijkt. Op deze wandeling brengen we een bezoek bij de 2 à 3 olifanten van den sultan, en bij zijne koningstijgers. De laatsten zijn 6 of 7 in getal, en worden, even als die te Soerakarta, in gereedheid gehouden om van tijd tot tijd de voorstelling te kunnen geven van een rampok—partij, of van een gevecht tusschen een' tijger en een' karbouw. De voeding dier monsters bestaat in wilde varkens en zoogenaamde gladak's of jakhalzen (tjakal) of kampongshonden, — een ras van honden der gemeenste soort. Deze arme dieren worden levend in het tijgerhok geworpen, en zijn in een' oogwenk verslonden.

Wijders hebben we de grafplaatsen der vorsten van het Mataramsche huis te bezoeken, en rijden dus naar Passer-Gedéh (groote Passer). Na verloop van ruim een uur zijn we er, en zien in de nabijheid der plaats eene groote menigte inlanders, waaronder eenige Hoofden van minderen rang, als Petingie's, Modin's, Kabaijan's, Tjarik's en Kamitoea's, kenbaar ook aan de lange nagels hunner pinken, ten teeken dat ze geen' handen—arbeid behoeven te verrigten. Ze wijzen ons een' grooten steen, waarop cirkels getrokken zijn, en in 4 talen, t. w. in het Nederduitsch, Fransch, Latijn en Italiaansch, te lezen staat: *Zóó draait de wereld; — Ainsi va le monde; — sic movétur mundus; — Così va il mondo.* De legende

zegt er van, dat in lang verleden tijden twee ongelukkige europésche schipbreukelingen, aan Java's zuidkust, die door de indische zee besproeid wordt, aangeland, aan dezen steen, — die, naar men zegt, tot de basalt- of wel tot de lei-steenen behoort en aan gezegde zuidkust tegelijk met de beide schipbreukelingen gevonden is, — zouden gekluisterd geweest zijn en hunne dagen geëindigd hebben. Deze legende erlangt iets waarschijnlijk door nog andere op den steen aanwezige inscriptien, waarvan de inhoud aan smartelijk lijden denken doet. — (Ik heb dezen steen uitvoeriger beschreven in het Tijdschrift voor N. I. Jaarg. II, Deel I, en daarbij eene teekening van den steen gevoegd.) — De Inlanders zeggen, dat de steen ook tot een' zetel of dampar van een' sultan uit oude tijden zou verstrekt hebben, en dat daardoor de inslijtingen ontstaan zijn, die men er in bespeurt. Bij den steen ziet men een' steenen vizel, en drie steenen ballen, liggende op een steenen voetstuk, waarin drie kuilen of holten gebeiteld zijn. Deze zware ballen zouden tot spel en uitspanning van gezegden sultan gediend hebben!

De bij Passer-Gedéh gelegen Astana of vorstelijke grafplaatsen vormen als het ware eene kleine stad, eene Nekropolis, en vele graven zijn zoodanig door tenten en górdijnen overhemeld en behangen, dat men meenen zou ledekanten te zien, bestemd tot rustbed voor levenden, en niet tot eene eeuwige rustplaats voor dooden. De graven worden door de priesters en oelomo's (heiligen, eigenlijk fanatieke schriftgeleerden, — de turksche uléma's) voortdurend met versche bloemen en geurige bladeren (rampah-rampah dan mienjak dan aroem,) bestrooid, en door brandend reukwerk bewijrookt. De aanblik van zulke rustplaatsen heeft iets verrassends en bekoorlijks. Men behandelt hier de dooden, alsof ze nog leefden, en nog voelen, zien en ruiken konden. De dood is hier als het ware gepoëtiseerd, en schijnt de hand aan het leven te reiken niet alleen, maar ook nog dagelijks en ieder oogenblik met het leven aanraking en gemeenschap te hebben! En toch zijn zij, die hier slapen, reeds zoo lang ter ruste ingegaan, want reeds

sedert vele jaren is er te Imogérie eene andere vorstelijke begraafplaats afgezonderd.

Op den terugweg naar Djokjo werpen we een' blik over het land van Mataram, — hetwelk gesplitst is in de regentschappen Kalassan, Sentolo, Nangoelan; Kali-bawang, Bantoolkarang en Sleman en in de 4 distrikten Goenong-kidoel en Pengasih, en door de rivier Adilango doorsneden wordt, — en wijders op den in de verte blaauwenden berg Gambar en het gebergte Kidoel, en rijden voorts, ter hoofdplaats aangekomen, langs den dalm van den Pangherang Adipatti en onafhankelijken prins PAKOE-ALAM, een' beleefd en kundig grijsaard, wiens getrouwheid aan het Nederlandsch gezag immer onkreukbaar is bevonden. Ook deze prins heeft een legioen, — even als MANGKOE-NEGORO te Soerakarta, — het „Pakoe-Alamsche legioen” geheeten. Zijn dalm beslaat eene groote uitgestrektheid gronds, en heeft twee hoofdpoorten, de Kidangan en de Donoworo. Bij plegtige gelegenheid paradeert de barissan (inlandsche schutterij) van den prins bij de buitenste poort Kidangan, en de infanterie van het legioen bij de binnen-poort Donoworo. Zijn huis en gebied worden gewoonlijk de „Pakoe-Alaman” gencemd. — (Naar luid der indische berigten, is de grijsaard op 23 Julij 1858 in den ouderdom van 75 jaren overleden, en opgevolgd door zijn' zoon, den pangherang SOERIO-SASRO-NINGRAT, die ook eens den eernaam PAKOE-ALAM dragen zal, wanneer hij den leeftijd van 40 jaren bereikt, en zich dezen eernaam waardig betoond zal hebben.)

Even als PAKOE-ALAM, zijn ook de overige prinsen van het hof allen zeer beleefd en voorkomend. We hebben gelegenheid gehad, om met hen zoowel als met de prinsen van PAKOE-ALAM's huis kennis te maken, daar ze gewoonlijk des Zondags avonds een bezoek bij den resident afleggen. Met hen sprekende, dacht ik vaak aan den voormaligen prins rijksbestierder van Djokjokarta, ARIO-DIPO-NEGORO, wiens eerezucht en fanatisme oorzaak werden van den bekenden jongsten Javaanschen oorlog, die aan het Neêrlands-Indisch leger op 15000 man en aan

de schatkist op 25 millioen te staan kwam. Zijne beeldtenis stond mij hier dikwijls voor den geest, en naast deze die van zijn' geduchten veldheer SENTOT of ALI-BASSA, (bij wien ik later te Benkoelen logeerde,) en van zijn' fanatieken hoofdpriester KIAI-MODJO!

De namen der inlandsche vorsten en grooten (opdat ik dit in het voorbijgaan zegge,) hebben dikwijls krachtige beteekenissen. Zoo beteekent PAKOE-BOEWONO: „spijker der wereld;” DIPO NEGORO: „olifant der stad of des lands;” SENTOT: „snel” (lakas, in 't Maleisch); NOTTO-PRAWIRO of PRAWIRO-REDJO: „krijgskundig;” en PAKOE-ALAM: „spijker der wereld of des heelals; („alam” is Maleisch, waarvoor de Javanen „boewono” hebben). Zoo beteekent ook de naam van MANGKOE-NEGORO en MANGKOE BOEMI: „schoot des lands, — schoot der aarde, — of schoot des rijks.” — Negoro is eigenlijk het meer bekende negrie of negorij, d. i. kampong of dessa, welke woorden door ons woord „dorp” kunnen vertaald worden. Maar in ruimeren zin beteekent het ook: stad, land, koninkrijk of rijksgebied. SENTOT of ALI-BASSA heette eerst NOTTO-PRAWIRO of PRAWIRO-REDJO (krijgskundig), en dit was ook zijn familie-naam. Later heette hij ABDUL-MUSTAFA, (Abdul is: mensch van God, en Mustafa is: uitverkoren). Tijdens en na den oorlog op Java droeg hij den turkschen titel Ali-bassa, d. i. generaal.

Wat aangaat de kultuur in de residentie Djokjokarta, deze bepaalt zich vooral tot koffij en indigo, en is geheel of grootendeels in handen van partikulieren of van europésche landhuurders. De opbrengst van de koffij bedroeg in 1854 ongeveer 324 pikols.

De Protestantsche gemeente te Djokjokarta bestaat (1852) uit 534 zielen, waaronder 174 lidmaten en 230 kinderen. Gelijk ik reeds gezegd heb, is in 1857 aan deze gemeente een eigen predikant toegestaan, en de gemeente van Kadoe met haar gecombineerd. Tot de stichting eener kerk werd,

tijdens mijn aanwezen te Djokjo, door den resident HASSELMAN eene intekeningslijst geopend en in de gemeente rondgezonden, — en weinige dagen later was er reeds f 4000 voor den opbouw van het godshuis ingeschreven! Naar ik meen, is in 1857 of in het begin van 1858 de kerk te Djokjo ingewijd.

De gouvernements lagere school telt eene bevolking van 54 kinderen, en de partikuliere avondschool 20 leerlingen.

De school voor zonen van inlandsche hoofden is bevolkt met 13 scholieren.

De vogelnest-klippen te Rankap of Rongkop kunnen we niet bezoeken. Dit spijt ons te meer, omdat de plek en de baai van Rankap als uiterst-liefelijk geroemd worden. In het belangrijke werk van Dr. JUNGHUHN, Java, zijne gedaante enz., vindt men van Rankap eene keurige afbeelding. — Evenmin kunnen we het fort Sentolo, buiten Djokjokarta, aan de rivier Progo, en de 18 palen van Djokjo verwijderd liggende zoutpannen op de vrije landen van Prins PAKOE-ALAM aan de zuidkust bezigtigen. — Doch in vergoeding hiervoor, hebben we een en ander van de geschiedenis van het ontstaan van het rijk van Djokjokarta, of de bekende splitsing van het rijk van Mataram in de beide rijken Soerakarta en Djokjokarta, te vernemen.

Na den in 1740, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal A. VALCKENIER, gedempten opstand der Chinezen te Batavia, duurde de opstand hunner landgenooten, die in de binnen-gedeelten van Java woonden, onder het bestuur der Gouverneurs-Generaal J. THEDENS en G. W. VAN IMHOFF, onafgebroken voort. Ze vonden hulp bij onzen trouweloozen bondgenoot, den keizer van Mataram, welk rijk toen al het land van Java beoosten de rivier Lossarie aan de noordkust tot aan den zeeboezem Segara-anakan aan de zuidkust, en in het noordoosten de gebergten Ardjoeno en Tenger, in het oosten het Kawi-gebergte, en in het westen den berg Slammat of Gedéh

van Tagal, bevatte, – terwijl de vlakte van Singo-Sarie, nu Malang, onder het bestuur was van een' der zonen van den reeds genoemden SOERAPATTI, en de landschappen Bezoekie en Banjoewangie onder de vorsten van het eiland Bali stonden. De keizer (PAKOE-BOEWONO II) belegerde 6 maanden lang de stad Samarang, doch werd door de onzen met bijstand van TJOKRO-DININGRAT, Pangherang van Madura, geslagen en verjaagd. Toen hierop de Nederlandsche kommissarissen THELING en VERIJSSSEL den keizer bewogen om onze zijde te kiezen, wierp hij wel de schuld zijner trouwelooze handeling op den prins NOTO-KASOEMO, die daarop naar Ceilon verbannen werd, doch moest hij toch het eiland Madura, de Noorderstranden van Java, en al het land van Soerabaija af tot Balambangan of Banjoewangie toe, en desgelijks Samarang, Japara en Rembang, aan de O. I. Compagnie afstaan. De Chinezen verkozen toen een' anderen keizer, zekeren Maas GRENDIE, kleinzoon van den geslagen keizer, vermeesterden Kartasoera, en riepen Maas GRENDIE, bekend onder den naam van den Chineschen keizer, op den 30 Junij 1742 tot keizer uit. Doch weldra moest GRENDIE voor den pangherang van Madura de vlucht nemen, en wel naar Kediri, (even als PAKOE-BOEWONO II kort te voren voor de Chinezen naar Ponorogo gevlucht was), onderwierp zich op den 3 October 1742, werd naar Ceilon gebannen, en PAKOE BOEWONO II op zijn' troon hersteld. De Pangherang van Madura, die misschien zelf dien troon van Mataram begeerde, viel toen der Compagnie af, nam Pamakassan en Sumanap op Madura, verwoestte de landen van Soerabaija en Rembang, en drong tot Kartasoera door. Door de onzen verslagen, vlugtte hij met zijn beide zonen RANA en SASRA naar Banjiermâsin op Borneo. Doch door den sultan van Banjiermâsin weder uitgeleverd, werd hij naar de Kaap de Goede Hoop, gelijk zijne zonen naar Ceilon, verbannen.

Na deze gebeurtenissen begonnen MANGKOE-BOEMI, broeder van PAKOE-BOEWONO II, en prins MANGKOE-NEGORO, ook Maas

SAID geheeten, zich als mededingers naar de kroon van Mataram op te werpen. Met eene aanzienlijke strijdmagt vereenigden ze zich te Pattie en Joana in Japara, en drongen tot de nieuwe hoofdplaats Soerakarta door. MANGKOE-BOEMI verhief zelfs zijn' zoon tot kroonprins (Pangherang-Adipatti) van Mataram, nam voor zich den titel van keizer van Mataram aan, en liet zich als zoodanig door zijn' aanhang huldigen. Intusschen was de majoor VAN HOHENDORFF, die, onder het bestuur van den opperlandvoogd VAN IMHOFF, gouverneur van Java's noord-oost-kust geworden was, naar het hof van Mataram vertrokken, alwaar de keizer, — oud en verzwakt, en verstoord op zijn' zoon, den kroonprins, en hem dus niet tot zijn' opvolger begeerende, — hem, gouverneur, op den 11 December 1749 het Rijk van Mataram voor de Compagnie afstond, en 20 December 1749 overleed. De Compagnie had nu wel 5 dagen vóór dit overlijden den bij zijn' vader in ongenade gevallen kroonprins het Mataramsche Rijk als leengoed opgedragen, en hem als Soesoehoenan PAKOE-BOEWONO III doen uitroepen, doch MANGKOE-BOEMI en Maas SAID of MANGKOE-NEGORO hielden den oorlog nog 16 jaren lang gaande, tot dat het eindelijk den nieuwen gouverneur van Java's noord-oost-kust, N. HARTINGH, gelukte om met prins MANGKOE-BOEMI tot een vergelijk te komen. De Compagnie bewerkte toen eene verzoening van den prins met den jongen keizer, zijn' oom, en deze stond hem de helft van zijn rijk Mataram vrijwillig af. Kort daarop werd nu MANGKOE-BOEMI in 1755 door HARTINGH te Giri of Gamping tot sultan van het halve Mataramsche rijk gehuldigd onder den naam van HAMANGKOE-BOEWONO I. De nieuwe sultan vestigde den zetel van zijn rijk in de provincie Mataram, ter plaatse, waar het dorp Djokjo ten zuiden van den berg Merapi bij Goenong-Kidoel, ten westen der rivier Oepak, gelegen was, bouwde een' kraton en noemde de plaats Djokjokarta. — Twee jaren later (1757) op den 17^{den} Maart onderwierp zich eindelijk ook MANGKOE-NEGORO, en de Compagnie gaf hem eenige landen van Soerakarta in Kadoewang, Matesse en Loro met 4000 tjatja's (gezinnen) in erfelijk gebied,

en den titel van: Pangherang Dipati MANGKOE-NEGORO. In 1795 overleden, is hij steeds in zijne onafhankelijke waardigheid door zijne nakomelingen tot heden toe opgevolgd.

Uit deze korte trekken blijkt tevens, hoe klein het weleer zoo groote rijk van Mataram, hetwelk bijna geheel Java besloeg, in slechts 18 jaren tijds geworden is. Maar het was bestemd om nog kleiner te worden. Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal DAENDELS verloor het weder eenige landen in Kadoe en in de omstreken van Salatiga, Grobogan en Bora; onder het Engelsch tusschenbestuur, weder eenige landen in Kadoe, en in Patjitan, en de distrikten Bora en Wonosobo; en, na de overwinning op DIPO-NEGORO, ook die landschappen, welke onder den naam van de nieuwe Residentiën bekend zijn.

En thans verlaten we Djokjokarta, — nemen den weg naar Kadoe, passeren een vervallen lustslot, Radja-Winangon geheeten, en de ruïnen van nog een vervallen lusthuis of jagtslot, en komen weldra te Tempel. De omstreken zijn hier aangenaam, en een Europeesch landhuis in de verte laat zijne witte muren door het immer groen geboomte schemeren. Het zes-span, dat we voor den wagen hebben, is een vorstelijk zes-span. Dewijl namelijk de weg van Djokjo naar de grenzen van Kadoe geen groote postweg is, zoo zijn er dus ook langs dien weg geene gouvernements-postpaarden, maar sultans-paarden, of partikuliere paarden van den sultan van Djokjo, geplaatst. Met deze sultans-paarden dan rijden we tot aan de gezegde grenzen, en bekomen dàar om dezelfde reden regents-paarden, d. i. de partikuliere postpaarden van den regent van Kadoe. Nu passeren we nog eens den ons bekenden prachtige tempel van Borobodor, en bewonderen deze majesteit met nieuwe verrukking. Heerlijk ligt hij daar nog in de liefelijke dreven, ofschoon zijne priesters verdwenen zijn, zijne altaren niet meer rooken en de eeredienst zijner goden is uitgeroeid! Weldra bereiken we nog eens Magelang en Amba-

rawa, en rijden dan naar Samarang door, om van daar langs den grooten postweg onzen togt oostwaarts voort te zetten. We passeren noodwendig nog eenmaal Demak, dat we reeds bezocht hebben, gaan over de rivier Tangulanging, en komen 15 November 1852 op het grondgebied van de met 398,130 zielen bevolkte residentie:

JAPARA.

De eerste plaats, die we in deze residentie binnenrijden, is het oude Koedoes, eene ruime en sterk-bevolkte negorij, prijkkende met vele goede huizen, een groot plein en een' fraaijen dalm. De vriendelijke regent noodigt ons ten zijnent, en bewijst ons met zijne even vriendelijke raden-aijoe gulle gastvrijheid. Met hem bezoeken we een' alouden tempel, merkwaardig om zijne bouworde en om de oude grafplaatsen, die hem omringen. Tot zijnen bouw heeft men zoogenaamde roode klinker- of straat-steenen gebezigd, en moet men dus, ten dage zijner stichting, de kunst om klinkers te bakken, en die klinkers met kalk of cement aan elkander te hechten, reeds van de Europeanen geleerd hebben. De oudste ruïnen namelijk op Java vertoonen ons geene andere steenen, dan die door de vulkanen uitgeworpen en in de bergrivieren talloos gevonden worden, en dus trachyt- of baksteen. Deze trachyt-steenen noemt men in midden-Java: „batoe-bras,” en in den oosthoek van Java: „batoe-gombong” of „batoe-tjoe-ning,” of, wanneer ze tot tempelbouw gebezigd zijn, „batoe-gilang.” Zulken batoe-bras of trachyt-steenen werden, gelijk we zagen, tot langwerpig-vierkante stukken van gelijke lengte, breedte en dikte gebeiteld, en, zonder kalk of cement, los en zóó kunstmatig op elkander gelegd, dat ze elkander immer klemmen, ondersteunen en dragen moesten. Alleen de oude tempel van Koedoes, de oude kraton van Modjopâhit, en de tempel te Jabo in Bezoekie, en enkele anderen zijn van straatsteen of gewone metselsteen gebouwd, en mogen dus

de vertegenwoordigers heeten van een later op Java ingetreden architektonisch tijdperk. – Volgens de overlevering ligt bij den tempel van Koedoes een voormalige soesoehoenan of keizer van Demak, en wel, naar ik meen, de eerste Muhamedaansche keizer van Java, raden PATAH, begraven. Hieraan heeft Koedoes, het oude Koedoos, of Khoedoes, hetwelk „heilig” beteekent, waarschijnlijk zijn’ naam te danken.

Doch, hoe dit zij, we bevinden ons nu in Japara, en Japara is eene residentie van suiker. Wel zien we er vele koffijtuinen en eenige tabaks-velden, zoomede uitgebreide aanplantingen van nopal (*cactus cochinelliferum*) te Djoerang en Daweh bij Tjollo; maar de uitgebreidste kultuur is die van suiker. Overal zien we suikerrietvelden en suikerfabrieken. Die fabrieken zijn 9 in getal en heeten: Langsée, Tandjong-Modjo, Trangkil-lor, de Hoop of Tambak, Besito, Pakkies, Petjangahan, Klaling en Rending. Behalve deze 9 fabrieken zijn er nog twee kleine zoogenaamde suikertrekmolens. Eenige jaren geleden waren er ook nog de beide suikerfabrieken Kadéan en Allongo. Als groote liefhebbers van suikerriet zwerven er duizenden van babi-oetan (wilde varkens) in de bosschen van Japara rond, en doen aan de suikerriet-tuinen groote schade. Het aantal wilde varkens is er zelfs zoo groot, dat men eenige jaren geleden genoodzaakt werd, om door middel van zoogenaamde drijfjagten de gelederen van dit vernielend gedierte te decimeren.

Van Koedoes rijden we langs een’ goeden binnenweg, en getrokken door partikuliere of regentspaarden, naar de oude stad Japara, en naderen we van nabij den bekenden berg van Japara, of den Moeriah, die 5000 voeten hoog is en tot verkenning voor de schepen dient. Eenige distrikten en dessa’s, als Tangoel, Majong, Rassa en Kedongboele, liggen langs onzen weg, en heerlijke sawah-velden, waarboven duizenden van rijstvogeltjes (*boerong-glatik* en *boerong-priet*) fladderen en tjilpen, en hoog welig suikerriet, waaruit

hier en daar breede pluimen opschieten, verlustigen aan weêrszijden het oog van den reiziger. Van tijd tot tijd loopt de route over heuvelen of aanhoogten, en passeren we een paar regt-romantisch begroeide plekjes, waaruit soms de vlugge poeijoe (eene soort van kleinen patrijs-vogel,) schichtig opvliegt en plotseling weder in het struikgewas of het hoge gras verdwijnt, of een boschhaan (aijam-alas) zijn eigenaardig gekraai laat hooren, — zien ter linkerhand weldra eene soort van kreupelhout, dat ons aan de nabijheid der zee doet denken, en bereiken weldra de stad Japara. Deze stad, vlak aan zee gelegen, is eene der oudste Europésche vestigingen op Java, en in de Nederlands-Indische historie bekend door de zegepraal, die CORNELIS SPEELMAN in 1678 hier op den reeds meermalen genoemden Maduréschen prins TROENO-DJOYO behaalde. Ze is aangelegd door de Portugezen, aan wier voormalige vestiging alhier de bezoeker herinnerd wordt door een groot en sterk gebouwd fort van klipsteen, welks dikke muren, bastions en steenen schildwacht-huisjes, ofschoon reeds p. m. 300 jaren oud, nog bijkans ongedeed voor hem staan. Op een' heuvel gebouwd, kon zijn geschut zoowel de plaats zelve, als de reede bestrijken. Aan de uiterste punt van Japara ligt, zeer nabij het strand, een klein eilandje, Mandelika genaamd, waarop reeds menig schip, door stroom en duisternis misleid, zijn' ondergang gevonden heeft. Naar allen schijn zal dit eiland zich na verloop van vele jaren aan den wal van Java vasthechten, niet door alluviën misschien, maar door bodem-opheffingen en koraal-aanwas. Geschiedt dit, dan zal Mandelika slechts het voorbeeld van het gewest Japara volgen, dat eertijds ook een eiland moet geweest zijn en zich ten laatste met den wal van Java moet vereenigd hebben.

De kotta-Japara ziet er uit als een klein Hollandsch stadje, met goede huizen en eenige goede straten of wegen. Het Gou-vernementshuis is geheel een ouderwetsch Hollandsch huis, en door den assistent-resident, den heer TEN CATE (1852), worden we in dat huis gastvrij ontvangen. Met den regent aldaar, die

een pangherang of prins is, en zijne raden-aijoe maken we spoedig kennis, en eene wandeling met dezen prins in de vroegte van den volgenden morgen door de omstreken mogt wel belangwekkend heeten. Elke voetstap toch, dien men hier doet, brengt iets in herinnering van oude dagen, die vervlogen zijn. Als men op een' der muren van het hoog gelegen fort klimt, kan men, bij zeer helder weder, Karimon-Java zien, eene groep van 20 eilandjes en eenige koraal-banken, bewoond door eenige Maleijers en enkele zoogenaamde inlandsche kinderen. Een dezer eilanden heet St. Anna-eiland, of Poeloe-Tjamara-besar (eiland der groote denneboomen,) en de gansche groep wordt door een' européschen posthouder bestuurd.

De stad is vrij-sterk bevolkt, en bekend wegens hare goede meubelmakers, goud- en zilversmeden, kopergieters, karrenmakers, kalkbranders, en steen- potten- en pannenbakkers. Ze telt verscheidene Christen-huisgezinnen, waarvan de meesten uit zoogenaamde inlandsche kinderen bestaan. We bezoeken een kleine partikuliere school, waarin onderwijs gegeven werd aan 6 kinderen. Ook vinden we er werkzaam den onderwijzer JANSZ, die almede onlangs eene partikuliere school geopend had, welke eene bevolking telde van 12 kinderen. De heer JANSZ werkte echter vooral en niet zonder vrucht ter evangelisatie onder de Muhamedanen, en had op het met 8000 zielen bevolkte landgoed Soembring van den suiker-fabrikant M. SOEKIAS, een' Armenischen Christen, eene kleine school, waarin hij aan 10 Muhamedaansche kinderen onderrigt gaf. Aan den wensch, om in de stad Japara eene Gouvernements-school te hebben, werd reeds spoedig door de Regering gevolg gegeven.

Van de stad Japara naar Koedoes teruggekeerd, passeren we eerst de rivier Kali-ampo, en rijden dan langs een paar suiker-fabrieken naar Pattie, hoofdplaats der residentie Japara, alwaar we door den regent gastvrij ontvangen worden. Zijne

raden-aijoe is vermaagschapt aan het vorstenhuis van Madura en op Madura geboren. Zijn zoon, de luitenant der predjoerits, is een vrij-bekwaam muzikus, en bespeelt de piano en de hand-harmonica. Hij doet dit met zooveel zuiverheid en zooveel gevoel, dat wij hem dikwijls lastig vallen om zijn talent te mogen bewonderen.

De kotta Pattie is eene bijzonder-net aangelegde plaats, prijkkende met hoog geboomte langs den breeden weg, en met eenige zeer goede Europésche woningen. De aloen-aloen, de missighiet en de regents-dalm zien er keurig uit. Het residentie-huis is een kolossaal gebouw, doch, even als het nette residentie-kantoor, vrij-ver van de plaats en niet zeer aangenaam gelegen.

De Protestantsche gemeente in de geheele residentie telt 349 zielen, waaronder 145 ledematen en 135 kinderen. Deze gemeente is in 1857 définitief met die der residentie Rembang gecombineerd. Vroeger bestond er tusschen deze beide gemeenten wel eene combinatie, doch was deze slechts tijdelijk. De gemeente van Japara werd in 1680 voor het eerst kerkelijk bezocht door den predikant van Batavia c. MANTEAU.

De voormalige partikuliere school te Pattie was in 1849 gesloten geworden, doch in de behoefte om er eene gouvernementsschool te openen, is reeds in 1853 door de Regering voorzien. De partikuliere meisjes-school was in 1852 bevolkt met 10, en de school voor zonen van inlandsche Hoofden met 28 leerlingen.

In de afdeeling Pattie, nabij de suikerfabriek Langsee, zijn op een bergje, Patie-aijam geheeten, eenige reuzenbeenderen gevonden, waarover men in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel VI, nadere bijzonderheden vernemen kan. Tijdens een later bezoek te Pattie hoorde ik van die reuzenbeenderen spreken, doch heb ze niet gezien.

Van Pattie vervolgen we onze reis 12 palen verder naar Djawana, gewoonlijk Joâna genoemd. In de kotta staat een oud en half-vervallen fort aan eene breede rivier, de Djawana-rivier genaamd, en het gansche voorkomen der wegen en huizen te dezer plaats doet ons een oud-Hollandsch stadje dadelijk herkennen. En waarlijk, Djawana is almede eene der eerste vestigingen der Europeanen op Java, en het groote en goed-gebouwde steenen fort bewijst, dat men op het bezit dezer vestiging grooten prijs moet gesteld hebben. — De Nederlandsche schepen komen voor de monding der gemelde rivier ten anker, om de suiker, koffij enz. af te halen. Op de reede liggen drie eilandjes, die genaamd zijn Poeloe-besâr, Poeloe-glatik en Poeloe-Djawana. De dalm en de aloen-aloen van den regent hebben niets aantrekkelijks, evenmin als de groote passer, de korte allée van hoog geboomte in de kom der kotta, en de dwarswegen en bijpaden tusschen de inlandsche woningen. Over het geheel maakt de plaats met hare vervallen europésche huizen, en hare onzindelijke Chinésche woningen in de hoofdstraat, geen' aangenamen indruk, — en toch zal men ze met belangstelling bezigtigen. — Naar men zegt, is het distrikt Taijoe, in de afdeeling Djawana, bijzonder schoon en liefelijk. Ik heb het niet bezocht, en kan er dus niets van schrijven, dan dat het aan eene der hellingen van den berg van Japara gelegen is, en dat men er de nopal-velden van Klamboe en eenige tabaks-aanplantingen vindt.

Als we vervolgens de rivier, waaraan het fort ligt, met de pont overvaren, rijden we nog eenigen tijd op Japara's gebied, en wel tot aan Dressen, alwaar we de grensrivier passeren tusschen de residentien Japara en Rembang. Over deze rivier ligt een lange brug, en juist op het midden van die brug wordt de grensscheiding op een met groote letters beschreven plank of bord aangewezen. Hier gaan we dus Japara verlaten, doch niet zonder aangeteekend te hebben dat deze residentie in 1854 een produkt opleverde van 421,716 pikols

padie, 4,066 pikols koffij, 130,825 pikols suiker, 36,353 ponden cochenille, en 400 pikols tabak, — en voorts 147 houtbosschen en 609,568 klapperboomen telde, en eindelijk een' veestapel had van 94,391 karbouwen, 1,415 runderen en 6,979 paarden.

En nu rijden we de brug over, en bevinden ons in de met 573,959 zielen bevolkte residentie:

REMBANG.

We hebben de Préanger-regentschappen en de Kadoe, residentiën van koffij, Bagelen de residentie van indigo, en Japara de residentie van suiker genoemd, maar Rembang mogen we de residentie van zout, tabak en djatti-hout noemen. We weten wel dat Rembang ook suiker produceert, want de twee suiker-fabrieken Toelies en Waringien-agoong zijn daar om het te bewijzen. Maar toch behouden we den naam, dien we aan Rembang gegeven hebben. De postweg, die van Joâna af tot Rembang en tot voorbij Toeban digt langs het noorder-zeestrand voortloopt, slingert zich niet ver van de zoo even gepasseerde grensscheiding langs een aantal zoogenaamde stellen van zoutpannen (1), en met een paar woorden wil ik een denkbeeld van een zoutpan of liever van een stel zoutpannen geven. Men verbeelde zich dan drie, doorgaans vier, vierkante beddingen of stukken gronds van p. m. 20 voeten in middellijn. Ik zal ze pittak's noemen, even als de pittak's der sawah-velden. Ieder pittak is door een' aarden wal (galangan) of dijkje van ruim 1 voet hoog omgeven. In pittak N°. 1 wordt het zee-water ingelaten of ingeschept, en blijft daarin p. m. 8 dagen

(1) Men herinnere zich, dat we hier reizen in 1852. Sedert is de aanmaak van zout voor Java bepaald geworden tot het Zuiderstrand op de vrije landen van Prins PAKOE-ALAM te Djokjokarta.

staan. Dan wordt het, door eene opening in het dijkje, in pittak N°. 2 gelaten, en daarna de opening gesloten, om pittak N°. 1 op nieuw met versch zeewater te vullen. Na verloop van p. m. 8 dagen wordt het water uit pittak N°. 2 in pittak N°. 3 gelaten, en na weder p. m. 8 dagen, uit pittak N°. 3 in pittak N°. 4. Deze vierde pittak is de kristalliseer-pittak en heeft een' vlakken en vasten bodem. Zijn er nu nog eens p. m. 8 dagen verlopen, dan is het water, dat aanhoudend door de zon beschenen en aan de lucht is blootgesteld, geheel verdampt, en blijven de zoutdeelen ter hoogte van 1 à 2 duimen op den bodem liggen. Het blijkt dus, dat men ongeveer eene maand tijds noodig heeft om één pittak zout te verkrijgen, of liever dat het ingelaten of ingeschepte zeewater eerst na verloop van p. m. 30 à 35 dagen geheel verdampt is.

De aanblik dier uitgestrekte met enkel zoutpannen overdekte vlakte, waarbij we ons thans bevinden, is gansch niet bekorend. Ze heeft een treurig en doodsch voorkomen. Op de zilte velden heerscht eene akelige stilte, alleen somwijlen afgebroken door het geschreeuw der hoog-zwevende roofvogels oelong-oelong en alap-alap, of van eenige meeuwen langs de dijkjes. Geen kruid, geen bloem, geen grasscheut groeit er; alles is dor en woest. Geen boomen, geen groen, geen vee, zelfs geen glaga- of allang-spriet of wilde struik in 't ronde! Ieder vak met zijn witte bedding en donkere dijkjes schijnt een lijkwâ met zwarte rouwranden omzoomd! En als men, over die vakken of beddingen heen, daar ginder de groote kampong Paradessi ziet, beklaagt men hare inwoners, dat ze zoo eenzaam en verlaten en droevig hunne dagen moeten slijten. Hoe meer we echter de hoofdplaats van Rembang naderen, zoo aangener en levendiger wordt de omgeving. Ten noorden brult de zee en beuken hare baren het lage strand. Ten zuiden ligt het bergachtig terrein, dat de residentie van het oosten naar het westen doorloopt. De flanken en zelfs de ruggen van dat gebergte zijn hier en daar beplant en bebouwd, of met geboomte en hooge struiken begroeid. Eindelijk passeren we eenige lage heuvelen, waarop vele kambodja-

K. 38 v. C. W. Miching

EENE BEGRAFENIS.

boomen groeijen, die met miriaden van bloemen de duizenden van inlandsche graven (koeboer-koeboer) aan hun' voet bestrooijen. Elke grafterp is, volgens de adat (gewoonte), aan hare vier zijden door een dun balkje begrensd, en aan het bovineinde wijst een korte staande paal of opgericht balkje de plaats, waar het hoofd des afgestorvenen rust. De bijkans bladerlooze maar met witte bloemen als met sneeuw overdekte kambodja, door de inlanders zoo gaarne op hunne kerkhoven (koeboeran) geplant, laat jaar in jaar uit en dag aan dag en uur aan uur van haren geurigen voorraad op de terpen vallen.

Nog een eind weegs verder komen we aan de voorstad, die meest door inlanders bewoond is, en waar men aanvankelijk de blijken der erkende nijverheid van Rembang's bevolking ziet. Ginds weeft men sarongs en slindangs en hoofddoeken, die weêr elders gebatikt worden. Dáár maakt men karong-zeilen voor de maijang-prauwen, of slaat men goemoetoe-touw, of droogt men gezouten visch voor de inlandsche keuken, of bereidt men tjauw of toeak (palm-wijn), troeboe (visch-kuit), trassi (toespijs van verrotte vischjes bij de rijst), en kroepoe (darmschraapsel). Elders maakt men goeni-zakken, of javaansch papier, of aardewerk. Nog elders ziet men impang's of vischvijvers, waarvan er honderden in de residentie zijn en waarin vooral de fijne Goerami gekweekt wordt, (1) en weêr elders eindelijk bouwt men prauwtjes en visscherspincken. Overal is bedrijf, overal drukte en bezigheid! Weldra zijn we in de hoofdplaats, eene der oudste vestigingen der O. I. Compagnie, ofschoon welligt 60 à 70 jaar jonger dan

De meest-bekende visch-soorten in N. I. zijn: de ikan-Goerami, Tambda, Bandang, kakap, belanak, glaling, soesoe, kembong, ikan-spat, enz. De drie laatstgemelden worden in gebraden toestand (gôreng) als toespijs bij de rijst gegeten. De sengkaring is eene soort van forel. De ikan-leleh en ikan-gaboos zijn gemeene vischsoorten. Goudvisschen (ikan-maas) vindt men in menigte, zoo mede palingen, oedang (garnalen) en tiram (oesters). De lepravisch van Ternate en elders in de Molukkes komt in de wateren van Java en der Sunda-eilanden niet voor.

Japara, Samarang, Tagal en Cheribon. — De kotta-Rembang is een zeer langwerpig en smal, doch tevens zeer net, stadje, met eenige goede straten en een aantal goede europésche huizen, doorgaans in oud-vaderlandschen trant gebouwd. De meesten dezer huizen, en hieronder het logement, en de nette woning van den predikant SCHIFF (1852), die ons vriendelijk gastvrijheid verleent, staan aan den zoom der beide hoofdstraten. De stad heeft eene talrijke bevolking van inlanders en Chinezen, maar ook eene aanzienlijke bevolking van afstammelingen van Européanen of zoogenaamde inlandsche kinderen. Dezen vormen als het ware de burgerij der stad, en kunnen met de klassen van Christen-burgers te Samarang en Soerabaija vergeleken worden. Eene fraaije Protestantsche kerk versiert de plaats. Ze staat aan het strand in een park van hoge boomen, die hunne rijke bladeren-kroonen rondom haar uitspreiden en haar de groene lommerende takken vriendelijk toereiken, als wilden ze het godshuis tegen de hitte der zonnestralen in hunne verkoelende bescherming nemen. Ze werd op kosten der gemeente in het jaar 1829 of 1830 gesticht, en mag onder de fraaiste kerken op Java geteld worden. — Het ouderwetsche residentie-huis is ongeveer in 1750 gebouwd, en staat binnen de hoge steenen wallen van het oude fort. Het beneden-huis heeft dus geen uitzigt, dan alleen aan de noordzijde, waar die wallen of muren met een hek vereenigd zijn. Door de wijde traliën van dit hek kan men de schepen zien, die de Java-zee bekruisen of soms op de reede van Rembang ten anker komen. Het boven-huis daarentegen biedt een schoon panorama op de volle zee ten noorden, den berg Moeriah of den berg van Japara ten westen, den berg van Lassem ten oosten, en de heuvelachtige landdouwen ten zuiden. Ten oosten van het gebouw heeft men een' fraaijen tuin en groot park aangelegd, waarin vele wandelwegen met een paar zoogenaamde waterpartijen afwisselen. Voorbij dat park vindt men de Chinésche kamp, die een goed voorkomen heeft en met een fraaije klinting of Chinéschen tempel prijkt. In deze omgeving vindt men ook het oude Christen-

kerkhof, dat goed onderhouden en ommuurd is, en iets verder de woning en aloen-aloen van den regent.

De Protestantsche gemeente in de residentie bestaat (1852) uit 537 zielen, waaronder 163 ledematen en 208 kinderen. Ze woont, zoo als in alle residentien het geval is, gedeeltelijk ter hoofdplaats en in de afdeeling Rembang, en gedeeltelijk in de afdeelingen Toeban, Bodjonegoro en Blora. Van de combinatie der gemeente van Japara met die van Rembang heb ik reeds onder Japara gewaagd. — Volgens de door mij geraadpleegde oorkonden is de Rembangsche gemeente het eerst bezocht door den predikant van Batavia, J. WENTING, in 1731.

De gouvernements lagere school van Rembang telt (1852) 34 kinderen.

De school voor zonen van inlandsche hoofden is bevolkt met 50 leerlingen. De regent van Rembang heeft met de overige Hoofden der afdeeling een uitmuntend steenen schoollokaal doen bouwen, gedeeltelijk uit eigen middelen en gedeeltelijk uit de kas van den Missighiet of Muhamedaansche kerkekas. Reeds hebben we zoodanige door de inlandsche Hoofden zelven voor het onderwijs hunner zonen opgerigte schoollokalen meermalen aangetroffen, en op onze verdere reis zullen we er nog meer zien. Ze mogen ten bewijze strekken, hoeveel belang de Hoofden in dit onderwijs stellen, en hoe welkom hun de gelegenheid is, die het gouvernement hun ter verstandelijke vorming hunner zonen heeft aangeboden.

Van de hoofdplaats Rembang voert een binnenweg langs Landoh, Komadoe, Képon en Metang naar Blora. Zoo ver hier het oog reikt, is het heuvelachtig en golvend terrein met tabak beplant. Velen der met Nicotiaansch kruid begroeide velden behooren tot de onderneming van Malo. Ofschoon het aantal tabaksfabrieken in Rembang vrij groot is, heeft het nogtans reeds veel vermindering ondergaan, en, zouden we in 1857 deze residentie weder bezoeken, dan zouden we dat aantal

tot 8 à 9 fabrieken beperkt vinden. Intusschen weet de lezer, — en ter eere der javasche tabaks-kontraktanten zij het gezegd, — dat de Java-tabak in de laatste jaren aan de europésche markt een zeer gewild artikel is. Ook de inlanders planten en verbouwen hier bij hunne kampongs veelal een weinig tabak voor eigene consumptie of profijt, dien ze (zoo als reeds is opgemerkt) op den passer ten verkoop brengen.

Op een paar uren afstands van de kotta Blora, in de rigting der afdeeling Poerwodadie, die we vroeger reeds bezocht hebben, moeten de ruïnen zijn van een' voormaligen kraton van het bovengenoemde, en langen tijd vóór de stichting van het rijk van Modjopâhit gebloeid hebbende, rijk van Mendang-Kamoelan, hetwelk de hooger genoemde BROWIDJOJO SAWÉLA-TJALA in het javaansche jaar 525 zou gesticht hebben. Den ouden zetel van dit rijk zal men, volgens sommigen, hier moeten zoeken, en dit vermoeden wordt versterkt zoowel door de overleveringen der inlanders, als door de daadzaak dat men hier eene kampong of dessa vindt, die nog den naam van Mendang-Kamoelan draagt. Volgens anderen echter zou de zetel van dit rijk geweest zijn in het distrikt Wirosobo der afdeeling Soerabaija, alwaar later in de nabijheid de zetel stond van het oude rijk van Modjopâhit.

Zouden we nu van Blora tot aan de Solo-rivier bij Pedangan doorrijden, dan zouden we, zuidwaarts-afgaande, in de residentie Madioen komen, en, noordoostelijk opgaande, Bodjonegoro bereiken. Doch we keeren naar Rembang, de hoofdplaats, terug, koopen als souvenir eenige Sigaren-kokers, die de inlanders alhier van paauwen-vederen vervaardigen, en gaan voorts, langs den grooten postweg en langs Godo, de dessa Lassem bezoeken. Deze plaats is merkwaardig om hare groote scheepstimmerwerven. Vele kustvaarders, d. i. schepen, die de Java-zee en den Indischen Archipel bevaren, en honderden vaartuigen van verschillende tuigaadje en diepgang of van verschillend charter, allen van het deugdzame djati-hout

gebouwd, zijn hier van stapel geloopt. Even als Rembang, ligt de kotta Lassem vlak aan zee, en is ze, behalve door de scheepstimmerlieden, door vele visschers bewoond. Honderden van visscherspraauwen ziet men er ten anker of op het strand getrokken. Ook een groot aantal Chinezen, meest handelaren, en doorgaans amfloen-smokkelaars, heeft zich in deze drukke en levendige plaats nedergezet, en weet van de verschillende takken van industrie der nijvere inlandsche bevolking aanzienlijk voordeel te behalen. — Het bij Lassem gelegen lusthuis van eenigen der tijdelijke residenten van Rembang, hetwelk Kadja genaamd is, heeft een fraai uitzigt op Lassem's schoone baai.

De kalkachtige, en door zijne witheid in het zonnelicht schitterende en hierdoor het oog zoo vermoeijende, postweg wordt nu allengs vrolijker, dewijl hij veelal als het ware rakelings langs de zee en over vele heuvelen of kapen voortloopt. In de verte schommelen honderd visscherspinken en blinken de karongzeilen van allerlei prauwtjes op het blanke schuim der groene baren, en op de steenen langs het klippig strand dartelen duizenden van zoogenaamde strand-snippen, krombekken en strandloopers driftig dooreen, en hier en daar zijn inlandsche mannen en vrouwen op de pas droog-gevallen koralen bezig om in hunne schepmandjes garnalen (oedang) en sprot te vangen. Somwijlen stuift bij fellen noordenwind het ziltig nat der opgeruide zee den reiziger in 't aangezicht, en op enkele plaatsen zelfs zal misschien eerlang de postweg moeten verlegd worden, dewijl de hongerige en rusteloos-invretende golven reeds menig stuk van 't lage strand verteerd hebben.

Opvolgend vertoonen zich nu de distrikten en kampongs Binangoen, Enden, Seloeki, Talang, Kragen, Larang, Boelo, Bantjar met zijne haven en redoute, Karang-tawan, Pering, Brengkal, Boegang, Djènœ en Geger-sapi. De vele dessa's, die we doorrijden, — en die in de schaduw der geliefde djengkol-, petéh-, pisang-, doerian-, klapper- en nangka-

boomen, en van eenige mangistan- (*garcinia mangostana*), ramboetan- (1), djerok-manis en djerok-assam-boomen (oranje-appelen en citroenen), verscholen liggen, — zien er allen vrijwelvarend uit, en worden, voor zoo veel ze aan zee gelegen zijn, bijkans door enkel visscherslieden en klein-handelaren bewoond. Gedurende ons traject hebben we een groote menigte van houten bruggen overgereden, en een aantal rivieren en riviértjes en sawah's en groote met duizend wilde eendvogels bedekte rawa's of moerassen gepasseerd, — terwijl we inmiddels ook over lage en kleine rotsachtige kapen getrokken zijn, die ons een ruim uitzigt op de zee gaven, als onder anderen de kapen (oedjong) Boendoe-Lirang en Hauer-Hauer. Over het algemeen echter zijn de wegen in het binnenland van Java veel aangenamer, dan de 21 uren gaans lange, altijd met kalk en schelpzand bedekte, weg langs zee van Rembang naar Toeban. — Van Geger-sapi komen we eindelijk in de kotta Toeban, hoofdplaats der Afdeeling Toeban, alwaar de regent ons in zijn' ouden dalem gastvrijheid aanbiedt.

Toeban is een lief plaatsje, prijkende met een fraai huis en tuin van den adsistent-resident, een groote en zeer nette aloen-aloen, goede pakhuizen en eenige europésche woningen, waaronder een logement. Het is sterk bevolkt, en telt onder zijne vele javaansche inwoners eene groote menigte Chinezen, waaronder er zijn, die ook uit den handel in de beroemde „Toebansche sigaren” goede voordeelen trekken. De huizen dezer wakkere kolonisten zien er zeer net uit, en vooral die van den kapitein en der beide luitenants der Chinezen, en dat van den Chinéschen potia of pachter van den passer.

De naam Toeban zou eigenlijk Teban moeten geschreven worden, indien het beweren juist is, dat die naam verkort en verbasterd is van de woorden Watoe- of Batoe-teban, d.i.

(1) Ramboetan beteekent: gehaard of harig, (van ramboet: het haar). De schil der vrucht heeft lange vezels of stekels, die er even als dikke haren uitzien.

gevallen steenen. De traditie zegt namelijk, dat hier eenmaal twee Joni's van trachytsteen uit den hemel nedervielen!... Doch, of men Toeban of Teban schrijve, — zeker is het, dat de kotta in haar midden en in hare omgeving veel merkwaardigs heeft, en hiermede zullen we ons nu liever bezig houden, dan over haren naam uitwijden.

Vooreerst dan steken we uit het huis van den regent den grooten postweg dwars over, en zijn dadelijk aan het strand der Java-zee. Hier gaan we, daar het juist ebbe of laag getijde is, 6 à 7 schreden in het gebied van den zilten plas, en zien een' gegraven en gemetselden put, die met zoet en smakelijk welwater gevuld is. Straks echter komt de vloed, en spoelt de zee er over heen, maar bij het volgende lage tij smaakt het putwater nog even zoet en zuiver, als thans. Die put is het sprekend bewijs, dat hier in vroeger jaren huizen gestaan en menschen gewoond hebben, maar dat de gulzige en vratige en immer-woekerende zee die menschen gedwongen heeft om meer landwaarts in te verhuizen.

Van het strand trekken we naar den door den hoogleeraar BLUME beschreven en beroemden randoe-alas of wilden kapok-boom (kapok is boomwol). Deze boom is een wonder onder de boomen. Zijne hoogte bedraagt p. m. 150 voeten, en de omvang van zijn' stam bij den wortel zal misschien wel 90 voeten beloopt! Op zijn breede flanken draagt hij vele namen, die de talrijke bezoekers in zijne schors gesneden hebben. Sommigen dier namen hebben eene monsterachtige grootte verkregen, dewijl de letters natuurlijk in den groei en de uitzetting der schors gedeeld hebben. Zijn' tweelingbroeder of tegenhanger, een' anderen reusachtigen randoe-alas, hebben we op het eiland Noesa-Koembangan bij Banting-mâti gezien, doch, voor zooveel ik weet, vindt men nergens elders zulke geduchte woudreuzen meer. Slechts één is er op Java, — slechts één op Noesa-koembangan! Men zou haast zeggen, dat onze beide randoe's elk een geheel eiland moesten hebben om tot schouwtooneel hunner grootheid te strekken, en dat òf

Java of Noesa-koembangan voor twee zulke majesteiten te gelijk niet groot genoeg zijn!...

Doch het rijdtuig, dat ons wacht, neemt ons weder op, en langs een' liefelijken weg draaft het vierspan naar de oude en heerlijke badplaats Bektie of Buktie in het distrikt Rembes. Het kristalhelder bronwater is hier in een' gemetselden vijver ingesloten, en vol van groote en kleine visschen, waartusschen een paar logge schildpadden (pienjoe) rondzwemt. Deze visschen en pienjoe's zijn taboe (heilig), zoo als gewoonlijk, en mogen dus niet gevangen worden. We hebben gekookte en ongekookte rijst (nassie en bras) en pisang-vruchten medegebragt om ze te voederen, want hieraan zijn ze altijd gewoon geweest. Ze zijn ook zoo mak en onbeschroomd dat ze ons, terwijl we een bad nemen, telkens tegen de beenen zwemmen en aanstooten, als wilden ze ons beduiden, dat we toch niet vergeten moeten om ze goed te onthalen. Bij den ouden vijver heeft eene kolonie van grijze apen post gevat, en dadelijk klauteren dezen uit de hooge bladerrijke waringien-boomen, die de badplaats belommeren, naar beneden, zoo haast ze maar bezoekers zien. Ook zij, — de standvastige bewoners van alle ruïnes, oude graven en heilige plaatsen, — zijn gewoon om door de badgasten gevoederd te worden. Dit is als het ware een tol, eene contributie, die ze heffen, en dit hebben ze met de heilige visschen in het nat gemeen. Beide kolonien, die der apen en der visschen, beschouwen zich als de eigenaressen der verlaten plekjes, en dus ieder' bezoeker als een' schattingplichtige, die haar voor de eer van een bezoek rijst en pisang betalen moet. Daarvoor mag hij dan ook het voorregt hebben in haar rijksgebied te naderen, onder de waringien te rusten, en in den vijver te baden. — Zoodra de rappe en gulzige apen zich al schreeuwende en vechtende en bijtende verzadigd hebben, springen ze weder in de boomen, en leeren de moeders onder hen hare jongen op de takken loopen, of laten ze na u in den vijver baden. En bij dit een en ander gaan ze met haar kroost zoo geheel menschelijk om, dat men telkens vragen wil, „ of ze het van

de inlandsche vrouwen afgezien, of de javaansche moeders en baboe's (kindermeisjes) tot voorbeeld genomen hebben."

De stichter of aanlegger van Beki is niet bekend. Misschien was het SEMÉOE-MANGARANG, zoon van DEWÔ-KASOEMÔ, een' afstammeling van den stichter van het rijk van Mataram, dien we boven reeds genoemd hebben. Deze SEMÉOE-MANGARANG zou in de 8ste of 9de eeuw der javaansche jaartelling de eerste vorst van Rembang geweest zijn, welk gewest toen Ngarâwan of Browerno moet geheeten hebben.

Van Bukti rijden we naar de dessa Medjagong, alwaar we een' zeer diepen in harden steengrond gegraven waterput zien, die, naar de volkssage, door een' arabier, kiay PAMOR geheeten, in slechts éénen nacht gegraven is. Het water wordt hier in timba's (emmers van lontar-bladeren), door middel van een' haspel of wind-as, uit eene ongeloofelijke diepte opgehaald. In de nabijheid ziet men het graf van een' zendeling van den Islam, soehoenan-MEDJAGONG geheeten, naar wien de dessa genoemd is. In den omtrek zien we ook de Astana of de Nékropolis der voormalige vorsten en vorstelijke personen van Toeban. De grafplaats is met muren omringd, en wordt door de lieve kambodja's als door de hand der natuur met bloemen bestrooid.

Wijders vindt men in de omstreken van Toeban, en wel te Singahan, eene heetwater-bron, en te Renggel, 6 uren gaans van Toeban, een' kleinen waterval, in welks bassin eenige schildpadden leven, die alleen om hare geheel-ongewone en reusachtige grootte bezienswaardig zijn. Niet ver van dezen waterval ziet men, bij de rivier Rong-Renggel, een diep en donker rotshol, waaruit een sterke waterstroom vloeit, van welken men niet weet of hij uit eene bron in de rots ontspringt of wel van elders herkomstig is. In het hol ontwikkelt zich veel stikstof, en wel dermate dat zelfs reeds aan den ingang der grot de ademhaling belet wordt. Het schijnt echter dat de vele visschen, die hier in den stroom dartelen, en

de apen, die in het geboomte rondom de grot stoeijen, geen letsel van de stiklucht hebben, evenmin als die honderden van vlinders (koepoe-koepoe), die daar bij gindsche natte plek op den weg fladderen, of die torren en kevers of jangkrieks, die in het gindsche boschje van goud-geel bamboe-riet (bamboe-maas) zoo schel en eentoonig piepen.

Een' veel grooteren waterval dan dien van Renggel ziet men te Lierip bij de dessa Djojogan in het distrikt Singahan, p.m. 8 uren gaans van Toeban. Het water valt hier uit het stroompje Lierip of Ngalierip, langs een steile rots en van eene hoogte van 60 voeten, in eene kom, welke 14 vademmen diep is, donderend neder. De omgeving van dezen waterval is wild en woest, maar de natuur op Java is ook in hare grootste wildheid en woestheid altijd bekoorlijk en altijd aantrekkelijk.

Op gelijken afstand van Toeban vindt men de modderwellen van Tojo-Toban. Ze zijn echter op verre na zoo belangrijk niet als die van Koewoe, en hebben ook veel minder omvang. De ingezetenen van het distrikt Djénœ, waarin deze wellen gelegen zijn, gelooven, dat er uit het borrelende en zwalpende modderwater gifdampen opstijgen, die den dood kunnen aanbrengen.

In ditzelfde distrikt Djénœ vindt men bij de dessa Kapoe, een paar uren van Toeban gelegen, eene groote grot of rots-holte, waarin frissche bronwateren ontspringen. Deze bron zou, volgens de Sage, aanleiding gegeven hebben tot een treurige katastrophe. Zekere prinses, gehuwd met den Pangherang PERMALAT, een' der regenten in het rijk van Modjopâhit, ontdekte hier eens, terwijl ze zich baadde, een' jeugdigen vreemdeling, op wien ze zoo hevig verliefd werd, dat de prins haar gemaal argwaan kreeg, en haar tot bekentenis der waarheid drong. Naauwelijks heeft hij vernomen wat er gaande was, of de dood van den vreemdeling wordt in zijn hart besloten. Een zijner ondergeschikte ambtenaren, de Patti, belastte zich met de taak om het doodvonnis uit te voeren, — en had den vreemdeling weldra het hoofd op verraderlijke wijze afgeslagen. De naam

de spren, die in het geboupte rondom de grot stoeijen, geen last van de stiklucht hebben, evenmin als die honderden van vlinders (koepoe-koepoe), die daar bij gindsche natte plek op den rug fladderen, of die torren en kevers of jangkrieks, die in het gindsche boschje van goud-geel bamboe-riet (bamboe-waai) een schel en zotteuig piepen.

Een veel grooteren waterval dan dien van Renggel ziet men in Lierrip bij de dessa Djogogan in het distrikt Singahan, 5 of 8 uren reizen van Toeban. Het water valt hier uit de steile Lierrip of Ngalierrip, langs een steile rots en van een hoogte van 60 voeten, in eenen krom, welke 14 vadem diep is, donderend neder. De omgeving van dezen waterval is wild en woest, maar de natuur op Java is ook in haar grootste wildheid en woestheid altijd bekoorlijk en altijd verrukkelijk.

Op gelijken afstand van Toeban vindt men de modderwellen van Tojo-Tuban. Ze zijn echter op verre na zoo belangrijk niet als die van Keowae, en hebben ook veel minder omvang. De ingezetenen van het distrikt Djénoe, waarin deze wellen gelegen zijn, gelooven, dat er uit het borrelende en zwalpende modderwater gifdampen opstijgen, die den dood kunnen aanbrengen.

In ditzelfde distrikt Djénoe vindt men bij de dessa Kapoe, een paar uren van Toeban gelegen, een groote grot of rotsbolte, waarin frissche bronwateren ontspringen. Deze bron zou, volgens de Sage, aanleiding gegeven hebben tot een treurige katastrofe. Zekere prinses, gehuwd met den Panghening van Matat, een der regenten in het rijk van Modjopahit, ontdekte hier eens, terwijl ze zich baadde, een jeugdigen vreemdeling, op wien ze zoo hevig verliefd werd, dat de prins haar gemadigd wraak kreeg, en haar tot bekentenis der waarheid drong. Nauwelijks had hij vernomen wat er gaande was, of de dood van den vreemdeling wordt in zijn hart besloten. Een rijst ondergeschikte ambtenaren, de Patti, belaatte zich met de taak om het doodvonnis uit te voeren, — en had den vreemdeling aldus het hoofd op verraderlijke wijze afgeslagen. De naam

DE WATERVAL LIENIP

Koninkd. lith. v. C. W. Moolen

der grot is Seroengo, en dit woord moet met de bron-historie in verband staan. Heette welligt de prinses: Seroengo, – of was dit de naam van den vreemdeling?...

Groote vermaardheid heeft in de afdeeling Toeban de digt bij de hoofdplaats gelegen uitgestrekte grot Goa of Gowah-âbar. Deze grot vindt men in het midden eener vlakte, en bemerkt ze niet voor dat men aan den ingang gekomen is. Ik bezocht ze in 1843 in gezelschap van wijlen den toenmaligen assistent-resident van Toeban, den heer KÖHLER. Door brandende obers of damars (fakkels) voorgelicht, drongen we in de donkere welven en gangen. Een aantal vledermuizen vloog ons om het hoofd, verschrikt van het felle licht in deze eeuwige duisternis, en als verstoord en vertoornd over ons lastig bezoek. Onze onderaardsche wandeling duurde vrij lang, – telkens nieuwe gangen en andere welven, en telkens kleine grotten, hollen, gaten en spelonken. Eindelijk vonden we den uitgang, en het zonlicht bescheen ons weder. De volkssage verhaalt, dat deze grot eenmaal, ongeveer 300 jaar geleden, tot verblijfplaats gediend heeft van een' Hindoe-priester, genaamd BLATJAK-NGILO, tijdens de invoering der Muhamedaansche godsdienst op Java. Toen namelijk de soehoenan van Bonang, zoon van raden RACHMAT, den beroemden soehoenan van Ngampel, de leer van MAHOMED in deze oorden predikte, en al het volk zich tot den Islam bekeerde, bleef de Hindoe-priester hardnekkig weêrstand bieden en zich in zijne schuilplaats, de spelonk Gowah-âbar, ophouden. Weldra echter werd hij door den fanatieken Muhamedaanschen soehoenan verdreven, en vlugtte hij naar het distrikt Tinawon in de dessa Dendang-Ngilo, en verder naar het distrikt Binangoen in het gebergte van Ngargo. Op deze plaats kwam eens de soehoenan van Bonang tot hem, en stelde hem voor een' wedstrijd aan te gaan, wie van hen beiden de grootste wonderkracht zou kunnen ten toon spreiden. De bijzonderheden van dezen strijd zijn mij op dit oogenblik ontschoten, maar hij werd in het voordeel van den Muhamedaan beslist, – en de Hindoe-priester, nu geloovig, ging

tot den Islam over!... De traditie zegt dat deze beroemde soehoenan van Bonang van Toeban geboortig, doch bij Lassem in de dessa Bonang woonachtig was, en dat hij een discipel geweest is van den soehoenan van Ngampel, over wien we hooger reeds gesproken hebben als een' der medestichters van den Missighiet van Demak. — (De predikers van den Koran, weet men, noemden zich allen „soehoenan”, en voegden den naam der plaats, waar ze woonden, aan den titel toe. Van hier dat men leest van soehoenan van Ngampel, soehoenan van Kali-djogo enz. En zoo komt het ook, dat we lezen van den soehoenan van Bonang, omdat hij in het dorp Bonang woonde). — In dit dorp, (zegt de overlevering al verder) stierf hij ook en werd er begraven. De vorst van Madura echter liet het lijk van den heilige opgraven, om het op zijn eiland ter aarde te bestellen. Doch op de hoogte van kotta-Toeban dreef het vaartuig, dat het lijk wegvoerde, op het strand, en besloot men nu om den heiligen man in zijne geboorteplaats, Toeban, een graf te geven. Dit graf bestaat nog, en werd door 's mans gewezen leerling, den mede-overwinnaar van het Hindoesche rijk van Modjopâhit, raden KOESIN of PETJAT-TONDO, met groote pracht en luister gebouwd. Men nadert het door 5 poorten en even zooveel voorhoven. In het midden verheft zich een klein gebouw, waarin op een steenen voetstuk het graf-monument geplaatst is. Rondom dit monument ziet men nog vele graven, waarin echter alleen de lijken rusten van oude heiligen of betapa's (kluizenaars) of vorstelijke personen, terwijl in vier graven, die het lijkgesteente van den soehoenan het naast omgeven, vier zijner nabestaanden of bloedverwanten rusten. De deurstijlen der poorten of ingangen zijn met fraai snijwerk versierd, en de pondoppo zou weleer met een netwerk van gouddraad omhangen geweest zijn. Bij deze pondoppo staat een meesterstuk van kunstig snijwerk, hetwelk eene allegorische beteekenis moet hebben. Men zegt dat het zekeren berg Siam voorstelt, op het oogenblik dat deze zekeren reus, DOSOMOEKO genaamd, vorst van Ngalangko, verplettert.

Verrukt over hetgeen we (natuurlijk niet op éénen dag!) gezien hebben, keeren we met onzen gastheer naar den dalm terug, en gaan vervolgens de partikuliere school bezoeken, die met 15 kinderen bevolkt is, en tevens de school voor zonen van inlandsche Hoofden, die eene bevolking heeft van 34 leerlingen. Het school-lokaal is een prachtig steenen gebouw, uit de eigen middelen van den regent en de overige inlandsche Hoofden, even als dat te Rembang, bekostigd. De partikuliere school voor de Christenkinderen is in een der vertrekken van dit ruime lokaal afgezonderd.

En nu moet ik nog van een rijpaard van den regent spreken. Dit dier is gitzwart en glanzig van robe, en zoo uitstekend fraai en fijn gevormd, en zoo onberispelijk in zijne schoonheid, sierlijkheid en bevalligheid, dat men het een type, een ideaal van hippische- of paarden-volmaaktheid kan noemen. En daarbij schijnt de viervoeter bepaaldelijk te weten, dat hij zulk een fraai en gracieus dier is. Hij draagt het hoofd zoo bevallig, buigt den nek zoo zwierig, en verzet zijne beenen met zooveel gratie, dat mijne vrouw onwillekeurig en geheel verrukt uitriep: „welk een lief, nuffig en coquet dier, — hij weet dat hij zoo beeldig fraai is!” De regent liet hem eens optuigen met den zadel en toom van de senênan of het tournooispel. En nu scheen het edele en trotsche dier, behangen met gouden platen aan zijn beide flanken, uitgedost in goud en zilver galon en stikwerk, en getooid met een met goud bekleed hoofdstel, teugel en stang en zadel, — nu, zeg ik, scheen het edele en trotsche dier zich-zelfen zoo zeer te behagen, dat hij ongeduldig stampte en snoof en brieschte, en een ongetemde moed hem uit de schitterende en wild-starende oogen blonk! Nu was hij voorbeeldeloos-fraai, want nu waren aan zijne sierlijke bewegingen en golvende wendingen moed en kracht gepaard.

Behoef ik wel te zeggen, dat de zwart-oogige klepper het

juweel en de lieveling is van den regent, die hem dagelijks uit zijne hand laat eten, en dat de spéciale oppasser (boedjang-stal of staljongen) in last heeft om aan het favorietpaard nooit anders dan uit de hand het voeder, bestaande in gekapt gras in „dedak” of zemelwater gedoopt, aan te bieden? En behoef ik ook wel te zeggen, dat dit fraaije beest, deze oogappel van raden adipatti TJITRO-SOMO, niet van javaansch, maar van een gemengd makassaarsch en arabisch ras is?

De afdeeling Bodjonegoro rest ons nog te bezoeken. De regents-postpaarden brengen ons langs een' goeden binnenweg spoedig derwaarts. Al rijdende zien we nu en dan de bergen Agar-agar, Banten, Windo en Banjoerip of Banjoecerip, en ook somwijlen den berg of Goenong Pandan in de residentie Madioen, en al verder eenige tabaksvelden, waarop hier en daar een tabaksplant haren hoogen stengel en fraaijen bloemtros vertoont, benevens eenige schuren en loodsen, die met de bladeren dezer plant gevuld zijn. Van tijd tot tijd ook zien we bloeiende en niet-bloeiende Aloë's, en de groote witte en paarse, soms dubbelde, bloemkelken der ketjoebon-struiken (*datura stramonium* of doorn-appel.) De bladeren en wortels dezer struik, fijn gekorven en gedroogd en als tabak gerookt, zijn een probaat middel tegen asthma, en als zoodanig is ook bij de inlanders de akkar- of dawnketjoebon bekend. Den ketjoebon, hoezeer zijn vrucht giftig is, moet men niet verwarren met het toxiesche toeba, hetwelk men op Java soms bezigt om den riviervisch te vangen, en waartoe men op Menado de borri bezigt. De wortelen en takken van den toeba-struik, gestampt of fijn geklopt en in de rivier geworpen, bezitten het vermogen om de visschen voor eenige oogenblikken zoodanig te bedwelmen, dat ze als dood op het water drijven.

De kotta-Bodjonegoro, alwaar de assistent-resident, de

heer DE SAUVAGE (1852), ons vriendelijk gastvrijheid verleent, heeft geen aantrekkelijkheid. De plaats is eenzaam en afgezonderd. Het gouvernements-huis is er zeer goed, en enkele huizen van tabaks-kontraktanten, die daar in de verte staan, hebben mede een goed voorkomen. Ook de regents-woning en de aloen-aloen, en het huis van den luitenant-Chinees zien er goed uit. — De geheele afdeeling Bodjonegoro heb ik niet bereisd, en kan dus ook niet verklaren, of ze ons al dan niet iets schoons zou hebben aan te bieden. — Zou men den binnenweg, dien we tot aan de kotta bereden, willen vervolgen, dan zou men, door het Grissé's regentschap Lamongan, te Grissé komen. Maar we zullen Grissé ligter langs den grooten postweg bereiken, en keeren dus naar Toeban terug, om van daar onze reis over Sidaijoe voort te zetten.

Eer we echter afrijden en de residentie Rembang verlaten, teekenen we nog aan, dat men in 1854 in deze residentie 917,075 klapperboomen en 337 houtbosschen telde, en dat er 129,768 karbouwen waren, 34,923 runderen en 23,505 paarden, en voorts dat het produkt van padie 922,760 pikols bedroeg, van koffij 1,365 pikols, van suiker 9,685 en van tabak 11,866 pikols.

Van Toeban rijden we nu een eind weegs door eenzame dreven, en soms langs frissche sawah-velden, hooge klapperboomen en licht-groene bamboe-boschjes. Hier en daar staan groepen van, met hunne losse zwarte schorsen als rouw-lappen of lompen behangen, areengboomen (*saguerus*, *borassus-gomutus*, naar de Saguweer en goemoeti, die hij afwerpt). Eenige inlanders waren bezig met het beuken en afkappen der majangs, d. i. der groote steelen, die den als in een' zak besloten dikken bloesemtros van den boom dragen. We dronken een teug van het heerlijke vocht, dat in bamboezen kokers werd opgevangen, en een wedono of aria, die naar den arbeid zag, verhaalde ons, dat één gekapte bloesemstengel of bloesemtak vier flesschen vocht in het etmaal laat uitsijpelen, en dat dit uitsijpelen ge-

woonlijk vier maanden lang uit denzelfden stengel aanhoudt. Ik heb (meen ik) reeds hooger gezegd, dat de arcengboom tot de zoogenaamde „gevinde” palmsoorten behoort, — dat het zoete vocht, wanneer het eenige dagen staat, wrang en verdikt wordt, — en dat men er dan, in de Molukkos, een stukje van den wortel van den wilden sesoet in doet, die er een’ alsemsmaak aan geeft en den drank voor bederf bewaart. Ook heb ik reeds gesproken van het goemoeti-touw, en van de kawoel of zwam, die aan den bast van den stam groeit en goed tonder geeft, en van nog een en ander meer, waardoor de areengboom een hoogst-nuttige boom mag heeten.

Doch we rijden verder en bereiken Rembes, in welk distrikt de grensscheiding is tusschen Rembang en Soerabaija. Hier heeft de regent van Toeban een lusthuis doen bouwen en een’ tuin doen aanleggen. Zijn we dit huis gepasseerd, dan hebben we het Rembangsch grondgebied verlaten, en bevinden ons op het territoir der met 1,051,588 zielen bevolkte residentie:

SOERABAIJA.

Nu loopt onze weg aanhoudend over heuvelachtigen rotsgrond, langs en door Lagong, Pamboen, Brandong, Gentang, Sentoel, Panteng en Wading. Van tijd tot tijd zien we voor een oogenblik de zee, daar we dicht langs de landpunten (oedjong) of kapen Batoe-sawang, Kodok, Pakies en Pangka heenrijden. Onze reis is vermoeijend en niet zeer aangenaam. Dan eens hindert ons het schitterend wit van een kalkachtig terrein; dan weder waaijen ons wolken van rood steenachtig stof in de oogen, en aan beide zijden van den weg zien we niets anders dan kreupelhout en kale plekjes, en de nette op geregelde distantien langs den postweg gebouwde wacht-huisjes. Slechts hier en daar staat een hooge boom eenzaam in de verte, of drijft een kleine naakte jongen een dertigtal karbouwen naar een’ modderpoel, of kuil met stilstaand vuil water, om ze te laten baden. Op de ruggen dezer logge dieren zitten

eenige kaling's (soort van spreeuwen), die uit den verdroogden modder, waarmede de rug van den buffel, — ten gevolge van zijne liefhebberij, om in modderplassen te baden of liever om daarin uren lang te liggen en te wentelen, — gewoonlijk bedekt is, insekten en andere voedingsmiddelen pikken. De kaling is een vrolijke, wilde, kibbelende en luid-tjilpende vogel, zwart, zwart-bont, wit of wit-bont van kleur, en gemakkelijk tam te maken. Men ziet er soms een' in de huizen der inlanders als huisvogel, onder den naam van martijntje, rondhuppelen.

Eindelijk krijgen we de witte huizen van Sidaijoe in het gezigt, en rijden de plaats binnen, alwaar ons de grijze regent (1852, sedert overleden,) gastvrijheid aanbiedt. — De kotta-Sidaijoe, hoofdplaats van het regentschap Sidaijoe, hetwelk tot de afdeeling Grissé, residentie Soerabaija, behoort, is een nette en zindelijke plaats, dicht aan zee gelegen en prikkende met een groote aloen-aloen en grooten Missighiet. Het regentshuis is een ouderwetsch en van binnen zeer donker gebouw, en ziet er ook uitwendig niet zeer vrolijk uit. Het heeft een ruim met straatsteenen belegd en met een' vijver in het midden versierd binnenplein. De huizen der kotta staan meestal in geregelde straten naast elkander, zoodat men meenen zou in een klein oud-vaderlandsch stadje of wel in een der Nederlandsche groote visschersdorpen te zijn. Aan den zeekant ziet men niets anders dan kleine zoutpannen, visschers, netten, visschershutten en visschers-pinken. Hier wonen ook de loodsen, die de schepen door straat Madura brengen. De plaats is overigens levendig, en heeft iets eigenaardigs, hetwelk den reiziger tot eenige uren toevens uitnoodigt.

Van Sidaijoe vertrekkende, komen we spoedig bij de groote en prachtige Solo-rivier, die men de Groot-vorstin der rivieren op Java noemen kan. Ter regterhand zien we de houtstapelplaats en zaagmolen van Boenga. Eenige europésche woningen geven aan dit plaatsje een tamelijk-aangenaam voorkomen. Duizenden van kostelijke djatti-balken van allerlei afmetingen bedekken hier velden en pleinen, en doen ons een denkbeeld

opvatten van de onberekenbare waarde, waarop de houtbosschen van Java te stellen zijn.

Met een pont varen we den snel-vlietenden stroom over, die zich circa een uur verder digt bij het fort Erfprins in zee stort. Nu hebben we langs een' vrij-levendigen weg nog drie posten of stations af te leggen, passeren eenige dessa's, waaruit het gegons van 50 of 60 kinderen, die onder een langar (overdekte plaats, gewoonlijk „kerk” geheeten,) allen te gelijk den Koran leeren lezen (hadjie-school), ons tegenklinkt, en verder eenige sawah-velden, vischvijvers, en zoutpannen, — en komen te Grissé. Deze kotta, oudtijds Garsi genaamd, is eene zeer groote en ruime plaats met eene menigte van straten en wegen. De hoofdstraat is zeer breed en prijkt met twee rijen goede Europésche woningen, die door twee rijen van hooge boomen belommerd worden. In deze straat staat het gouvernementshuis, een bijzonder goed gebouw, en zijn eenige ambtenaren der plaats en der afdeeling gevestigd. Bij den eersten aanblik verbeeldt men zich eene zoogenaamde „gedempte gracht” in eene of andere Europésche stad te zien. De begoocheling is nog sterker, wanneer men des avonds de lampen en stolpen in de galerijen der huizen ziet branden, en de réverbères, die tusschen de boomen hangen, ontstoken zijn. De illusie is dan zoo volkomen, dat men bijkans vergeten zou op Indischen bodem te staan, indien de gansche inrigting van het huis van onzen gastheer, den heer MENTER, — die tijdelijk en bij ontstentenis van den adsistent-resident met het bestuur der afdeeling belast is, — en de javaansche, maleische, chinésche, arabische en moorsche bevolking der plaats ons niet aan een Indische kotta en een tropisch land herinnerden. Deze verschillende natien wonen in de achter-, voor- en zijstraten, en gedeeltelijk langs het strand, alwaar de beroemde scheepstimmerwerven van Grissé veel drukte, levendigheid en welvaart om zich heen spreiden. Vroeger werd ook te dezer plaats door den belangrijken zout-aanmaak groot vertier te weeg gebragt, evenzeer als door de sedert eenige jaren gestaakte werkzaamheden in de salpeter-groeven. De uitgebreide

visscherijen, weverijen, kopergieterijen en kalkbranderijen, die men hier aantreft, pleiten voor de lofwaardige nijverheid der talrijke ingezetenen.

De lezer weet, dat Grissé eene oude klassieke plaats is, en in de geschiedenis van Neêrlands Indië vermaardheid heeft. De Portugezen landden hier in 1512 onder ANTONIO D'ABREU, en in 1521 onder MAGELLAAN. De Hollanders, die in 1596 en 1598 onder HOUTMAN en VAN NECK voor Bantam ankerden, kwamen al spoedig daarna met hunne schepen voor Grissé. Tijdens de invoering van het Islamisme in oostelijk Java, in het begin der 14de eeuw, was Grissé het brandpunt, van waar de godsdienstige hervorming door den Koran uitging, en het tooneel van vele gewigtige gebeurtenissen. Somwijlen ook was Grissé de schouwplaats van bloedigen strijd, zoo als b.v. in 1680 en in 1717, toen de Balinezen en de Ooster-Javanen een' aanval op de stad beproefden. Beurtelings was het gewest onder heerschappij van andere vorsten, dan eens als regentschap onder Modjopâhit, en dan weder onder Demak, — dan eens als vorstendom onder drie zijner eigene vorsten, — dan weder onder Padjang's opperheerschappij, — en eindelijk weder als regentschap onder den scepter der sultans van Mataram. In 1807 werd de kotta Grissé, en tegelijk ook de stad Soerabaija, niet weinig beangst door de verschijning van een Engelsch eskader, hetwelk onder de bevelen van den zeevoogd PELLEW straat-Madura binnenliep, — maar vooral in 1811, toen, bij het beleg van Samarang door de Engelschen, de Madurésche troepen afvallig werden en de zijde van den vijand kozen.

Van het heilige graf van Girie heeft ieder mijner lezers reeds gehoord. Dat graf ligt op den top van den heuvel Girie-Gaijah, die ongeveer 400 voet hoog en een uur gaans van de kotta Grissé verwijderd is. Een der beroemde predikers van den Islam in oostelijk Java, raden PAKOE, ook PRABOE-SATMOTO geheeten, maar meer nog bekend onder den titel van Soehoenan Ratoe-Girie, rust hier in zijne eigene en af-

zonderlijke astana of kramat. Boven zijne graftombe heeft men een gebouw opgericht in den vorm van een' Missighiet, en hierin wordt in eene ijzeren kist een kris bewaard, die in de oogen der bevolking de heiligste kris is en den naam draagt van Soero-angoen-angoen.

We zullen de geschiedenis, en tevens de traditie der inlanders, betreffende dit heilige wapen een weinig hooger ophalen.

Toen in het jaar 1296 der javaansche æra, PRABOE-ONGKO WIDJOIJO, vorst van Modjopâhit, ook het bewind over het gewest Grissé voerde, landden alhier twee Muhamedaansche zendelingen van den Koning van het eiland Tjermie of Gedag. Deze zendelingen waren sjech MOELANA-MAGFOER of MALIK IBRAHIM, en SIEDEK-MOHAMAD. Aan wal gekomen, noemden ze de plaats Garsik, (welke naam later in Grissé verbasterd is,) en wisten weldra bij den Hindoeschen vorst van Modjopâhit in gunst te komen. Na verloop van 17 jaren, namelijk in 1313, kwam ook de Islamitische vorst van Tjermie naar Grissé over, vergezeld van zijne dochter, poetrie (Prinses) DEWIE-SWARIE, en trachtte, schoon vruchteloos, den vorst van Modjopâhit tot den Islam over te halen. Middelerwijl stierf DEWIE-SWARIE, en besloot haar vader om haar eene graftombe en moskee te stichten in de 2 uren van Grissé gelegene dessa Leràn, alwaar hij met haar aan land was gekomen. Doch met deze taak belastte hij zijn' gezant sjech MAULANA of MOELANA, terwijl hij zelf naar Tjermie wederkeerde. In 1324 was dit werk gereed, en had MOELANA intusschen zoo veel proselyten gemaakt, dat de vorst van Modjopâhit hem begon te duchten, en hem uit dezen hoofde tot geestelijk opperhoofd der landstreek aanstelde. Na MOELANA's dood in 1334 of 1344 volgde zekere radja (koning) PENDITO hem in de geestelijke waardigheid op. Deze was een nabestaande van den koning van Tjempo en verwant aan den vorst van Modjopâhit. In 1380 zonder kinderen overleden zijnde, werd hij opgevolgd door eene vrouw, met name njai GEDÉH-PENATÉE, weduwe van den patti (regent) van Kambodja. Deze vrouw had een kind tot zich geno-

men, den zoon van den, tegelijk met de beide reeds genoemde soehoenan's te Grissé gelanden, Islamitischen zendeling van Banjoewangie, sjech MAULANA-HIKSAH of ISHAK, echtgenoot der dochter van den koning van Balembangang of Banjoewangie, doch door zijn' schoonvader uit het land verdreven. Tegelijk namelijk met de verbanning van dezen soehoenan had de vorst van Banjoewangie ook zijn kleinkind, den zoon van HIKSAH, in een kistje doen leggen en in Straat-Bali werpen, en dit kistje was toen westwaarts afgedreven en te Grissé aangespoeld, alwaar njai GEDÉH-PENATÉE den nog levenden vondeling opnam, hem raden NGALIMAT noemde, en hem later onder den naam van raden PAKOE door den soehoenan van Ngampel in den Islam liet onderwijzen. Na den dood zijner pleegmoeder keerde PAKOE of NGALIMAT in 1408 naar Girie terug, alwaar hij zich onder den titel van „soehoenan van Girie” als geestelijk opperhoofd vestigde. Weldra ontving hij ook de wereldlijke waardigheid uit handen van den sultan van Demak, — die in hetzelfde jaar 1408 den Hindoe-vorst van Modjopâhit overwonnen had, — en tegelijk met deze wereldlijke heerschappij ook een' anderen naam, t. w. den naam van PRABOE-SATMOTO. De nieuwe vorst (PRABOE-SATMOTO) bouwde zich toen eene woning op den heuvel Girie, een uur ten zuidoosten van Grissé, en overleed eindelijk in 1463, nadat hij de Halve-maan in het gansche landschap had doen eerbiedigen. Hij werd opgevolgd door zijn' zoon soehoenan DALEM, en later door zijn' kleinzoon soehoenan PRAPÈN.

Omstreeks het jaar 1540 kwam Grissé, bij den dood van den laatsten sultan van Demak, onder het nieuw-ontstaan rijksgebied van den sultan van Padjang, die, niet gediend zijnde met de geestelijke en wereldlijke heerschappij van het huis van PRABOE-SATMOTO, de afstammelingen uit dit huis allengs in rang en titel verminderde, — zoodat, na den dood van soehoenan PRAPÈN in 1547, zijn zoon en opvolger KAWIS-KOELO slechts den titel van Panumbahan (hertog?), en de zoon en opvolger van dezen den titel van Pangherang of Prins ontving.

Toen naderhand in 1618 het rijk van Padjang door den sultan van Mataram was ingenomen, werd door dezen de geestelijke en vorstelijke waardigheid van Grissé of Girie définitief afgeschaft, en het wereldlijk bestuur der landstreek verdeeld tusschen twee regenten, met name KERTO-LEKSÔNÔ en Kiai POESPÔ-NEGÔRÔ.

En thans komen we aan de traditie van het heilige graf van Girie. De kleindochter namelijk van wijlen gemelden soehoenan PRABOE-SATMOTO, met name njai AGENG, — bijgenaamd KABOENAN (afgeleid van het javaansche woord boen, hetwelk „dauw” beteekent), dewijl ze gewoon was sub dio of onder den blooten hemel te slapen, — de gedachtenis haars grootvaders willende vereeuwigen, deed bij zijn graf op den heuvel Girie eene moskee bouwen, en, toen deze gereed was, de piek of lans van SATMOTO, — die zijne afstammelingen als poe-saka-lans of erf-lans naar vorstelijke gewoonte getrouw en als een heilig erfdeel bewaard hadden, — derwaarts overbrengen en zorgvuldig in de moskee bewaren. Doch SATMOTO's kleinzoon, soehoenan PRAPÈN, droomde weldra, dat hij van wijlen den overledenen SATMOTO last kreeg om van de erf-lans twee krissen te vervaardigen. Dien droom als eene hoogere openbaring beschouwende, (gelijk de bijgeloovige inlanders vaak gewoon zijn te doen,) ontbood hij den beroemden javaanschen smid (empoe of hempoe) SOERÔ van Toeбан in de residentie Rembang. De eerste der beide van de lans vervaardigde krissen, die — naar SOERÔ, den smid, — „Soero-Angoen-Angoen” genaamd was, werd in den tempel te Girie geborgen, en is steeds als heilig aangemerkt, zoodat niemand ze ooit heeft durven dragen of gebruiken, en zelfs de javaansche keizer MANGKOE-RAT, die ze omstreeks het jaar 1603 naar Soerakarta deed brengen, ze niet durfde aanroeren, en zijn opvolger ze in 1670 dadelijk weder naar Girie terugzond. Sedert is ze weder in het binnenste van het grafmonument in eene ijzeren kist gelegd en wordt er tot heden toe bewaard.

Omtrent de tweede kris, die Kolo-moenjeng genaamd werd,

weet men, dat ze door de erfgenamen van SATMOTO gedragen en eindelijk is verloren gegaan.

Volgens eene variant-legende of tjeritra was het erfstuk van Girie een wandelstok (tongkat) van den bovengenoemden Raden NGALIMAT, zoon van MAULANA-ISHAK.

De bovengemelde MALIK-IBRAHIM, een der Islamitische zendelingen van Tjermie's koning, is in de groote astana van Grissé begraven, en een monument van marmer praalt op de plaats, waar zijn gebeente rust. In zijne „reis over Java, Madura en Bali" heeft de Heer Dr. VAN HOËVELL eene beschrijving van dit praalgraf gegeven en er eene fraaije teekening van bezorgd.

Merkwaardig zijn te Soetjie, in het distrikt Petambakan, op een' afstand van ongeveer 2 uren gaans van Grissé, de bekende kalksteengrotten, die de natuur in den rotsachtigen bodem gevormd heeft. Het zijn donkere gewelven, waarin het daglicht nimmer door kan dringen, en duizenden van vledermuizen wonen. Een dezer gewelven, waarvan het aantal tot 34 opklimt, en waarin men soms ook de beroemde Sarong-boerong of vogelnestjes vindt, heb ik in 1843 bezocht in gezelschap van wijlen den Heer KEUCHENIUS, toen assistent-resident van Grissé, later resident van Rembang. De beschrijving, die we hooger van de grot Gowah-âbar gaven, is ook grootendeels voor de onderaardsche hollen van Petambakan geldend. Overal spelonken, kamers, portalen, gangen, fantastische bogten en hoeken, en vaak ruime zalen en galerijen. In sommige dezer zalen zag ik geheele rijen van salpeter-bedden, die hier reeds in 1796 zijn aangelegd, en zich in goed-onderhouden toestand bevonden. Ze schenen zoo vele graftomben, die op dooden wachtten of nog pas een lijk bedekten. Ieder bed, ongeveer 1 à 1½ voet boven den beganen grond verheven, had een lengte van p. m. 8 en eene breedte van p. m. 3 à 4 voeten, en was met versche zwarte aarde bestrooid. Het gansche tafereel had iets sombers, iets dat aan katakomben, aan dood en graf, deed denken.

Intusschen kon ik van de salpeter-bereiding geen getuige

zijn, daar het zoogenoemd salpeter-établissement reeds in 1841 was ingetrokken. Ik kan dus ook niet zeggen hoe deze bereiding geschiedt, maar alleenlijk nog mededeelen, — hetgeen men ook elders lezen kan, — dat de salpeter-groeven van Grissé in 1791 te Sidogoro geopend, en in 1796 naar Soetjie verplaatst of verlegd zijn, — en dat de werkzaamheden in het etablissement tot aan 1811 geregeld zijn voortgezet. Bij de teruggave der kolonie aan het Nederlandsch gezag in 1816 werden die werkzaamheden weder hervat, — later weder afgebroken, — toen nog eens hervat, en eindelijk in 1841 geheel gestaakt.

In de kotta Grissé doen we eene wandeling naar het havenhoofd, dat zeer ver in zee of in Straat-Madura uitsteekt. Van hier hebben we een vrij uitzigt op het lange heuvelachtige eiland Madura, dat op slechts één uur ongeveer afstands van ons verwijderd ligt, en aan het strand door honderden van séro's (vischfuikeu) bezet is. De Straat zelve wemelt van maijang's, tjemplong's, pantjallang's en andere visschers- of handels-vaartuigen en scheepjes, waartusschen hier en daar een brik of schoener, een fregat of barkschip, en soms een jonk van China of Siam, een paduakan of korra-korra met karong-zeilen, of ook kleine vlerk-prauwtjes en djoekon's of kano's, henenglijden.

Daarna brengen we een bezoek aan de kleine Protestantsche kerk, die dicht bij het strand gebouwd is en van 1829 dagteekent. De leeraars van Soerabaija komen in dit bedehuis eenmaal per maand de predikdienst vervullen, terwijl op de overige drie zondagen der maand de onderwijzer der Gouvernements-school er eene godsdienstige voorlezing voor de gemeente houdt. In 1852 bestond deze gemeente uit 180 zielen, waaronder 70 ledematen en 103 kinderen, — en was de Gouvernentschool van Grissé met 51 kinderen bevolkt.

En nu zullen we Grissé verlaten en, volgens onzen reiswijzer, oversteken naar het straks genoemde, met 328,726 zielen bevolkte, eiland Noessa-antara, of:

MADURA.

De Panumbahan van het rijk Madura heeft ons zijn jagt gezonden, waarmede we snel naar den overwal zeilen en bij het visschersdorp Kamal, op ruim 6 uren of 18 palen afstands van Bangkalang gelegen, aan land gaan. Hier staat een rijtuig van Zijne Hoogheid, dat ons langs een' slechten weg en door een onvriendelijk oord, voorbij Tandjoengan en Peding, naar Bangkalang, en voorts naar den kraton (paleis) van den vorst brengt, alwaar vier à vijf prinsen van het Huis van Madura, in officiers-uniform gekleed, ons aan den ingang der pondoppo ontvangen. — Dit vorstelijk huis stamt, volgens de traditie, af van LEMBOE-PEKENG, zoon van BROWIDJOJO V, keizer van Modjopâhit, en van zijne gemalin poetri (prinses) DOROWÂTIE. LEMBOE-PEKENG was de eerste vorst van Madura, en onder zijne regering is de Islam op het eiland door een' Arabischen priester, sjech KALIPAH-KOESIN, gepredikt en ingevoerd.

Na door de prinsen te zijn binnengeleid, komt ons de vorst TJAKRA-ADI-NINGRAT te gemoet, en heet ons met een' handdruk welkom. Toen ik in 1844 Madura bezocht, leefde de oude sultan TJAKRA-ADI-NINGRAT II nog, de vader van den tegenwoordigen Panumbahan, en genoot ik bij dien grijsaard gastvrijheid. Thans biedt ons ook de zoon, die zijn' vader onder den titel van Panumbahan is opgevolgd, mede gastvrijheid aan. — Zijn kraton heeft niets bijzonders. Aan een groot plein gebouwd, is dit paleis door muren en grachten omgeven, en door verscheidene poorten en voorhoven toegankelijk. De pondoppo is bijzonder-laag van verdieping, doch zeer rijk met goud versierd, en met vele Europésche meubelen bezet. De troonzaal, waaraan onze kamer grenst, is schitterend van goud, en prijkt met eenige poesaka of erfstukken van het geslacht. — Des avonds ten 7 ure

verschijnt de hertogin, die men met den titel van toean-ratoe (mijnheer de koningin) begroet. Goedwillig en spraakzaam, onderhoudt ze zich vooral veel met mijne vrouw over hare kinderen, hare familie-betrekkingen, onze reis, Europa, Holland, enz.

Des anderen daags bezigtigen we de omgeving des kratons wat meer van nabij, en zien we verscheidene bijgebouwen en wachthuizen van het corps Barissan, groote stallen vol paarden, en een groote remise met vele, en daaronder zeer onderwetsche, rijdtuigen, en wijders links van het hoofdgebouw een' hoogen muur, waarachter de harem is der goendé's of bijvrouwen, — het serail of de gynacée van Zijne Hoogheid. Buiten de grachten en pleinen van den kraton wonen de prinsen van het hof van Madura in vrij-goede hier en daar verspreide huizen. Een paar honderd schreden verder staat het nette huis van prins SOSRO ADI NINGRAT, oudsten halven broeder van den Panumbahan. Dit huis is op europésche wijze gebouwd en gemeubileerd, en de prinses weet ons op geheel Westersche manier vriendelijk en voorkomend te ontvangen.

Van de kotta Bangkalang, welke vroeger Aros-baija heette, in het 560 dessa's bevattende distrikt van dien naam gelegen, heb ik weinig te zeggen. Ze is thans de zetel des bestuurs, die weleer 26 palen verder te Bléga of Baléga en te Sampang gevestigd was. Hare bevolking is zeer talrijk en bestaat ook voor een klein gedeelte uit Chinézen. Digt bij haar ontlast zich de rivier Bangkalang, welke te Potjong ontspringt, ongeveer 700 bouw's sawah besproeit, en tot op een uur afstands van hare monding met kleine prauwen bevaarbaar is. In de stad ziet men een goed Assistent-residentie-huis, benevens een in 1747 gebouwd steenen fort, en enkele Euro-pésche woningen. Hare kleine haven geeft gereede gelegenheid tot een' belangrijken handel.

Bangkalang heeft eene kleine Protestantsche gemeente, bestaande (1852) uit 114 zielen, waaronder 22 ledematen en 42 kinderen. Van 1833 tot 1843 was er eene gouvernements

lagere school, die echter in laatstgenoemd jaar gesloten werd, omdat er geen scholieren genoeg waren. In 1855 echter was er weder een toereikend getal schoolpligtige kinderen aanwezig, en werd de school heropend.

De omstreken van Bangkalang hebben niets bekoorlijks. Een toertje per rijdtuig, vergezeld door den prins sosro, zal ons er van overtuigen. Dit toertje brengt ons eerst bij den grooten Missighiet, die met een' rand, welke den binnenwand van het gebouw rondloopt en waarop de drie eerste hoofdstukken of sura's van den koran geschilderd zijn, versierd is, — en vervolgens bij de Astana van het vorstenhuis van Madura; hetwelk de eenige belangrijke plek is, die we te bezichtigen hebben. Wat al vorsten en vorstinnen liggen hier begraven! Het is eene groote Nekropolis, een ware doodenstad, bewoond door enkel vorstelijke dooden!... Indien we het gindsche bergje Batoe-poegi beklommen, zouden we misschien het eiland Bawéan, oudtijds Loebok of Lobak (ook Baviaan) geheeten, kunnen ontdekken, hetwelk, op 16 mijlen afstands van Oedjongpanka, ten noorden van Madura gelegen en 87 □ palen groot is. Van dit eiland vindt men eene beschrijving in het Tijdschrift van N. I., Jaargang 8, Deel I. Ik heb het op eene reis naar Banjiermâsin op kleinen afstand gezien. Het heeft drie ankerplaatsen, als: Telok-djatti, Promahan en Sangkapoera. Zijn hoogste berg heet Goenong-radja of Goenong-tingi, doch is slechts 2000 voeten boven de zee verheven. Men vindt er 5 warme bronnen, en goed timmerhout, als b.v. het kajoe-djamplong, hetwelk met kajoe-amballo overeenkomt. Bij de dessa Gellam groeijen kajoe-poetie-boomen, en bij de dessa Kalompé worden steenkolen gevonden. In de bosschen houden zich civet-katten, zwijnen en wilde varkens op, zoo ook slangen, als de oelar-sawah, -wellang, -bierên, -loewook en -pendjallin, en in de boomen springen vele apen rond. Op ongeveer 1000 voeten hoogte vindt men het meer Telogokastobo, hetwelk vol kleine garnalen is en waarin vele meli-

wie's (talingen) zwemmen. De bevolking is van Madurésche afkomst, en spreekt doorgaans de Madurésche, doch in sommige kampongs de javaansche taal. Het eiland werd in 1840 door den Heer P. DIARD, toenmaals lid der Natuurkundige Kommissie in N. Indie, bezocht.

Werpen we van de Astana een' blik rondom ons, dan bespeuren we geen koffijtuinen, of suikerriet- of indigo-velden, maar sawah's en tipar-velden, en wijders eenig kreupelhout en wild gras op een kalkachtig terrein, of, in de naaste omgeving der gehuchten, tuinen met miloe of turksche tarwe beplant, en eenige lombong's of padie-schuren, pondok's (opstallen) enz.

Bij het overvaren naar den Madura-wal zagen we aan den westelijken ingang van Straat-Madura het fort Lodewijk of Erfprins. De Panumbahan staat ons weder zijn jagt af, om dit fort te gaan bezoeken. Vergezeld van prins ADI rijden we naar Sembilangan, de voormalige hoofdstad van den reeds hooger genoemden prins van Madura, TJOKRO-DININGRAT, aan den zoom der gezegde Straat gelegen, en varen dan over. In 1852 lag er in het fort een sterk garnizoen, belast ook met de bewaking der alhier wegens zware vergripen of misdaden gedetineerde militairen en civiele personen, die echter, gelijk ik reeds gezegd heb, sedert naar de citadel van Ambarawa vervoerd zijn. Oorspronkelijk is het fort Erfprins, op last van den Gouverneur-Generaal, Maarschalk DAENDELS, gebouwd ter verdediging van Straat-Madura tegen een' buitenlandschen vijand. Thans hebben de zand- en modder-aanslibbingen of alluvien uit de Kali-maas en de Solo-rivier de Straat reeds zoo ondiep gemaakt, dat een groot schip er slechts met moeite meer passeren kan. Java zet zich naar Madura toe uit, als wilde het zich vergrooten en Madura aan zich hechten, of met andere woorden: Java zal eenmaal met Madura een enkel eiland worden, gelijk het, volgens inlandsche traditie, 10 eeuwen geleden moet geweest zijn, toen de Straat doorbrak. Bij lagen waterstand kan men reeds te voet van Sidaijoe naar fort Erfprins en vice versa gaan.

Den tweeden dag na onze aankomst te Bangkalang was het de 31ste December 1852, en de Panumbahan had al de notabelen, de officieren en de prinsen genoodigd, om den laatsten avond des jaars in den kraton door te brengen. Ten 7 ure is de pondoppo of receptie-zaal met gasten opgevuld. Nu begint eerst de tooneel-voorstelling van de waijang-koe-liet (eigenlijk lederen komedie, omdat de javaansche helden en vorsten en reuzen (rakshasa's of boetho's) in de gedaante van vreemd-uitgesneden en sterk gekleurde lederen beeldtjes of poppen optreden. Hierop volgen maskerades door levende personen voorgesteld, en nog andere spelen en vermakelijkheden. Een Madurésche clown of paillasse vertoont zijne kunsten, en doet als een andere PROTEUS het gezelschap door zijne zonderlinge en groteske metamorphosen somwijlen lagchen.

Daarna wordt het souper aangeregt, en weldra zetten we ons aan tafel. Ik beschrijf niet wat er al op tafel kwam, maar er waren wel 40 à 50 schotels en schoteltjes (bassi's en piring's) met allerlei zoogenaamden inlandschen kost gevuld, en daarbij ook vogelnestjes, afkomstig uit de bekende vogelnestklippen aan het noorderstrand van Madura, alwaar niet minder dan 93 zulke klippen geteld worden. Voor mijne vrouw is er een schoteltje, dat haar bijzonder bevalt, namelijk een bassi met gestoofde palmiet, d. i. de kruin van den kokospalm. Deze kruin is zeer zacht, en wordt met regt als eene der fijnste en edelste groenten geroemd. Ze komt echter zelden op tafel, omdat de boom, waaruit de palmiet gekapt wordt, geen vruchten meer kan geven en dus verloren is. Wordt er een kokospalm door den wind omvergeworpen, dan is het eerste werk van den eigenaar om hem van zijne teedere en malsche palmiet te berooven. Mijne vrouw laat zich haar schoteltje wèl smaken, en vergeet daarvoor de gewone sterk-prikkelende spijzen en de velerlei gebakjes. Met klokslag van 12 uren staat de vorst op, om met een glas koude thee (wijn is hem haram, d. i. den Muhamedaan „verboden,") zijnen Européschen gasten

met hun Nieuwejaar geluk te wenschen. (De lezer weet dat het Muhamedaansch Nieuwejaar invalt op den 22 Augustus). De toast van Zijne Hoogheid wordt door den Assistent-resident, den heer DE DIEU STIERLING (1852), en door mij beantwoord onder uitboezeming van wenschen voor Zijne Hoogheid, zijn huis en zijn rijk. Een half uur later is de partij afgelopen.

Des anderen daags (1 Januarij 1853) vertrekken we met de private koets van de ratoe, die deze beleefdheid wel aan mijne vrouw wilde bewijzen, naar Pamakassan. De weg is vrij-slecht, en de bruggen zijn ook niet te roemen. De paarden echter loopen goed, want om den wille mijner vrouw en om den wille der hofkoets heeft men ons paarden n°. 1, d. i. de beste paarden, gegeven. De stellen n°. 2 en 3 (en misschien ook nog wel n°. 4,) worden voorgespannen, als men geen speciale aanbeveling heeft, en de rossen, die tot n°. 2 en 3 behooren, slaan, bijten, springen, vechten, werpen zich op den grond, breken het gareel, maar – loopen bijkans niet. Doch de koeda (paarden) n°. 2 zijn altijd iets beter dan n°. 3, want de koeda n°. 3 zouden misschien wel willen, maar kunnen niet loopen, zelfs zonder rijdtuig niet, – zoo oud en stijf en mager en krachteloos is n°. 3! Voor den bijwagen, waarin onze bedienden met de bagaasje zitten, zijn de rossen n°. 2 gespannen. Deze wagen blijft dus altijd achter, en is weldra nergens meer te ontdekken. – Opvolgend passeren we eenige poststations en distrikten, als Tanah-méra (roode aarde), Tanah-likoe, Saba-eller, Baléga, Tjernegh, Tordjoeng en Sampang. En wat hebben we op dit lange traject gezien? Geen bergen, want die zijn er op het gansche eiland niet, en ook geen bruisende stroomen, maar slechts heuvelen, waaronder de heuvel Gagar, die p. m. 1000 voeten hoog is, misschien als bergje genoemd mag worden, en verder eenige kalkformatiën en veel roode aarde, doch ook soms sawah-velden, dessa's en gehuchten en eenige bosschen. Bij Tjernegh, Tordjoeng en Sampang echter hebben we kleine riviertjes gepasseerd, die aan het zeewater vrijen toegang verleen, en

hadden we daar het gezicht op het eilandje Poeloe-Kambling, op Straat-Madura, en op den overwal van Java. Te Sampang, — hoofdplaats van het distrikt Sampang, oudtijds de zetel der regenten, toen het eiland nog onder de vorsten van Mataram stond, — verhalen ons de inlanders van een aldaar op het strand somwijlen voorkomend vreemd verschijnsel. Volgens hun zeggen namelijk vindt men er nu en dan oesterschelpen (koeliet-tiram), waaruit jonge vogels te voorschijn komen! Een der Loerah's of Bek's meende dit verschijnsel gemakkelijk te kunnen verklaren. „Een of andere zeevogel (zeide hij), op oesters en mosselen azende, zal de schelp openbreken, den bewoner verslinden, en zijn ei er voor in de plaats leggen. Daar de schelp natuurlijk, na deze inhoudsverandering ondergaan te hebben, stil en rustig, half-geopend en half-gesloten in de felle zon en het heete zand blijft liggen, wordt het ei, even als zulks het geval is met de eijeren van den krokodil of kaaïman, als van zelfs uitgebroeid!” Dat de inlanders echter in den regel aan een wonder gelooven, behoeft niet gezegd te worden. Zoo toch gelooven ze ook, dat de strand- of zeesnippen uit oesters of mosselen voortkomen. „De snippen (zeggen ze) verschijnen en verdwijnen — en niemand weet hoe ze komen en hoe ze heengaan; in één punt des tijds zijn de stranden allerwege en in geheel den Indischen Archipel plotseling met snippen als overdekt, en na eenigen tijd zijn ze allen te gelijk en plotseling als door een' tooverslag verdwenen!... Derhalve, (zoo is de conclusie,) moeten ze uit oesterschelpen geboren worden!”...

Sampang, aan de rivier Sampang, is een groot visschersdorp. Er woont eene talrijke bevolking, waartusschen zich vele Chinezen en afstammelingen van Chinezen verwekt bij inlandsche vrouwen (peranakan-Chinezen) gevestigd hebben. Ongeveer 4 uren gaans voorbij dit dorp stroomt een riviértje, Tji-atère geheeten. Dáár zullen we de grens van het gebied van Madura en van Pamakassan bereiken, en de hofkoets van de ratoe van Madura verwisselen met het rijdtuig, dat ons de

prins van Pamakassan aan zijne grenzen zenden zal. Van het, door den Tommengong van Sampang aangeboden, dejeuner maken we geen gebruik; doch, terwijl de versche paarden worden voorgespannen, vertoeven we in de groote pondoppo der passan-grahan en bezien we het nette huis van den Chinéschen bandar, en zetten daarna onze reis over Jamplong naar Pamakassan, of het oude Djambaringin, voort.

De weg naar Pamakassan is goed aangelegd en vrij-goed onderhouden. Opvolgend passeren we eenige groote visschersdorpen en klapperbosschen. Het terrein is hard, vast en heuvelachtig en draagt overal de blijken van kalkformatiën. Bij de hoofdplaats genaderd, wordt de postweg breeder en tevens belommerd. Weldra zien we groene pleinen en lanen, waarover de hooge en fraaije tamarinde- en kanarie-boomen hunne breede slagschaduwen werpen. Alles toont ons dat we eene nette en met zorg aangelegde en goed-onderhouden hofplaats naderen, en spoedig valt ons de kraton met zijn bijzonder-hoog pannendak in het oog. Deze kraton is eigenlijk een groot Tropisch-europeesch steenen huis, doch omringd door een aantal bijgebouwen, eenige geplaveide pleinen, voorhoven en vruchtboomen. Een hooge wit-gepleisterde muur is rondom dit alles in het vierkant opgetrokken, en 4 poorten in dien muur geven aan 4 zijden toegang tot het paleis. Aan de poort, die we inrijden, staan twee hofgrooten, om ons namens den Pangherang-adipatti ARIO-SOERIO-KESOEMO welkom te heeten. Ze geleiden ons door nog een paar poorten naar den prins en zijne gade, die ons aan den ingang der groote en ruime, en in européschen trant gemeubileerde, pondoppo vriendelijk ontvangen en gastvrijheid aanbieden. De prins is een jong en zeer schoon man, een madurésche APOLLO of ANTINOUS, beschaafd in zijne manieren en hoffelijk in zijn' omgang. De prinses heeft aan mijne vrouw duizend vragen te doen over Holland, Batavia, zijden stoffen, kleeding, juweelen (intang-intang) en andere preciosa's enz. Onze logeerkamers zijn in een afzonderlijk gebouw, als naar gewoonte, doch dit gebouw is hier een degelijk Indisch-europeesch

huis, dat we met al de vertrekken en galerijen, badkamers enz. ter onzer dispositie hebben.

Het gebied van den prins is niet groot, en veel kleiner dan dat van Madura of Sumanap. Het heeft 5 distrikten, die over ruim 160 □ mijlen verdeeld zijn. Ongeveer 2 uren gaans van de hoofdplaats Pamakassan ligt aan het strand, en aan de monding der rivier Boender, de dessa Boender, waar men een groot aantal zoutpannen ziet, die op een uitgestrekte droogte in Straat-Madura als op een eilandje zijn aangelegd. Enkele Christenen zijn hier en in den omtrek, zoo mede te Pamakassan en in het straks genoemde Sampang gevestigd, wier totaal cijfer 97 beloopt, waaronder 14 ledematen en 18 kinderen.

Van Pamakassan zetten we onze reis voort tot Sindang, de grens van het regentschap, en vinden daar de rijdtuigen van den sultan van Sumanap, die we weder voor de onzen van Pamakassan verwisselen. Weldra bereiken we Ajer-Soja en Tjândi, en rijden verder langs Kadoemaran, Paragèbo, Kapédi en Aing-daki naar Sumanap, welke plaats 103 palen van Bangkalang en ongeveer 15 uren gaans van Pamakassan verwijderd is. Dewijl de weg gedurende eenigen tijd digt langs Straat-Madura loopt, zien we opvolgend de eilandjes Gili-doea, Gilian, Poetah, Gili-radja, Gili-genting en Gili-loewak. Meer in de nabijheid van Sumanap loopt de weg dieper landwaarts in, en hebben we verscheidene heuvelen te beklimmen en af te dalen. Deze heuvelen schijnen allen van kalksteen te zijn, en in de streek, waardoor de postweg heenloopt, zien we ook een aantal hoogere en breedere of lagere en kleinere kalkrotsen zich van den bodem verheffen. Op eenige plaatsen hoort men aan het geluid der wielen en den hoefslag der paarden, dat we over een terrein passeren, dat vele onderaardsche holen en grotten heeft. Op 17 palen afstands van Sumanap vindt men de dessa Ajer-pannas of Aing-pannas (heet water), alwaar heete bronnen zijn, benevens zwavel- en

modder-bronnen. Bij de heete bronnen heeft men een badplaats aangelegd.

Ter hoofdplaats Sumanap aangekomen, worden we vriendelijk gehuisvest door den Assistent-resident, den heer WIJNMALEN (1853), en des anderen daags brengen we een bezoek aan den eerwaardigen en geleerden sultan PAKOE-NATA-NINGRAT, afstameling van raden DJARAN-PANOLEH, zoon van BROWIDJOIJO V, keizer van Modjopâhit. Ter bestemder ure rijden we naar den kraton. Binnen de hoofdpoort staat eene eerewacht geschaard en wordt de trom geroerd. De kapitein instrukteur van het corps Barissan, vergezeld van nog twee officieren, komt ons daar te gemoet, en geleidt ons naar de pondoppo, waar de bezoeken ontvangen worden. De sultan heet ons met een' handdruk welkom, en ziet in mij met blijkbare vreugde eene oude kennis weder, die in 1844 ten zijnent in den kraton gelogeed had. Ofschoon hoog-bejaard en door ouderdom verzwakt, is hij nog altijd de minzame, wellevende en heldere man, aan wien men gaarne vorstelijke eer bewijst. We bewonderen vooral ook zijne fraaije en degelijke bibliotheek, waarin kostbare werken in de hollandsche, engelsche en fransche talen gevonden worden. En die werken leest en verstaat hij allen, ofschoon hij de gewoonte heeft om te zeggen, dat hij geen Europésche talen verstaat. Evenzeer is hij ervaren in het oud-Javaansch of Kawi en in het Sanskrit, en weet hij de oude op steen gebeitelde Kawi-inscriptiën, waarvan er zoovelen op Java voorkomen, doorgaans te ontcijferen en te vertalen. Menige gewigtige dienst heeft hij daardoor aan de geleerde wereld bewezen. Ook is hij een goed aardrijkskundige, en ziet men in zijne fraaije lusthuizen, die ongeveer 8 in getal zijn, aard- en hemel-globes, waarmede hij goed weet om te gaan. Tevens is hij beoefenaar der schilderkunst, en er is misschien geen bedrijf, waarin hij niet ten minste eenigzins ervaren is. Men kan zich bijna geen denkbeeld maken van zijne groote kennis, en tegelijk van de vorstelijke waardigheid, die hij in zijne manieren ten toon spreidt. Als men hem bij groote godsdienst-

plegtigheden als opperpriester of hoofd der Muhamedaansche godsdienst in zijn gebied (Imam-besâr) aan de poort van den Missighiet in een lang wit priestergewaad ziet staan, ten aanschouwe van duizenden geloovigen, dan is hij inderdaad eerwaardig, en dan deelt men onwillekeurig in het gevoel van eerbied, dien zijne onderdanen voor hem aan den dag leggen... Helaas! terwijl we dit schrijven, is de voortreffelijke man reeds overleden. Hij ontsliep op den 31 Maart 1854, en werd opgevolgd door een' Panumbahan, even als te Madura geschied is, namelijk door den Panumbahan NATA-KOESOEMA.

De oude stad Sumanap is vrij-groot en ruim, en heeft een Hollandsch voorkomen. Ze is sterk bevolkt, en telt onder hare ingezetenen verscheidene Europeanen, en vooral vele afstammelingen van Europeanen. De wijk, waar de Europésche huizen staan, heet Mariengan, naar de rivier, aan welker oever ze gebouwd zijn. Deze wijk is een groot uur gaans van den kraton en zijne uitgestrekte aanhoorigheden verwijderd. Digt bij de rivier Mariengan vindt men de bekende zoutpannen van Sumanap, waarvan het aantal ongeveer 1000 stellen, d. i. dus 4000 pannen, bedraagt.

Op de reede der stad liggen vele kustvaarders, om zout of hoornvee te laden. De runderen van het eiland Madura worden om hun smakelijk vleesch zeer geroemd, en gewoonlijk naar Soerabaija en elders als slagvee ten verkoop gebragt. Behalve de kustvaarders ziet men, zoowel op de reede als in de rivier Mariengan, honderden van grootere en kleinere vaartuigen en visscherspinken, benevens eenige eigen vaartuigen van den sultan, waaronder het groote jagt van Zijne Hoogheid. Er is misschien geen plaats in den indischen Archipel, waar de handel zoo levendig is als hier. Die handel strekt zich uit tot al de eilanden, zoowel de Sundasche als de Moluksche.

Aan de uitmonding der kali-Mariengan staat het fort, dat in 1785 gebouwd is, en van daar heeft men een vrij gezigt op eene groep van 12 eilandjes, die in de verte schilderachtig

voor ons liggen, als: Talango, Gilian, Sapoedi, Rahas, Sarok, Manoek, Pandjangan, Talango-ayer, Talango-gentah, Kemoedi, Gowah-gowah en Toendoek. Deze eilandjes, benevens de hooger opgenoemden, behooren allen tot het gebied van Sumanap, en zijn gedeeltelijk door visschers en landbouwers bewoond. Op het grootste eiland, t. w. op Sapoedi, vindt men 20 dessa's, doch de meeste dessa's zijn op Talango, alwaar men er 32 telt. Tot het gebied van Sumanap behoort ook het groote eiland Kangean, dat eene talrijke bevolking heeft, doch op verre afstand en buiten het gezigt gelegen is.

Ongeveer een uur gaans van de kotta verwijderd ligt Hasta, of het kerkhof van het vorstelijk huis van Sumanap. Alweder een groote dooden-stad, enkel bevolkt met vorsten en vorstinnen, die eenmaal leefden!.... Onder de vele sierlijke en goed-onderhouden graven munt vooral uit het Mausoléum van des sultans vader. Maar ook rijk en sierlijk is het graf-monument van wijlen de ratoe van Sumanap, gemalin van den ouden sultan, die hier in 1851 begraven werd. Het is een groote gemetselde tombe, die er als een kleine tempel uitziet, en met wit marmer bevloerd is. Over het algemeen heeft de Hasta van Sumanap een veel reiner en aangener voorkomen dan de astana te Madura en elders, en aanschouwt men er veel meer keurige zuilen, portieken, kroonlijsten, en koepels of verhemelten, die boven de graven geplaatst zijn. Daarenboven is de ligging van dit vorstelijk kerkhof hoogst-bekoorlijk, namelijk op een' vrij-hoogen en breedten heuvel, van welks kruin men een ruim gezigt heeft op de stad en de dessa Batoean, en te gelijk op de schoone baai, en op de Java-zee ten noorden. Maar vooral prachtig is het gezigt op de bovengenoemde eilanden, die hun helder groen vrolijk boven de zee opheffen, en zich in den kalmen en effen waterband, waarin ze gevat zijn, bevallig spiegelen. Nabij ons – enkel dooden, enkel graven en tomben!... En op die eilanden daar ginder – alles frischheid, alles jeugd en leven! Overal visschers aan de stranden of landvolk op de velden, –

overal bedrijvigheid bij de menschen, en liefelijkheid in de schepping, liefelijkheid in de schoone natuur!

Met weerzin verlaten we den heuvel, die aan het oog zooveel genot, aan de ziel zooveel ernst en stemming gaf!

Ik heb reeds gezegd, dat de sultan van Sumanap verscheidene lusthuizen heeft. Van goederhand werd mij verzekerd, dat hij die juist niet bouwen laat voor zijne eigene uitspanning of tot genoegen van zijn' kapoetrèn of Harem, maar alleen om aan zijne onderdanen arbeid en door arbeid welvaart te geven. Van tijd tot tijd liet hij, zeide men, er een afbreken om het straks elders weêr op te laten bouwen, alleen met het weldadig doel om aan metselaar en timmerman werk en inkomsten te verschaffen. De namen dezer lusthuizen zijn Modirodo, Jaso-Kambangan, Sindoelingan, Indralipoera, enz. Ze omgeven op verderen of korteren afstand den kraton, en een er van (Batoewan?) was door den sultan aan den heer WIJNMALEN ter bewoning afgestaan. Bij Sindoelingan ziet men een liefelijk meer, en Indralipoera roemt op eene heerlijke badplaats, Batoeran geheeten, welker wateren frisch en helder uit een bron te voorschijn schieten.

Daar we nu toch aan de oostelijkste punt van het eiland Madura staan, willen we omtrent de gedaante en de geschiedenis van het eiland een paar opmerkingen mededeelen. Even als Java door het Kendangsch gebergte van het westen naar het oosten, en Sumatra door het Barissan-gebergte, als het ware in twee helften gesplitst worden, even zoo wordt Madura in zijne volle lengte van west tot oost door een gansche keten van heuvelen, die als een versteende slang over den bodem heenligt, in twee deelen gescheiden. Die slang schijnt in het westen uit zee op te duiken, zich in het midden des eilands in vele hooge en knoestige bogten te kronkelen, en in het oosten weder den kop in de golven te steken. Van de heuvelen, die het midden van het slangen-ligchaam vormen, werpen zich

eenige riviértjes en stroompjes neder, die het eiland voor zijnen landbouw zoo zeer behoeft. En even als Java aan zijne zuidkust door hooge kapen, klippen en rotsen tegen den indischen oceaán beschermd wordt, even zoo wordt Madura aan zijn noorderstrand door talrijke klippen en voorgebergten, die daar als uitgezette voorposten op schildwacht staan, tegen de woede der Java-zee beveiligd. De configuratie van dit noorderstrand vormt bijkans eene regte lijn, die van het oosten naar het westen doorloopt, en slechts door een tiental riviértjes, als de Batoe-karbo, de Seroka, enz., van tijd tot tijd wordt afgebroken. Aan het oostelijk uiteinde dezer lijn ligt Longos als de kop der bergslang, en aan het westelijk einde Aroes-boaija als haar staart. Het was aan dit westelijke uiteinde of punt des eilands en bij deze dessa Aroes-boaija (Kaaimansstroom, ook bij zamentrekking Aros-baija geheeten), dat in 1596 de eerste Nederlandsche schepen, die naar Indië vertrokken waren, ten anker kwamen. In de nabijheid der dessa vindt men aan den voet van een' heuvel twee bronnen, Aijer-matta geheeten. Deze naam beteekent oogwater of tranen, en, volgens de tjeritra of legende der Madurézen, zijn de bronnen ontstaan door de tranen van een' man, wiens verloofde door den sêtan (duivel, booze geest,) was weggevoerd.

Volgens VALENTIJN en de historische aantekeningen van andere schrijvers, stond het eiland Madura, hetwelk eene oppervlakte heeft van 1557 □ mijlen, in de oudste tijden onder de heerschappij der vorsten van Modjopâhit en later onder die der vorsten van Mataram, en was de vorst van Madura niet meer dan leenman. In 1680 werd den Maduréschen vorst, die den titel van prins had, de helft van zijn gebied ontnomen, namelijk de provinciën Sumanap en Pamakassan, welke helft in het begin der 18de eeuw door den keizer van Mataram aan de Oost-Indische Compagnie werd afgestaan, en waaraan in het midden der gezegde 18de eeuw ook de andere helft, namelijk het rijk of de provincie Madura, werd toegevoegd. Dien ten gevolge werd er in 1745 voor het eerst een Regent van Madura

door het Nederlandsch gezag aangesteld. Deze regent was de zoon van den hooger reeds genoemden prins van Madura, TJAKRA-ADI-NINGRAT, die van leenman van den keizer van Mataram leenman der Compagnie was geworden, en niet alleen (zoo als reeds gezegd is), onder het bestuur van den gouverneur-generaal J. THEDENS (1741-1743), aan de oproerige Chinezen ondersteuning verleend had, maar ook tegen de Compagnie gewapenderhand in verzet gekomen was, doch door de gouverneurs van Java's Noord-oost-kust, E. STERRENBURG en BENAUT geslagen, en vervolgens verbannen werd. Het eiland is sedert in drie regentschappen verdeeld, en onder het Nederlandsch gezag gebleven. De drie vorsten zijn niet anders dan leenmannen. Tot aan 1857 behoorde Madura onder het bestuur der residentie Soerabaija, doch is sedert daarvan afgescheiden en tot eene op zich-zelve staande Residentie verheven, onder het bestuur van een' „resident van Madura.”

Van de drukke en levendige hoofdplaats Sumanap heb ik nu nog te vermelden, dat de Protestantsche gemeente er 318 zielen telt, waaronder 119 ledematen en 152 kinderen. Aan den wensch om bij haar, gecombineerd met die van Bangkalang en Pamakassan, een' predikant te plaatsen, heeft de regering wel willen gehoor geven, zoodat er in 1857 een afzonderlijke leeraar op het eiland Madura aangesteld, en te Sumanap gevestigd is.

Een tot kerk ingerigt lokaal is in het gouvernementshuis afgezonderd.

De gouvernements lagere school is bevolkt (1853) met 43 kinderen, waaronder ook eenige kinderen van Pamakassan en Boender.

Op het bovengenoemde, ten noorden van Madura gelegen en onder Soerabaija behorende, eiland Bawean zijn 40 protestanten, waaronder 5 ledematen en 13 kinderen.

Nog ééne bijzonderheid moet ik hier ten slotte verhalen.

Den 3^{den} dag namelijk, na onze aankomst te Sumanap, ontvingen de Assistent-resident en zijne twee dochters, en mijne vrouw en ik zelf, eene toezending van wege den sultan van vijf honderd geschuurde koperen duiten (*f* 5 koperen munt). Onze verbazing hierover duurde niet lang, daar onze gastheer weldra de noodige inlichting gaf. De verjaardag namelijk van den dood der ratoe of sultane was juist onlangs ingevallen, en op dien dag had de sultan eenige honderden guldens aan glad-geschuurde koperen duiten, volgens de adat of (vorstelijk) gebruik, op haar graf doen leggen. Na verloop van eenige dagen was dit geld er weder afgenomen, en werd nu, alweder volgens gebruik, onder de nabestaanden en de ingezetenen der plaats verdeeld. Bij deze verdeeling werd echter eene zekere orde of maatstaf gevolgd, zoodat de aanzienlijke personen meer ontvingen dan de minder-notabelen. De Assistent-resident b. v. en zijn gezin en wij kregen het maximum; de overige personen ontvingen, naar gelang van stand of rang, *f* 5, of *f* 4, of *f* 3, of *f* 2, of *f* 1, of minder, en zulks afdalender wijze tot het minimum toe, d. i. één duit. Naar ik meen, wordt niemand, die ter plaatse woont, waar de verdeeling geschiedt, uitgesloten, en nu zelfs werden ook wij, die er slechts tijdelijk vertoefden, niet vergeten. Het geschenk, dat we in een pisang-blad gerold (boenkoes) ontvingen, en dat als een gedachtenis, een don of souvenir d'outre-tombe der afgestorvene vorstin kon worden aangemerkt, was gelegd in een tafelbord, gevuld met gekookte rijst, en gewikkeld in een stuk nieuw wit katoen. — Het geheel heeft eene allegorische beduidenis. Het is de uitdrukking of voorstelling van een beginsel, dat aan deze adat ten grondslag ligt en hoogst-eerbiedwaardig mag heeten, — het is „het beginsel van weldadigheid, in voedsel, kleeding en geld, en dus op drieërlei wijze, betoond.”

En nu gaan we Sumanap verlaten, en keeren langs denzelfden rijweg, dien we gevolgd hebben om herwaarts te komen, naar Pamakassan terug. Van hier rijden we dadelijk door,

en bereiken het dorp Balégha of Bléga, in het goed-bebouwd distrikt van dien naam, alwaar het distriktshoofd of wel de Ario of Aria ons een goed logies in een passangrahan buiten de dessa bereid heeft. Zijne gade, eene vrouw van vorstelijke afkomst, brengt ons tegen het vallen van den avond, en dus kort na ons arrivement, een ongedacht bezoek. Hare kleeding is bijzonder-prachtig, en achter haar gaan verscheidene vrouwen, die haar gouden siri-doos en pajong of zounescherms dragen, en volgelingen (kawan's), die mandtjes (tennong) en borden en schotels met vruchten en gebak voor ons nederzetten. We zaten juist, na het vertrek van het distriktshoofd en zijn gevolg, die ons ontvangen hadden, er over na te denken hoe ons verblijf in deze boschachtige streek des eilands iets fantastisch en romantisch had. De eenzame hut, met schreeuwende gekko's in het dak en tjitjak's aan de wanden, ... geen menschelijke woning in 't gezicht!... 't Was als of we op een onbewoond eiland waren! Wel hadden we-zelfen het aldus geregeld, dat we te Balégha, op 77 palen afstands van Sumanap en 26 palen van Bangkalang, zouden overnachten, maar een' avond en nacht als in een' roman hadden we ons niet voorgesteld. En nu te midden onzer gepeinzen komt daar, als in eene toover-geschiedenis of toover-ballet, een madurésche prinses, met een' stoet van vrouwen achter zich, om den hoek van een bosch als uit den grond te voorschijn en overlaadt ons met geschenken van Pomoon! Er was inderdaad iets feërieks in die verschijning en in de geheele situatie. Een aanschouwer in de verte zou gemeend hebben een of andere acte uit een drama te zien, gekadreerd in het dekoratief der vrije natuur!... Intusschen verhaalde ons de gulle bezoeker, dat hare woning in de dessa Balégha bij het riviértje, dat ook Balégha heet, achter 't gindsche Djatti-bosch verscholen lag. En naauwelijks heeft ze weder afscheid genomen, of uit die volkrijke dessa, welke met eene fraaije moskee prijkt en in hare nabijheid eene post-station heeft, komen eenige goed-gewapende Madurézen de wacht voor onze woning betrekken. Op Java is zulks meer

staatsie en eerbetoon, maar op Madura, waar zoo veel zogenoemd „slecht volk” rondzwerft, zijn de orang-gardoe (wachtvolk) wel noodig.

Des anderen daags reden we naar Bangkalang door, en kwamen op den volgenden dag te Grissé terug. Den overtocht van Bangkalang deden we, even als de vorige maal, met het jacht van den Panumbahan. In den middag van den 10^{den} reden we de groote en lange brug der grensrivier Logong over, vervolgden onzen weg langs een aantal met rizophoren begroeide visch-vijvers, en bereikten weldra Soerabaija, alwaar ons op Simpang door wijlen den toenmaligen resident, den heer DE PEREZ, (1853, op 14 Maart 1859 als vice-president van den raad van Indie overleden,) vriendelijk gastvrijheid verleend werd.

Den lezer een denkbeeld te geven van de bloeiende en zich al meer en meer uitbreidende stad Soerabaija valt mij inderdaad moeilijk. Even als Batavia en Samarang, kan men Soerabaija verdeelen in de oude stad en de nieuwe stad. De oude stad, digt aan Straat-Madura gebouwd, en in lateren tijd aan de landzijde door hoge wallen en grachten en fortificatie-werken omgeven, dagteekent reeds van vóór het jaar 1684, want in dit jaar toch werd er reeds een predikant van Batavia, met name J. VOSMAER, in kerkelijk bezoek naar de gemeente van Soerabaija afgevaardigd. In den trant der oud-hollandsche steden aangelegd, is ze met vele straten, dwarsstraten, stegen, grachten en kanalen doorsneden; terwijl ze van de verschillende kampen der Chinezen, Mooren en Arabieren door de groote en breede rivier van Kediri, die te Soerabaija den naam van Kali-maas of Goud-rivier ontvangt, wordt afgescheiden. Langs deze rivier, die haar als in twee helften deelt en zich in Straat-Madura uitstort, ziet men dagelijks ontelbare koijang- of laadprauwen, sloepen, schuitjes (tambangan) en andere vaartuigen naar de ter reede liggende en velerlei vlaggen toonende schepen afvaren of van daar terugkeeren. Aan haren oostelijken oever, in de nabijheid van het zeestrand, is als het ware een tweede

nieuwe stad verrezen, maar eene stad, zoo als men nimmer zag. Eerst eene rij van sierlijke woonhuizen als de voorhoede van reusachtige maritime gebouwen, magazijnen, pakhuizen, loodsen, bewaarplaatsen, scheepsbouw-werven en timmer-werven, — dan het drijvend drooge dok, — dan de geduchte citadel „prins HENDRIK,” met hare groote kasernen en dubbelde rijen van officierswoningen, — en dan nog wat verder het groote kaserne-gebouw der kavallerie.

Keeren we naar den westelijken rivier-oever terug, en gaan we oud-Soerabaija binnen, dan hebben we ook hier een aantal groote en belangrijke gebouwen te bezigtigen, als het gebouw ter zuivering van drinkwater voor de schepen, het entrepôt, de beide stoomfabrieken, den artillerie-konstruktie-winkel, het stadhuis, de beide nette kerken der Protestantsche en Roomsche-Katholieke gemeenten, een infanterie-kaserne, het kolos-saal tooneel-gebouw, en den met 2 hooge en sierlijke minarets prijken den Muhamedaanschen missighiet.

Gaan we eenige straten door, dan zien we een aantal handel-huizen en koopmans-kantoren, twee à drie drukkerijen, een suiker-raffinaderij en groote Europésche toko's, waarin de rijk-dom en weelde van Europa, en de kostbaarheden van Arabië, Perzië, China en Japan staan uitgestald. Onbeschrijfelijk is het gewoel, de drukte en bedrijvigheid, die men overal ont-waart. Onbeschrijfelijk het vertier, dat handel en scheepvaart te weeg brengen, en de levendigheid, die de konstruktie-winkel en stoomfabrieken veroorzaken. In geheel den Indischen Archi-pel, — in geen enkele vreemde kolonie, — is eene stad, die met Soerabaija kan vergeleken worden. Het is bij uitnemendheid eene stad van industrie en nijverheid!

De zoogenaamde roode brug bij het stadhuis overgaande, komt men in de straks genoemde kampen der Chinezen, Moo-ren, Arabieren en andere oosterlingen. De Chinésche kamp is uiterst-net en zindelijk, en prijkt met verscheidene in Chinéschen stijl sierlijk en keurig gebouwde huizen en eenige groote Chi-nésche winkels. De overige kampen hebben niets aantrekkelijks.

De huizen der Mooren en Arabieren zien er allen vuil en onzindelijk uit, en de straten en wegen in hunne kamp zijn eng en naauw. Ook hunne doorgaans witte kleeding verraaft morsigheid en onreinheid in de hoogste mate. In den omtrek hunner wijken treft ons het gezicht van honderden van inlandsche winkeltjes, waarin allerlei artikelen te koop liggen, als: ijzeren pannen, koperen sporen en gespen, paardengebitten en doorn- of doeri-stangen, lederen en andere buikbanden (pending of ikat pinggang), hangsloten, sleutelringen, messen, aarden lepeltjes, koperen siri-stellen (tampat-siri), kleine tinnen confituur-bordtjes, knoopjes, ringen, beenen-armbanden, kepèk's (sluit- of draag-mandjes) enz. enz., — of wel het gezicht van een aantal warongs, waarin de ketoepat, — d. i. rijst of ketàn als een klein pakje in een stuk van het pisangblad gewikkeld en met een speld (pinéti) van bamboe vastgestoken, — of velerlei gebakken, als: de kleine ronde kwee-ondé, de met Java-suiker gevulde kwee-poetie (wit gebak) enz., of gebraden sesâttie (stukjes rundvleesch aan een naald van bamboe geregen), rijst-schraapsel (krak-nassi), en de bekende dending-karbouw den eetlust der voorbijgangers gaande maken. Eenige dier warongs of gaarkeukens zijn portatief, en onder een pajong of zonnescherm van atap, aan een lang bamboe-riet bevestigd, tegen den muur van een of ander inlandsch huisje opgerigt. Onder dit scherm ziet men in de open lucht koken en braden, en kan ook de dorstige zich met een glas tjauw verkwikken.

Van de Javanen van Soerabaija kan men zeggen dat ze de nijverste menschen van het eiland zijn. Van allerlei nering, bedrijf en handwerk zijn ze beoefenaars. Bekwame kleedermakers, zadelmakers, schoenmakers, zeilmakers, meubelmakers, draaijers, timmerlieden, horologie- en instrument-makers, goud-, zilver- en ijzersmeden, geelgieters, koper- en blikslagers enz. vindt men er in groote menigte, en velen zijn er bijzonder-bedreven in het bewerken van ivoor (gadieng), been en hoorn, schildpad en paarlemoer (indong-moetiara). Honderden van industriëlen

gaan als marskramers bij de straten rond, beladen met allerlei artikelen, die ze zelf vervaardigd hebben, en waarover men verbaasd is, als men weet met welke gebrekkige instrumenten die artikelen bearbeid zijn. Doorgaans toch is het slechts een klein zakmes (pangot), of soms een kromme spijker, die tot werktuig dienen! Van hoorn, ivoor, been, karet en paarlemoer snijden of draaijen ze rottingknoppen, kammen (sisier), wandelstokken (tongkat,) braceletten (glang), ringen, haarspelden (pinéti-ramboet of toessoek-kondé), sigarenkokers, vouwbeenen, linealen, rijstlepels (sendok-nassi) enz. En dat alles bieden ze den vreemdeling te koop, en dringen het hem vriendelijk op en laten hem niet los, vóór hij het een of ander heeft genomen. En is de voorraad uitverkocht, en kan de koopman ook geen gouden en zilveren knopen (kantjing-maas of pérak) en spelden, of met goud- en zilver-draad gestikte kamermuilen (tjenella), of kunstig-uitgesneden groote en kleine zeeschelpen (bia) meer aanbieden, dan gaat hij het verdiende geld niet in luiheid en ledigheid verteren, maar in zijn bamboe-hutje weer voor nieuwen voorraad zorgen. Van de europésche werklieden, die in den konstruktie-winkel en stoomfabrieken ijverig en vlijtig arbeiden, heeft de Javaan van Soerabaija ijver en vlijt geleerd, en dat goede voorbeeld volgt hij na! — En als het avond geworden is, herinnert u het schel geroep van: „tjoe,” dat hier en daar langs de wegen en straten klinkt, aan een andere inlandsche industrie, namelijk aan de bloemenverkoopers (toekan-koembang). Over hun' schouder ligt de bekende pikolan of élastieke bamboezen draagstok, en hieraan hangt het afgeschild spits-toeloopend bovineinde van den zachten pisang-stam (kede-bon-pisang) of een stuk zacht hout in den vorm van een suikerbrood gesneden, waarin honderden van kenanga's, tjempakka's, melatti's, seroeni's en andere witte en gele en roode bloemen dicht naast elkander zijn vastgestoken. Het is een piramide van symmétrisch gerangschikte gaven van Flora, waarvan de inlandsche schoone niet nalaat er eenigen te koopen. Allengs vermindert de voorraad, want zoo vaak het als een

juichtoon klinkend „tjoe” de stilte afbreekt, zoo vaak ook zet de koopman eenige bloemen van de hand.

We hebben nu nog vier bezoeken afteleggen, eer we de oude stad of oud-Soerabaija verlaten.

Ons eerste bezoek geldt het fraaije plein, bewesten den dalm en de aloen-aloen van den regent, het „prado” van Soerabaija, waar de notabele wereld des zondags-middags zich vereenigt, om de liefelijke toonen te hooren, die het militair muzykcorps over het veld doet zweven.

Ons tweede bezoek gaat van de levenden naar de dooden. Het is een bezoek als in bedevaart naar het oude en thans verlaten christen-kerkhof, dat met tallooze tomben, grafnaalden en monumenten prijkt, maar geen plaats meer voor de dooden heeft! Er is iets treffends in die woorden: geen plaats meer voor de dooden! Een godsakker, waar de schoot der aarde reeds zooveel dooden heeft ontvangen, — waar het graf reeds zoo veel lijken heeft verslonden, dat het nieuwen aanvoer weigert en geen dooden meer verteren kan!...

Ons derde bezoek geldt het graf van den hooger reeds meermalen vermelden soehoenan van Ngampel, den beroemden heraut van den Islam in oostelijk Java. Volgens de eenigzins verwarde en soms zeer uiteenlopende inlandsche traditie's was hij de zoon van den ons reeds bekend geworden MALIK-IBRAHIM en van eene dochter van ARIO-DAMAR, vorst van Palembang, wiens oudste dochter poetri DOROWÂTIE met den keizer BROWIDJOLO V van Modjopâhit zou gehuwd geweest zijn. Van Palembang naar Java overgekomen en bij zijn' keizerlijken oom BROWIDJOLO vertoevende, erlangde hij van dezen het land Poeloe-Ngampel bij Soerabaija ten geschenke, en bouwde hij hier eene moskee. Weldra bekeerde hij zijne onderhoorigen tot den Islam en werd hij tot soehoenan van Ngampel verheven. Gehuwd met de dochter van zekeren ARIO-TEDJO te Toeban, gaf hij het levenslicht aan den beroemden soehoenan

van Bonang, van wien we reeds gesproken hebben, en aan den soehoenan van Dradjad, in het regentschap Sidaijoe. In 1389 overleed hij in den reuk van heiligheid, geacht en geëerd en bewonderd. Zijn graf, waarbij een missighiet met een hooge minaret gebouwd is, verdient geene bijzondere beschrijving. Het is een gewoon inlandsch graf, dat door andere graven en een ringmuur omgeven is; maar voor de Muhamedanen is het een kramat of „heilig graf,” even als bijv. het heilige graf van Girie bij Grissé, dat van IBN. MOELANA te Cheribon enz.

Eindelijk bezoeken we nog ten oosten der stad het nieuwe christen-kerkhof, dat eerst kortelings is aangelegd, maar toch reeds op zijn breede vlakte een aantal plekjes toont, waar dooden rusten! Nog vele en lange jaren zullen er voorbijgaan, eer ook deze godsakker zal verzadigd zijn. En toch, de tijd zal eenmaal komen, waarop die akker zeggen zal: geen plaats, geen plaats meer voor de dooden!

Van een bezoek naar de acht palen zuidelijk van Soerabaija gelegen dessa Goenong-Sahari moeten we afzien. Men vindt er eene bron, die Ajer-poeli of ook Pelantoengan heet, en welker wateren als heilzaam geroemd worden. Van een ander Pelantoengan of Plantoengan hebben we op de reis van Pekalongan naar Samarang reeds gesproken. Ajer-poeli ligt in het distrikt Djabakota van het regentschap Soerabaija.

We verplaatsen ons nu nog eens bij het stadhuis in oud-Soerabaija, nemen afscheid van de inlandsche kinderen, de eigenlijke burgers der stad, die haar in vele buurten en wijken en voor- en achterstraten bewonen, en rijden zuidwaarts op. Eerst passeren we het groote societeits-gebouw Concordia; dan eenige defensie-werken en een groot plein; vervolgens een aantal inlandsche en Chinésche winkels en warong's in eene kleine buurt bijeengebouwd, — en bevinden ons op den fraaijen en lommerijken weg naar Simpang. Nu zien we de lagchende villa's

weder, die ons in Nieuw-Batavia en Nieuw-Samarang zoo zeer bekoorden. Ginds en elders schemeren ze in dat groene geboomte, met bloemperken omstuwd, trotsch op haar witte muren, ranke pijlers, sierlijke kroonlijsten, friesen en kanteelen! Hier en daar heft ook een grooter en kolossaal gebouw zijne tinnen omhoog en schijnt al die villa's te willen beheerschen, als: het gebouw der loge der vrijmetselaren, het nieuwe clubgebouw, en verder het prachtig residentie-huis van Simpang, en daar voorbij het groot en uitmuntend militair hospitaal aan den zoom der Kali-maas.

Tegenover het residentie-huis zien we op een net-onderhouden plein een groep van 20 oude steenen beelden, die onder den naam van Djoko-dolok bekend zijn. Op een voetstuk in het midden staat een grooter beeld, dat door de overige kleinere beelden als door trawanten omringd is, en aan beide flanken twee opgerigte steenen heeft, waarop zich inscriptiën bevinden, die door ouderdom onleesbaar zijn geworden. De gansche groep, welke natuurlijk naar herwaarts is overgebracht, behoort tot de bouwvallen der voormalige hoofdstad van het oude rijk van Modjopâhit, die we weldra bezoeken zullen. Zoo als gewoonlijk, ziet men dagelijks eenige inlanders, in spijt van MAHOMED en Koran, in spijt van Imam en Hadjie en Santrie, voor de beelden nederhurken, en doepa, menjàn en stangie branden, of rijst, vruchten en bloemen ten offer brengen.

Nu nog een woord over de Protestantsche gemeente te Soerabaija, waarvan men globaal de helft tot de Nederduitsche en de andere helft tot de Maleische afdeeling rekenen kan. Laatstgemelde afdeeling bevat de burgers of de afstammelingen der Europeanen, die, gelijk we zeiden, meestal de oude stad bewonen. De gansche gemeente telt (1853) niet minder dan 2547 zielen, waaronder p. m. 1200 ledematen en 680 kinderen. Hieronder zijn echter niet begrepen de Protestanten, welke in de afdeeling Modjokerto, op ruim 8 uren afstands

van Soerabaija gelegen, gevestigd zijn, en wier aantal 109 zielen bedraagt, waaronder 68 ledematen en 53 kinderen. Ze wordt bediend door twee Predikanten, die haar in de Nederduitsche zoowel als in de Maleische taal voorgaan, en ook de gezegde gemeente te Modjokerto jaarlijks tweemaal kerkelijk bezoeken. Sedert 1755 is de Soerabaijasche gemeente in het bezit van een net kerkgebouw, hetwelk echter op de Christelijke feestdagen naauwelijks meer de groote schaar bevatten kan, die er ten gebede komt. In haar midden is een goed Weeshuis, waarin ruim 25 weezen zijn opgenomen, en hetwelk uit de Diakonie-kas onderhouden wordt, en wijders een Javaansch Armenhuis, waarin 29 javaansche christenen verzorgd worden. Dit armenhuis is gelegen te Pengirian en staat onder de zorgen van het in 1814 te Soerabaija opgerigte Zendeling-, Bijbel- en Traktaat-genootschap. – Verder zijn er te Soerabaija 2 gouvernementsscholen, met eene gezamentlijke bevolking (1853) van 249 leerlingen; terwijl de Regering aan het voorstel, om nog eene derde gouvernementsschool te openen, een gunstig gevolg heeft gegeven, zoodat reeds in 1857 het lokaal voor de 3de gouvernementsschool gereed was. Behalve deze scholen zijn er 5 partikuliere scholen, gezamentlijk bevolkt met 128 kinderen. Onder deze vijf scholen zijn 3 instituten voor meisjes. Daarenboven is er eene Ambachtsschool, bevolkt met 50 leerlingen, die gratis onderrigt ontvangen in de vormleer en het regtlijnig teekenen; en voorts zijn er 2 bewaarscholen, en eindelijk eene, door de afdeeling der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen van Soerabaija opgerigte, school voor kinderen van Inlanders en Chinezen, bevolkt met 69 leerlingen en bestuurd door een' tot het Christendom bekeerden Chinees, met name SIAU.

Hoogst belangrijk zijn in de residentie Soerabaija de uitkomsten der aangewende pogingen ter evangelisatie onder de Javanen. Op vele plaatsen, zoowel in de stad zelve als in hare omstreken en afdeelingen, vindt men reeds (1853) grootere of kleinere Javaansche Christen-gemeenten met een' Javaanschen christen-meester en voorganger aan het hoofd. Ik zal ze hier

allen opnoemen, in de volgorde, waarin ik ze bezocht heb, en tevens het zielental van elke gemeente aanwijzen.

Ter hoofdplaats Soerabaija telt de Javaansche Christengemeente 59 zielen, en in de nabijgelegene dessa's Wiong en Kedoeroes mede 59, en in het meer-verwijderde Sidokari 113 zielen. In de afdeeling Modjokerto zijn de meeste gemeenten, als te Ngoro, Karto-redjo, Blintik, Ledok en Kedong-Banting, — te zamen 923 zielen; — te Djapannan, Gedong-toerie, Bekgodjok, Gelang, Bolang, Kewodèn, Kalmatti en Ngringas, — te zamen 40 zielen; — te Soember-Srèwel en Taroekan 47 zielen; — te Moendo-Séwo 46 zielen; — en te Modjowarno, Modjowrangie, Modjoroto, Modjosari, Modjodoekoe, Modjoleggi en Modjodjêdjer, — te zamen 330 zielen. — De gemeenten onder Ngoro zijn tot het Christendom gebragt door den landheer van Ngoro, c. COOLEN, die sedert 1829 hiertoe gearbeid heeft; en die, welke onder Djapannan tot en met Modjodjêdjer genoemd zijn, zijn meerendeels gesticht door het bovengenoemd Bijbel-, Zendeling- en Traktaat-genootschap, en door wijlen den in 1858 overleden zendeling-leeraar JELLESMA, die zich in de dessa Modjowarno gevestigd had, en de verschillende javaansche gemeenten geregeld bezocht en tevens over haar en hare meesters opzigt hield. Al deze gemeenten hebben in de meesten harer kampongs of dessa's hare kleine en zindelijke bamboezen kerkjes, die tevens schoollokalen zijn. Te Modjowarno en te Sidokari echter zijn groote en bijzonder-nette kerken opgericht. Deze zijn ook wel uit bamboe zamengesteld, met atap gedekt, en met houten zitbanken bezet, gelijk al de anderen, maar er is meer tijd en zorg aan besteed en schijnbaar met meer ingenomenheid en kennis aan gearbeid. En toch getuigen al de kerkjes der overige javaansche gemeenten van de liefde en belangstelling, waarmede ze gesticht zijn.

De afdeeling Modjokerto, die ik daar even genoemd heb,

is een door de natuur gezegend gewest. De lommerrijke weg, die er heen leidt, voert ons aanhoudend langs welige sawah's, uitgestrekte velden van suikerriet, en een aantal grootere en kleinere wèlbevolkte dessa's. Na eenige palen rijdens bereiken we, aan de overzijde der Kediri-rivier, de hoofdplaats, die p. m. 12 uren gaans van Soerabaija verwijderd ligt, en, even als het regentschap, Modjokerto heet, doch vroeger Hono-Serojo en in jongeren tijd Djapan genaamd was. De kotta-Modjokerto is zeer net aangelegd, en prijkt met een goed gouvernementshuis en eenige goede Europésche woningen. Uit dit gouvernementshuis heeft men uitzigt op een vrij groot plein, aan welks overzijde het logement en nog enkele steenenhuizen staan, en eene dessa zich in het geboomte schuilt. Dit plein is de aloen-aloen van den regent, wiens dalm ter linkerzijde er van gelegen is.

Men weet, dat het landschap Modjokerto een gedeelte is van het oude klassieke land van Djenggollo, alwaar in de 8ste of 9de eeuw der Javaansche æra het eerste koninkrijk gesticht werd door vorst AMI-LOEHOER, oudsten zoon van DEWA KASOEMA, een' afstammeling van den stichter van het rijk van Mataram, dien we hooger genoemd hebben. Een paar uren ongeveer van de kotta liggen de beroemde bouwvallen der hoofdstad en kraton van het voormalige magtige rijk van Modjopâhit. Die bouwvallen bestaan in eenige Tjandi's of tempels van gebakken- of metsel-steen, eenige verminkte beelden als: redjo's of retjo's, banaspati's of Medusa's, boetho's of rakshasa's, — en wijders badplaatsen, poorten en zuilen (soko's), en een' grooten gemetselden en geplaveiden of bevloerden vijver. Uit de aanzienlijke afstanden, waarop de ruïnen zich soms van elkander verwijderd bevinden, kan men tot den omvang der oude hoofdstad besluiten, en uit de verbazende steenklompen, die ter aarde liggen, de ongewone dikte der muren en de hechtheid der gebouwen opmaken. De Tjandi's heeten Tjandi- of Djatti-Pâsar, Tjandi-Brawoe, Tjandi-Sanggar-Pamalangan en Badjang-

Ratoe. De Tjandi-Pâsar is echter geen tempel, maar een poort geweest, gelijk de beide hooge en dikke en tevens zeer smalle muurstukken, en bovendien ook zijn andere naam van „konings-poort” of Gapoero-Gapi, genoegzaam aanduiden. De Tjandi-Brawoe daarentegen was zeer waarschijnlijk een tempel. In vorm en indeeling, in aanleg en bouworde verschilt hij niet veel van den Tjandi-Moendoet, en de vele Tjandi's, die we in de Kadoe en op het Diëngsch gebergte gezien hebben. Dit geldt ook van den Sanggar-Pamalangan, die van riviersteen of trachyt gebouwd is. De vierkante Badjang-Ratoe is, volgens de tjeritra, die we zoo aanstonds zullen mededeelen, de hoofdpoot van den keizerlijken kraton geweest, en vertoont nog eenige overblijfselen van sculptuur.

De tand des tijds heeft in het stille woud, waarin de monumenten gelegen zijn, veel vernield, maar niet minder de krachtige groei der waringien-boomen, welker wortelen zich door elke spleet en scheur hebben doorgewerkt, en in waarheid voor elk gebouw van rivier- of metselsteen even geducht zijn, als het breekijzer of de moker en 't houweel van den slooper. Doch ook koevoet en moker hebben hunne krachten doen gevoelen, en van de steenen, die hier zijn losgemaakt, d. i. van de afbraak van kraton en tempels, zijn suikerfabrieken gebouwd en wegen bestraat. De apen, de oude vrienden der Hindoes, en de geboren hartstogtelijke beminnaars van bouwvallen, oude vijvers, graven, en verlaten menschelijke woonplaatsen, hebben ook op deze plek hun vast verblijf gekozen, om in de heldere bronwateren te baden en in de eerwaardige waringien's rond te springen. Doodsch is de stilte, die alom rondom ons heerscht, en die stilte schijnt ons toe te fluisteren, dat hier iets vreeselijks gebeurd is, — iets groots, iets magtigs is ondergegaan. Het is alsof die hooge boomen, die een dak van loof boven onze hoofden welven, en die oude bouwvallen, die zoo ernstig en plegtig op ons nederzien, ons een boodschap uit den voortijd brengen. De natuur heeft muren en poorten met duizend wortelen en lianen en klimop

als met kransen en guirlandes gedrapeerd, als wilde ze haar hulde brengen aan de kunstgewrochten, die de hand der menschen eenmaal stichtte, en de waringien hebben kruin en takken als een tent er boven uitgespannen, als om ze tegen wind en regen en zonnestralen te beschermen. En onder 't digte lommer, dat ze vormen, en tusschen de ruïnen, die daar liggen, schijnt de geest van het verledene peinzend en zwaarmoedig rond te waren. En het is als of die geest zich met onzen geest diepzinnig onderhoudt, en tot ons spreekt van vervlogen dagen, — dagen van magt en grootheid, van weelde en rijkdom, van roem en eer, — maar ook dagen van schrik en ontzetting, van wanhoop en van bloed, toen hier een paleis werd neêrge- worpen, en een troon in dit paleis inéénstortte, en een vorst van dezen troon met eenige getrouwen naar het eiland Bali vlugtte, of, volgens een variant-sage, het leven door het zwaard verloor!...

Dat alles schijnen die oude steenen u toe te fluisteren, die oude muren u toe te lispē, die oude boomen u toe te waaijen. O! het is iets ontzettends, wat hier eenmaal is geschied, — een bloedig drama, dat hier eenmaal is gespeeld!.... Een onbestemd gevoel overmeestert ons, en boeit ons aan de plek, waar we den voet gezet hebben!....

Bij de Javanen zijn omtrent de stichting en den val van Modjopâhit, zoomede omtrent den bouw en de verwoesting der hoofdstad, eenige soms zeer variërende en verwarde traditie's en tjeritra's in omloop. „Eertijds (heet het) werden de oostelijke landen Kedirie en Djenggollo door twee vorsten bestuurd. De laatste vorst van Djenggollo heette RAWES-RENGO, (van wiens voormalig paleis nog eenige ruïnen gevonden zijn in het woud van Djedong bij het bergje Penangoengang, in het distrikt Djapan, vroeger de naam van het tegenwoordige Modjokerto), en Kedirie had tot laatsten vorst radja (koning) PANDJI of PANJI, wiens oorlogsfeiten en heldendaden in de javaansche wajangs (tooneelvertooningen) worden voorgesteld. Beide rijken werden, door toedoen van raden KOEDALALÉAN, zoon van RAWES-RENGO, opgelost in de groote en

magtige rijken van Modjopâhit en Padjadjarang, van welk laatstgemeld rijk KOEDA-LALÉAN de stichter was. De kleinzoon van LALÉAN, genaamd MOENDING-WANGIE, had een' zoon DJOKO-SESOERO, en eene dochter LORO-KIDOOOL genaamd, (van welke ongelukkige vorstin we de legende op bl. 193 hebben medegedeeld.) Deze MOENDING-WANGIE, beducht wegens eene voorspelling, die hem eens gedaan werd, dat namelijk de zoon van eene zijner zwangere goendé's (bijwijven) hem van den troon zou stooten, liet het kind der goendé, zoodra het ter wereld kwam, in een kistje leggen en (gelijk we op bl. 9 reeds vermeld hebben) in de rivier werpen. Een ijzersmid vischte het kistje op, nam het kind (een' zoon) tot zich, noemde het TJONG-WINÔRO, en leerde hem het smids-ambacht. TJONG-WINÔRO werd weldra zoo bekwaam in het smeden van krissen, dat de vorst hem, — zonder te weten dat de smid zijn zoon was, — aan het hof liet ontbieden en tot hoogen staat verhief. Door zijn' leermeester met zijne ware afkomst bekend geworden, noodigde TJONG-WINÔRO den vorst tot een feest ten zijnent, maakte zich toen van hem meester, sloot hem in eene ijzeren kooi, wierp hem in de rivier, (men ziet dat deze tjeritra eenigzins eene variant is der legende, die ons elders wordt verhaald), en nam door geweld van wapenen, omstreeks 100 jaren na de stichting van het rijk, bezit van den troon. DJOKO-SESOEROE echter, de oudste en echte zoon, riep de hulp van een' be-roemden betâpa (askeet, Anachoreet of kluizenaar) in, die hem raadde een' boom te zoeken, waaraan hij de vrucht modjo, die bitter van smaak (pâhit) was, vinden zou, en, als hij dien boom ontdekt had, daar ter plaatse eene stad te stichten. Weldra vond DJOKO-SESOEROE den bedoelden boom, bouwde eene stad, noemde deze Modjo-pâhit, en nam den titel aan van maha-radja (zeer groote koning) BROWIDJOIJO I. Een der achterkleinzonen van dezen vorst, BROWIDJOIJO V, had tot goendé eene reuzin of boetho gehad, die zich als een schoon meisje aan hem had voorgedaan, doch, toen ze zwanger was, weder in hare natuurlijke reuzengestalte naar de bosschen was terug-

gekeerd. Den zoon, waarvan deze reuzin in het woud beviel, noemde ze ARIO-DAMAR, zag hem tot een' geduchten reus (rakshasa) opgroeijen, en maakte hem het geheim zijner geboorte bekend. Kort daarop vernam ARIO-DAMAR, dat zijn vader, vorst BROWIDJOIJO V, een' nieuwen kraton wilde bouwen, en zijne hoofdstad door wallen omgeven en op bijzondere wijze verfraaijen. Nu riep hij (ARIO-DAMAR) al de reuzen van het woud te hulp, en bouwde voor zijn' vader, in het tijdsbestek van slechts éénen nacht, een groot paleis van gebakken steen, door galerijen en een' steenen wal omgeven, en prijkende met fraaije poorten, en een' grooten vijver, die 1000 voeten lang, 600 voeten breed en 14 voeten diep was. Ook vond hij nog tijd om paleis en poorten en muren met kunstig beeldhouwwerk te versieren!... BROWIDJOIJO verhief hem ter belooning voor dien arbeid tot vorst van Tjempo of Palembang, hetwelk toen aan Modjopâhit cijnbaar was. — Van dit Tjempo of Palembang kwam eenige jaren later (de op bl. 165 genoemde) raden PATAH, — ook een zoon van BROWIDJOIJO V, bij eene Chinésche prinses buiten wettig huwelijk verwekt, en aangenomen zoon van ARIO-DAMAR, — naar Java over, en werd het werktuig, dat aan het Hindoeïsme den doodsteek geven, en de heerschappij der BROWIDJOIJO's en het rijk van Modjopâhit ten ondergang zou brengen. De vaan van Mekka werd gestoken, en rondom die vaan scharden zich de duizendtallen, die den heldhaftigen PATAH ten heiligen strijd volgen wilden. Een magtig leger, vol geestdrift en vol jeugdigen godsdienstijver, trok te velde en toog van Demak naar oostelijk Java heen. Raden RACHMAT van Ngampel was de ziel en het orakel geweest, — raden PATAH was de kracht, de kampioen, de sterke arm, die het oorlogszwaard voerde. Aanvankelijk scheen de zege de banier der Halve-maan niet te volgen. Menige schermutseling of voorpostengevecht viel voor de Hindoe's gunstig uit. Doch eindelijk kwam het in de vlakte tusschen de dessa's Brangkal en Djatti-Pâsar tot een hoofdtreffen, en werd het leger van

Modjopâhit, — aangevoerd door den kroonprins raden GOEGÔRÔ, zoon van BROWIDJOIJO VI, en door raden KOESIN, die onder den naam van PETJAT-TONDO, adipatti of rijksbestierder was van Troong bij Soerabaija, — totaal verslagen. De zegevierende troepen van raden PATAH verwoestten daarop de stad en kraton van Modjopâhit, en maakten aan de heerschappij van dit rijk een einde.” Volgens de javaansche jaartelling geschiedde dit in 1313, of volgens de christelijke aera in 1407. Het rijk van Modjopâhit, gesticht in 1163, had dus 150 jaren bestaan. Omtrent het wedervaren van den Vorst zegt de sage dat hij, even als ROMULUS, in een onweder in de lucht verdween, of, volgens eene andere tjeritra, dat hij in de vlammen van zijn brandend paleis is omgekomen, of, volgens nog eene andere legende, dat hij naar Bali gevlugt is, of wel naar Singapoer, en dat hij laatstgemelde plaats Singha-pore had genoemd, omdat hij bij zijne aankomst een' leeuw (singha) gezien had.

Meer algemeen is door de inlanders de traditie aangenomen, dat de vervallen poort Badjang-ratoe (die we hooger genoemd hebben,) gebouwd is geworden door den keizer BROWIDJOIJO VI voor zijn' zoon raden GOEGOOR of GOEGÔRÔ, en dat ook het verwoeste paleis door gezegden vorst voor den kroonprins gesticht werd. Na den ondergang van het rijk en de verwoesting van stad en kraton, (zegt de sage,) kwam raden GOEGOOR, die wanhopig in de bosschen rondzwierf, eens bij de vernielde poort terug, vloekte ze, en gaf haar den naam van Badjang-ratoe d. i. „mislukt”, en zwoer, dat al wie deze poort zou naderen of ingaan, evenzeer zijne uitzigten op roem en grootheid zou verliezen, als hij-zelf die had verloren, en even ongelukkig worden als hij rampzalig was! Daarop vlood hij naar den berg Bromo, noemde zich Kiai LOMBOE-MANIS-ROIJO en werd een Marabout of Dervisch. Later stichtte hij eene stad te Banjoewangie, (waarvan nog enkele sporen overig zijn,) en werd de stamvader van het vorstenhuis van Balemangan, later Banjoewangie geheeten, welk huis echter niet lang daarna door dat van Mataram werd uitgeroeid.

Nog ten huidigen dage durven de aanzienlijke Javanen de poort Badjang-ratoe niet ingaan en zelfs niet gaarne naderen, vreezende dat de vloek van GOEGOOR hen welligt zou treffen.

Het graf der weduwe van BROWIDJOIJO V, die eene Chinésche of Siamsche prinses zou geweest zijn, doch, tot den Islam overgegaan, den naam van DOROWÂTIE droeg, wordt nog te Modjopâhit aangewezen. De traditie zegt omtrent haar het volgende: „de keizer van China had vernomen, dat er een groot schilder aan het hof van Modjopâhit leefde, en verzocht BROWIDJOIJO om hem dien schilder toe te zenden. Aan dit verzoek werd voldaan, en China's keizer zond als tegengeschenk aan BROWIDJOIJO een Chineesch meisje, die hij (BROWIDJOIJO) tot goendé nam, en welke later den javaanschen naam van poetri DOROWÂTIE ontving.” — Was DOROWÂTIE misschien een zuster der Chinésche of Siamsche goendé van ARIO-DAMAR van Palembang, wier graf bij de dessa Trawoelan bewaard wordt? Of hebben we niet liever aan één en dezelfde goendé te denken? ... De traditie toch spreekt ook van een Chinésche goendé van BROWIDJOIJO, die hij, toen ze zwanger was, aan ARIO-DAMAR tot goendé gaf! ...

Doch laat ons van de plaats, die ons van het verledene en van dooden spreekt, tot het tegenwoordige en de levenden wederkeeren.

Met onzen vriendelijken gastheer, wijlen den heer DAENDELS, in 1853 Assistent-resident van Modjokerto, bezoeken we de reusachtige sluis van Melirip, die, in het jaar 1846 of 1847 voltooid, aan de groote Kedirie-rivier op dit punt eene noodzakelijke afleiding geeft. Op de kaart van Java ziet men nu twee hoofdtakken of hoofdarmen dezer rivier, waarvan er één onder den naam van Porong- of Porrong-rivier oostwaarts voortloopt en voorbij de dessa Porong in zee vloeit, en de andere, onder behoud van den naam van Kedirie-rivier, noordwaarts stroomt en, bij Soerabaija den

naam van Kali-maas ontvangen hebbende, zich op de reede dezer stad uitstort. Bekend is het, dat de Melirip-sluis de stad Soerabaija in de westmoesson of regentijd voor de overstromingen der Kedirie-rivier behoedt, en tevens oorzaak is dat het rijstgewas van meer dan 50,000 bouws sawahvelden in dit jaargetijde voor totale vernieling bewaard blijft.

Van Modjokerto begeven we ons vervolgens naar Modjosarie, alwaar we na een paar uren aankomen. De weg derwaarts leidt door liefelijke dreven en langs eenige rawa's of poelen, welker wateren met een menigte van meliwie's (taling-eenden), meerkoeten en waterhoenders (aijam-aijaman) bedekt zijn. Tusschen deze moerassen in liggen enkele vriendelijke dessa's, waaruit dwarrelende en door de zon blaauw-gekleurde rookwolkjes opstijgen en zich boven het geboomte in kringen welven.

Modjosarie is een net-aangelegd plaatsje, met breede rijwegen doorsneden, en van alle zijden door klapperboomen, breede slokkan's of slooten, en sierlijke bamboe-struiken omgeven. In het midden is een groot plein of aloen-aloen, en dicht hierbij ziet men de suikerfabriek Koning WILLEM II, eene nette kampong der inlanders, en enkele Europésche woningen. In een dezer huizen woont de kontroleur, de heer VAN SPALL (1853), die ons vriendelijk gastvrijheid aanbiedt. Buiten de negorij bloeijen de koffijtuinen, en rust het oog op uitgestrekte sawah's en met suikerriet beplante velden. Van Modjosarie uit bezoeken we onderscheidene dessa's, waarin javaansche Christenen hunne huisjes en hutjes hebben, en met de Muhamedaansche ingezetenen vreedzaam leven. We zien de christen-vrouwen aan het weefgetouw, en de christen-mannen aan het ploegen en bewerken der sawah-velden, of aan bruggen, dijken en wegen arbeiden. Ginds staat de moskee, en dáár het kleine bedehuis der Christenen, — soms geen 50 schreden van elkander!...

Digt bij de kontroleurs-woning ziet men den binnenweg, die naar het bekende Trawas, het buitenverblijf der tijdelijke

residenten van Soerabaija voert. Trawas ligt 2429 voeten hoog als op de heupen of lendenen van den berg Bottak, een' top van den 10,820 voet hoogen berg Ardjoeno. Ik heb geen gelegenheid gehad, om die zoo zeer geroemde plaats te bezoeken, en kan dus ook niets zeggen van de oudheden, die op den Bottak en den rug van den berg Penangoengang gevonden worden. Gaarne had ik dáár gezien, wat anderen gezien hebben, dat prachtig Djelok-Toendo met zijn bruisend bronnat, zijn fraaije steenen groepen met sierlijke sculptuur en mythologische figuren, — dat kolossale beeld van BOEDDHA, — dat fijn-bewerkte VISCHNOE-beeld, en die vele monumenten en trachyt-blokken, die daar in eene woeste natuur verspreid en verstrooid nederliggen. Maar de lezer verliest er niet bij, dat ik er van moet zwijgen, daar de heer Dr. VAN HOËVELL er eene met een plaat versierde beschrijving van gegeven heeft in zijne reis over Java, Madura en Bali. Naar die beschrijving verwijs ik den lezer.

En hiermede zullen we aan ons bezoek in de residentie Soerabaija een einde maken. Alleen dient nog opgemerkt te worden, dat men in dit uitgebreid gewest 32 suikerfabrieken vindt, waaronder 14 partikuliere fabrieken. De gewone fabrieken zijn: Tjandie, Boederan, Warqe, Porrong, Tangoe-langing, Ketégan, Ketabang, Sentanan-lor, Koning Willem II, Djombong, Watoe-toelies, Balong-Bendo, Sroenie, Gempol-Kreb, Krian, Kremboong, Ketanen en Goedo. Eenige dezer fabrieken zijn in de afdeeling Modjokerto, — anderen aan den postweg van Soerabaija naar Passaroean gelegen, — en anderen hebben we gezien op onze reis van Soerabaija naar Modjokerto. Van al deze fabrieken werd in 1854 een produkt verkregen van 326,889 pikols suiker. De koffijtuinen der residentie bragten in dat jaar 10,409 pikols koffij op, — de rijstkultuur leverde 2,419,403 pikols padie, en de tabakskultuur 358 pikols. — Het aantal klapperboomen bedroeg er in dat jaar 1,897,676, en dat der houtbosschen 68. De veestapel telde 135,806 karbouwen, 67,528 runderen en 25,838

paarden. Onder deze cijfers zijn de cijfers van Madura niet altijd begrepen, welk eiland toen nog onder het bestuur stond van den resident van Soerabaija.

Onze reiswijzer duidt aan, dat we ons nu naar de residentie Kediri te begeven hebben. We vervolgen dus den weg, dien we van Soerabaija en Simpang af naar Modjokerto bereden. Die weg loopt eerst langs de Kali-maas tot aan de brug bij Wonokromo, zet zich dan zuidwestelijk voort langs Seratin, Kedong, Taman, Trosogo, Krian en Wonosarie tot aan Modjokerto, en gaat nu van hier in dezelfde zuidwestelijke rigting tot aan Kediri door. Zoo liefelijk en gezellig als hij was van Soerabaija af tot Modjokerto toe, zoo onbehagelijk en ongezellig is hij van Modjokerto af tot Kediri. We passeren hem in de maand Februarij, en de regens hebben het vlakke land hier en daar onder water gezet. Het welig padie-groen is op vele plaatsen naauwelijks boven het water zichtbaar, en de kleine boschkaadjen of geïsoleerde boomen daar ginder staan zich verdrietig in het nat te spiegelen, dat hen veel te kwistig besproeit. Nu en dan komen ons inlanders tegen, die naar eene of andere passer gaan, of van daar terugkeeren. Eenige vrouwen met mandtjes (tennong) op het hoofd, en eenige mannen met pikolan's kleingekapt hout, of kepêk's, gevlochten matjes of tabak, op den schouder, geven afleiding aan het zwerwend oog. Hier en daar ziet men landbouwers of dessa-menschen met groote toedong's op het hoofd en patjols (spade) op den schouder langs de galangan's (dijkjes) hunner sawah's gaan, of met den klewang (lang hakmes) de verdorde takken van gindschen boom weggappen, of met de kromme parang's (korte zeissen) het lange gras der benting's (dijkjes langs den grooten weg) afsnijden. De meeste dessa's liggen op verre afstanden van de postroute, en van tijd tot tijd slechts zien we er een ter rechter- of ter linkerzijde digter in de nabijheid. Ten noorden van ons, doch buiten ons gezigt, stroomt de Brantas (ook wel

Antjar geheeten) onstuimig voort, als had ze haast om hare hoog-gezwollen wateren in den oceaan te storten. Opvolgend passeren we Wirosobo, Djambang en Tangoelan, en zijn bij Waloe en Kertosono den geduchten vloed digt genaderd, en tevens aan de grens gekomen der met 301,947 zielen bevolkte en eene oppervlakte van 125 □ mijlen beslaande residentie:

KEDIRIE.

Van het zoo even genoemde Kertosono, dat met het fort Generaal de Kock reeds op het gebied van Kediri, aan de noordwestzijde der groote rivier van Kediri of de Brantas ligt, zetten we onzen togt digt langs deze rivier voort, passeren Ngrompiok en Grompol en nog vele kampongs of dessa's, en bereiken eindelijk de hoofdplaats Kediri, die almede digt aan de rivier Brantas gelegen is. Onder het rijden zagen we meermalen den bekenden vreeselijken 5500 voet hoogen vuurberg Kloet, zoo mede de bergen Kressi, Liman, Klotok en Willis. Bij laatstgenoemden berg zijn eenige Hindoe-oudheden, gelijk men bij den Kloet in de afdeeling Blitar de tempelgebouwen van Penataran of Panataran vindt, en in het distrikt Bapar de oudheden van Boedang, en het grafmonument Penampingan, waarbij men een' beschreven steen en eenige beelden van SIVA, PARVATI, enz. aantreft.

De Brantas scheidt de residentie en hoofdplaats Kediri in twee deelen. Aan de zuidzijde der rivier ligt de oude kotta of de oude hoofdplaats. Daar is het residentie-kantoor, en wonen de regent, de hoofd-panghoeloe (hoogepriester), de kapitein en luitenant der Chinezen, de hoofd-djaksa (inlandsche Fiskaal) en eenige inlandsche hoofden, en daar is ook de wijk der ongeveer 2500 Chinezen en de kampong der talrijke inlandsche bevolking. Daar staat ook de beroemde moskee, Astana-gedong geheeten, die van de steenen der oude Hindoe-tempelen

van Proedong, Sentoel en anderen gebouwd is. Aan de noordzijde vindt men het fort en het residentie-huis, benevens eenige Europésche woonhuizen, die allen aan een' met groote lommerrijke boomen beplanten rijweg gelegen zijn, en een ruim uitzigt hebben op den berg Willis en de bergketen van Loesonggo. Beide gedeelten der hoofdplaats, het oude en het nieuwe gedeelte, zijn vereenigd door eene hang-brug van 560 voet lengte en 40 voet breedte, welke brug, hoezeer slechts eene zoogenaamde „noodbrug”, als een meesterstuk van vernuftige vinding beschouwd kan worden. Tot deze vinding is men gekomen, omdat in den regentijd de jukken der gewone bruggen tegen den krachtigen stroom der door het water der bergen hooggezwollen Brantas niet bestand zijn. De voormalige gewone brug had hiervan het bewijs geleverd, toen ze in 1848 door den vloed werd losgerukt en meêgevoerd. Voor de in 1854 geprojekteerde Boogbrug over dezen stroom worden de kosten op f. 130,000 geraamd.

In het bovengenoemde oude gedeelte der stad vindt men het meerendeel der leden der Protestantsche gemeente, wier getal (1853) 172 bedraagt, waaronder 46 ledematen en 53 kinderen. In 1857 is deze gemeente gecombineerd met die der residentie Madioen, en is er voor deze combinatie een predikant toegestaan. De javaansche Christen-gemeenten, welke in de residentie Kediri gevestigd zijn, treft men aan in de dessa Beloen bij Waroe-Djaijang ten getale van 20 zielen, — te Maron bij Sringat ten getale van 66, — en te Soember-Gaijam, in de afdeeling Berbek, ten getale van 38 zielen. — De gouvernements-school ter hoofdplaats is met 15 leerlingen bevolkt.

De kultuur in Kediri bestaat, behalve in kokos-noten, in koffij, suiker, indigo, kaneel, peper, katoen, boomwol en tabak. Het aantal suiker-fabrieken bedraagt er niet meer dan 6. Ze heeten: Mangieran, Poerwo-asrie, Menang, Djatti, Pasantren en Modjopangoong. De residentie levert ook

eenige vogelnestklippen op, en heeft uitgestrekte bosschen en aanplantingen van djatti-hout. Men vindt er ook kalkbrande-rijen, en pannen- en potten-bakkerijen, en de lezer weet, dat de zoogenaamde gendie's of waterkruiken van Kediri zeer be-roemd zijn.

Op ongeveer een uur afstands van het residentie-huis, waarin we bij den heer resident LE ROUX (1853) gastvrijheid genieten, vindt men bij den berg Klotok aan den voet van den berg Willis eene rots, die Selo-manglen heet, of „steen-hol,” (van selo: steen, en manglen: hol, - dus: holle steen, of steenen holte, rots-grot). We zetten ons te paard, en volgen den weg, die door eenige sawah-velden en langs eenige slokkan's en over kleine bruggen en smalle dammen er heen leidt. Weldra staan we op het terras der grot, waar we eenige gebroken pedestals en beschadigde beelden zien, die vroeger vermoedelijk in de grot stonden, behalve de drie steenen wachters van 3 voet hoogte, die met hunne knodsen natuurlijk den toegang van buiten bewaakt hebben. De beelden en pedestals zijn met sculpturen en bas relief versierd, en bij eerstgemelden schijnen de inlanders te offeren, daar men er offerschalen van klapper-doppen in de nabijheid bespeurt. De rots, waarin de grot is uitgehakt, heeft eene hoogte van ongeveer 50 voeten, bij eene breedte van p. m. 35 voeten, en wordt door de takken van acacia's en eenige mosplanten beschaduwd. Aan de voor- of westzijde der grot zijn twee deuren of ingangen, die door een soko of kolom van rotssteen van elkander gescheiden en ongeveer 5 voeten hoog zijn. De binnenruimte bestaat uit 2 kamers, die achthoekig en zeer laag van verdieping, en door eene communicatie-deur of opening met elkander zijn verbonden. De kamer ter linkerzijde der ingangen is ongeveer 10 voeten breed en 15 voeten lang, terwijl de kamer ter rechterhand slechts 9 à 10 voet lang en 4 à 5 voeten breed zal zijn. Elke kamer heeft een kabinetje of zijkamer van misschien 5 à 6 voet in diameter, die misschien tot een zoogenaamde bedstede of slaap-

kamertje diende. Op verschillende plaatsen zijn nissen, voetstukken en zitbanken in de rots uitgehouwen, en op de muren zijn velerlei figuren, die menschen en lotus-bloemen voorstellen, en waar om heen grillige arabesken als krullende haarlokken zijn aangebragt, uitgebeiteld. In de beide kamers ter linkerhand ziet men twee BOEDDHA-beelden, waarvoor weleer offeranden gebrand hebben, dewijl de wanden der kamers door den walm of rook der offerlampen aangeslagen en geheel zwart zijn. In beide zijkamers heerscht volslagen duisternis, en zulks vooral in de zuidelijke kamer of het vertrek ter linkerhand, hetwelk men eigenlijk eene opkamer of bovenkamer zou kunnen noemen, daar men 6 steenen trappen beklimmen moet om er in te komen.

Ligtelijk bespeurt men dat deze steenen vertrekken eenmaal zijn bewoond geweest, en eene weinig-bekende sage der inlanders berigt ons, dat vele jaren geleden een vroom Hindoe, een javaansche Betâpa of monnik, hier langen tijd als kluizenaar geleefd heeft en eindelijk den weg van alle vleesch gegaan is. De grot heeft geen sluit-deuren, en ook de kamers niet, doch vermoedelijk zal de kluizenaar wel het noodige gedaan hebben, om zich des nachts te vrijwaren tegen een ongewenscht bezoek van tijgers, die in de residentie Kediri, — welke weinig bevolkt en dus ook niet allerwege bebouwd is, — en vooral in het distrikt Blitar, in menigte rondwandelen. Eene andere sage echter is meer tragisch en welligt meer waarschijnlijk, en luidt aldus: „De ongelukkige hembok LORO KIDOEL of KIDOO, — dochter van MOENDING-WANGIE, koning van Padjadjarang, die we als ratoe of vorstin der booze geesten te Karang-bollong, aan de zuidkust van Bagelen, hebben leeren kennen, en die ten gevolge eener vreeselijke en ongeneeselijke ziekte van het hof haars vaders verbannen was, — zwierf treurend in het gebergte rond, en zette zich eindelijk in deze grot ter neder, welke ze vele jaren lang bewoonde. Daar ze wegens haren afzigtelijken toestand niet huwen kon, noemde men haar KEDIRI, welk woord zamengesteld is uit kedi: „onvruchtbaar”, en diri: „persoon, ligchaam, individu”, en alzoo onvruchtbare persoon of

onvruchtbaar ligchaam beteekent.” Naar men beweert, heeft het gansche landschap Daha (zoo als Kediri vroeger heette) den naam Kediri te danken aan de omstandigheid, dat de droeve LORO-KIDOEL, de kediri of onvruchtbare, in de grot Selo-manglen gewoond heeft. — Volgens berigten van reizigers, moet deze grot eenige gelijkenis hebben met die van Elora Salsette, Elephanta en Mahavàlipoeran te Chorumandel, in oostelijk Voor-Indië, en te Bombay in westelijk Indië.

Langs een' aangenamen weg en door eene liefelijke landstreek, en soms uitzigt hebbende op de bergen Adimanjoe, Banjakan en Batoe-oedik in het regentschap Trengalek, rijden we naar Ngrowo of Toelong-agong, hoofdplaats der Kediri'sche afdeeling Ngrowo. Ruim 3 uren later passeren we een overdekte en 60 voeten lange Amerikaansche brug, en komen bij de 27ste paal in de kotta. Al dadelijk treft ons hier het gezigt op de wel enkele, maar goed-onderhouden en aangewitte huizen en gebouwen, die rondom de ruime aloen-aloen staan, en op de groote passer of marktplaats. De Assistent-resident der afdeeling, de heer NOORDZIEK (1853), ontvangt ons gastvrij in zijne nette woning, die tegenover den dalm van den regent gelegen is, en waarachter een groote moestuin is afgezonderd. Met hem en den regent wandelen we een gedeelte van het grasplein over, waarboven de waringien's hunne bladerrijke takken en kruinen wiegelen, en bezoeken de school voor zonen van inlandsche hoofden, welke met 97 leerlingen bevolkt is. Het nieuw en uitmuntend steenen gebouw, dat tot schoollokaal dient, op eigen kosten der regenten en hoofden opgericht, is even ruim en groot als dat te Toeban, en verheft zich in de nabijheid van het Gouvernementshuis dicht aan den grooten rijweg.

Des anderen daags doen we met den heer NOORDZIEK, gedeeltelijk per as en gedeeltelijk te paard, een uitstapje naar de bekoorlijke baai van Prigie, aan Java's zuidkust. Per rijdtuig gaan we tot Pakis, en, als we van hier den rijweg

of wagenweg zouden vervolgen, zouden we ons dra in het schoone en bergachtige regentschap Trengalek bevinden, en, door dit regentschap den togt eerst te paard en later weder per rijdtuig voortzettende, spoedig te Ponorogo komen, eene afdeeling der residentie Madioen. Doch te Pakis stijgen we te paard, en gaan zuidwaarts op langs Morgaijoe en Ngerid tot Tangoel. De weg, dien we nu afleggen, is uiterst bekoorlijk. Aanhoudend slingert en kronkelt het bergpad over het heuvelachtig terrein, en dikwijls over aanzienlijke hoogten, die ons een heerlijk gezigt op den Indischen oceaen en de landdouwen rondom ons verschaffen. Te Tangoel staan we al op de laatste hoogte van het zuidkustgebergte, en staren verrukt op de heerlijke vallei beneden ons en de prachtige baai van Prigie of baai Segerowédi. Men kan zich geen denkbeeld maken van het liefelijk panorama, dat zich hier voor onzen blik ontrolt. De vallei is met honderden van groene sawah's overdekt, waartusschen heldere stroompjes als zilveren linten kronkelen, of waterleidingen ruischen, of kleine slokkan's murmelen. De baai is spiegelglad en blinkt als gepolijst staal in het zonnelicht. Naast en achter ons groenen de berg- en heuvel-toppen, en wuiven met hunne boomen en struiken en struwelen ons vriendelijk toe, en in de verte brult de oceaen met hooggekamde en witgepluimde golven!... De baai van Prigie is zeker een der veiligste baaijen van den Indischen archipel. De Nederlandsche schepen, die in deze baai binnenloopen om de produkten der residentie af te halen, liggen hier zoo veilig en rustig, als of ze in eene of andere rivier of haven eener vaderlandsche stad ten anker waren. Links en regts van de Prigiebaai bevinden zich nog andere baaijen, als die van Boemboen, Gemah, Soembreng, Pangoel, Koenir en Lorok. Voor de monding der Prigiebaai liggen de 7 eilandtjes Bojolanggoe en Babadan, — en het is inderdaad als of de zorgzame natuur die eilandtjes opzettelijk hier gegroepeerd en als schildwachten heeft uitgezet, om als op een' voorpost den schoonen zeeboezem tegen de woedende baren des indischen oceaans te beschermen.

In hunne nabijheid liggen nog de eilandtjes Sasah, en iets westelijker Panéan en Prandjona. — Ten noorden van de Soembrengh-baai (zegt mij mijn gastheer) vindt men in het distrikt Lengkong van het regentschap Berbek het bekende groote en vischrijke meer, Bening geheeten, aan welks oostzijde men eenige kalkbranderijen aantreft.

Aan den oever der Prigie-baai rusten we eenige oogenblikken uit in het planken huis, hetwelk hier voor 's lands dienst gebouwd is, en dat ook aan hen, die de zeebaden gebruiken willen, een goed verblijf aanbiedt. Daarna keeren we door de vallei terug, passeren enkele inlandsche huisjes en pondok's of loodsen (opstallen), en zien eenig wachtvolk in de pangong's (koepels of wachthuisjes in het midden der sawah's) druk bezig met het verjagen der paauwen en wilde varkens, die door het rijstgewas loopen, of der rijstdiefjes (boerong-glatik en priet), die op de rijpe padie azen. Al de touwen, die over de rijpende sawah's in alle rigtingen gespannen zijn, en waaraan allerlei vogelverschrikkers, — als: oude lappen, drooge kokos- en pisang-bladeren, vlerken van roofvogels (oelong-oelong), stukjes gespleten bamboe, die tegen elkander klepperen, enz. — zijn vastgemaakt, en wier einden zich in de hand van den wachter in een pangong vereenigen, worden aanhoudend heen en weder getrokken, zoodat de rijstdiefjes telkens verschrikt opvliegen, en de varkens en paauwen zich, hoe ongaarne ook, bevreesd verwijderen.

Tegen den avond zijn we weder te Ngrowo terug, en bezoeken des anderen daags het regentschap Blitar, in welks vlakte men nog eenige baksteen fundamenteen aantreft van den vele mijlen langen grensmuur van het voormalig rijk van Modjopâhit. In dit regentschap staan, in het distrikt Sringat, de prachtige Hindoe-tempelen van Penataran bij de dessa van dien naam. Met den onder-regent (Rongo) van Blitar rijden we door eene oneindige reeks van koffijtuinen, waarin zich een

menigte van boschhanen ophoudt, derwaarts heen. Aan het einde dier koffijtuinen gekomen, zien we plotseling links van den weg, in eene gansch-eenzame en doodsche streek en bij eenig oud en hoog geboomte, het beroemde Penataran. Als men den Borobodor gezien heeft, wordt men bij den aanblik van Penataran niet zoo sterk getroffen, maar zonder twijfel toch verdient deze tempel in éénen adem met dien van Borobodor genoemd en geprezen te worden, waar men van de Hindoe-overblijfselen van Java spreekt. De tjandi Penataran heeft zelfs veel minder geleden van het fanatiek Vandalisme der nieuw-bekeerde Muhamedanen in de veertiende en vijftiende eeuw, dan de tempelen van Borobodor en Prambanan, en ziet er bijkans gaaf en ongeschonden uit. De wanden zijn met sierlijke figuren en mythologische voorstellingen overdekt, en misschien lezen we hier in de verschillende persoonsverbeeldingen de geschiedenis der beroemde SITA, echtgenoot van RAMA of ROMO, en de historie van den apen-koning HANOMAN. Van deze SITA weet men, dat ze, ten blijke harer ongeschonden huwelijksrouw, de zuiveringsproef boven eene vlamme houtmijt moest doorstaan. De stijl, waarin de Penataran gebouwd is, wijkt geheel en al af van dien van Borobodor en Prambanam, en ook de figuren en beelden zijn verschillend van die, welke men in de Kadoe aantreft. Zoo toch zag ik er, ni fallor, geen naga-slangen en sawar-nogo's of draken, geen banaspati- of medusa-koppen, geen mannelijke en vrouwelijke retjo's, en geen boetho's of reuzinnen met djamang's (plaatjes) op het voorhoofd, knodsen in de regterhand en wedoong's (staatsie- of hof-wapen) om de lendenen. Ik meen echter eenige beelden gezien te hebben van BATORO-GONO, die even als GANÉSA, met 4 armen en een' olifantskop wordt voorgesteld. Gelijk men weet, was BATORO-GONO de DIANA of liever de ST. HUBERTUS der Hindoe's. Hij was de god der jagt en der wouden, en zetelde, even als de boschgod PAN, in het diepst der oetang of bosschen.

De bovengenoemde oudheden van Boedang in het distrikt

Bapar, en het grafgesteente of monument Penampéan—Penampingan genaamd, en den batoe—toelies of „beschreven steen,” heb ik niet kunnen bezoeken, dewijl mij de tijd ontbroken heeft. Volgens de overlevering zouden ook deze oudheden, even als de tempel van Penataran, en de oudheden van Sringat en Blitar, gesticht zijn door den laatsten vorst van Modjopâhit in het Javaansche jaar 1364 of het Christelijk jaar 1458. De meeste in Kediri verspreid liggende beelden hebben betrekking op den siva-cultus, en zijn ten deele uit lava-steen en ten deele uit baksteen gehouwen.

Volgens onze itineraire moeten we nu de derde of noordelijke afdeeling van Kediri bezoeken, namelijk de afdeeling Berbek of Burbuk.

We keeren dus over Toelong—agong naar de hoofdplaats Kediri terug, en rijden van daar ruim 17 palen ver langs een' hoogst-aangenamen weg voorbij Gringing, Patjé en Godean, en zijn weldra aan het doel van onzen togt. De afdeeling telt 4 distrikten, t. w. Berbek, Godean, Siwalan en Ngandjoek, en heeft eene bevolking van 50,000 zielen. De hoofdplaats, welke, even als de afdeeling zelve, Berbek heet en een belangrijke marktplaats of passer heeft, is zeer net aangelegd en door een' breeden hoofdweg en eenige dwarswegen en paden doorsneden. De kontroleurs-woning ziet er goed uit, en staat tegenover den dalm van den regent, die ons gastvrijheid verleent. Noordoostelijk van de plaats zien we een suikerfabriek en uitgestrekte met suikerriet beplante velden; — meer oostelijk en nabij Godean staat de bouwval van een' ouden Hindoe-tempel, die eenvoudig Tjandi of tempel heet; — een weinig noordelijker, op een half uur afstands van Berbek, ligt de kampong, waarin eenige Javaansche Christenen wonen, van wie we hooger reeds gesproken hebben; — en eindelijk zuidwestelijk van ons heft de schoone berg Liman zijn' begroeiden top trotsch naar de wolken op. De omstreek is

hier zoo liefelijk en bekoorlijk, dat men alle heuvelen en boomen, alle velden en bamboe-boschjes, alle stroompjes en spruitjes zou willen toelagchen!... Maar de groote postweg, die digt langs de kotta-Berbek in een bogt heenloopt en naar de Madioen voert, herinnert ons dat we hier niet lang moeten vertoeven, en de residentie Madioen weldra te bezoeken hebben. Eer we echter derwaarts afreizen, nog een enkel woord.

Kedirie is het land, waarin, in de 8ste of 9de eeuw der Javaansche jaartelling, LAMBOE-AMI-LOEHOER, Zoon van DEWA-KASOEMA, afstammeling van den hooger genoemden stichter van het rijk van Mataram, het eerste koninkrijk gesticht heeft, welks laatste vorst de beroemde Panji of Pandji was, en waar eens van 1678 tot 1680 de zetel stond van den beruchten Maduréschen prins TROENO-DJOIJO, van wien we op bl. 149 gesproken hebben. Naar men beweert, zou dit gewest (het oude Daha) eene der belangrijkste residentiën van Java kunnen zijn, indien het sterker bevolkt en dus voor eene grootere uitbreiding der kulturen vatbaar ware. De eerste oorzaak zijner mindere bevolking moet, volgens berigten, grootendeels te zoeken zijn in het onmatig gebruik van amfioen, waaraan de inlanders, zelfs vrouwen en kinderen, zich overgeven. Gelijk men weet, behoorde Kedirie tot aan 1830 nog tot de Vorstenlanden, en het geldelijk belang der vorsten bragt mede om de consumtie van opium zooveel doenlijk te vermeerderen, opdat ze het monopolie er van tot den hoogst-mogelijken prijs aan de Chinezen zouden kunnen verpachten. De tweede oorzaak der mindere bevolking is gelegen in de langdurige oorlogen, die de beruchte TROENO-DJOIJO, in de laatste helft der 17de eeuw tegen de Compagnie voerde. Zijn' zetel te Kedirie hebbende, was zijn armée grootendeels uit inwoners dezer residentie zamengesteld, en deze armée werd, zoo als bekend is, bij Bangil in Passaroean totaal geslagen en vernield, nadat ze eerst nog, toen Kedirie stormenderhand door HURDT werd ingenomen, eene groote nederlaag geleden had. Wel is waar zien we vele koffijtuinen, sawah-velden en aanplantingen van suiker-

riet, maar we zien ook vele uitgebreide bosschen en wildernissen, vele onbebouwde streken en woeste landouwen, waarvan we het betreuren dat ze niet ontgonnen en bebouwd kunnen worden, omdat er geen handen genoeg voor den arbeid zijn. En de derde oorzaak is, dat de residentie dikwijls zwaar geteisterd werd door de uitbarstingen van den berg Kloet, welks vreeselijke krater, even als die van den Tambora op Sumbawa, eene treurige vermaardheid onder de solfataren van Java verkregen heeft. Nog niet lang geleden, namelijk in 1848, heeft die zoo menigmaal vertoornde berg in zijne verbolgenheid de schrikkelijkste verwoestingen aangerigt, — verwoestingen, die zich niet alleen tot Kediri bepaalden, maar zich ook in andere residentien deden gevoelen. Gelijk het land, zoo kwam ook de bevolking bij deze katastrophen te lijden, en gingen er vele menschenlevens verloren. De gloeiende lava-stroomen, die de krater uitwierp, vloeiden allerwege heen en bedekten soms geheele dessa's en hare arme bewoners! Menige plek in Kediri zou ons kunnen toeroepen, gelijk Herculaneum en Pompeji zooveel eeuwen lang tot de levenden riepen: „Hier lag weleer een volkrijke plaats, maar ze is bedolven en hare bevolking met haar; — de vuurberg dáár heeft voor het graf gezorgd!”

En toch, in weerwil der verwoestingen, die voormalige oorlogen, periodieke berg-uitbarstingen, en vooral het onbeperkt gebruik van amfioen in Kediri hebben aangerigt, telde men in 1854 in deze residentie 466,721 klapperboomen en 41 houtbosschen, en bedroeg de produktie van padie 1,363,897 pikols, van koffij 48,371 pikols, van suiker 61,980 pikols, van kaneel 10,355 ponden, en van peper 154 pikols; terwijl de veestapel uit 79,233 karbouwen, 10,667 runderen en 20,115 paarden bestond.

Doch genoeg. Kediri zij vaarwel gezegd, en onze reis naar Madioen aangevangen. Eerst rijden we een eind weegs terug tot dicht bij Godean, welke plaats we van Kediri naar Berbek gepasseerd zijn. Hier wenden we westwaarts af, en volgen den lagen en weinig-bekoorlijken rijweg langs Ngand-

joek en Bogor tot aan Wilangan. Bij laatstgemelde plaats hebben we de grenzen van Kediri, en het grondgebied bereikt der 4300 □ palen beslaande en met 332,860 zielen bevolkte residentie:

MADIOEN.

Nog altijd loopt de weg, die door de vele regens doorweekt en modderig is, door laag en vlak land voort. Opvolgend passeren we Saradan, Tjaroeban, Djeroek en Bolan, en zien weinig anders dan drassige sawah's, die gedeeltelijk nog beploegd en bewerkt, en gedeeltelijk reeds met de goudgele bibiet (jonge padie, die uit de pépinière genomen is,) beplant worden. Mannen en vrouwen staan tot aan de knieën in den zachten modder, en steken de teedere plantjes op kleine afstanden van elkander vlug in den grond, terwijl op andere velden of pittak's de logge karbouw tot aan den buik in het natte land inzakt en met den ploeg door 't vuile water langzaam henenwaadt. Eindelijk komen we ter hoofdplaats der residentie, welke, even als de residentie zelve, Madioen geheeten wordt. De heer Resident, Baron DE KOCK (1853, — thans Vice-president van den raad van N. Indië), ontvangt ons gastvrij in zijne woning, die tegen over het fort of blokhuis gelegen is.

De kotta-Madioen of de hoofdplaats heeft een bevallig voorkomen, en prijkt met het steenen beeld van den Nandi of heiligen stier, hetwelk op een' hoogen pilaar geplaatst is. Twee rijen van hoge boomen vormen een lommerrijke allée, waaraan ter wederzijde eenige Europésche huizen gebouwd zijn. Niet ver van deze allée is de dalm van den regent, die met een dochter van wijlen prins PAKOE-ALAM van Djokjo gehuwd is, en den titel van Pangherang (Prins) voert, dien hij van het gouvernement gekregen heeft. Zijn broeder was wijlen ALI-BASSA of SENTOT, den voormaligen geduchten aanvoerder der armée van DIPO-NEGORO gedurende den oorlog op Java van 1825 tot 1830. Hij, de Prins, is een man van talent, — bekwaam schilder

en gelukkig portret-schilder, tevens graveur en beeldhouwer, – en bekend met de behandeling van de aardglobe en het zonnestelsel, die men in zijn pondoppo ziet, en ook in staat, om horologien en andere uurwerken misschien even goed te repareren en te regelen, als een man van het vak het zou kunnen doen.

De residentie Madioen is een lage vlakte, die aan drie zijden door gebergten omringd is. Ze is verdeeld in 3 afdeelingen, t. w. de afdeelingen Madioen, Ngawie en Ponorogo, en deze afdeelingen zijn weder gesplitst in 11 regentschappen. Madioen, Ngawie en Ponorogo liggen aan de oostelijke zijde der rivier, die door de residentie stroomt en de rivier van Madioen heet, terwijl het regentschap Magettan aan de westzijde ligt, zoodat de rivier het gansche gewest in twee, doch zeer ongelijke, helften deelt. In het regentschap Magettan staan de bergen Bligo, Kendil, Liliran, Koekoesan en Koewarawan, terwijl men elders den berg Wilis en het Ngébel-gebergte ziet. In de verte blaauwen de bergen Pandan en Lawoe in Soerakarta, en nog verder schemert de berg Bredjo. Tusschen den Wilis en het Ngébelgebergte zijn de weinig-bekende oudheden bij Penampéan, en op het gebergte Ngébel vindt men een Telaga of meer, Telaga-Ngébel genaamd, hetwelk 2,338 voeten boven de zee verheven is.

Ten zuiden en ten westen van de hoofdplaats ziet men uitgestrekte aanplantingen van suikerriet, die tot de fabrieken Gorang-gareng en Poerwodadie behooren. Elders ziet men indigo-velden, koffij-tuinen, kaneel-tuinen, en, zoo ver het oog reikt, met sawah's overdekte vlakten.

De Protestantsche gemeente van Madioen telt (1853) 128 zielen, waaronder 65 ledematen en 34 kinderen. In 1857 werd de gemeente gecombineerd met die van Kedirie, en is er voor beide gecombineerde gemeenten een predikant bestemd, die te Madioen zal gevestigd zijn.

Eene Gouvernements-lagere school was in 1853 reeds door de Regering toegezegd en is later in werking gekomen.

Ook tot het oprigten van scholen voor zonen van inlandsche hoofden te Madioen en Magettan was reeds het initiatief genomen.

Volgens opgave, was er eene gemeente van 29 Javaansche Christenen in de dessa Paras en te Ngablah, bij de dessa Tjaroeban, — welke laatstgenoemde plaats we, gelijk de lezer zich herinnert, op onze reis naar Madioen gepasseerd zijn. Met zekerheid echter is daarvan niets bekend geworden, dewijl de leden der jonge gemeente zich, naar men zeide, niet als zoodanig openbaar maakten, en zulks om den wille der Muhame-daansche bevolking, in wier midden ze leefden.

De rivier van Madioen overvarende, bevinden we ons op den rijweg naar Ngawie, welke hoofdplaats der weleer boschrijke afdeeling Ngawie ongeveer 7 uren gaans van Madioen verwijderd is. De weg derwaarts is vrij-levendig. We passeren Poerwodadie, alwaar de suiker-fabriek van dien naam digt aan den postweg gelegen is, en verder Keniten en Gréh, — varen nog tweemaal de rivier van Madioen over, en rijden weldra Ngawie binnen. De kotta is ruim en goed-aangelegd. Een groot plein, waaraan het huis van den assistent-resident en enkele Europésche woningen en pakhuizen gebouwd zijn, trekt onze aandacht, en de vriendelijke regent, die mede aan dit plein of aloen-aloen zijn' dalm heeft, verleent ons gastvrijheid. Ongeveer een klein kwartier uurs van de aloen-aloen verwijderd verheft zich de schoone en geduchte Citadel, die den naam draagt van Fort Generaal van den Bosch, en op de wandeling derwaarts bewonderen we tevens het lommerrijke plekje, waar de breede rivieren van Madioen en Solo dwarrelend in elkan-der vloeijen. Dit plekje is inderdaad liefelijk, en gaarne zou men er lang en dikwijls willen vertoeven. Onder de hooge en breedgetakte boomen heeft men zitbanken geplaatst, en Ngawie's

Europésche bewoners komen zich menigmaal op deze banken verlustigen in de aanschouwing van den broederlijken band, dien beide geduchte stroomen hier met elkander sluiten.

Van de kotta-*Ngawie* uit loopt een vrij-goede rijweg naar de residentie *Soerakarta*. Van elders vernemen we, dat de togt langs dezen weg zeer vervelend is, en dat de partikuliere postpaarden slecht loopen. Men volgt langen tijd de *Bengawan-* of *Solo-rivier*, passeert opvolgend *Ngalé*, *Bogo*, *Jogorogo*, *Kedong-banting*, *Ngatan*, *Seragen*, *Mengkong*, *Passer-Masaran*, *Sokowinangon* en *Paloor*, en bereikt eindelijk *Soerakarta*. De afstand tusschen *Ngawie* en *Solo* is zeer aanzienlijk, en de weg loopt gedeeltelijk door een dor en vlak land, en gedeeltelijk door een groot bosch, dat het tijgerbosch genoemd wordt. Dewijl we echter geen plan hebben om een uitstapje naar en door het tijgerbosch te doen, zullen we ons maar met bovenstaande aanwijzingen te vreden stellen en liever het schoone regentschap *Magettan* bezoeken.

We keeren dus tot bij *Poerwodadie* terug, volgen dan den westelijken arm van den rijweg, en bevinden ons weldra in de kotta-*Magettan*, welke aan den voet van den berg *Lawoe* gelegen is. Deze plaats ziet er zoo net en met zoo veel zorg onderhouden uit, en wordt door hoog geboomte zoo rijkelijk en tevens zoo afwisselend belommerd, dat men het gewone gezegde: 'tis een lief romantisch plekje,' er op toe kan passen. Een breede grindweg deelt de negorij in twee gelijke helften, en verscheiden stroompjes en spruitjes van afgeleid frisch bergwater besproeijen de tuintjes der inlandsche woningen. De regent en zijne raden-*aijoe* ontvangen ons met gulle gastvrijheid, en toonen in hunne beschaafde manieren en gesprekken, dat ze veel in aanraking komen met fatsoenlijke Europeanen. De ruime dalm is zindelijk en net-gemeubileerd, en verraadt in menig opzicht eene navolging van den Européschen smaak. Des namiddags doen we een wandeling door het dorp, — slaan menig net voetpad in, — passeren menig smal kanaaltje (*slokk*an,)

of greppel, waarin het helder nat zacht-murmeland henenvliet, — en vinden overal een vriendelijk dak van bruine en groene bladeren, dat het hoog geboomte als een zonneschermboven onze hoofden uitspant. De temperatuur der lucht, te Madioen en Ngawie zoo drukkend-warm, is hier frisch en aangenaam, en deze frischheid heeft Magettan te danken deels aan zijne hoogere ligging en deels aan den reeds genoemden schoonen berg Lawoe, die zijne liefelijkheid voor de helft voor Soerakarta en voor de andere helft voor Madioen ten toon spreidt.

Van Magettan rijden we des anderen daags naar de hoofdplaats Madioen terug, houden er ons niet langer op dan noodig is om van paarden te verwisselen, en vervolgen onze reis naar de afdeeling Ponorogo. Al aanstonds passeren we de suikerriet-aanplantingen en fabriek Gorang-gareng, en dan opvolgend de distrikten en dessa's Oeteran, Soko, Assem en Poloredjo, terwijl we ongeveer 6 of meer kleine rivieren of rivier-armen gedurende dit traject overtrekken. Na 18 palen rijdens zijn we ter hoofdplaats Ponorogo, waar de assistent-resident, de heer ARRIËNS (1853, thans resident van Madura,) voor ons logies bij den regent gezorgd heeft, dewijl het nieuwe gouvernementshuis nog niet voltooid was. Gezegde regent moet, als de opgave juist is, een afstammeling zijn van zekeren raden BATORO-KATONG, onechten zoon van BROWIDJOIJO V, keizer van Madjapâhit, zoodat zijn vorstelijke stamboom eenige honderd jaren oud is.

De kotta-Ponorogo is een zeer nette en aan een breede hoofdstraat of hoofdweg goed-aangelegde plaats. In vroeger jaren was de afdeeling Ponorogo een rijkje, dat tot het groote rijk van Mataram behoorde. Men vindt er nog eene astana of oude graven van voormalige Mataramsche vorsten, gelijk er, volgens zeggen, ook nog enkele afstammelingen of na-neven van deze vorsten wonen, die echter in armoedige omstandigheden verkeeren. In eene dicht bij de kotta-Ponorogo gelegen dessa (Tegal-Sâri?) bloeit eene hooge-school of pesantrian, d. i. eene

priesterschool. Deze pesantrian wordt bestuurd door een' hooge-priester, die den Kaäba of tempel der heilige stad Mekka tweemaal bezocht, en moet wel eens niet minder dan p. m. 2000 leerlingen geteld hebben, die van Patjitan en van elders op Java naar deze alma mater toestroomden.

Het fabrikaat van javaansch papier, waarover we in de Bagelen gesproken hebben en hetwelk ook een kleine tak van industrie is in de residentie Rembang, heeft te Ponorogo eene groote uitbreiding verkregen, en alweder zijn het de talrijke priesters, die hier leven, welke bij dit fabrikaat hun bestaan vinden. Het papier van Ponorogo is het meest gezocht en van de beste kwaliteit. —

En nu weet ik waarlijk niets meer, noch van Ponorogo, noch van de residentie Madioen, te verhalen. Ik zal dus maar weder, volgens gewoonte, met eenige dorre cijfers eindigen, op het gevaar af dat de lezers, en vooral misschien de lezeressen, die gewoonte zeer vervelend vinden. Ik geloof echter niet, dat ik mijne cijfers mag terughouden. Die de weinige volgende regels niet lezen wil, sla ze gerustelijk over.

Madioen telde in 1854 niet minder dan 375,939 klapperboomen, bezat 6 houtbosschen, en voedde 72,742 karbouwen, 32,050 runderen en 21,362 paarden. De produktie der kulturen beliep 2,077,120 pikols padie, 54,969 pikols koffij, 27,366 pikols suiker, 61,577 ponden indigo en 6,132 ponden kaneel.

Thans maken we ons gereed tot een' moeilijken togt. Het is in de maand Februarij, en dus te midden van de westmoesson of regentijd, en we moeten, over p. m. 2000 voeten hoog gebergte, en langs een steenachtig bergpad, hetwelk door de regens veel zal geleden hebben, een aantal palen te paard afleggen. Men zegt ons, dat het niet doenlijk zijn zal, om over den Goenong-Seriboe (duizend-gebergte) te passeren en

raadt het ons af; en vooral, zegt men, is de reis voor een vrouw, en dus ook voor mijne vrouw, onmogelijk. Intusschen roept mijn werk mij naar Patjitan, dat achter dit gebergte ligt, en Patjitan eischt dus dat ik den togt zal ondernemen. Mijne vrouw, die geen' lust heeft om alleen te Ponorogo te blijven en mijne terugkomst daar af te wachten, besluit er toe om mij, ten deele te paard en ten deele in een' draagstoel, te vergezellen. We gaan dus tezamen op reis. Eenige palen ver hebben we nog een vlak terrein, dat p. m. 3 uren gaans breed is, en dat we per rijdtuig passeren kunnen. Het is de vlakte van Ardjowinangoen. Spoedig zijn we Ngehro en Gading voorbij en komen weldra te Slaong. Hier zijn we aan den voet van het plotseling steil-oplopend gebergte, en verlaten dus het rijdtuig om te paard te stijgen. Niet minder dan p. m. 30 palen, d. i. 10 uren, hebben we nu nog af te leggen om te Patjitan te komen. Dat is voor mijne vrouw, en waarlijk ook voor mij, wat veel, omdat de weg, gelijk we hoorden, zoo vreeselijk slecht moet zijn. We zullen dus maar tot Niembang doorrijden, dáár vernachten, en des anderen daags onzen weg vervolgen. Door de zorg van den assistent-resident van Ponorogo kunnen we te Niembang in den passangrahan overblijven. Daartoe zijn de noodige bevelen naar het dorps hoofd van Niembang gezonden. Tot onze verbazing is in den aanvang de weg uitmuntend, en we beginnen ons gerust te stellen. Doch weldra wordt het pad zoo modderig en week, en zijn de steenen zoo groot en menigvuldig en de kuilen zoo diep, dat de paarden niet meer vooruit kunnen. We stijgen af en werpen een' blik terug op de vlakte, die we verlaten hebben. Dit gezicht is overschoon en liefelijk, en het groene dal-land, door honderd kleine wateren doorsneden en met jeugdige goudgele padie-plantjes alom bezet, schijnt ons terug te roepen en ons onze reis te ontraden. De teugels onzer kleine berg-paarden aan de lieden van ons gevolg overgevend, gaan we een eind weegs te voet, opdat de goede dieren wat mogen uitrusten. Daarna stijgen we weder op, en rijden langzaam —

zeer langzaam – voort. Eenige koffijtuinen en kleine dessa's, en van tijd tot tijd heerlijke gezigten over de golvende lijnen der bergruggen en over groenende heuvelen en welige dalen, verlevendigen onze reis. Zoo voortgaande, – dan eens te paard en dan weder te voet, dan eens over groote steenbrokken klauterende, dan weder door diepe modderkuilen plassende, dan eens struikelende, dan eens inzakkende, en dan eens met paard en al bijna omvallende, – passeren we Meraijan, en bereiken eindelijk tegen het vallen van den avond en tot onze blijdschap Niembang, alwaar de grensscheiding is tusschen Ponorogo en Patjitan.

Weldra begint het nu donker te worden, en treden we den passangrahan binnen, waarin we een plita, d. i. een dun op een' bamboezen kandelaar en in een aarden oliebakje liggend lampen-pitje (soembœ) zien branden, en eene slaappleats vinden, die ons, om er maar niets meer van te zeggen, volstrekt niet tot slapen uitnoodigt. Doch het wordt al kouder en guurder, en we nuttigen maar spoedig ons maal van rijst met aijam-goreng (gebraden kip) en tjabé, waarbij het dorps hoofd ons wat Sambal-Sambal met pedis en roedjak als pikante toepijs heeft doen voorzetten, en begeven ons dan ter ruste. Onze bedienden doen wat wij zelven deden, – eten en slapen. Een paar mannen (orang-djaga of orang-gardoe of – kemiet) van de gardoe (wachthuis) der nabijzijnde dessa bewaakt al slapende onze planken hut, die al zeer eenzaam gelegen is, en we brengen den nacht op het duizend-gebergte gelukkig door.

Den volgenden morgen vroeg zetten we onze reis voort. De paarden brieschen en hebben weder versche krachten en nieuwen moed. Spoedig passeren we de grensscheiding, en bevinden ons op het gebied der met 97,041 zielen bevolkte assistent-residentie van den eersten rang of der eerste klasse:

PATJITAN.

Mijne vrouw zit thans in den van Ponorogo meêgevoerden draagstoel, want de reis van gisteren heeft haar zeer vermoeid.

Van tijd tot tijd slechts is de weg tamelijk-begaanbaar, dikwijls uiterst-bezwarend, want het heeft den ganschen nacht door zwaar geregend. Al weder langzaam en nog eens langzaam gaat de togt voorwaarts. De natuur is prachtig. Veld en bosch schitteren in het zonnelicht, en de frissche regendroppelen, die aan elk blaadje en halmkje en grassprietje, en aan elk bloempje en knopje biggelen, blinken als juweelen en brillanten bij het rijzend morgenrood.

Na verloop van p. m. 6 uren rijdens en wandelens zijn we plotseling aan een' steilen rand van het gebergte genaderd, en zien beneden ons de heerlijke vlakte en de schoone baai van Patjitán. Hier houden we stil, om dit bekoorlijk en waarlijk-feëriek gezigt met volle teugen te genieten. De vlakte, gedeeltelijk door een bergketen en gedeeltelijk door de zee ingesloten, en (als ik mij niet vergis) 9 mijlen breed en even zooveel mijlen lang, wordt door een frissche rivier en door eenige rijen geboomte doorsneden, en vertoont ons een fort, eenige helder-witte Europésche woningen, het gouvernementshuis, den dalm van den regent en de kampong der inlanders. De baai, met haren effen waterspiegel en hooge groene oevers, teekent zich schilderachtig aan den horizon, en de Indische zee schittert als een gepolijste plaat in de stralen der middagzon. Verrukt en als betooverd staan we te turen en kunnen ons niet verzadigen!.. Eindelijk dalen we langs den steil-uitgekapten en zigzags-gewijze snel-afhellenden bergweg naar beneden, en komen spoedig in de liefelijke vlakte. Hier geleidt een uitmuntend-goede en belommerde weg, zoo effen als een kolfbaan, naar de nette woning van den assistent-resident, den heer CASTENS, (1853, thans resident van Japara), die ons vriendelijk ten zijnent ontvangt.

Het gewest Patjitan, — hetwelk, gelijk ik zeide, eene Assistent-Residentie van den eersten rang is, even als Buitenzorg, Krawang en Banjoewangie, — beslaat eene oppervlakte van 1500 □ palen, en telt 5 distrikten, die Patjitan, Pangoel, Semanten, Lorek en Pringkoekoe heeten. Vóór dat dit

gewest tot het keizerlijk gebied van Mataram behoorde, heette het Lebak-Pesisier-Kidoel (vlakte of laag land aan den zuidelijken rand of zoom, d. i. aan het zuider-strand). Destijds moet het onbewoond geweest zijn, en eerst later bevolkt zijn geworden, toen eenige Hindoe's gedurende den heiligen oorlog (prang-sabiel) bij de invoering van den Islam op Java genoopt werden derwaarts te vlugten.

De produktie der afdeeling bestaat in koffij en peper en een weinig kaneel, en in eene kleine hoeveelheid vogelnesten, die er in eenige klippen gevonden worden. Van de pepertuinen in Patjitan heb ik reeds hooger gewaagd, en opgemerkt dat er in 1854 niet minder dan 804,587 vruchtdragende en 629,121 jonge peperranken waren, die 2,655 pikols hadden opgeleverd. Gewoonlijk worden hier en elders de ranken tegen Telor- of Tellor-boomen (eigenlijk ei-boomen) opgeleid, en geschiedt de voortplanting door middel van loten of uitspruitsels, die zorgvuldig van de zoogenoemde uitloopers, welke uit de jonge wortels al dadelijk opschieten, gezuiverd worden. De jonge rank of plant draagt in het derde jaar reeds vruchten, en levert dan gedurende de eerste drie jaren 6 à 7 ponden peper op. Daarna vermindert de vruchtbaarheid, en, als de rank 12 jaren oud is, geeft ze geen vruchten meer.

In gezegd jaar 1854 telde men in Patjitan 245,166 klapperboomen en 52,070 pas-aangeplante Djatti-boomen, en bedroeg de produktie van padie 213,221 pikols, en van koffij 33,918 pikols. De veestapel telde 25,155 karbouwen, 12,858 runderen en 9005 paarden.

In het distrikt Semanten moet, volgens mededeelingen, eene steensoort voorkomen, die ten bewijze strekt dat de bergen van rondom goud-aderen bevatten. Deze steen heet mäs-oerat (mäs beteekent: goud, en oerat: ader, — dus goud-ader), en zou ook te Gorontalo gevonden worden, alwaar, gelijk men weet, eenige goudmijnen zijn. In gezegd distrikt bevindt

zich ook, op een' afstand van 11 palen van Patjitan, eene Wel, die eene kokende massa van zwavel- en kalk-deelen bevat, terwijl men eenige hout-versteeningen vindt in de rivier van Lorek. Er worden ook eenige heete bronnen aangetroffen, die onder den naam van Banjoe-hangat (banjoe: water, en hangat: heet,) bekend zijn.

De distrikten Pangoel en Lorek hebben òf hunnen naam ontleend van, òf hunnen naam gegeven aan, de baaijen Lorek en Pangoel, die in de afdeeling Patjitan gelegen zijn. In eerstgemeld distrikt is een posthouder gevestigd. Westwaarts van de baai van Patjitan ligt het gebergte Séwoe, hetwelk ons in het oog valt, als we aan den regter-oever der baai het steile voetpad opwandelen, dat men hier met veel arbeid en moeite langs de helling van den hoogen rotsigen grond, dien men als een kaap of voorgebergte beschouwen kan, heeft uitgekapt. Dit voetpad voert vervolgens door een aantal koffijtuinen, die met witte geurige bloesems als met een kleed van sneeuw overdekt zijn.

De Protestantsche gemeente van Patjitan is zeer klein. In 1853 telde zij slechts 32 zielen, waaronder 13 ledematen en 13 kinderen. Gelijk men zich herinnert, is ze gecombineerd met Soerakarta, en dus aan de herderlijke verzorging van den predikant van Solo opgedragen.

Eene Gouvernements lagere school is hier niet, dewijl er slechts 4 à 5 schoolpligtige kinderen zijn. Eene school voor zonen van inlandsche hoofden is er later in werking gekomen.

En ziedaar alles, wat ik over Patjitan weet aan te teekenen. We doen nog eene wandeling door de kleine kotta, bezoeken het fort en den regent, passeren het huis van den luitenant der Chinezen, en verder den missighiet en de woonhuizen van den hoofd-panghoeloe en hoofd-djaksa, bekijken zelfs de steenen wachthuisjes (gardoe), met hunne toembak's (lansen

of speren), met den gedoornden dieven-vanger (een lange en dikke stok met scherpe doorns bezet en van een bewegelijke vork of tweetand voorzien), met hunne lantaarns op de spits van het puntig dak, en met de onmisbare tontong (uitgehold stuk hout, waarop de uren geslagen, en brand, diefstal of ander onraad worden aangekondigd), — en kunnen dan zeggen dat er niets meer te zien is. We keeren dus maar terug naar Niembang in het distrikt Lorek, en onze gastheer en nog een paar heeren van Patjitan doen ons tot dààr uitgeleide. We nemen er onzen intrek in een' partikulieren passangrahan, die door een' voormaligen assistent-resident van Patjitan gebouwd werd en reeds in half-vervallen staat verkeert.

In den namiddag bezoeken we eene door de inlanders als heilig geëerde grot, welke een half uur gaans van den passangrahan gelegen is. Het bergpad, dat er heen voert, loopt zoo kronkelend en steil naar beneden en is zoo glibberig, dat we van onze paarden weinig gebruik kunnen maken. Weldra staan we voor een boogvormige poort van ongeveer 30 voet hoogte en 50 voet breedte. Deze poort vormt den ingang van het donker hol, waaruit een eeuwenheugende en zwarte nacht ons dreigend aangaaft. Links van ons, en vooraan in de grot, borrelt een bronwel, met somber en droef geluid, hare wateren zoo rijkelijk op, dat we verplicht worden langs den regterwand der grot verder in te treden. Al spoedig zien we bij het licht der obers (fakkels) eenige fantastische zuilen en pijlers van druipen kalk-steen, en velerlei wonderlijke formatien en figuren, waarin hier en daar eenige lichtende punten of blinkende stippen als verre starren of als de oogen van grotsproken of spelonkgeesten ons tegenglinsteren. Ter halver wege zien we een tweede poort, die door een' naauwen gang of corridor tot een tweede kamer of afdeeling toegang geeft. Hier verheffen zich twee amphithéaters van grillige formatie, en hangen allerlei vreemde en bizarre figuren van druipsteen, — als lichtkroonen, luchters, kandelabre's en bloemfestoenen, — die aan het gewelf vastzitten, laag naar beneden af. Het roode schijnsel der bran-

dende oers geeft ons in tooverachtige schakering van kleuren een aantal pilasters, en groteske beelden als van draken, leeuwen, tijgers en andere dieren, te aanschouwen. Aan een' der wanden heeft de natuur eene nis geformeerd, waarin een klein vrouwenbeeld schijnt te staan, hetwelk met een Madonna- of Maria-beeld met het kind in den arm zooveel gelijkenis heeft, dat we bijna aan geen optisch bedrog gelooven kunnen. Waar we ook den blik heenwenden, overal is rijke speling voor onze fantasie, terwijl in menigen hoek of bogt diepe en donkere gaten ons aangrijzen, en de doodsche stilte alleen door de druppelen, die door de wulven sijpelen en in het in de grot staande water klinken, of door de stemmen der fakkeldragers, wordt afgebroken.

De traditie zegt dat, eenige eeuwen geleden, twee prinszen gedurende twee dagen aan den ingang dezer grot gevestigd en gebeden hebben, en de inlanders meenen dat men, door hier te vasten en te bidden, vergeving van zonden erlangt. De bron aan den ingang heeft in hunne schatting een voorspellend vermogen. Ze verkondigt, als profetes der onderwereld, droogte en een' schralen oogst, als ze te weinig water opborrelt, maar daarentegen veel regen en een goed gewas, als haar helder nat hoog en overvloediglijk aan de wel ontspringt.

De tweede grot, die in Patjitan bestaat, heb ik niet gezien. Ze heet Kalak of de grot Kalak naar de dessa van dezen naam, en is aan het zuiderstrand, ten westen van Patjitan of naar den kant van Djokjokarta, gelegen. Naar men zegt, is ze veel hooger en schooner dan die van Niembang, en heeft ze vele bogen, die door glinsterende pijlers en zuilen gedragen worden. In hare vele appartementen of kamers zijn formatien van druipsteen, die op den handenarbeid van dezen of genen bekwamen kunstenaar gelijken. Men meent onder anderen een kerk-orgel te zien, en doopvonten, die aan de buitenzijde met sierlijke figuren en bas relief overdekt schijnen. De grond binnen de grot loopt steil en snel

naar beneden, en schijnt naar diepe gangen te voeren, waarin eene Cimmérische duisternis troont, en die men ook niet durft intreden, terwijl de obers in de stiklucht, die er in heerscht, spoedig uitdooven. Niet ver van de grot gaapt een afgrond, die ongeveer 360 voeten diep en 150 voeten in doorsnede breed is.

Na in den passangrahan overnacht te hebben, vertrekken we den volgenden morgen naar Slaong, — vinden daar het rijdtuig weder, en zijn dan in een' oogenblik te Ponorogo. Den volgenden dag rijden we naar de hoofdplaats Madioen, en van daar over Berbek naar Kediri, alwaar ons de vriendelijke resident LE ROUX nog eens gastvrijheid verleent, en zetten dan onzen togt voort naar Modjokerto. Van daar rijden we des anderen daags naar Kedong, alwaar we eenigen tijd geleden, van Soerabaija naar Modjokerto gaande, den grooten postweg verlieten. Bij Kedong slaan we dezen grooten postweg in, en rijden oostwaarts op naar Passaroean, welke residentie nu op onzen reiswijzer staat aange teekend. Weldra komen we langs Seroeni in de groote dessa Sidokari, en verder, langs Tangoelangin, bij eenige Hindoe-oudheden, die Tjandi-Pari genaamd en dicht bij de dessa Porrong, aan de Porrong-rivier, gelegen zijn. Deze rivier is eigenlijk de rivier van Kediri, die (gelijk we reeds gezegd hebben,) door de groote sluis van Melirip als in twee armen gedeeld wordt, waarvan de ééne arm, door de sluis-zelve heenvloeiende, de Porrong-rivier vormt en in Straat-Madura in zee valt, en de andere arm regt doorgaat naar Soerabaija en zich, onder den naam van Kalimaas, mede in Straat-Madura ontlast. Bij de Porrong-rivier is de grensscheiding tusschen Passaroean en Soerabaija, en, zoodra we den stroom zijn overgegaan, zijn we in de met 393,584 zielen bevolkte residentie :

PASSAROEAN.

Het waren welige en bloeiende landouwen, die we tot nu toe zagen, en niet minder vruchtbaar en bloeiend is de streek, waardoor nu de altijd breede en schoone en door tamarinden belommerde postweg loopt. Onafzienbaar zijn de sawah-velden en velen de dessa's, die het oog ontwaart. De hooggezwollen Porrong-stroom heeft een gedeelte van den weg wel een' voet diep onder water gezet, en dit hindert onzen voortgang niet weinig. Honderden van inlanders te voet en te paard komen ons tegen en plassen door het water heen. Bij Gempol echter wordt de weg droog, en nu gaat het weder in volle vaart daar henen. Weldra zijn we Pathook voorbij, passeren over een lange en hoge brug de kali of rivier Anjar, zien ons omringd door suikerriet-velden, koffijtuinen en sawah's, en bevinden ons in het regentschap Bangil.

De hoofdplaats van dit regentschap, die, zoo als gewoonlijk, den naam van het regentschap voert en dus ook Bangil heet, is eene groote en ruime kotta, doch haar voorkomen heeft geenszins dat aantrekkelijke en oogbekoorende, dat anders de javaansche dessa's kenmerkt. De hooge en lange witte muren, waarmede hare wegen en dwarswegen aan beide zijden zijn afgezet, doen haar op een vesting, een forteres of verschanste plaats gelijken, en geven haar een stijf en gedwongen aanzien. Ook is ze werkelijk eens versterkt geweest door den vermaarden SOERAPATTI, van wien later meer. Dit was in 1706, tijdens den oorlog tegen den afgezetten keizer MANGKOERAT-MAAS van Soerakarta, toen Bangil nog, even als het geheele regentschap, tot het rijk van Mataram behoorde. Midden door de kotta heen stroomt eene 80 voeten breede rivier, die ook Bangil heet, en, — bij Tjedono ontspringende en zich bij de dessa Kali-Anjar in Straat-Madura stortende, — de talrijke bevolking, die ongeveer 100,000 zielen, gedeeltelijk ook Madurezen en Chinezen, telt, aan haar beide oevers rustig wonen laat. De regents-dalm is zeer oud, en de passer groot en druk-bezocht. In de nabij-

heid vindt men de ruïnen van een' ouden Hindoe-tempel, die onder den naam van Kaboe-tjandi bekend is. De dorpelingen van Tretès bij de dessa Djawi noemen dezen tjandi gemeenlijk Tjoemkop, gelijk men in den Oosthoek van Java gewoon is den naam van Tjoemkop in stede van Tjandi te bezigen.

Bij gemelde dessa Tretès is een beroemde waterval, die zich in een diep ravijn bijna loodregt nederstort. In zijn meermalen genoemd werk heeft de Heer Dr. VAN HOËVELL dezen waterval beschreven, en, volgens die beschrijving, stroomt daar tusschen hooge boorden eene snel-vlietende rivier kalm en effen heen, in welker heldere wateren zich eene maagdelijke natuur spiegelt, die zich aan de zoomen in al de kracht harer wilde vegetatie ontsluijert. Klimt men langs de steile berghelling tot beneden het rivierbed af, dan heeft men den waterval dicht voor zich, en ziet men den breeden stroom over den rand van een' rotsmuur van ongeveer 60 vademmen hoogte donderend in den afgrond storten. Eerst is die stroom eene vereenigde massa water, helder, glad en effen, als een lint van glas of als een band van glinsterend staal. Maar een rotspunt steekt uit den bergwand vooruit, en de ontzagelijke water-kolom barst op die rots uit- één en lost zich op in duizend stralen en in duizend-duizend droppen. En die stralen vallen zoo snel en die regen daalt zoo dicht en zwaar in het rotsig bekken neder, dat de afgrond dreunt en de bergwanden van rondom op hunne grondvesten beven!

De dessa Banjoe-biroe, waar een buskruid-etablisement is, onbezocht latende (1), zetten we onze reis van Bangil voort, en bereiken langs een' minder-aangenamen weg de hoofdplaats Passaroean, die ruim 3 uren gaans van Bangil ligt, en waar we eerst bij den regent, en later bij den heer LEBRET op

(1) Ook de dessa Blakan bezocht ik niet. Men vindt er een' vervallen tempel van gebakken steen, overblijfselen van groote steenen beelden, en 2 gemetselde waterkommen. Bij een dezer kommen liggen 2 vrouwenbeelden (retjo's of boetho's).

zijne suikerfabriek Kedawong, gastvrijheid genieten. De naam Passaroean zou: geld – markt (passer-oewang) beteekenen, of, volgens anderen: boodschap, bevel (pesoeroh-an, – van soeroh: bevelen, afzenden.) Zou de naam waarlijk „geldmarkt” moeten zijn, dan zou de residentie dezen naam in figuurlijken zin te regt dragen, want ze is de bloeiendste, welvarendste en rijkste residentie van Java, een ware passer-oewang! Hare ongemeen-groote suiker-produktie is als tot een spreekwoord geworden. Men telt er 17 gewone suikerfabrieken, welke namen in den Oosthoek algemeen bekend zijn, en waarvan men dagelijks hoort spreken. Ze heeten Pleret, Onderneming, Bekassie-oost, Goede-Hoop, Djakatra-oost, Kloerah, Gaijam, Dankbaarheid, Ardjo-sarie, De Hoop, Yosso-Wilangoon, Soeko-redjo, Sarie-redjo, Kawis-redjo, Wono-redjo, Wangon-redjo en Ardi-redjo, – behalve nog 3 partikuliere fabrieken, Alkmaar, Kedawong enz., en nog eenige andere kleinere fabrieken, die aan Chinezen toebehooren. Deze gezamentlijke fabrieken wierpen in 1854 niet minder dan 223,886 pikols suiker af. Buitendien produceert de residentie veel rijst, koffij en tabak, en wierp ze in 1854 eene hoeveelheid af van 1,864,658 pikols padie, van 205,850 pikols koffij, en van 2,032 pikols tabak. In dat jaar, – opdat ik er dit nu maar in éenen adem bijvoege, – telde ze 812,444 klapperboomen en 65 houtbosschen, en voedde ze 42,767 karbouwen, 77,156 runderen en 32,592 paarden.

Mij dunkt dat ik nu ook maar aanstonds Passaroean's schoone bergen noemen moet, want ook die bergen zijn beroemd, evenzeer als de residentie en hare suikerfabrieken.

Vooraan plaats ik den 10,709 voet hoogen Ardjoeno met zijn vele toppen, – dan den 10,058 voet hoogen Waliran, – daarna den 8,567 voet hoogen Kawie met zijne toppen Bitrang enz., – wijders den 7,574 voet hoogen Moengal, – en dan den 5,354 voet hoogen Penengoengang; – en maak ik verder gewag van de bergen Kowo, Selondo, Kressi, Boring,

Indrokilo, Bango, Koentoel en Batok. — Den beroemden 7,326 voet hoogen Bromo in het Tengersch gebergte, dien we van Passaroean uit bezoeken zullen, heb ik niet genoemd, omdat hij zich, ofschoon meermalen voor een' berg van Passaroean gehouden, in de Residentie Bezoekie verheft. Tusschen dezen berg en den 4,819 voet hoogen berg Kloet in Kedirie liggen uitgestrekte vlakten, die voor de kultuur van suikerriet en rijstgewas uitnemend geschikt zijn, en waarin men de oudheden van Singosarie, Singoredjo, Singono, Kidal en anderen vindt, waarvan we er eenigen later zullen aantreffen.

De Kotta-Passaroean is eene groote en ruime plaats, net-aangelegd en met vele fraaije Europésche woningen bebouwd. De meeste dezer huizen staan aan weêrszijde der breede hoofdstraat, die door eene dubbelde rij van schoone tamarinden belommerd wordt. Enkele dier woningen ziet men ook in de vele dwarsstraten en langs de rivier Gembong, die tusschen het gebergte Tenger en den Ardjoeno ontspringt en zich op de reede der stad uitstort. Rondom de kom der stad wonen de Chinezen, Arabieren, Bengalezen, Boeginezen, Mandharezen, Maleijers, Madurezen en Javanen in hunne verschillende kampen. In eerstgemelde of de Chinésche kamp bespeurt men allerwege de blijken van meer dan gewone welvaart. — Den loop der Gembongrivier volgende, zien we vele kleine vaartuigen, sloepen en prauwtjes, die haar uit en in varen, — komen dan bij uitgestrekte vischvijvers, — en hebben wijders een vrij gezigt op de reede, waar jaarlijks een groot aantal schepen voor de monding der rivier ten anker komt. Ook nu zien we er twee Nederlandsche schepen geankerd, die met volle ladingen t'huiswaarts zullen keeren, en enkele zoogenaamde kusters en ra-vaartuigen, Siamsche of Chinésche jonken, padoeakan's, prauw-toop en andere inlandsche scheepjes, als getuigen van den drukken handel, die hier gedreven wordt. De plaats is sterk — bevolkt en telt bijna 30,000 ingezetenen, waaronder vooral vele Madurezen. Reeds sedert onheugelijke tijden heeft

een gedeelte der bevolking van Madura zich naar den Oosthoek van Java begeven, waarschijnlijk uitgelokt door de meerdere welvaart, die men op Java erlangen kon, of wel gedwongen door de armoede, waarmede men op Madura te kampen had, dewijl dit eiland weinig andere bronnen van bestaan oplevert dan visscherij en landbouw, doch door het afwezen van bergen en dus ook door het gemis van groote rivieren natuurlijk weinig opbeuring en uitbreiding aan den landbouw geven kan. Zoo zijn 'er dan ook vele Madurezen te Passaroean gevestigd, en niet alleen ter hoofdplaats, maar ook in de gansche residentie en in de naburige residentiën Probolinggo en Bezoekie, en wel tot zulk eene hoeveelheid, dat het totaal cijfer misschien 200,000 zielen beloopt zal! De echt-javaansche bevolking alzoo moet men niet in den Oosthoek zoeken, maar in Midden-Java, alwaar ze niet door huwelijk met de Madurésche bevolking is vermengd geworden en dus ook geen Madurésche elementen in zich heeft opgenomen.

Bij onze wandeling, die we per as door eenige voorname straten der stad doen, passeren we een fraai residentie-huis met grooten tuin, een' netten dalm van den regent met groote aloen-aloen en bijzonder-goed gebouwden missighiet, en voorts groote lands-pakhuizen, magazijnen en bureaux, en eindelijk een klein fort, hetwelk ongeveer in 1706 kort na den geëindigden oorlog tegen SOERAPATTI gebouwd is.

De Christen-bevolking woont grootendeels in de 4 Europésche wijken der kotta, en is vrij-talrijk. De Protestantsche gemeente telt er (1853) niet minder dan 742 zielen, waaronder 185 ledematen en 303 kinderen. Ze heeft eene in 1829 of 1830 gestichte kerk, en een' predikant, die ook (1853) de gemeenten van Probolinggo, Bezoekie en Banjoewangie kerkelijk verzorgt. De combinatie echter met laatstgemelde 3 gemeenten heeft in 1857 opgehouden, zoodat de Passaroeansche gemeente thans haren leeraar alleen voor zich-zelve heeft, terwijl er in laatstgemeld jaar een afzonderlijke predikant bij de gemeente

van Probolingó is aangesteld, waarmede toen de gemeenten van Bezoekie en Banjoewangie gecombineerd zijn. Sedert gezegd jaar 1857 is ook de gemeente van Passaroean in het bezit eener nieuwe en fraaije kerk, waarvan de kosten, — evenzeer als die voor den opbouw der oude kerk in 1829, — door de gemeente-leden gedragen zijn. De toenmalige predikant van Passaroean, de heer DE GAAI FORTMAN, heeft zich ten aanzien der stichting van dit nieuwe bedehuis bijzonder-verdienstelijk gemaakt.

De Gouvernements lagere school ter hoofdplaats is bevolkt met 99 leerlingen, terwijl de school voor zonen van inlandsche hoofden eene bevolking heeft van 65 leerlingen.

In de Passaroeansche Afdeeling Malang telt de gemeente 129 zielen, waaronder 24 ledematen en 60 kinderen, en is de Gouvernements lagere school met 21 leerlingen bevolkt.

En nu ter hoofdplaats alles bezigtigd hebbende, zijn we gereed om een bezoek te brengen aan den beroemden Dassar of Zandzee en den vuurberg Bromo op het Tengersch gebergte. Ik zal hier den togt derwaarts beschrijven, dien ik in Februarij 1844 met een' reisgenoot deed. Ongeveer een paar uren gaans konden we langzaam en al hooger en hooger stijgende met rijdtuig afleggen, doch moesten toen te paard tegen de vele voeten en lendenen van den Tenger op. De weg was door de vele regens, die in de westmoesson gevallen waren, zoo slecht geworden, dat onze paarden de grootste moeite hadden om vooruit te komen. Somwijlen maakten we, man en paard te gelijk, een par terre, en stonden bemodderd en vuil weder op. Dan gingen we weder een eind weegs te voet, doch op eenige plaatsen was het bergpad zoo steil en glad, dat we ons in het voortschrijden aan de staarten onzer rossen vasthielden en ons naar boven lieten trekken! Van tijd tot tijd traptten de kleppers in de vele door het aflopend regenwater

gegraven diepe kuilen, sleuven en gaten, en bleven er letterlijk in steken! De zweep dreef ze er weder uit, en ze sleepten ons er door heen. Dat de kleine bergpaardjes ons niet schopten en sloegen, terwijl we hunne staarten zoo vertrouwelijk vastklemden en als trek-zelen bezigden, moet zeker aan hun goedig humeur of aan hunne vermoeienis worden toegeschreven. Eindelijk kwamen we, — door bloeiende koffij-tuinen, langs wilde planten en struiken, door diepe ravijnen, en over een aantal berg-ruggen voortgaande, — op een vlakker terrein. Hier bleven we eenige oogenblikken rusten, om het fraaije uitzigt op de stad Passaroean en hare omgeving, en op de zee en hare honderd zeilen, te genieten. Hemelhooge boomen verhieven hunne kruinen boven ons, en van tak en twijgen hingen onjé's en pasilan's (bloeiende parasiten of orchydeën) neder, die zich tusschen vele varens (angrek's), mos en schimmel aan de oude stammen vastklemden. Weldra trokken we weder voorwaarts en stegen al hooger op. De weg werd allengs vaster en harder, doch tevens zeer glad en glibberig. De paarden struikelden ieder oogenblik, en we moesten weder besluiten om te voet te gaan. Ten laatste kwamen we aan een tweede en grootere vlakte of plateau, en zagen de dessa der bekende Tengerézen, gewoonlijk Braminen genoemd, waarvan we, te Bantam zijnde, met een enkel woord gesproken hebben, doch die men met de Badoeï's van het Kendangsch gebergte niet verwarren moet. De traditie omtrent deze Tengerézen luidt, dat, toen in het laatst der 14de eeuw de Muhamedaansche godsdienst in oostelijk Java ingevoerd en het rijk van Modjopâhit eindelijk in 1474 te vuur en te zwaard vernield was, eenige Hindoe's of liever Braminen, onder geleide van Kiai DADAP-POETIE (grootvader WITTE DADAP-BOOM, — alzoo een gefingeerde naam), eene wijkplaats zochten op het toen waarschijnlijk onbewoonde gebergte Tenger of Tinger. Dit woord Tenger zou „verwijderde plaats” beteekenen, zoodat de naam Tengerézen, waaronder de Braminen van dit gebergte bekend zijn, zou aanduiden: bewoners eener verwijderde of afgelegene plaats. — Ook thans nog zijn,

naar ik meen, deze Tengerézen, omtrent 4000 in getal, de eenige bewoners der hoogere streken van het Tengersch gebergte, en naar alle waarschijnlijkheid hebben zij ook aan den vuurmond van dit gebergte den Kawischen naam van Brama of Bromo (vuur) gegeven. Gelijk bekend is, zijn ze aanbidders van het vuur als het beginsel aller dingen, en houden ze hierom ook den Bromo—krater in heilige vereering, en brengen hem offeranden van rijst en bloemen en vruchten, gelijk ze in hunne woningen nacht en dag het heilig vuur onderhouden. — Die woningen zijn in bouworde geheel verschillend van de gewone inlandsche bamboezen met atap gedekte huizen. Ze bestaan slechts uit één enkel langwerpig vertrek van ijzerhouten (kaijoe—bissie) planken, met halve of gespleten bamboezen gedekt, en dit vertrek is gemeenlijk 50 à 60 voeten lang, en p. m. 15 à 16 voeten breed, en heeft aan het eene uiteinde de slaappleatsen en aan het andere uiteinde het heilige vuur. Het midden—gedeelte vormt de huishoudelijke zit— en stookplaats of de huishoud—kamer, doch wordt van de plek, waar het heilige vuur brandt, of van die, waar de balé — balé of de slaapsteden zijn, niet door eenig beschot of wand afgescheiden. Het gansche gebouw is het best met eene overdekte loods of lange zaal te vergelijken, waarin nogtans soms twee à drie huisgezinnen of familiën bij elkander wonen. In dit geval ziet men aan weêrszijde van het heilige vuur nog twee slaappleatsen, waarvoor een gordijn van katoen of gingang, even als voor de slaappleatsen aan de overzijde, los nederhangt. Het voorgedeelte, waar zich de deur digt bij het heilige vuur bevindt, is naar de zijde van den Bromo gerigt. Bij den aanleg der dessa's heeft men zekere orde in acht genomen, zoodat de huizen, ofschoon allen ééne en dezelfde hoofdriktung naar den Bromo hebbende, eenigzins geregelde wegen of straten en dwarswegen vormen.

De kleeding der Tengerézen is van die der gewone Maleijers en Javanen niet veel onderscheiden. De korte pantalon, de sarong, de sikapan en de buikriem of buikgordel der Javanen

maken ook doorgaans de kleedingstukken der Tengerézen uit. Alleen schijnen ze eenige voorliefde te hebben voor zulke sarongs, die met blaauwe ruiten gekleurd zijn. Het gewone wapen der Javanen, de kris, schijnt bij hen niet in gebruik, doch in stede daarvan dragen ze een kapmes, hetwelk tusschen den rug en den buikband ingeschoven en dus ter zelfder plaats gedragen wordt als de kris der Javanen of als het kapmes der Sundanezen en Maleijers. Ook de Tengersche vrouwen dragen de sarongs en lange baaitjes, waaruit de kleederdragt der Javaansche en Maleische vrouwen bestaat. Zelfs het dorpsheofd of de Demang (Bek of Bukkel) is niet anders en niet beter gekleed dan zijne onderhoorigen, tenzij alleen, wanneer de dessa een bezoek van vreemdelingen ontvangt.

Volgens ingewonnen berigten is het karakter der Tengerézen hoogst-eerbiedwaardig, en onderscheiden ze zich door godsdienstigheid, braafheid, opregtheid, eenvoud en arbeidzaamheid. In hunne maatschappij zijn overspel, echtscheiding, moord en diefstal onbekend, en de vrede en goede verstandhouding, waarin ze onderling leven, wordt nimmer gestoord. Allen schijnen ze tot één gezin of tot ééne familie te behooren en broeders en zusters te zijn. — In hunne tijdrekening volgen ze niet de Muhamedaansche of de Hegira, en ook niet de Nieuw-Javaansche of de Windoe-cykles (tijdperk van 120 jaren, gesubdivideerd in cykles van 12 jaren,) op Midden-Java in zwang, maar het Oud-Javaansche tijdperk Heroetjokro (grootheid), dat berekend wordt in cykles van 5 jaren, en aanvangt met Augustus van het jaar 98 der Christelijke tijdrekening. — Het bestuur is geheel aardsvaderlijk. De demang schijnt de oudste broeder of het hoofd der familie te wezen. — Als godheden vereeren ze BRAMA, VISCHNOE en SIVA, doch als de hoogste godheid: BATARA-GOEROE of DEWO-SANDJANG-TOENGAL. Bij plegtige gelegenheden of hooge godsdienstfeesten worden drinkbekers en andere artikelen van waarde als offeranden in den krater van den Bromo geworpen, en groote van klapper-bladeren vervaardigde poppen, die de afgestorvenen (moijang) moeten verbeel-

den, in rijen geschaard. Zoodanige poppen ziet men ook bij bruilofts- of huwelijks-plegtigheden, en dan zijn ze (volgens de naauwkeurige aantekeningen van den Heer J. D. VAN HERWERDEN,) versierd met bloemkransen, en met sarongs en kleedjes en hoofddoeken gekleed. Zoo het bruidspaar tot den aanzienlijken of gegoeden stand behoort, zijn er soms meer dan 40 poppen tegenwoordig, doch in het tegenovergestelde geval minstens 10. De jeugdige echtelingen betoonen aan die poppen veel eerbied, terwijl de priester gebeden opzegt, en den dewo- of dewa-BROMO, d. i. den geest van Bromo, aanroept. Daags na de bruiloft worden de poppen weder ontkleed en in eene of andere bergkloof of ravijn weggeworpen. — Dit alles is eene geheel-zinnebeeldige voorstelling, waarvan de beteekenis is, dat de voorouders uit hunne graven zijn opgekomen om als getuigen de bruiloft bij te wonen en na de festiviteit weder tot hunne graven terug te keeren. Het wegwerpen der even als lijken afgelegde of ontkleede poppen geschiedt onder veel geweën en misbaar, ten teeken van droefheid over het heengaan der genoodigde voorouders. — Even vóór de bruiloft hebben er processieën plaats, en worden er verschillende dansen en spelen uitgevoerd. Op eene plank ligt voor den beschermgeest van 't gebergte een offerande gereed, welke in bloemen, rijst, suiker, kluwens garen en vruchten bestaat. De priester besprengt het jonge paar, terwijl het aan de offerande hulde brengt, met een weinig water, waarin vooraf bloemen en kruiden geweekt zijn, doet dan een gebed, en hiermede is het huwelijk voltrokken.

De bovengemelde poppen komen ook, als vertegenwoordigers der afgestorvene familie te voorschijn, ter bijwoning der maaltijden, die drie dagen na de begrafenis-plegtigheden gegeven worden. Ze staan dan weder in volgorde geschaard, en zóó wordt haar het bericht van het sterfgeval, dat heeft plaats gegrepen, medegedeeld, terwijl haar rijst en vruchten worden voorgezet. Na den maaltijd worden ze weder, onder geweën en rouwmisbaar, en terwijl de priester gebeden uitstort en de omstanders haar hunne hulde bewijzen, in de naaste kloof of ravijn weggeworpen.

Overigens worden de lijken der ontslapenen met het hoofd naar de zijde van den Bromo in het graf neergelaten, terwijl aan weêrszijde der grafkuil twee bamboezen in den grond gestoken worden, aan welker bovineinde een gevlochten korf hangt, die met rijst en vruchten gevuld is. Deze spijsen zijn voor den overledene bestemd, van wien men gelooft, dat hij nog onzichtbaar op aarde rondwandelt.

De Tengerézen hebben eene legende, die we hier moeten mededeelen. Toen bovengenoemde Kiai DADAP-POETIE met de zijnen aan de verwoesting van Modjopâhit ontkomen was en op Tenger eene schuilplaats gevonden had, smeekte hij den god BRAMA, dat deze hem, Kiai, 25 zonen scheuken mogt, en beloofde tevens, dat hij al die zonen aan dezen God op den berg Dassar (die toen nog geen vuurberg of vulkaan schijnt geweest te zijn,) zou ten offer brengen. De Kiai verkreeg zijn' wensch, en bragt zijne 25 zonen op den bergtop, en leide ze onder het uitstorten van gebeden op een' steen ter neder. Daarop klom hij af, en, zie! plotseling stortte de bergtop in, en braakte de Dassar modder, asch en brandende lava uit, en de 25 kinderen waren in den krater bedolven!... Ter vergelding van deze offerande deed BRAMA van dit oogenblik af aan de vervolgingen der Islamitische Zeloten ophouden, en de Tengerézen in vrede en rust op het gebergte leven. Dankbaar voor dien zegen, gaven de Tengerézen aan den berg Dassar den naam der godheid BRAMA, en noemden hem Bromo. — De offerande van den Kiai wordt jaarlijks herdacht door de viering van het Bromo-feest. Dan komen alle Tengerézen, mannen, vrouwen en kinderen, in de Zandzee te zamen en omringen den rookenden krater. De priester, van eenige oudsten der dessa vergezeld, klimt naar boven, en stort op den rand van den vulkaan gebeden uit om zegen over het volk af te smeecken. Daarop werpt hij bloemen en vruchten, als een offer aan de godheid, in den krater neder en wordt het reukwerk ontstoken.

Nadat ons bezoek bij de eenvoudige patriarchale Braminen was afgelopen, stegen we weder te paard en togen door donkere wouden en diepe ravijnen, en over glibberige hoogten en steilten naar Tossarie, hetwelk op 5,670 voeten hoogte aan de noordelijke helling van het Tengersch gebergte, op p. m. 3 uren afstands van den Bromo, gelegen is. Hier vonden we een goed en net planken huis, waarin een brandende kagchel, die in het groote zitvertrek stond, ons wel een aangename verrassing zijn moest, dewijl menige regenbui onze kleederen doorweekt had en buitendien de koude op deze aanzienlijke hoogte doordringend was. Natte wolken dreven rondom en door het huis, en in de vlakte, die bijna 6000 voeten beneden ons lag, hoorden we den donder rollen en zagen we de bliksemstralen het zwerk doorklieven! Eenige oogenblikken later waren we geheel in grijze regenwolken gehuld, en konden we niets meer van den berg en zijne omgeving onderscheiden. Moede en afgemat van den langen togt namen we haastiglijk het waarlijk-goede middagmaal, dat de Europésche tuinman van Tossarie voor ons bereid had, en sliepen weldra, onder het gebulder van donder, storm en regenvlagen, rustig in. Des anderen daags bezagen we de moes- en vruchten-tuinen van Tossarie. De vaderlandsche abrikozen- perzik- en pruimen-boomen, met duizenden van vruchten beladen, trokken het eerst onze aandacht, — toen de Hollandsche en Persische rozenstruiken, — en daarop de heerlijke aardbeziën, kropsalade, uijen, kool, asperges, dop-erwten, peulen, andijvie, selderij, pieterselie, prinsessenboonen, boerenboonen, wortelen, aardappelen enz. Ik behoef van de aardappelen (alleen overtroffen door die van Bonthain op Celébes) en van de groenten van Tenger niets te zeggen. De Tengersche groenten zijn op Java alom bekend en beroemd, en doen niet onder voor de groenten, die men in den moestuin te Argalinga kweekt, welke tuin, bij de dessa van dien naam, op 3,880 voeten hoogte aan de westelijke helling van den berg Tjirmej, in het distrikt Telaga der residentie Cheribon, gelegen is en waarvan ik hooger reeds gesproken heb. Oorspronkelijk was de tuin van Tossarie een

privaat-tuin van een' der voormalige residenten van Passaroean, die er een' Hollandschen hovenier geplaatst had. Thans zijn al de Tengerézen warmoezeniers geworden, die Passaroean en Soerabaija overvloediglijk van keurige groenten voorzien.

Kort na onze wandeling in den tuin stegen we weder te paard om den Bromo en den Dassar te zien. De weg voerde steeds over hoge steilten en door diepe ravijnen en dalen en bergstroomen, en tevens door den 7,574 voet hoogen bergpas van den goenong (berg) Moengal. Overal een wilde natuur, — overal hoge boomen met mos en angrek's bedekt, — overal woeste tooneelen en schoone vergezigten! Eensklaps stonden we aan den rand eener breede en p.m. 1000 à 1200 voeten diepe vallei, — en deze vallei was de Dassar of de zandzee! Inderdaad de Dassar is een zee van wit en glinsterend eenmaal door den Bromo uitgeworpen zand, die naar gissing eene breedte heeft van een kwartier uurs bij eene lengte van 2 uren gaans, en door de hoge en steile bergwanden van den goenong Gedollo, den goenong Lemboeng, den goenong Bromo en den goenong Koembang, als door zoovele duinen, van alle zijden ligt ingesloten! Zonder twijfel heeft de krater dit zand eenmaal in vloeibaren staat uitgebraakt, daar de oppervlakte zoo gelijk en effen is als de waterspiegel van een meer bij volkomen stilte van den wind. In het midden schijnt een eiland zijn groene kruin omhoog te steken. Het is de goenong Batok, een kegelberg, waarachter de rookende Bromo als een reus met ontblooten schedel zijn' kalen top vertoont. Het is als of die Batok daar als wachter of trawant van den Bromo staat, en zich boven het witte zand hoog poogt op te heffen als nieuwsgierig om in den krater van zijn' nabuur te zien.

De plek, waar we ons nu bevinden, heeft ook iets bijzonders. We zijn als tusschen de twee zijmuren eener groote poort, die in den bergwand is uitgekapt om toegang tot de zandzee te geven. Links en regts van ons zet die bergwand zich voort, en schijnt den ganschen Dassar als een ring te willen omvatten. In de uitholingen en gaten, die in de gezegde

zijmuren door uitbrokkeling ontstaan zijn, zien we eenige offeranden geplaatst, die de goede Tengerézen aan den Bromo brengen, t. w. rijst en pisang en andere vruchten. Ons gevolg, Muhamedaansche Javanen, at zonder schroom die offeranden op, en ontnam alzoo aan den Bromo het voor hem bestemde deel!... Het trof juist, toen we hier stonden, dat er eenige bij elkander behorende menschen door of over de zandzee gingen en dus beneden ons passeerden; en nu konden we eenigzins de diepte peilen, welke we voor onze voeten hadden, omdat deze menschen in ons oog inderdaad ganzen of eenden schenen te wezen, — en zulks te meer omdat ze, naar inlandsche gewoonte, niet naast elkander, maar achter elkander gingen, even als ganzen en eendvogels plegen te doen. Men had mij vroeger wel eens gezegd, dat de menschen, die men van dit p. m. 1,200 voeten hooge punt door den Dassar ziet gaan, veel op vogelen geleken, maar ik had de verhalers in stilte verdacht dat ze eene hyperbolische spreekmanier bezigden en de zaak vrij-wat overdreven. Het was echter zoo als men mij verteld had. De 8 à 9 mannen beneden ons en achter elkander over den Dassar gaande konden inderdaad met eene rij waggelende ganzen of eenden vergeleken worden.

Toen we ons eenige oogenblikken met ons optisch bedrog vermaakt hadden, stegen we van onze paarden en leidden ze aan de hand, om te voet den in den bergwand uitgekapten en bijna perpendiculair-nederdalenden weg, die al slingerend en kronkelend naar den Dassar voert, af te gaan. Velen van ons gevolg bleven echter te paard, en droegen den viervoeter de taak op, om ze beneden te brengen. Dit is evenwel vrij-gevaarlijk, want als de klepper uitglijdt of struikelt of een' misstap doet, dan kan dit accident aan man en paard misschien het leven kosten. We kwamen nogtans allen zonder ongeval beneden, en renden de vlakte der zandzee over. Door de vele regens was het zand sterk zamengepakt, zoodat de hoeven der paarden er niet alleen niet inzakten, maar zelfs zoo klaar en

helder op den vasten bodem klonken, dat ze de echo's der bergwanden uit hun' sluimering wekten. Intusschen glinsterden en schitterden de milliarden en milliarden witte korrels zoo sterk in het licht der morgenzon, dat het oog er als verblind door werd. — Bij den Batok gekomen, hielden we even halt, en konden nu duidelijk ontwaren, hoe de zand-lava in haren primitieven vloeibaren toestand de valleijen en ravijnen rondom den Bromo en den Batok gelijkmatig had gevuld, en hoe de Dassar door eene keten van gebergte als een kom of bekken wordt ingesloten. Den top van den Bromo zagen we kaal en dor en met eene graauwe asch bedekt. Ook dicht rondom hem zagen we niets dan een dikke laag van aschgrauw zand. Zijn voorkomen was geheel zoo als men zich eene solfatara denken kan, die sedert 75 jaar zevenmaal, en nog pas in 1842, vuur en asch en gloeiende steenen heeft uitgeworpen. In zijne onmiddellijke nabijheid werd de grond te week en te zacht om te paard te blijven, en gingen we te voet over eenige opzettelijk daar nedergelegde planken en ladders van bamboe-riet, en bereikten weldra een vertikale ladder, die tegen den top stond. Deze beklommen hebbende, hadden wij een vrij gezigt in den mond van den krater-zelven, die zeer wijd en vooral zeer diep is. De wijdte, die aan de opening het grootst is en welligt een kwart mijl in omvang heeft, neemt naar beneden toe trapsgewijze af, zoodat de vorm van den krater op een' trechter gelijkt. In den bodem zagen we verscheidene openingen, waarvan er slechts ééne tamelijk-groot, maar toch kleiner was dan we gedacht hadden. Uit sommige dier openingen of gaten steeg een zwavelwalm voortdurend omhoog. Eenige groote steenen, die we aan den bovenrand losmaakten en naar beneden deden rollen, konden we een' tijd lang met het oog volgen, doch weldra werden ze door den afstand zoo klein, dat ze op kiezelsteenen geleken, en zelfs kort daarop niet meer gezien werden, ofschoon ze blijkbaar nog den bodem niet bereikt konden hebben. Deze proeve gaf ons een denkbeeld van de wezenlijke diepte, die de krater heeft — eene diepte die, bij een bloot

nederblikken naar den bodem, niet meer dan p. m. 500 voet scheen te bedragen.

En nu breng ik den lezer weder van het heerlijk Tengersch gebergte af, om hem naar het zoogenaamde Blaauw-water of Banjoe-biroe (1), aan den voet van een' heuvel in het distrikt Winongan, te geleiden. Dit Blaauw-water is een badplaats van 90 voeten lengte en 60 voeten breedte, door oude muren of steenen wallen en Hindoe-beelden omringd en door waringien belommerd. Ten gerieve der badenden is er een nette passangrahan of badhuis met eene groote pondoppo en vele kleine kamers of kabinetten gebouwd. Het water is koel en frisch, en heeft bij de bron, waaruit het 3 vademmen hoog opborrelt, eene blaauwachtige kleur of weerschijn, waarom het Blaauw-water (banjoe-biroe) genoemd wordt. De ingezetenen van Passaroean maken van dit bad veel gebruik, en er komt geen vreemdeling in de stad of residentie, die niet spoedig naar het Blaauw-water rijdt om er een bad te nemen. Zoo als gewoonlijk, zijn er in de heldere vijverkom ook vele visschen, vooral tambra's, die als heilig (taboe) beschouwd en dus niet mogen gevangen worden, en vele apen in de hoge bladerrijke en soms naar de bron overhangende boomen. En, zoo als gewoonlijk, worden ook hier door de Javanen bloemen en vruchten en rijst aan de geesten der bron geofferd. Immers, waar spelonken zijn, of bronwellen, of oude graven, of Hindoe-beelden, of zelfs oude waringien-boomen, daar ziet men ook offersteenen en offerschalen van batok-klappa. En, zoo als gewoonlijk, worden ook hier aan de visschen en apen, even als te Derma, te Galoe en te Buktie, rijst en vruchten toegeworpen. De apen vooral speelden bij de oude

(1) Er is nog een ander Banjoe-biroe, namelijk een eilandje in een' zijtak der rivier Damak, ten zuiden der stad Samarang. Dit eilandje heeft een' omtrek van 2 uren. Bij Banjoe-biroe in Passaroean is een Buskruid-établissement.

Hindoe's eene groote rol, zóó zelfs dat er voor deze dieren eene zekere eeredienst bij hen was ingevoerd. De apen waren in hun oogen voorwerpen van veneratie, en de maatschappij der monjet's een maatschappij van hoogere of boven-menschelijke wezens. En inderdaad ook, als men de apen-kolonie te Galoe en Buktie gezien heeft, kan men zich wel eenigzins verbeelden, hoe de eenvoudige Hindoe tot zulke gedachten gekomen is. Dieren, die zoo slim en schrande zijn als of ze bijna menschen waren, en die toch de gedaante van menschen niet hebben, moesten in zijn oog Demon's of dewa-dewa zijn, aan de goden verwant of van de goden afstammende, tusschen-wezens tusschen goden en menschen! Geen wonder dan wel, dat de fabelleer der Hindoe's van eene apenkolonie gewaagt als van een koninkrijk, en dat koninkrijk, met een' apenkoning op den troon, met wereldlijke of menschelijke koninkrijken laat oorlog voeren, — ja zelfs dat ze zich een koninkrijk van apen droomt, dat even magtig en groot is als de rijken harer goden VISCHNOE, SIVA enz!... Men denke slechts aan den apen-koning HANOMAN, dien grooten held der Hindoesche mythologie, waarvan we hooger reeds gesproken hebben.

Volgens de legende, heeft de schoone vijver van Banjoe-biroe hare wording te danken aan zekeren prins PROBO, die bij het gezigt van eene kleine waterspruit de bron of wèl zocht, waaruit dat water moest voortkomen. Die wèl vond hij ook, maar ze was zeer klein en nietig. En nu stak hij zijn' toengkat of wandelstok in de opening, en door deze enkele handeling verwijdde ze zich dadelijk, en een breede krachtige straal spoot omhoog! Toen bouwde hij zich een huis bij deze bron, Banjoe-biroe geheeten, en bleef er wonen.

Trouwens dat de Banjoe-biroe eene badplaats van een' of anderen vorst geweest zal zijn, is buiten twijfel, en van alle welwateren op Java, die tot badplaatsen dienen konden, kan men gerustelijk verklaren, dat ze in vroeger' tijd lusthuizen van javaansche vorsten of grooten aan hunne boorden gezien hebben.

De Hindoe-beelden, welke bij Banjoe-biroe staan, zijn die van DOERGA, SIVA, GANÉSA en BANASPATI's. Den GANÉSA vindt men overal op Java weder. Ook de DOERGA en de BANASPATI komen in grooten getale voor, doch aan de personificatie der „wijsheid” d. i. aan GANÉSA, schijnt men den meesten arbeid besteed te hebben, daar de Ganésa-beelden èn het menigvuldigst zijn èn het sierlijkst en uitvoerigst zijn bewerkt. Een batoe-toelies of beschreven steen, d. i. een steen, die met Kawi-woorden beschreven is, besluit de voorwerpen der oudheid, die men in de afdeeling Malang gevonden en om het Blaauw-water gegroepeerd heeft.

Onze vriendelijke gastheer, die ons Banjoe-biroe toonde, vergezelt ons ook naar de Ranoe-Klindoengan of het meer, dat algemeen als het Meer van Grati bekend is. Het ligt voorbij Redjassa in het distrikt Grati, bij de dessa van dien naam, en slechts op een' afstand van een klein uur rijdens van Kedawong. Des middags ten 5 uren komen we er aan, en zien den schoonen plas daar kalm en effen voor ons liggen, beschenen door het blozend licht der avondzon, en de beelden terugkaatsende zijner hooge groene oevers en der bergen van rondom. Volgens opgave, heeft het meer een oppervlakte van 130,000 □ voeten bij eene diepte van 500 voeten, en is het dus veel grooter dan het meer van Pendjaloe in Cheribon of de meren in de Préanger-Regentschappen. Op deze oppervlakte ziet men duizenden van meliwi's of taling-eenden zwemmen, terwijl de diepte bewoond wordt door eene soort van visschen, die de inlanders ikan-lêlêh noemen, — en door eenige kaaimans of krokodillen, waarvan men niet weet, hoe ze er ingekomen zijn, daar het meer noch met de zee noch met eenig ander water in gemeenschap staat. Vermoedelijk echter zijn ze er niet langs een' verborgen toegang ingekomen, maar zal in vroegere dagen deze of gene inlander eenige kaaimans-eijeren aan de oevers nedergelegd, of wel de pas-geboren jongen van een' krokodil in het meer geworpen hebben.

De reeds door andere schrijvers medegedeelde legende der Javanen omtrent de wording van dit meer en het ontstaan der daarin levende kaaimans zegt, dat in den tijd, toen de Hindoe-Cultus nog op Java bloeide, ter plaatse, waar nu het meer is, een dorp of dessa was, genaamd Klindoengan, en dat in deze dessa een broeder en zuster, met name SOEKAMA en POEKARNI, beiden ongehuwd, te zamen woonden, van wie men veel kwaads zeide, en ook dat ze met booze geesten omgingen. De zuster POEKARNI moest eindelijk de dessa verlaten, en ging naar een' Betapa of kluizenaar, BOGAWAN-NJAMPOE genaamd, op den berg Sméroe. Deze kluizenaar, aan zijne geloften van onthouding ontrouw, hield haar bij zich, en leefde met haar in verboden omgang, — en de wraak der goden deed uit dien omgang eene slang geboren worden! De ongelukkige ouders besloten om het slangenkind behoorlijk op te voeden, doch hielden het geheim zorgvuldig verborgen. De slang groeide weldra tot eene ontzettende lengte en dikte op, en kreeg buitengewone lichaamskrachten, — en de kluizenaar kwam middelerwijl eens in de verpligting om, naar 's lands wijze, een sedeka of offerfeest te vieren, waartoe hij de andere kluizenaars van den berg Sméroe moest noodigen. Op den bestemden feestdag gaf hij aan zijn kind bevel om uit eene niet veraf vloeiende rivier eene volle mand met water te halen, en zonder deze vracht niet naar huis te keeren. Daar het nu onmogelijk is om water in eene mand te halen, meende de kluizenaar voor dien dag van zijn kind ontslagen te zijn, zoodat zijne gasten het niet zien zouden. Maar te midden van de sedeka komt de slang, eene mand met water gevuld in den bek dragende, terug en reikt die mand zijn' vader toe. Men denke zich den schrik der gasten en den toorn en de schaamte van den kluizenaar! De vader vloekte zijn kind en verbande het voor altijd uit zijn oogen... En de slang kronkelde weg, bedroefd en des levenszat, en sloeg haar lichaam geweldig tegen de boomen en rotssteenen, willens zich door zelfmoord van het leven te berooven! Zoo bereikte ze de dessa Klindoengan en bleef

in een nabijzijnd bosch uitgeput liggen. De inlanders kwamen en doodden haar, en het dorps hoofd liet van haar vleesch een groot gastmaal aanregten. Doch de kluizenaar hoorde ras van deze zaken, ging naar Klindoengan, en liet door eene oude vrouw, genaamd LÊLÊH, aan het dorps hoofd om een stuk der slang vragen. Dit verzoek geweigerd zijnde, ging de Betapa zelf, zeggende intusschen tot de vrouw LÊLÊH, dat er misschien straks een groote watervloed zou komen, en dat zij zich dan in haar rijstblok (loempang), — d.i. het uitgehold blok hout, waarin de rijst gestampt wordt, — redden moest. En nu naderde hij tot de pondok of loods, waar het gastmaal gevierd werd, stak een takje of steeltje van een sapoe-lidi of stalbezem in den grond, en sprak tot de gasten: „als iemand uwer dit takje uit den grond kan trekken, dan kunt gij ook van mijn ligchaam een feest bereiden; — zoo niet, dan moet ge mij een stuk of moot der slang afstaan.” De gasten beproefden het steeltje uit te trekken, maar vergeefs, en gaven hem toen een stuk der slang. Toen sprak hij vertoornd: „gij allen zijt aan een’ kaaiman gelijk, en behoort dus in het water te leven!” Daarop trok hij-zelf den bezemstengel uit, en zie.... een breede straal van water spoot uit de kleine opening omhoog, — de grond zonk weg, — het dorp verdween, — het groote meer Ranoe-klindoengan (d.i. poel, moeras, meer, ook danoe geheeten) ontstond, — en de dorpsbewoners werden in kaaimans veranderd, en zwommen in het meer!.... De oude vrouw LÊLÊH, drijvende in haar rijstblok, viel door onvoorzigtigheid er uit, en verdronk mede in het meer. Doch de kluizenaar BOGAWAN-NJAMPOE verhief haar, uit erkentelijkheid voor de dienst, die ze hem bewezen had, tot moeder van de visschen, die nu in het meer leven en naar haren naam ikan-lêlêh heeten! —

Bekend is het, dat de inlanders meenen, dat ze bloedverwanten hebben onder de tijgers en kaaimans. Die bloedverwanten zouden namelijk bij eene of andere omstandigheid in tijgers of in kaaimans zijn veranderd, of wel zouden hunne zielen,

bij hun overlijden, in tijgers of kaaïmans verhuisd zijn en onder de gedaante van deze dieren op aarde voortleven. Van daar die offeranden van rijst en vruchten, die men in gevlochten korfjes bij eenige dessa's, waar zich tijgers in de nabijheid ophouden, op bamboe-staken geplaatst vindt, — en van daar die offeranden, die men des avonds op kleine vlotten, — van twee aan elkaâr verbonden en 1 voet lange stukken van den pisang-stam (kedebon-pisang) vervaardigd en door een lampje (plita) of brandend kaarsje van gele was (liling) verlicht, — in de rivieren drijven ziet! Deze offeranden zijn voor de tijgers en kaaïmans, d. i. voor de familie of de leden der familie, die de eenvoudige inlander gelooft onder de vreeselijke bewoners der bosschen en wateren te hebben. De inlander gelooft eigenlijk aan alles, en dus ook aan de metempsychosis of de leer der zielsverhuizing van PYTHAGORAS en der Braminen, gelijk hij aan zijn' cultus der Halve-Maan Polytheïsme en Féticisme paart, en aan zijn geloof aan den Koran het geloof aan booze geesten, spoken (hantoe of pontianak) en déwa's of geesten, en aan bezweringen en de kracht van amuletten of talismans (djimat). Hij is inderdaad nog in vele opzigten de oude heiden van Java, overgegeven aan idolatrie en ikonolatrie en aan het grofste dwaalbegrip! Een tijger, die de dessa's 's nachts bezoekt, is misschien een lid der familie van een' der dorpelingen, en wordt niet eer gejaagd en gedood dan nadat hij iemand uit de dessa, of wel een' karbouw, dien trouwen en onmisbaren vriend van den landbouwer, weggevoerd en verslonden heeft. Nu is hij geen bloedverwant, geen goede tijger, — maar een vreemde en booze tijger, die gedood moet worden!... En zoo lang ook een kaaïman (boaija), die zich bij eene dessa in de rivier ophoudt, niemand in den vloed heeft weggesleept, zal hem doorgaans door de inlanders geen leed geschieden. Hij heeft familie, een' bloedverwant, in de dessa; hij is de grootvader of grootmoeder, de broeder of zuster of aanverwant (soedarah) van een' der ingezetenen, en de inlanders durven gerustelijk in zijne nabijheid baden, zonder eenige vrees voor het verscheurend mon-

ster!... Weldra wordt hij de kaaiman der dessa, de goede genius der inwoners, die als een vriend behandeld en met het ingewand der geslagte karbouwen, schapen of geiten of met doode honden of andere dieren gevoederd wordt! Spoedig ook kent de kaaiman de dessa en al hare bewoners. Hij ziet de mannen en vrouwen en kinderen van het dorp dagelijks en den ganschen dag in zijn élement en digt bij hem baden, — maar hij kent ze en sleept niemand weg, en noch zijn verschrikkelijke muil, noch zijn krachtige staart zal hun eenige wond of leed toebrengen. „Maar (zeggen de inlanders) zou een vreemdeling of iemand uit eene andere dessa hier komen baden, — dan zal die quidam dra in de maag van het ondiep verdwijnen!” En tot staving van dit beweren hebben ze honderd voorbeelden aan te halen!...

Speciaal echter is één der kaaimans van het Grati-meer een goed vriend der aan den oever in de dessa Grati wonende dorpelingen, die zich trouwens dan ook, volgens de legende, wel zeker als van zijne familie beschouwen kunnen, daar hij leeft in eene plaats, die eens de dessa Klindoengan was, en dus hier als oude ingezetene t'huis behoort! Vóór 500 of 600 jaren toch (hoorden we) zijn de menschen van Klindoengan kaaimans geworden, en onder die menschen waren er zeker wel die familie-betrekkingen in de dessa Grati hadden, — en alzoo zijn de kaaimans van Grati, als voormalige klindoenganners, stellig met de dorpelingen van Grati verwant! — Één der kaaimans dan van Grati, zeide ik, is een bijzonder-goed vriend der menschen bij het meer, en wordt zeer eerbiediglijk *kiai*, d. i. grootvader, genoemd. Nog meer bijzonder is hij met een' ouden man bevriend, die hem oproept, als er reizigers bij het meer komen en er dus iets voor hem (*boaija*) te verslinden valt. Op een vlotje van den pisang-stam wordt dan een hoen of eendvogel vastgebonden, en de oude man vaart in zijn klein prauwtje of *djoekon* van den wal, en zet het vlotje op een paar vademen afstands te water. Nu roept hij, op langzamen en zangerigen toon, den kaaiman toe, — hem aansprekende met den naam

van kiai, — dat er voedsel voor hem gereed staat. En ziedaar! de kaaïman kent de stem van den ouden bapa (oud man, ook: vader), en komt langzaam boven, en drijft als een zwarte boomstam zachtjes naar zijne prooi toe, en — de arme kip of eend is verdwenen! Somwijlen echter komt de kiai, — al roept de bapa honderdmalen: „kiai! kiai! marilah” (kom hier)! — niet boven! Dan is hij zeker òf ongehoorzaam, òf ongesteld, òf uit zijn humeur en boudeert hij zijn' vriend in het prauwtje, òf hij slaapt, òf hij is te lui, òf wel hij dineert of soupeert elders, waar hij een kreng in den vloed gevonden heeft! Komt hij niet boven, dan is dit, volgens de inlanders, een ongelukkig voorteeken voor den bezoeker, want dan is de kiai verstoord, omdat de bezoeker hem niet aangenaam is!....

Het meer van Grati herinnert ons aan de beroemde telôrassin of gezouten eenden-eijeren van Grati. Er zijn namelijk te Grati, en ook te Dawi, eenige vischvijvers, waarvan de grondmodder zeer zoutachtig is. In dien grondmodder, padak genaamd, worden de eijeren gelegd, en zijn weldra genoegzaam van zoutdeelen doortrokken. Er valt dus hier niet aan een bijzonder talent der dorpelingen te denken, dewijl de door de natuur gezouten modder zich met de taak der bereiding belast. Op vele plaatsen in Indië bereidt men gezouten eijeren, maar die van Grati, zegt men, worden nimmer geëvenaard, veel min overtroffen! — Op dergelijke wijze wordt te Passaroean de visch gezouten, door hem even in den padak te doopen en daarna te droogen.

Op ongeveer een half uur afstands van Passaroean is nog een merkwaardig graf, waarvan we eene uitvoerige beschrijving gelezen hebben, die we hier kortelijk zullen mededeelen. Reeds meermalen hebben we den naam van SOERAPATTI genoemd. Deze SOERAPATTI is bij Passaroean, in de dessa Mantjilang, op

een gewoon Javaansch kerkhof en in een gewoon inlandsch graf, door een' ouden boom beschaduwd, ter aarde besteld. Hij was geboren op het eiland Bali, en van daar geroofd en als slaaf te Batavia verkocht. Een ontdekte liefdehandel met de dochter zijns meesters voerde hem in de gevangenis, waaruit hij zich door de vlugt redde. Als misdadiger nagezet en van vlek tot vlek vervolgd en gejaagd, werd hij de ziel van een' geduchten opstand en hoofdman eener sterke en ondernemende bende van Balinézen, die zich aan hem aansloten. Te vergeefs bevochten en tot onderwerping genoopt, bood men hem eindelijk genade en vergiffenis. Die vergiffenis nam hij aan, werd officier in dienst der O. I. Compagnie, en deed zich als een' bekwaam en dapper krijgsman kennen. Door een' officier van hoogen rang diep beleedigd en gegriefd, en den hem aangedanen hoon bloedig gewroken hebbende, werd hij de bondgenoot van den keizer van Mataram, vermoordde de Nederlandsche bezetting te Kartasœra in 1686, werd gebiedster over de helft van Mataram's keizerrijk, welke helft hij den vorst door de wapenen afdwong, en eindelijk stichter van een' nieuwen Staat, die zich bijna over geheel oostelijk Java uitstreckte, en den soesoehoenan MAAS, zijn voormaligen bondgenoot van Mataram, met verlies van troon en scepter dreigde. Zoo regeerde hij 20 jaren lang als onafhankelijk vorst, in verklaarde vijandschap met den keizer en de Compagnie. Daarop verzoende hij zich in 1706 weder met den door de Compagnie onttroonden en uit zijne hofstad verdreven keizer, versterkte toen zijn nog immer zegevierend leger met dat van Mataram, en wachtte het tegen hem oprukkend leger der Compagnie te Bangil af. De strijd begon, en was den held noodlottig. Zijn leger werd geslagen, en hij-zelf zoo zwaar gewond, dat hij kort daarna den adem uitblies. Twee zonen liet hij achter, raden-Bopatti ARIO-WIRO-NEGORO en raden-Bopatti MELOYO-KESOEMO. Beiden trachtten ze huns vaders dood te wreken, doch weinige maanden later werd Passaroean door den dapperen majoor KNOL genomen, en het overblijfsel van SOERAPATTI's en Mataram's leger vernield!...

Niet ver van de dessa Mantjilang wijst men nog de plaatsen, waar de beide vorstelijke dalms van SOERAPATTI eenmaal te Kotta-Marong of Kebon-Agong en te Kaloerahan stonden. Nopens de beide zonen wordt verhaald, dat ze naar 't gebergte van Tenger en Ardjoeno vlugten, en daar tot aan het jaar 1763 geheerscht hebben. Van één' hunner, ARIO-WIRO-NEGORO, toonen de inlanders nog het graf in de dessa Grebik of Geroebik, en verhalen ze, dat hij twee steden, de kotta Sedoewik en de kotta Selaga, zou gesticht hebben.

Onze itineraire wijst ons nu naar de afdeeling Malang heen. De weg derwaarts loopt eerst door eene schoone met rijstgewas en suikerriet beplante vlakte. Weldra echter wordt het terrein bergachtig, en komen we in landouwen, die geen ander schoon hebben dan het maagdelijk en altijd liefelijk schoon van gras en struik, en boomen en bloemen, en heuvelen en dalen, waarmee de hand der milde natuur ze getooid heeft. Hier en daar zien we een enkele dessa, en van tijd tot tijd een rijstveld, aan en tusschen bevallige hellingen en glooiingen eenzaam liggen. Opvolgend passeren we Kaloerahan en Aring-aring, en laten bij Blimbing den koetsier stil houden, ten einde den waterval te bezoeken, die een weinig oostwaarts van den rijweg te zien is. Een voetpad, dat door het veld kronkelt, volgende, bereiken we, na eene wandeling van p. m. 20 minuten, de pondoppo, die hier op een bergpunt ten gerieve der bezoekers gebouwd is. Uit die pondoppo hebben we het volle uitzicht op de breede waterstraal, die van een hoogte van ruim 80 voeten bulderend in een rotskom nederstort. Doch die kom is door zware takken van hoog en oud geboomte half voor het oog verborgen. We dalen dus langs een steil bergpad naar beneden, en vinden hier een eenzaam plekje, waar een kille en doordringende koude heerscht en hooge rotsmuren en bergwanden zich uit de diepte opheffen. Nu ligt het vlak voor ons, het harde bekken van trachiet, dat door

het vallend water reeds 30 voet is uitgehold. Zwijgend zetten we ons op een groot rotsblok, — verdiept in het aanschouwen en verdiept in gepeinzen. Rondom ons beeft en dreunt de grond van 't woest geweld, waarmee de bergstroom als verwoed zich nederwerpt. De stuifregen van den val besproeit ons als met fijne stofjes morgendauw, en het water in het bekken schijnt als een poel van melk te koken, en groote bellen als van zeep dansen er op rond, en duizend witte schuimvlokken, ligt als wollig dons en schitterend als versch-gevallen sneeuw, zweven boven 't bekken dwarrelend heen en weder!... Het tooneel is prachtig, weêrgaloos, en toch beangstigend. Rondom ons, — het geduchte beeld van dreigende vernieling en onbekend gevaar, — donderend geweld en huivering-wekkende kracht van waterstroomen, — een strijd tusschen een' wilden en ontzinden vloed en onwrikbare rotswanden!... Boven ons, — groene boomen en blâren, en heldere zonnestralen, die het vallend water als voor de laatste maal beschijnen en met fraaije tinten kleuren!... En regt voor ons, — in den steilen rotswand, waarlangs de stroom zich nederwerpt, twee diepe en zwarte hollen, die daar digt bij de kom door de natuur gevormd zijn, en zich als spelonken voordoen, waarin berg- en water-geesten wonen!...

Van den waterval teruggekeerd, rijden we langs Prottong en Porrong, en komen te Lawang bij de oude tempelruïnen van Glandang of Singosarie, die van de 8ste of 9de eeuw der Javaansche tijdrekening — en dus van den tijd der stichting van het rijk van Gégelan of Singasarie door AMI-DJÔIJÔ, zoon van DEWA-KASOEMA, afstammeling van den hooger reeds genoemden stichter van het Mataramsche rijk, BROWIDJOIJO-SAWELA-TJALA, — dagteekenen. — Men weet dat er aan dien Tjandi of Tjoemkop van Singosarie eene liefdes-geschiedenis verbonden is. De prinses DEWIE-KILIE-SOEKTJIE namelijk, dochter van AMI-DJÔIJÔ, was verliefd op een' prins van het eiland Bali, met name KLÔNÔ-RONGÔ-POESPITÔ. Haar vader wilde echter van dien

minnehandel niets weten, en sloot haar in den Tjoemkop op. Doch op zekeren nacht breekt POESPITÔ een gedeelte van den zijmuur weg, en vlugt met de prinses zoo ver henen, dat men later nimmer iets van beiden vernomen heeft!... De inlanders wijzen ons aan een' der muren van den tempel, digt bij den vloer, eene scheur of reet (denkelijk door verzakking of afwijking ontstaan), waardoor de dochter van AMI-DJÔIJÔ zou gevloeden zijn. De Kali-Getih of Bloed-rivier, welke in de nabijheid vloeit, is aldus genoemd ter gedachtenis aan den hevigen strijd, dien, ter zake dezer schaking, KLÔNÔ-RONGÔ-KOESÔMÔ, patti of minister van prins POESPITÔ, tegen den vorst van Singosarie, en zijn' bondgenoot, raden PANDJI-WIMONDRÔ-MOORTASMÔRÔ van Ngoerawan, in de vlakte van Bedali voerde. Deze strijd was zoo verschrikkelijk, dat het bloed der verslagenen tot een rivier werd, die nu nog onder den naam van Bloed-rivier bekend is! —

De Tjoemkop-Singosarie staat op een voetstuk, en heeft p. m. 40 voeten hoogte. Even als de Tjandi's in Midden-Java, is hij gebouwd van langwerpig-vierkante trachietsteen en uitwendig rijkelijk met kant- en lijstwerk, nissen enz. versierd. Tegen het middengebouw leunen nog, aan de 4 zijden, 4 andere gebouwen, die ieder een' gang of corridor hebben, welke naar de ruime tempelkamer voert. In het midden dezer kamer ziet men een steenen altaar, hetwelk een vierkant gat, zoo als gewoonlijk, in het midden heeft, en verder een offerlamp. Aan de buitenzijde van den tempel staan, op kleine afstanden, eenige beelden van GANÉSA, DOERGA, SIVA en van nandi's, twee zonnewagens met het bekende zevenspan in het gareel, en wijders nog eenige kleinere beelden. Aan de voorzijde van den Tjoemkop, digt bij den grooten weg, alwaar de pondoppo staat, aanschouwt men de beide tempelwachters van Singosarie, die op korten afstand van elkander geplaatst zijn. Deze beelden zien er reusachtig en daarbij verschrikkelijk uit. Ze hebben eene hoogte of lengte van ruim 6 à 7 ellen, en eene dikte of omvang, aan die ontzettende lengte geëvenredigd! Stellen we ons slechts

voor, dat het gelaat alleen van ieder beeld een el lang is, — dat de hand een' omtrek heeft van bijna twee ellen, — en dat het hoofd tusschen de beide ooren ruim anderhalf el breedte heeft, — en we kunnen tot de lengte en breedte, of in één woord, tot de grootte van het gansche beeld besluiten! Oogenschijnlijk zijn de beide monsterwachters uit eenen enkelen steenklomp gehouwen, en de kunstenaar, die dezen arbeid verrigtte, heeft ze vreeselijk versierd. Overal ziet men slangen en doodshoofden, in de ooren, aan het hoofd, aan den hals, op de borst, om het midden en om de polsen, — en uit de half-geopende monden komen vreeselijke slaglanden als van een everzwijn te voorschijn!... In den Tjandi-Moendoet in de residentie Kadoe zagen we ook drie beelden van eene ontzettende grootte, maar van een zacht en edel voorkomen. Dáár is het misschien BOEDDHA, die twee zijner leerlingen onderrigt in de Nirvana, of de leer van de rust der driften en hartstogten als de voorwaarde van den vrede der ziel. En te Singosarie zijn het tempelwachters, die, uit den aard hunner betrekking, wel een bangmakend en vervaarlijk voorkomen moesten hebben. Het schijnt echter, dat ze niet veel vrees ingeboezemd, of misschien van tijd tot tijd hun' post verlaten hebben, want menig beeld van Singosarie is door menschenhanden weggenomen, en menig ander beeld of monument of muurstuk is baldadiglijk verminkt of vernield geworden. In den omtrek zien we nog eenige ruïnen van voormalige gebouwen, benevens vele verstrooide en zwaarverminkte en geschonden beelden. Waarschijnlijk wijzen ons deze ruïnen de plaats aan, waar de vorstelijke kraton eenmaal stond en een groote stad onderging. —

Digt bij de postloods van Singosarie is een heuvel, die Goenong-glap of donkere berg heet. Tijdens de oorlogen van SOERAPATTI en zijne zonen tegen de Compagnie, moet hier in 1706 of iets later een geducht treffen hebben plaats gehad tusschen het volk van Passaroean, dat de zijde der Compagnie gekozen had, en het volk van Malang, dat der zaak van SOERAPATTI was toegedaan. De Malangers hadden zich op

dezen heuvel gelegerd, – en zóó menigvuldig waren de kogels en pijlen der strijdenden, en zoo dik en dicht de rook en damp van het buskruid, dat de heuvel er door verdonkerd werd!... Ter gedachtenis aan dezen kamp, dien de Malangers verloren, heeft men den heuvel Goenong-glap of „donkeren berg” genoemd. Nabij dien heuvel ligt de dessa Moendoroko, welke naam „achteruitgaan” of „terugwijken” beteekent, en, volgens de overlevering, aan die dessa gegeven werd, omdat de Malangers, den strijd op den heuvel verloren hebbende, genoodzaakt waren terug te wijken.

Doch het wordt tijd, dat we Singosarie verlaten. We hebben nog een en ander in den omtrek te bezigtigen, waarvan we uit den mond der inlanders reeds enkele bijzonderheden vernomen hebben, en rijden dus naar de pondoppo van Lawang. Ze staat niet ver van den rijweg op het hoogste punt tusschen Passaroean en Malang, en biedt ons een fraai vergezigt op Straat-Madura, den Sméroe, den Ardjoeno, het Tengersch gebergte, en de bekoorlijke landstreek rondom ons. Rondom de pondoppo staan eenige Hindoe-beelden tusschen bloemen en rozenstruiken geschaard, en in de nabijheid welt eene bron haar frisch en helder water op. Dat water stort zich in een breede kom of bekken, en noodigt ons tot baden uit. Iets verder zien we een spelonk, en daar binnen eene kom, die met helder water gevuld is. Het is de Goa-Pollaman, d. i. de grot of spelonk Pollaman. In de waterkom dartelen kleine vischjes, ikan-wader geheeten, die, zoo als gewoonlijk, voor taboe of heilig gehouden worden. In den omtrek is nog een spelonk, die Gollo-Gollo heet, en in eene groote rots door de natuur, en misschien ook deels door menschenhanden, geformeerd is. Volgens de sage, zou die spelonk in oude tijden door een’ heiligen of kluizenaar (Betapa) zijn bewoond geweest, en om deze reden wordt er ook, zoo als gewoonlijk, door de Javanen geöfferd. In de binnenruimte der grot, die er als een verwulfd grafkelder uitziet, bespeurt men

de opening van een' naauwen en stik-donkeren gang, en de legende beweert, dat die gang tot aan Singosarie doorloopt en eenmaal aan bovengemelden prins POESPITÔ gediend zou hebben, om de prinses van Singosarie's hof, de ons bekende DEWIE-KILIE-SOEKTJIE, in stilte weg te voeren. Wijders ziet men eenige offerschalen en een' ouden offersteen. In dezen steen zijn twee indrukseken, die door langzame uitslijting schijnen ontstaan te zijn, en al weder zegt de sage, dat deze indrukseken door menschelijke knieën veroorzaakt zijn, — de knieën namelijk van den vromen kluizenaar, die er zijn gebeden en verzuchtingen plagt op te zenden. Den naam van dien fakir weet men niet te noemen, maar de man moet zoo vroom en heilig geleefd hebben, dat zelfs de tijgers eerbied voor hem hadden, en ook zijn lijk ontzagen, toen hij eindelijk gestorven was!....

Op eenigen afstand van de grot Gollo-Gollo vindt men nog een frissche bron en badplaats te Windit, in welks nabijheid, namelijk te Windit-lanongan, een Lingam staat. Deze badplaats boezemt den Javanen grooten eerbied in, omdat (volgens hen) haar helder water eene wonderdadige kracht moet bezitten, en de geest eener prinses, die hier in vroeger eeuwen altijd plagt te baden, nog aan den zoom der bron onder de waringienboomen rond zou waren.

En nu hebben we alles vermeld, wat ons als belangrijk en bezienswaardig was opgenoemd. We keeren naar ons rijtuig, dat intusschen weder ingespannen is, terug, en bereiken weldra de hoofdplaats Malang der Afdeeling van dien naam. Aan den ingang der kotta, welke als het ware tegen den heuvel Boring leunt, en op den achtergrond de bergen Sméroe en Koentoel in een ver verschiët laat zien, staat een uitmuntende passangrahan, die ten gerieve der vreemdelingen tot logement is ingerigt, en hiertegenover zien we een blokhuis, hetwelk in 1856 in een gezondheids-établissement veranderd is. Eenige honderd schreden verder zien we een groote

met vele waringien beplante pasèban of aloen-aloen, en rondom dit plein de huizen van den assistent-resident en den regent, het schoollokaal en eenige partikuliere woningen, en den inland-schen missighiet. Een weinig ter zijde stroomt een arm der Brantas of Kedirie-rivier de kotta voorbij, en zendt zijne wateren langs een' kleiner' tak digt langs den Passangrahan heen.

Malang is een klassiek plekje. Niet alleen hadden SOERAPATTI en zijn beide zonen hier hun' dampar of zetel, maar herwaarts moet ook de rijksbestierder van Modjopâhit, toen deze magtige staat voor 't geweld der Halve-Maan bezweken was, gevlugt zijn, - terwijl de zoon van dezen rijksbestierder, ARIO-RONGO-PERMONO geheeten, hier een' nieuwen Staat, die onder den naam van Soepit-orang is bekend geworden, gesticht moet hebben. Dit nieuwe rijk nam echter een spoedig einde, daar de Muhamedaansche legers van den soehoenan van Demak de hoofdplaats er van weldra in brand staken, en de jeugdige vorst ijlings heen vlugtte en spoorloos verdween. Sedert is de naam van Kotta-bedah of „vernield stad” aan de plaats gegeven, waar eenmaal het rijk Soepit-orang zoo kortstondig bloeide. Volgens de historie is ook in 1680 naar Malang en verder naar het Ngantang-gebergte, ten noordwesten der plaats, de geduchte prins van Madura gevlugt, de bekende TROENO-DJOIJO, die het leger van zijn' schoonvader TAGAL-AROEM of TAGAL-WANGIE, keizer van Mataram, te Pleredt geslagen en den keizer-zelfen verdreven, en ook drie jaren lang de legers der Compagnie stoutmoedig had bevochten. Zijn heldhaftig en veel bewogen leven werd hier, even als dat van SOERAPATTI, bloedig besloten. Door den bekenden kapitein JONKER vervolgd en benaauwd, kwam hij van 't gebergte af en gaf zich op genade over, doch werd niet lang daarna door den zoon van den door hem verdreven keizer van Mataram verraderlijk met een kris doorstoken.

Ten zuid-oosten der kotta-Malang staan de oudheden van Kidal en Djago, en ten zuidwesten der plaats de oude Hindoe-

tempel van Singono. De beide eerstgenoemde oudheden bezocht ik met een mijner kennissen in 1844. Per rijdtuig kwamen we te Genitri, en moesten toen een paar uren te paard afleggen. De weg was door de vele regens zeer week en modderig geworden, en op vele plaatsen stond hij eenige duimen onder water. Doch de landstreek, dan eens vlak en dan weder zachtglooiend en golvend, en met vele sawah's, dessa's en boschkaadjes overdekt, zag er frisch en bekoorlijk uit. Ten 10 uur in den morgen hadden we, in de nabijheid van het Bango-gebergte, de plek bereikt, die we zochten. Hier stonden ter onzer linkerzijde vele oude en jonge boomen, en daar achter in een klein open vak verrees de zwaar-geschonden en verweerde tempel van Kidal. Naar gissing is hij 25 à 30 voeten hoog, en, wat het plan en de bouworde betreft, heeft hij veel gelijkenis met de Hindoe-tempels, die we reeds gezien hebben; doch de groepen en figuren, die op de buiten-zijde der wanden en basrelief gebeiteld zijn, hebben een verschillend karakter. Het zijn afbeeldingen van vrouwen, van Naga-slangen, van menschen met drakenkoppen en van monsterachtige BANASPATI's, — afgewisseld door keurig-bearbeid lijst- en lofwerk, waarmee de vakken, stijlen, kapiteelen, friesen en nissen als overdekt zijn. Rondom den tempel loopt een terras van p. m. 6 à 7 voeten hoogte, hetwelk door een' ringmuur is afgezet. Eenige steenen trappen leiden naar den naauwen en lagen ingang van het gebouw, in welks binnenruimte men een' vierkanten put, eenig lijstwerk en een paar ledige nissen ziet. In de naaste omgeving van het hoofdgebouw liggen nog de fondamenten van een ander gebouw, dat misschien als wachthuis van den tjandi moet worden aangemerkt.

Op niet verren afstand van den Tjoemkop van Kidal staan de bouwvallen van den Tjoemkop van Toempang of Djago. De naam Toempang is ontleend aan de dessa Toempang, die er dicht bij ligt, en de naam Djago is afkomstig van zekeren Betapa of kluizenaar, Kiai DJAGO geheeten, die in overoude tijden te dezer plaatse zijne dagen in boete en gebeden zou gesleten hebben. Het gebouw is almede p. m. 25 voeten hoog,

door verscheidene terrassen boven elkander omgeven, en rijkelijk versierd met afbeeldingen en basrelief van mannen, vrouwen, dwergen, olifanten, varkens, urnen, vazen, pondoppo's, boomen, lotus- en padma- of saïjo-koesoemo-bloemen. Eenige geïsoleerde vrouwen- en mannenbeelden, die op kleine afstanden in den omtrek op Padmasana's staan, hebben tiara's of kroonen op het hoofd, bandelieren over de borst, en glang's of ringen om de armen en beenen. Op drie vakken ziet men brandstapels of houtmijten afgebeeld. Eenige menschen staan of liggen in de vlammen, terwijl boven de vlammen van een' der brandstapels eene vrouw, — misschien SITA, wier afbeelding we te Penataran in Kediri zagen, — gebeiteld is, die als in de lucht schijnt te zweven. Achter den tempel ziet men nog een reusachtig beeld, dat aan de beide bovenarmen vier onderarmen en vier handen heeft, en voorts nog drie Banaspati-koppen, wier aangezigten er woest en verschrikkelijk uitzien. Digt bij den tempel, die een' Braminschen oorsprong schijnt te verraden, staat nog een kleiner Tjandi, die echter geen versieringen heeft, doch overigens in denzelfden trant gebouwd is als de Djago-tempel, en als de tempels van Singono en Singoredjo, die (zoo als gezegd is) ten zuidwesten van de hoofdplaats Malang gelegen zijn.

Tegen het vallen van den avond waren we weder te Malang terug, en onthaalden ons-zelfen in den passangrahan op de beroemde oranje-appelen, die de Malangsche bodem zoo mildelijk en van de beste kwaliteit oplevert. Den volgenden morgen bezochten we een' Javaanschen kunstenaar, wiens bamboe-hutje ons werd aangewezen. We vonden hem met een pangot of klein mesje in de hand druk-bezig aan het bewerken van zekere zachte en geelachtige steensoort, die in de nabijheid der oude Hindoe-tempelen wordt opgegraven en tot de krijt- of kalk-steensoorten schijnt te behooren. Verscheidene voorwerpen, die hij in gereedheid had, bood hij ons te koop. We zagen een aantal linealen, papier-leggers en andere artikelen meer, doch

vooral bewonderden we zijn talent in het namaken in miniatuur van Hindoe-tempelen en Hindoe-beelden. Hierin is hij een meester, en op de tempeltjes, die hij met zijn pangot bewerkt, vindt men al de lijsten, vakken, kapiteelen, friesen, nissen, groepen, beeldjes, bloemen en figuren weder, die men te Singosarie, Kidal, Djago en elders op de tjandi's ziet. Ook de beelden van SIVA, DOERGA, GANÉSA en anderen weet hij in het klein zoo keurig na te snijden, dat men er misschien geen gebrek of fout aan toonen kan. Geen wonder, dat men in de huizen der Europeanen te Malang en te Passaroean gemeenlijk een of ander voortbrengsel van den Malangschen kunstenaar aantreft.

Overigens vindt men te Batoe in de nabijheid van Malang een' koffijpelmolen en uitgestrekte koffijtuinen, en voorbij dit Batoe, op den weg naar de dessa Ngantang of Antang, eenige Hindoe-beelden en vazen, en een' met Kawi-woorden beschreven steen. Niet ver van daar is een schoone waterval, die 84 (of volgens anderen 130) voet hoog is, en wijders eene zoutbron. De gezegde dessa ligt in het distrikt Ngantang, bij den 1,952 voet hoogen berg Antang, welk distrikt aan het Kawi-gebergte grenst en in 1811 door den maarschalk DAENDELS aan den keizer werd afgestaan.

En hiermede verlaten we nu de afdeeling Malang, keeren naar Passaroean terug, om den volgenden dag onze reis voort te zetten naar de met 537,105 zielen bevolkte residentie:

BEZOEKIE.

Ik had misschien wel eerst, en vóór dat ik Bezoekie noemde, van de residentie Probolinggo mogen spreken. Dewijl echter Probolinggo pas in 1856 tot eene residentie verheven is, en in 1853, toen we het bezochten, nog eene afdeeling of assistent-residentie van Bezoekie was, zoo achtte ik het beter om nu nog van Probolinggo als van een assistent-residentie van

Bezoekie te gewagen, gelijk het in 1853 werkelijk als zoodanig tot Bezoekie behoorde. Gelijk men weet, was dit Probolingo vroeger een regentschap, en moet het eens, (ni fallor,) onder het bestuur van den maarschalk DAENDELS van 1808-1811, aan den kapitein-chinees van Passaroean, HAN TIKKO, verkocht zijn geweest.

De weg, dien we thans van Passaroean berijden, is zeer breed en tot op eenigen afstand door tamarinden, en later door ander hoog geboomte, beschaduwd. Opvolgend passeren we het ons reeds bekend geworden Redjassa en Grati, bereiken, bij Tongas, de grensscheiding van Passaroean en Bezoekie (nu Probolingo), en zijn weldra in de kotta of in het stadje Probolingo aangekomen. Gedurende het traject rustte het oog aanhoudend op glinsterende koffij-tuinen en vele met roode bloemen behangen palma-christi- of dadap-boomen, welige suikerrietvelden, malsche sawah's, grootere en kleinere dessa's, grazende of ploegende buffels, langzaam en piepend voortrollende pedatti's (karren), en hier en daar ranke en witte schoorsteenen van suikerfabrieken. De kotta-Probolingo, die op ruime en breede schaal is aangelegd, heeft een kolossaal gouvernementshuis, een fraai schoolgebouw tevens kerk, een groote en nette aloen-aloen, die met schoone waringien's prijkt en waarop een breede tamarinden-laan uitloopt, een' fraaijen dalm van den regent, een' grooten missighiet, vele goede Europésche woonhuizen, die den zoom der breede wegen en dwarswegen bezetten, een logement dicht aan het strand, en een kompanie-kitjil (kleine Compagnie) of agentschap van de factorij der Nederlandsche Handel-Maatschappij. Ze is slechts door weinige Javanen, maar door vele duizenden van Madurezen en p. m. 1000 Chinezen, Boeginezen en Maleijers bevolkt. Van de boven-verdieping van het fort, hetwelk aan de noordzijde in het midden van tamarinden en grasperken gelegen is, en aan welks noorderpoort de vlaggestok staat, heeft men een ruim gezicht op de reede, het havenhoofd, de ankerplaats, en de blaauwe zee, die elken mor-

gen en avond als bedekt is met kleine visscherspraauwen, welke tusschen het eilandje Kelapan en den wal als watervogelen heen en weder zweven, terwijl in de verte het eiland Madura uit de golven omhoog rijst. Blikken we zuidwaarts en oostwaarts heen, dan rust ons oog op den 11,800 voet hoogen Sméroe (eigenlijk Seméroe of Mahaméroe), den 8,448 voet hoogen top Lemboeng van het met fijn geboomte begroeide Tenger-gebergte, den 7,326 voet hoogen Bromo, den brandenden Lamongan, den Koentoel en het Yang-gebergte, die als het ware de voorhoede uitmaken of de voorposten zijn van een talrijk hoofdkorps van bergen, die de landen van Bezoekie en Banjoewangie bezetten, en onder de namen van Saing, Ranoe, Ringgit, Rouw, Tamporrong (1), Pendil, Kending, Soeket, Koekoesan, Widodarin, Telaga-woerong of Baloeran, Idjin, Selogiri, Krikil, Lemboe, Togong en Proa bekend zijn (2). Majestueus rijzen ze omhoog, en schijnen hunne met een' rijkdom van groene en blaauwe tinten geschakeerde kruinen in de wolken te willen doopen. Drie dezer bergen hebben eene treurige vermaardheid verkregen. Het zijn de 8,919 voet hoge Idjin of Merapi, welks geweldige uitbarsting van 1817 groote verwoestingen heeft aangerigt, — de 4000 voet hoge Ringgit, die in 1586 door eigen geweld instortte, en zich nu zoo vreemd en zonderling voordoet, dat hij een parodie of de clown der bergen schijnt te wezen, — en eindelijk de 5,238 voet hoge Lamongan, welks uitbarsting van 1824 niet vergeten is.

Gedurende de eerste dagen van ons verblijf te Probolingó

(1) Bij den Tamporrong vindt men op 50 voeten hoogte eene minerale bron. Elders vindt men nog eenige Banjoe-hangat of heete bronnen.

(2) Eenige dezer bergen geven het aanzijn aan verscheidene rivieren, waarvan de rivieren Poeger, Kali-poetie, Kalitikoes, Panaroekan en de ondiepe Kali-Bezoekie de voornaamste zijn. De Kali-Besoek in Lemadjang ontspringt op den Sméroe, en voert veel asch en verbrande steenen mede. — In de bosschen, welke langs deze stroomen en elders op de berg-flanken groeijen, vindt men deugdzame houtsoorten, waarvan er sommigen even goed zijn als mahonij-hout.

genoten we de gastvrijheid van den vriendelijken regent, doch werden toen door den heer POTTER genoodigd om een paar dagen door te brengen op zijne suikerfabriek Soember-karang, die dicht bij de hoofdplaats gelegen is. Deze fabriek is eene der schoonste van Java, en het daarbij behoorende woonhuis heeft een fraai en sierlijk voorkomen. — Behalve Soember-Karang zijn er in deze afdeeling nog 9 suikerfabrieken, die de namen dragen van Gending (1), Banjoeman, Oembool, Wonolangin, Padjaräkan, Kandjang-djatti, Djaboeng, Phaëton en Lemadjang. Daarenboven is er nog eene partikuliere suikerfabriek. Geen wonder, dat we overal, waar we ook den blik heenwenden, bijna niets anders zien dan suikerriet en nog eens suikerriet, en in den mond der talrijke bevolking het woord teboe of teboe-goela (suikerriet) als een steréotyp woord als bestorven is.

De Protestantsche gemeente van Probolingo bedroeg in 1853, met die van de gansche residentie Bezoekie, niet minder dan 525 zielen, waaronder 131 ledematen en 233 kinderen. Gelijk hooger reeds is aangeteekend, was de predikant van Passaroean in gezegd jaar 1853 nog belast met de dienst in de residentie Bezoekie, waartoe Probolingo toen nog behoorde, en in de assistent-residentie Banjoewangie (weleer eene afdeeling van Bezoekie); doch is er in 1857 een afzonderlijke predikant te Probolingo aangesteld, die tevens belast is met de dienst in de residentie Bezoekie en de afdeeling Banjoewangie. — De Gouvernmentsschool te Probolingo was in 1853 met 37 leerlingen bevolkt.

Op ongeveer 25 palen afstands van de kotta-Probolingo verheft zich, in het regentschap Lemadjang en in het mid-

(1) De naam Gending herinnert ons aan den zoogenaamden Angien-gending, of den kouden en hevigen Gending-wind, die in de oostmoesson veel te Probolingo waait en voor ongezonder gehouden wordt, even als de Angien-koembang of Koembang-wind te Cheribon en elders.

den van welig – groenend geboomte, de berg Lamongan, waaruit men immer rookwolken en bijna voortdurend vlammen ziet opgaan. Bij den avond of des nachts biedt die berg een schouwspel aan vol majesteit, wanneer de gloeiende lava-stroomen uit zijn' krater oprijzen en langs zijn breedte en als met een' groenen geplooiden mantel bekleede flanken vurig en verzengend heenrollen, terwijl gloeiende steenbrokken, ver boven den krater omhoog geworpen, in den vuurpoel terugvallen, of van mamelon tot mamelon in reuzensprongen afstorten en òf in gindsche valleijen òf in het meer van Klakka nederploffen. . . . Dewijl ons reisplan ons naar gemeld Regentschap voert, zullen we den vulkaan en het Klakka-meer, waarin de vurige reus zich spiegelt, meer van nabij mogen gadeslaan. Met de partikuliere of regents-postpaarden kunnen we een gedeelte van den binnenweg per rijdtuig, en het andere en kleiner gedeelte te paard afleggen. Op een' vroegen morgen dan rijden we langs Lotjes en eenige andere dessa's en talrijke sawah-velden heen, doch komen slechts langzaam vooruit, daar de regens der westmoesson de route geheel doorweekt hebben. Onder weg geeft het dartelen van grijze en zwarte apen in de bosschen, die we van tijd tot tijd passeren, en het gezigt van vele rhinoceros-vogelen (boerong-rangong), waarop we nu en dan een geweerschot lossen en waarvan we er een' doodelijk treffen, ons eenige afleiding. — De bek van onzen gewonden ranggong was p. m. 1 voet lang en hoog-geel van kleur. Zijne vederen waren glinsterend-zwart, behalve de staartpennen, die bijna allen wit waren. Hij leefde nog eenige uren, en verdedigde zich met zijn' reusachtigen snavel tegen den Javaan, die hem opnam, terwijl hij te gelijk een geluid uitstiet, dat veel op het geschreeuw van een varken geleek. — Intusschen hebben we den voet van den berg Lamongan bereikt, alwaar we aan den rand van het 734 voeten hoog gelegen meer van Klakka een' goeden passangrahan vinden. Hier zullen we den avond en den nacht doorbrengen om het natuurtooneel, dat de Lamongan oplevert en waarvan we zoo

even spraken, in al zijn majesteit te bewonderen. De avond begint intusschen te dalen, en reeds wordt het donker rondom ons. De Lamongan met zijn' 5,238 voet hoogen top staat zeer dicht bij ons aan de overzijde van den langwerpigen en weinig breedten waterplas. We hooren een dof en rommelend geluid in zijn ingewanden, doch slechts rookwolken, geen vlammen of gloeiende lava en steenen, kroonen den rand van zijn' wijden krater. Reeds worden we moedeloos en meenen eene vergeefsche reis gemaakt te hebben. Aanhoudend rolt de donder steunend en klagend daar binnen, en hooren we de steenbrokken tegen de kraterwanden kletteren, maar het zijn altijd slechts dikke en zwarte fumarolen, die uit de kolk omhoog welven. Het blijft donker op den top en geen enkele vonk verlicht de duisternis. Eindelijk schijnt de berg te beven; — hevige slagen als van zwaar geschut bulderen in den bodemloozen afgrond, — plotseling gloeit en schittert de kraterrand, — vlammen, als van een' woudbrand, wild en woest, spelen op den top, — gloeiende steenen sissen door het zwerk, — en van de lippen van den ontzaggelijken vuurmond storten lava-stroomen, enkel vuur en enkel gloed, dwarrelend naar beneden. En nu spiegelen zich die breede vlammen en die vurige steenen en die gloeiende lava in het stille meer, en nu schijnt ook dat meer een poel van vuur en vlammen te wezen; nu schijnt ook in dat meer een met vlammen omkranste krater, die lava-stroomen en lava-steenen rood en vurig uitspuwt, dreigend van den bodem op te rijzen!... Lezer! ik weet niet of men naar eisch kan wedergeven wat men hier aanschouwt. Maar het is wel diep ontzag dat ons bezielt, diepe eerbied die ons de lippen sluit, als we zoo den God des hemels en der aarde in zijn werken zien! Niet enkel, als de zon ter oosterkimme daagt of in 't verre westen in goud en purper nederzinkt, — niet enkel als de maan met stille pracht het zwerk doorloopt en het starrenheir daar zwijgend flonkert; — maar ook als de aarde beeft en de afgrond loeit en buldert, — maar ook als de donder ratelt, en de bergen vuur en vlammen braken, — ook dan

is Hij, wat Hij eeuwig was en eeuwig zijn zal, — de Heer der heerlijkheid! En, — terwijl daar rondom ons de krachten der natuur dood en vernieling dreigen, de rotsen beven en de heuvelen sidderen, — blikken we omhoog in 't diepe blaauw der hemelen, en zien hoe rustig daar de wolken drijven, hoe liefelijk daar en stil de starren blinken, terwijl de wind rondom ons fluistert in 't geboomte, en een milde dauw, als tranen van den nacht, op bosch en beemden nederdrupt! O! het is een treffende tegenstelling, — die diepe vrede dáár boven, die stilte van lucht en wolken, — en dat woeden der elementen, dat huilen der afgronden, dat loeijen der kolken beneden ons!... Heerlijke nacht, die nacht bij den vuurberg doorgebracht! Een nacht van ontroering en ontzetting, — een nacht van eerbiedig mijmeren en zwijgend aanbidden!...

Bij het aanbreken van den morgen noodigt ons het meer van Klakka, om in zijne frissche wateren een bad te nemen. Een ander meer, dat Tieries heet en op 1,395 voet hoogte, bij den Taroep of oostelijken top van den Lamongan ligt, en de warme bron, die op 1200 voeten gelegen is, laten we onbezocht, — zien in de verte de drie kale en dorre toppen van den Sméroe, welks dikke rookkolom hem als een reusachtige palmboom overwelpt, — begroeten den Lamongan, die weder stil en rustig is, — en zetten dan onze reis naar de negorij Lemadjang te paard voort. Daar gekomen, worden we door den kontroleur SWAVING (1853) gastvrij ontvangen. De negorij ligt op 36 palen afstands van de kotta-Proboling, en dicht bij het zuiderstrand, waar de baren tegen het onbewoonde eiland Noesa-Baron of Baroe (nieuw-eiland) klotsen. De afdeeling, waarvan zij de hoofdplaats is en den naam draagt, is niet sterk bevolkt, en van hier is het welligt, dat er zich zoo veel tijgers ophouden. Ten bewijze daarvan zagen we in het huis van den heer SWAVING eene menigte tijgervellen.

Dat het vangen dezer monsters (matjan's) geschiedt in wolfskuilen, of, gelijk meestal, in daartoe in de bosschen uitgezette

hokken of tijgervallen, is den lezer bekend. De inlanders, doorgaans zeer ervaren in het vinden van een tijgerspoor, — d.i. van den weg, dien de tijger gewoonlijk door een bosch of allang-allang-veld (veld van hoog gras) neemt, — plaatsen bij dat spoor een vrij-groot hok, van sterke balken en dikke planken vervaardigd, en voorzien van een vertikale schuif of valdeur. In dit hok wordt soms een levende geit stevig vastgebonden, en de opgeschoven schuif door middel van een dun touw (tali-ramé), hetwelk tevens aan de geit bevestigd is, omhoog gehouden. Des nachts passeert de tijger, en bemerkt het aas. Doch, om het te bemagtigen, moet hij de valdeur in, en naauwlijks heeft hij dit gedaan en zijne prooi gegrepen, of het touw laat los of breekt, — de schuif valt, — en de tijger is gevangen!... Er is echter ook eene andere manier, die even goed is en waarbij het leven der geit wordt gespaard. Volgens deze manier wordt er midden in het hok nog een kleiner en goed-gesloten hok geplaatst, waarin zich de geit bevindt. Hierdoor ontstaat er tusschen de wanden van het groote hok en die van het kleiner hok eene naauwe galerij of corridor, waardoor de tijger wel passer en kan, doch waarin hij zich niet kan omkeeren. In plaats van een valdeur, heeft het groote hok slechts eene gewone deur, die openstaat en tegen het kleine hok aanleunt, zoodanig dat ze niet verder geopend kan worden dan voor de passage van den tijger noodig is. Deze nu, door het schreeuwen of blaten der geit gelokt, komt de deur binnen, gaat de galerij in, en loopt natuurlijk rondom het kleine hok heen, zoekende hoe hij toch de geit bemagtigen zal, totdat hij weldra achter de openstaande deur komt, en, al voortgaande, zelf die deur toedrukt!... Nu loopt hij dus in een overal gesloten vierkant om het kleine hok rond, zonder zich te kunnen wenden of omkeeren, en, als hij, bij het dagen van den morgen, onverzadigd heen wil gaan, vindt hij geen' uitgang meer!... De geit heeft een' vreeselijken nacht vol angsten doorgebracht, maar is ongedeerd gebleven, — en weldra komen er 40 à 50 inlanders, dragen het hok met zijne beide gevangenen naar den kontroleur of naar den regent

of het dorpshoofd, en dáár wordt de tijger afgemaakt. Is hij echter volgens de eerst-beschrevene manier gevangen, en heeft hij dus zijne prooi verslonden, dan wordt hij met hok en al in het water geworpen. Eenige inlanders springen op het drijvende hok, om het genoegzaam te doen zinken, en de tijger vindt weldra zijn' dood. — Ik ben eens te Padang-pandjang op Sumatra's Westkust van zulk eene executie getuige geweest. Bij het naderen van den waterkant, waarheen de gevangen tijger in zijn hok gedragen werd, begon hij zeer angstig te worden, als had hij besef van het lot, dat hem dreigde, — en op dit gezigt kreeg ik toch, al was hij ook een wreed en bloeddorstig en verscheurend dier, medelijden met den angst en de wanhoop, die hij toonde. De inlanders echter juichten en jubelden, en smeten het hok in den vijver. Na verloop van een kwartier uurs werd het opgehaald, en was de tijger dood!....

Er is nog eene manier om een' tijger te vangen, doch deze is afhankelijk van het terrein. Als namelijk in het spoor van den tijger eene aanzienlijke steilte of een hooge dijk of hekwerk voorkomt, die hij over- of afspringt om verder te gaan, dan steken de inlanders aan den voet dier plaats, scherp-gepunte en in het vuur geharde bamboe-staken (randjoe's of borang-borang) in den grond, en wel zoo, dat de punten omhoog gericht zijn. Des nachts komt de tijger langs zijn spoor, springt naar gewoonte van de steilte af of over dijk of hekwerk heen, en stort zich in de scherpe randjoe's! Natuurlijk sterft hij weldra aan zijne vele aldus bekomen wonden!

In de assistent-residentie Krawang hoorde ik eens in 1837, bij monde van wijlen den toenmaligen resident BOTTER, van eene vernuftige manier, welke een inlander had uitgedacht, ten einde een' tijger te dooden, die zoo slim scheen te zijn, dat hij zich noch in wolfskuilen noch in tijger-vallen vangen liet, noch in de randjoe's of borang's wilde nederspringen. De man bond toen op den weg, dien de tijger gewoonlijk volgde, en op p. m. een paar voeten hoogte boven den beganen grond, twee met kogels geladen schiet-geweren tegen over elkander aan

zware bamboe-staken vast, en wel zoodanig, dat beide monden der geweerloopen naar elkander gerigt waren, en er eene opening of ruimte tusschen deze beide monden overbleef, waardoor de tijger passeren kon. Nu bond hij verder van een dun doch sterk touw het eene einde vast aan den gespannen haan of trekker van het geweer ter regterzijde, en het andere einde van het touw aan den even eens gespannen trekker van het geweer ter linkerzijde. En in het midden der opening eindelijk, tusschen de twee geweerloopen, bond hij aan hetzelfde touw eene doode kip als aas voor den tijger vast. — Toen ging hij heen, en vond des anderen daags den tijger met twee kogels doorschoten tusschen de geweren liggen!... De tijger namelijk, zijn gewoon spoor volgende, had de kip en passant gegrepen, en dus natuurlijk aan het touw gerukt, dat aan beide trekkers gebonden was, — die trekkers gingen over, en de kogels der beide geweren doorboorden hem het ligchaam!

Van Lemadjang keeren we des anderen daags naar Probolinggo terug, en rijden van daar naar de hoofdplaats Bezoekie. Eerst passeren we Gending en Padjaràkan, en komen dan aan de groote dessa Kraksan, hoofdplaats van het met 100,000 zielen bevolkte distrikt van dien naam. Niet ver van deze dessa verheft zich de Tjandi-Djaboeng of Jabo. Deze tempel of tjoemkop is van gebakken steen gebouwd en behoort blijkbaar tot het laatste tijdperk van den Hindoe-cultus. Zijne hoogte is p. m. 60 voeten, bij eene breedte van p. m. 20 à 25 voeten. De muren zijn aan de buitenzijde fraai met beeldhouwwerk versierd, en het geheel is door een koepeldak gekroond. De plaats, waar hij staat, is zeer eenzaam, — aan de ééne zijde een groot bosch, en aan de andere of vóórzijde eene groote vlakte. In zijne nabijheid liggen de puinhoopen van nog een' anderen tempel, die echter niet meer als tempel te herkennen is (1).

(1) De oudheden of den Tjandi-Adipoeri aan den voet van den berg Sméroe heb ik niet gezien.

Weldra keeren we langs den straks ingeslagen en naar den Djaboeng voerenden binnenweg naar Kraksan terug, en zetten dan onze reis voort. De groote postweg, die zich reeds tot Kraksan toe langs de zee rigtte, loopt nu zeer dicht langs het strand, zoodat we menige kleine baai of inham te zien krijgen, en menige kleine kaap, b. v. de kaap of Tanjong-Grinding, overtrekken. Ter regterhand raken we als het ware aan het Yang-gebergte en rijden over den voet van het p. m. 300 voet hooge bergje Tampora, terwijl we ter linkerzijde onze voeten als het ware baden kunnen in het blaauwe nat der kalme zee. Een aantal kleine visschersdorpen en bamboe-boschjes of enkele bamboe-stoelen, en eenige zeilende of roeiende pinken verlevendigen den anders eenzamen weg, terwijl we van tijd tot tijd het eiland Madura aan den horizon in het oog krijgen. Eindeijk zien we, na 40 palen rijdens, te Banjoe-angel een paar Nederlandsche koopvaardijschepen ten anker liggen, en hebben dus de hoofdplaats van Bezoekie of Bazoekie (welk woord voorspoed beteekent,) bereikt, alwaar de resident, de heer VAN DER POEL (1853), ons gastvrij ten zijnent ontvangt. De kotta rondwandellende, zien we eenige oude tamarinden-boomen, een fraai monument ter eere van wijlen den voormaligen resident MAJOR, enkele goede Europésche huizen, een missighiet en regents-dalm met de onmisbare aloen-aloen, een fort, een aantal huisjes van steen of bamboe, waarin de burgers van Bezoekie of de inlandsche kinderen leven, en wijders de kampen, waarin de Javanen, Madurezen, Chinezen, Arabieren, Baliërs, Boeginezen en Maleijers wonen. De plaats heeft een onbehagelijk voorkomen, en is wegens de langdurige koortsen, die er dikwijls heerschen, ongunstig bekend. Het residentie-huis ten oosten der kotta is in eenigzins ouderwetschen stijl gebouwd, en tegenover de sekretarie gelegen. Aan de westzijde van dit huis heeft men het uitzigt op den Ringgit.

Omtrent de Protestantsche gemeente van Bezoekie heb ik

reeds onder Probolingo melding gemaakt. Eene Gouvernements school was er in 1853 ter hoofdplaats niet, doch is reeds in 1854 geopend geworden. De school voor zonen van inlandsche hoofden telde er 16 leerlingen.

Behalve groote koffij-tuinen en indigo-aanplantingen, en twee ondernemingen van nopal-kultuur en cochenille-teelt, vindt men in de residentie Bezoekie 5 suiker-fabrieken, als: de Maas, Boedoewan, Wringien-anom, Pandjie en Olean. Eerstgemelde fabriek ligt zeer dicht bij de hoofdplaats, waaraan eenige suikerrietvelden zich als het ware aansluiten. De grond van het gansche gewest wordt als bijzonder-vruchtbaar geroemd.

In 1854 bedroeg de produktie van padie 2,635,299 pikols, van koffij 117,177 pikols, van suiker 264,349 pikols, van indigo 14,790 ponden, en van cochenille 45,179 ponden. Men had er toen 1,295,650 klapperboomen en 5 houtbosschen, en een' veestapel van 28,036 buffels, 143,009 runderen, en 54,925 paarden. — Een pas opgerigte rijst-pelmolen was er in werking. — De vogelnest-klippen worden er verpacht, en de kaneel-kultuur is er in 1849 ingetrokken.

Eenige palen voorbij Bezoekie ligt de afdeeling Panaroekan en Bondowosso, die weinige jaren geleden tot eene assistent-residentie verheven is. De kotta-Panaroekan ligt in eene schoone baai aan de monding der rivier van dien naam, en heeft weinig bekoorends, doch als historische plaats is ze merkwaardig genoeg, daar de Portugezen hier in 1526 hunne eerste vestiging op Java stichtten en er eene Roomsche-Katholieke missie hadden. Toen was ze een groote stad, en de zetel van een groot rijk, waar veel handel gedreven werd. — Aangenamer is Bondowosso met zijn schoone bergachtige dreven en vruchtbare landouwen, waarin zich de beide toppen van den kalksteenachtigen Ajang verheffen. De top in het Z. O., die Tjemoro-Kendeng heet, is 7,052 voet hoog, en de top in het N. W., Argipoero geheeten, heeft 9,557 voeten hoogte. Meermalen

rust hier ons oog op den 10,770 voet hoogen Rawoe of Rawoen (1) en den 3,900 voet hoogen Ringgit, die zich door de welige distrikten Boengattan, Petjaran en Klam-pokan omringd zien.

Een eind weegs voorbij Panaroekan loopt een binnenweg naar Pradjakan, den zetel des bestuurs van Panaroekan en Bondowosso, terwijl de groote postweg voortgaat langs Sitoebondo en Klampongan, en, over de rivier Kali-tikoes, langs Assam-bagoes tot aan Soember-waroe, alwaar hij bij den berg Sedano of Telaga-woerong of ook Baloeran, die 4,204 voeten hoog is, eindigt. Dezen postweg, van Sitoebondo af, waar we bij den gastvrijen kontroleur VAN DER VEN (1853) overnacht hadden, tot hiertoe gevolgd hebbende, zitten we in den passangrahan van Soember-waroe neder, en mediteren er over de verdrietige reis naar Banjoewangie, die we thans ondernemen zullen. Weldra echter zijn de rijpaarden gezadeld, waarmede we de eerste helft dezer reis, d. i. tot aan Badjoelmatti toe, moeten afleggen. Voor ons zijn de heeren-paarden (koeda-aloes of fijne paarden) bestemd, terwijl voor onze bedienden en gevolg de koeda-glâdak of heele lelijke en magere paardjes gereed staan. Fluks zet zich nu de stoet in beweging. Ter rechterhand hebben we den 6,001 voet hoogen Kendang, den 8,268 voet hoogen Krintjing, benevens de bergen Soeket en Koekoesan, en voor ons uit de bergen Idjin of Idjeng, Widodarin, Ranteh, Rouw, Pendil en Selogiri.— Bij den berg Pendil, die 7,485 voet hoog is, wordt een waterval gevonden bij Soengi-pahit op eene hoogte van 5,329 voeten, en op den Widodarin, die 7,572 voeten hoog is, ligt een meer in den kraterand des bergs ingesloten. — Ter onzer linkerhand hebben we kaap Sedano en Straat-Bali.

Het naauwe en slechte bergpad, door de hoge glaga en allang-allang vaak onzichtbaar, loopt bestendig door een

(1) Op dezen berg ontspringt de rivier Adjong, in het distrikt Soeko-Kerto der Afdeeling Bondowosso. Ze ontlast zich in de rivier Majang.

woeste wildernis, die alleen bevolkt is met tijgers en paauwen. Bij avond is het niet raadzaam langs dit pad te gaan, — en wie weet, hoe menig onvoorzigtige inlander zijne stoutheid met zijn leven heeft geboet! De Hoofden, die ons vergezellen, verhalen ons menig staaltje, hoe bâpa (vader of oude) KROMO, en bâpa DJIMON, en si-KITJIL (vriendje KITJIL) en nog andere bâpa's en si's in deze woestenij door tijgers verscheurd zijn, en hoe eens de postbode tusschen Bezoekie en Banjoewangie vermist werd, en hoe men eenige dagen daarna den lederen zak of het pakket met brieven vond, maar van den ongelukkigen bode nimmermeer vernomen had!... Dit gesprek gaf een der Hoofden aanleiding, om de volgende anekdote op te dissen, onder verklaring nogtans dat hij een feit, een daadzaak, la vraie vérité, mededeelde. Een vertrouweling (orang-perjai), zeide hij, ontving eens van een' assistent-resident den last om een' dienstbrief (soerat-kompanie) en wel een soerat-kintjang, d. i. met spoed, naar de hoofdplaats of naar den resident te brengen. Het was in den namiddag, en den man werd in de keus gegeven, of hij niet liever eerst den volgenden morgen vroeg op reis zou gaan, omdat hij juist tegen den avond een eenzame streek passeren moest, waar zich in een bamboebosch vele tijgers ophielden. De orang-perjai verkoos dadelijk op reis te gaan, zeggende dat de tijgers hem niet zouden durven deren, omdat hij een' brief bragt voor de Kandjang-Compagnie d. i. voor het hooge en magtige Gouvernement. (De inlanders spreken nog altijd van het Gouvernement van Neerlands Indië als van de Compagnie). Na verloop van twee dagen kwam de boodschapper terug, en verhaalde aan zijn' zender, dat hij op den dag van zijn vertrek, tegen het vallen van den avond bij het bamboebosch gekomen, verschrikt was geworden door het gezigt van een' tijger, die op den weg zat, waar hij boodschapper juist passeren moest; — dat hij toen dadelijk was nedergehurkt, (djongkok) en den dienstbrief, dien hij volgens inlandsche gewoonte aan een gespleten bamboe-stokje gestoken had, aan den tijger vertoond en onbewegelijk had voorgehouden, en daarbij

voortdurend gepreveld had: „Soerat Kandjang Companie” of: brief van het hooge gouvernement; — dat de tijger hem langen tijd had aangestaard, terwijl hij boodschapper roerloos bleef zitten en het niet waagde op te staan of zich te bewegen; — dat eindelijk de tijger begon te knipoogen, den kop links en regts te wenden, en den staart te bewegen, als of hij zekere onrustigheid gevoelde en omtrent den man en zijn’ brief wantrouwend werd; — dat niet lang hierna de tijger regts afwendde, en, den man steeds met argwaan in het oog houdende, naar het bamboebosch sloop, waarin hij verdween; — en dat hij boodschapper daarop zijn’ weg vervolgd had, en ongedeerd de gevaarlijke plaats gepasseerd was!...

Tot dus verre het verhaal. Het klinkt wel vreemd voor hem, die den eenvoud der inlanders op Java niet kent; maar hun eerbied voor het Gouvernement is zoo groot, dat ze inderdaad meenen, dat ook dieren, en vooral tijgers en kaaimans (waaronder ze immers, gelijk we boven zagen, familie hebben?), dienzelfden eerbied koesteren en het dus niet zullen wagen om een’ soerohan of zendeling, met een’ officiëlen brief van of aan het Nederlandsch gezag belast, eenig leed te doen. Die brief is hem een djimat, een talisman of amulet, die hem tegen alle kwaad behoeden zal. —

Doch genoeg. Wij zeiden dan, dat we langs een naauw en veelal onzichtbaar bergpad door de wildernis tusschen Soember-waroe en Badjoel-matti reden. Onze paarden en die van ons geleide struikelden menigmaal over de vele oneffenheden en kuilen van den weg, en over de steenen, die zich op ons pad bevonden en die we wegens het aan weêrszijde overhangende lange allang-allang-gras niet zien en dus ook niet konden vermijden. In de oost-moesson worden de allang-allang en glaga in den brand gestoken, de kuilen en gaten gevuld, en de steenbrokken weggeruimd. Maar in de west-moesson is dit wilde gras door de zware en aanhoudende regens hoog opgegroeid, en tegelijk ook zoo nat, dat het niet ontbranden kan, terwijl het regenwater, dat zich in

het diepe bergpad verzamelt en daaruit weder afloopt, het zand wegspoelt, de steenen ontbloot, en gaten en kuilen in den weg graaft. En daar we nu in de maand Maart en dus in den regen-tijd in deze streken te paard zitten, zoo hebben we met al het onaangename van het terrein te worstelen, terwijl we buitendien boven gindsche groepen van areeng-, kokos- en sagoweer-palmen een zware onweersbui zien naderen, die zich weldra boven ons ontlaadt en zijne watermassa onbarmhartig over ons uitstort.... Die bui was een ware „kwade-moessons-bui!” De regens stroomden als uit een wolkbreuk neder, — de donderslagen rolden door het Baloeran-gebergte met vreeselijke en langgerekte echo's, — en de bliksems doorkliefdten het zwerk zoo aanhoudend en zoo ras op elkander volgend, dat de lucht als in vuur scheen te staan en hier en daar een Lontar- of sagoweer-boom zijne kroon zag afwerpen en zijn' stam verzen-gen!... Ons pad werd nu nog moeilijker, en de riviertjes en stroompjes en beekjes, die we van tijd tot tijd moesten doorwaden, begonnen vrij-hoog te zwellen. Eindelijk bedaarde het weder, en tegen 4 uren des middags bereikten we, — na een' togt van ongeveer 35 palen, waarvan p. m. 25 palen te paard, — Badjoel-matti en dus de grens van de met 34,291 zielen bevolkte, en eene oppervlakte van 2,017 □ palen beslaande, assistent-residentie van den 1sten rang:

BANJOEWANGIE.

Bij de zoo-even bedoelde grens van Banjoewangie of te Badjoel-matti, aan de andere zijde van het Baloeran-gebergte, vonden we een' goeden passangrahan ten gerieve der reizigers, die vaak verplicht zijn hier te overnachten. — De rivier Badjoel-matti, welke digt langs dezen passangrahan stroomt, is 15 palen lang, doch onbevaarbaar. Ze ontspringt op den berg Koekoesan, voert het water van het noordelijk gelegen Ajang-gebergte met zich, en stort zich bij kaap Sedano, aan den noordelijken ingang van Straat-Bali, in

zee. De overige rivieren, welke tusschen Banjoewangie en Bezoekie vloeijen, dragen de namen van Kendang, Rawoen, Koekoesan en Majang, welke namen van de aldus geheeten bergen ontleend zijn. — De dessa Badjoel-matti behoort nog tot Bezoekie, en is in het distrikt Soember-waroe der afdeeling Panaroekan, op 70 palen afstands van de kotta-Bezoekie, gelegen. De postweg, die hier aanvangt en tot Banjoewangie doorloopt, is geen verlenging van den grooten of landspostweg, dien we te Soember-waroe verlaten hebben, maar een zoogenaamde regents-postweg of negorij-postweg, zoo als er zoo velen op Java zijn, die we in dit schrijven gewoonlijk „binnenwegen” genoemd hebben. Bij den passangrahan stonden rijdtuig en paarden, die door den regent van Bajoe-wangie gezonden waren om ons af te halen. En niet wenshende in het eenzame Badjoel-matti te overnachten, laten we dadelijk inspannen en rijden, langs Bengkalingan, Soemor, Batoe-dodol en Ketapang, naar de hoofdplaats of kotta-Banjoewangie heen. Ter linkerhand hebben we gedurende dit trajekt weder Straat-Bali met het eilandje Gilbowan of Duiven-eiland (1), en ter regterzijde vertoonen zich van tijd tot tijd boven de bosschen de bergen Idjin, Widodarin en Pendil en in 't verschiet de berg Rouw. De gansche streek, die we hier doorrijden, heeft iets wilds en vreemds. Paauwen en boschhanen zien en hooren we in menigte, daar ze tegen den avond, als naar gewoonte, de bosschen verlaten om in het open veld voedsel te zoeken of aan den waterkant te komen drinken. De inlanders, die we tegenkomen, gaan in groepen van 8 tot 10 man, en zijn allen met pieken en geladen geweren gewapend, daar zich in de woeste en boschrijke oorden van dezen omtrek veel tijgers ophouden, die tegen het vallen van den avond de wouden verlaten en op roof uitgaan.

Terwijl we zóó 23 palen ver in de schemering voortrijden,

(1) Het eilandje Apek ligt ter zuidkust van Java, en behoort, even als de eilandjes *Mistaka*, *Noesa-baron*, *Ketapang* en *Gilbowan*, tot Bezoekie.

herinneren we ons dat de Oostindische-Compagnie eerst vóór ongeveer 95 jaren van Banjoewangie of den oostelijken uithoek van Java bezit nam, en zich het eerst vestigde te Banjoe-alit of Banjar-lihat, 10 palen van de kotta Banjoewangie, bij de monding der rivier Blibis in het distrikt Rogo-djampi, — en later bij de rivier en baai Pampang, 10 mijlen noordelijker dan de baai Banjoe-biroe, — en eindelijk in 1777 te Banjoewangie-zelve of te kotta-Banjoewangie; — dat voorts het landschap Banjoewangie (eigenlijk welriekend water of welriekende rivier,) in vroeger eeuwen, onder den naam van Balembangan of Balamboeang, door vorsten van Bali werd geregeerd, en, tijdens de in bezitname van het gewest in 1743 onder den Gouverneur-generaal W. VAN IMHOFF, bestuurd werd door den Balischen vorst GOESTI-MOERA, die door de in opstand gekomen bevolking, welke toen 100,000 zielen telde, verdreven werd; — en dat eindelijk deze bevolking, niet lang na de gezegde in bezitname, ook tegen de Compagnie in opstand kwam, en bij de dessa Banjoe-asie de bezetting van Pampang, welke toen 60 Europésche soldaten telde, vermoordde.

De traditie omtrent den oorsprong van den naam Banjoewangie luidt als volgt: Ruim 400 jaren geleden werd het rijkje Balembangan (nu Banjoewangie) geregeerd door koning SINDOEREDJO, wiens rijksbestierder SEIDO-POKSO gehuwd was met eene schoone en met bovennatuurlijke gaven versierde vrouw. De vorst werd op haar verliefd, en droeg daarom aan haar' man, met het oogmerk om hem tijdelijk te verwijderen, eene zending op naar de geesten op den berg Idjin of Merapi. SEIDO-POKSO gehoorzaamde, en ontving bij zijne afreize van zijne vrouw eenen mantel, die hem in staat zou stellen om oogenblikkelijk t'huis te komen, als hij dit zou begeeren. Intusschen deed de vorst vele aanzoeken bij SRI-TANJONG, de schoone gade van den rijksbestierder, doch altijd vruchteloos. De vorst werd versmaad en dreigde zich te zullen wreken.... SEIDO-POKSO keerde eindelijk terug, en ging dadelijk van zijne zending aan den vorst verslag geven, zonder eerst zijne vrouw bezocht te hebben. De vorst nam

hem toen zoodanig tegen zijne gade in, dat SEIDO-POKSO besloot haar te dooden. Woedend kwam hij t'huis, en maakte zich gereed om haar bij een riviertje om het leven te brengen. Vergeefs bezwoer ze hem hare onschuld, zeggende dat haar bloed, hetwelk hij vergieten zou, ten blijke der reinheid en zuiverheid van haar gedrag en leven, niet rood, maar wit zou wezen!... Onverbiddeijk stiet hij haar zijne kris in de borst; — het bloed vloeide, doch het was niet rood, maar wit van kleur!... En terstond daarop verdween het lijk plotseling uit zijn oogen!... Verbaasd en over de verdwijning van het doode ligchaam ontroerd, wiesch POKSO zijne kris in de rivier, en het water van den stroom, nu met het witte bloed van SRI-TANJONG vermengd, erlangde van dezen oogenblik af aan eene welriekende geur. — Van hier de naam Banjoe-wangie, of water, dat welriekend is. (Banjoe: water, en wangie: welriekend).

Men zegt, dat de inlanders van Balembangan (welke naam van toen af in Banjoe-wangie veranderd is), gedachtig aan deze treurige legende, nu nog de gewoonte hebben om, van eene reis t'huis komende, altijd het eerst hun eigen huis binnen te gaan, en niet vooraf eene andere woning te betreden, omdat SRI-TANJONG haar' dood te wijten had aan de omstandigheid, dat haar man, van zijne zending naar den Idjin teruggekeerd, niet eerst zijne eigene woning intrad, maar vooraf den vorst van zijne zending verslag ging geven!

Eene tweede traditie vermeldt, dat de stichter van het aloude vorstenhuis van Banjoewangie of Balembangan raden GOE-GOOR was, kroonprins van Modjôpâhit en zoon van keizer BRÔWIDJOIJO VI. Bij de verwoesting der hoofdstad en den ondergang des rijks zou hij (zoo als we reeds hoorden,) naar den berg Bromo gevlugt zijn, en vervolgens zich te Banjoewangie, onder den naam van Kiai LOMBOE-MANIS-ROIJO, nedergezet, en dáár eene stad, waarvan nu nog de ringmuur en eenige ruïnen te zien zijn, gebouwd hebben.

Een derde traditie eindelijk leert ons, dat de eerste prediker van den Islam in het land van Banjoewangie geweest is Sech

MAULANA-ESKA of ISHAK, die, gelijk we hooger gezien hebben, in het begin der 15de eeuw met twee andere Arabieren te Grissé was aangeland.

De hoofdplaats van het, in twee distrikten (t. w. Banjoewangie en Rogo-djampi) verdeelde, en door de rivieren Bomo, Kali-baroe, Rawoen, Rogo-djampi en Pampang doorsneden, regentschap Banjoewangie is keurig-net en lief aangelegd en met 7000 zielen bevolkt. Het fraaije huis van den assistent-resident, - den heer BOSCH (1853), die ons vriendelijk gastvrijheid verleent, - de goede dalm van den regent met de ruime aloen-aloen, en enkele goede Europésche huizen aan den zoom van breede wegen, vallen ons den volgenden morgen meer duidelijk in het oog. Maar vooral trekt het nette fort Utrecht, hetwelk aan het strand gebouwd is, digt bij de ten noorden er van uitstroomende rivier Banjoewangie, (welke bij Sedong op den berg Merapi ontspringt,) onze bijzondere aandacht. Uit dit fort heeft men een fraai uitzicht op de westkust van Bali, hetwelk zijn hoog land en vele bergen juist tegenover Banjoewangie, op slechts één uur afstands, uit zee verheft. Verscheidene schepen en een aantal kleine vaartuigen en prauwen passeren de, door het eiland Bali en den Java-wal gevormde, Straat-Bali, die bij het bergje Goenong-ikan (vischberg) 3 uren breed is, en zetten aan het schoone tooneel groote levendigheid bij. De Indische oceaan aan de ééne zijde en de Java-zee aan de andere zijde veroorzaken, in de oostmoesson vooral, in de Straat een' hevigen stroom (aroes), die soms, - en veelmeer dan de Dephtfords-Torris-klippen, die voor de kotta in de Straat liggen, - gevaarlijk voor de schepen zijn kan. Op de reede zijn 2 koopvaarders, klaar om naar Nederland te stevenen, geankerd. In de westmoesson namelijk, wanneer door de aanhoudende weste-winden de doortogt naar Europa door Straat-Sunda moeilijk is, verkiezen onze scheepsgezagvoerders de passage door Straat-Bali, die dan

gewoonlijk stil en kalm en zonder beduidenden stroom is. Dit is ook nu de keuze van de kapiteins der beide Nederlandsche bodems. Ze hebben den wil om met hunne ladingen koffij, suiker, indigo enz. door Straat-Bali den Indischen oceaan in te loopen. Ook zien we een paar kusters en verscheidene kleine inlandsche vaartuigen, die rijst, kokos-olie, kemirie-olie, rottan-olie, Java-suiker, het beroemde pellet-hout, tabak en sadong-bladeren komen afhalen, en daarvoor lijnwaden, runderen, Balische ossen, paarden, gambir, matten en aardewerk in ruiling aanvoeren. Een aantal prauwtjes, waarin Anachoda's of Kemoedie's (inlandsche scheepsgezagvoerders, schippers en stuurlieden) zitten, roeit in en uit de rivier, welke 80 voeten breede monding de haven vormt, die later, — op den 31^{en} Mei 1858, — even als de haven van Bezoekie, voor den algemeenen handel is opengesteld.

Het eiland Bali, ook klein-Java genoemd, waarop we lang blijven turen, herinnert ons aan de zegepraal onzer troepen, in 1849 op de vorsten van Karang-Assam, Bliling, Klonkong, Bali-badong en anderen behaald, en vooral aan de roemrijke gevechten van Djagaraga en Kasoemba. Het is, volgens berigten, een vruchtbaar eiland, rijk in kokospalmen, rijstvelden, koffij, maïs, katoen, indigo en vogelnesten, en evenzeer rijk in meren, rivieren en hooge vulkanische bergen, waaronder vooral de Batoer, Tabanan en Agong verdienen genoemd te worden. De Agong is 10,511 voeten hoog, de Tabanan 7,645 voeten, en de Batoer 6,168 voeten. Laatstgemelde heeft aan de zuidelijke helling een' krater, waaruit voortdurend rook opstijgt.

Dat het Muhamedanisme niet van Java tot Bali is doorgedrongen, ofschoon beide eilanden slechts door een zeer naauwe Straat van elkander gescheiden zijn, mag wel vreemd schijnen. Terwijl de banier der Halve-Maan op al de eilanden van den Indischen Archipel is geplant geworden, is Bali bij zijn oude Brahma-dienst gebleven, en is er nog kort geleden een voorbeeld ge-

geven van het verbranden eener vorstelijke weduwe! — Vruchteloos hebben we moeite gedaan om dit schoone eiland, het Sicilië van het oosten, te bezoeken. Maar het land aan de zijde der straat woest en ongenaakbaar zijnde, dient men eerst de Java-zee in te zeilen, om bij het eiland Minjangan de St. Nicolaasbaai te bereiken. Het gouvernements-vaartuig en de kruisboot waren echter juist van Banjoewangie afwezig, en een ander bruikbaar vaartuig was er niet voorhande. We hadden dus het verdriet van ons plan te moeten opgeven.

Wenden we voor een poos den blik van Bali af, om dien op het hooge land te vestigen, waaraan de Kotta-Banjoewangie leunt, dan zien we de bergtoppen van Majang, Krekil en Lemboe schemeren, en gansch in de verte naar het oosten de kruinen der bergen Togong en Proa. Aan de punt van een landtong verheft zich het hoofd van den slechts 400 voet hoogen berg Ikan of Semboeloengan, aan welks voet in de Pampang-baai een parelbank gevonden wordt, die echter slechts kleine paarlen oplevert en dus geen groote winsten aanbrengt. Meer produktief zijn de groote gouvernements-aanplantingen van Nopal voor de cochenille-teelt te Soekaradja, op ongeveer een half uur afstands van de hoofdplaats gelegen. Met onzen gastheer rijden we er heen, en bewonderen de lieve natuur, welke ons hier omgeeft, en die vooral bekoorlijk zijn moet te Litjin, alwaar in het gebergte eene badplaats is en een prachtig panorama den bezoeker verrast. De tijd ontbrak ons om ook dit schoone plekje, en tevens om den beruchten gifboom (Pohon-oepas) en de ruïnen van Matjanpoetie in het distrikt Rogo-djampi te gaan bezigtigen.

De gezegde Nopal-aanplantingen van Soekaradja leverden in 1854 eene hoeveelheid op van 27,100 ponden cochenille, terwijl de produktie van padie 181,761 pikols en van koffij 14,040 pikols bedroeg. In gemeld jaar telde men in Banjoewangie 90,440 klapperboomen en 200 pas-aangeplante Djatti-boomen, en beliep de veestapel 9,711 buffels, 19,000 runderen, en 10,929 paarden.

Dewijl het gewest niet zeer bevolkt is en er dus vele terreinen onbebouwd zijn, zoo heeft de Regering in 1855 aan den heer Dr. H. ZOLLINGER concessie verleend tot ontginning van woeste gronden voor aanplantingen in het groot van kokospalmen ter bereiding van klapper-olie. De bodem, die bijkans overal zeer vruchtbaar is, moet vooral ook, naar men beweert, voor de teelt van klapperboomen veel geschiktheid hebben.

De Protestantsche gemeente van Banjoewangie telt (1853) 100 zielen, waaronder 29 ledematen en 43 kinderen. De Gouvernements lagere school, juist op het punt om in werking te komen, zou 46 leerlingen opnemen. Eene kleine partikuliere school was er met 9 leerlingen bevolkt.

Gelijk hooger reeds is aangeteekend, is de gemeente met die van Probolingó gecombineerd.

Wanneer we nu nog eene wandeling door de wijken der Inlanders, Chinezen, Boeginezen, Mandharezen en Arabieren doen, om de ijzer- goud- en zilver-smederijen, koperslagerijen, verwerijen, weverijen, tigchel-werkers, kalkbranderijen, en de werkplaatsen der kunstenaars in ivoor en hoorn te zien, dan moeten we ook vooral de Kampong-Bali intreden. Hier wonen de Balische huisgezinnen, die van den overwal naar herwaarts kwamen. De type dezer menschen is verschillend van die der Javanen, doch bijzonder valt hun schooner en grooter ligchaamsbouw in het oog. In hunne huizen, kleeding en levenswijze is anders weinig, wat hen van de bewoners van Java onderscheidt. Midden in de kampong zien we echter een altaar van gebakken steen, waarop ze vuur en reukwerk branden, — en dit altaar verraadt ons hunne herkomst van Bali en hunne heidensche eeredienst. We hebben reeds gezegd dat de cultus op Bali die van Brahma is, doch deze cultus is met het Boeddhismus en de Ikonolatrie der Hindoe's vermengd, in dier voege echter, dat men kampongs aantreft

van Brahmanen en kampongs van Hindoe's of Boeddhisten. De sympathie der eersten voor de belijders van den Islam is niet groot, omdat de Muhamedanen het vleesch van runderen eten, hetgeen de Brahmanen als heiligschennis beschouwen, dewijl de zielen der afgestorvenen, volgens hunne denkbeelden, in deze dieren overgaan. De Boeddhisten van Bali daarentegen eten varkensvleesch, en zijn hierom in de oogen der Muhamedanen verachtelijk. — De 10,000 voeten hooge vulkaan Agong, die ook Abang of Goenong-Karang-Assam of Piek-van-Bali heet, en zich aan de oostkust in het Rijk van Karang-Assam verheft, wordt door de Balinezen beschouwd als de woonplaats der goden. Ze durven hem om deze reden bijna niet beklimmen, ofschoon ze aan zijne zuidelijke hellingen djagong (maïs), tarwe, rijst en katoen bouwen. Bij den top van dezen hoogsten berg des eilands, — welks uitbarsting van 1808 zoo veel ramps stichtte, (en welks naam gelijkluidend is met den 5,050 voet hoogen top (Agong) van den Goenong-Goentoer in het regentschap Bandong der Préanger-Regentschappen op Java), — staat een tempel, die aan de goden gewijd is. Ook op den berg Batoer, in het vorstendom Bangli, is een tampat-déwa (geesten-plaats) ter eere der godheid, die den krater van den eruptiekegel zou bewonen. — Onder de Boeddhisten op Bali onderscheidt men den cultus van Boeddha en dien van Siva, doch telt de Siva-cultus de meeste belijders. — De oude gewijde of heilige Kawi-taal wordt nog op Bali bewaard. Op Java is ze uitgestorven, doch in de Bibliotheek van het Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen worden eenige Kawi-handschriften aangetroffen.

Naar men meent, zouden de Brahmanen, als de Autochtonen of Aborigenes van Bali, van het eiland Celébes herkomstig zijn, en de Hindoe's van Bali vlugtelingen zijn uit het, tijdens de Muhamedaansche godsdienst-oorlogen op Java, verwoeste rijk van Modjopâhit, of wel van Coromandel zijn overgekomen.

De kasten-verdeelingen der Brahmanen zijn bekend. Op Bali vindt men ze terug: als de kaste der Brahman's of priesters; de kaste der Ksatria's of Tsjatria's, d. i. der vorsten; de kaste der Vasija's of burgers, en de kaste der Soedra's of kunstenaars en dienaren.

Van de Paria's, die in Hindostan ook eene kaste uitmaken, durf ik niet zeggen, of ze op Bali worden aangetroffen. Maar, daar ik nu toch Hindostan genoemd heb, kan ik mij niet bedwingen om nog met een paar elders gelezen woorden over den cultus van Brahma en Boeddha in Hindostan te spreken. Het getal der Brahma-vereerders aldaar wordt berekend op 120,000,000, en dat der Boeddhisten op 240,000,000, gelijk het getal Muhamedanen er op 122,000,000 geschat wordt. De dienst van Brahma is zonder twijfel in het Oosten ontstaan en verliest zich in de grijze oudheid, doch heeft zich vermoedelijk uit de Joodsche godsdienst ontwikkeld. Het Boeddhisme schijnt eene vertakking van het Brahmisme te wezen, of op het Brahmisme als het ware ingeënt te zijn, dewijl het ontstaan van het Boeddhisme slechts ongeveer 1000 jaren vóór CHRISTUS dagteekent. Volgens de leer der Boeddhisten wordt BOEDDHA, de insteller dezer leer, voortdurend geïncarneerd in den hoofdpriester, den grooten Lama, die bij testament zijn' opvolger benoemt. Het Boeddhisme heeft bijkans alle dogma's van het Brahmisme overgenomen, doch er verscheidene zedekundige voorschriften aan toegevoegd, waardoor het zich gunstiglijk van het Brahmisme onderscheidt en zich als meer beschaafd en meer humaan doet kennen. Immers het Brahmisme schrijft offeranden voor van dieren, en vooral van menschen, terwijl het Boeddhisme zoodanige offeranden strengelijk verbiedt, en ook de kasten-verdeeling der Brahminen verwerpt. — De Brahminen wijden hunne offeranden voornamelijk aan de KALI of BHOWANIE, d. i. de zwarte godin of de godin der onderwereld of der duisternis. De dieren, die tot hare offeranden bestemd worden, mogen geslagt worden en dus bloedig zijn, doch de offeranden van menschen moeten onbloedig wezen, d. i. de te offeren menschen

moeten zonder bloedstorting gedood worden. Het eten van dierenvleesch is intusschen streng verboden, dewijl, zoo als gezegd is, de zielen der afgestorven menschen, volgens hunne leer der zielsverhuizing, in dieren overgaan.

Uit het Brahmisme heeft zich de sekte der Thugs of Budhiks ontwikkeld, d. i. de sekte der wurgers, gewoonlijk Phansigars genoemd, die het dooden van menschen door verwurging als een godsdienstig werk beschouwen, hetwelk aan KALI welgevallig is. Volgens hen wint men de gunst der godin gedurende een maand lang, door haar een' krokodil te offeren, – gedurende een jaar, door de offerande van een' os, – gedurende 10 jaren door het offer van een Antilope of een everzwijn, – gedurende 1000 jaren door het offer van een' leeuw, een hert of een' mensch, – en gedurende 100,000 jaren door de offerande van drie menschen te gelijk! De sekte der Thugs is voor het eerst ontdekt in 1810, en is misschien nog maar 50 jaren oud. Ze is eene soort van vrijmetselarij, die vele en uitgebreide vertakkingen heeft, en vooral onder de laagste kaste der Brahminen, de Paria's, hare aanhangers telt. In 1830 bleek het, dat ze zich reeds had uitgebreid van Kaap Comorin af tot aan het Himalaija-gebergte en van Assam tot aan Cutch. Ze beschouwt hare Bhowanie-dienst als historisch, dewijl er in den alouden onderaardschen tempel van Ellora verschillende afbeeldingen van menschen-verwurging in steen gebeiteld gevonden worden. De hoofddaders, d. i. degenen, die den strik om den hals van het offer werpen en toehalen, worden Bhurtoten genoemd, d. i. meester-verwurgers of hoofd-verwurgers, – en hunne medehelpers, of zij die het offer beletten zich te verdedigen, heeten Thumséa's. Vele honderden van Thuggisten zijn door de regtbanken van Hyderabad en Jubulpoore in het tijdperk van 1816 tot 1837 ter dood veroordeeld. – Dat met het Thuggisme ook roof en diefstal gepaard gaan, blijkt uit de daadzaak, dat de gewurgde lijken altijd geheel-uitgeschud langs de wegen gevonden zijn; doch het hoofddoel der verwurging is het dooden of het offeren van menschen aan BHOWANIE of

KALI, — het uitschudden der lijken is slechts bijzaak of liever een ondergeschikt gevolg.

Maar genoeg over Hindostan. Keeren we nog even tot Bali terug, doch alleen om er van te zeggen, 1°. dat in het jaar 1597 onze beroemde CORNELIS HOUTMAN, bij den eersten togt der Hollanders naar Indië en vóór dat hij bij de stad Balamboeang ten anker kwam, te Bali landde, en het eiland Jong-Holland noemde, en 2°. dat de inlandsche Christengemeente te Depok, bij Batavia, die we in het Buitenzorgsche bezocht hebben, oorspronkelijk uit slaven van Bali bestaat, gelijk dit hooger reeds is aangeteekend. — Thans worden er geen slaven meer van Bali uitgevoerd, hoe gaarne de vorsten dit welligt ook zouden wenschen, dewijl het Nederlandsch gezag den slavenhandel strengelijk tegengaat.

Overigens zij nog vermeld dat Bali eene oppervlakte van 105 géographische mijlen heeft, met eene breedte van N. tot Z. van 12 uren en eene lengte van O. tot W. van 18 uren. Het bevatte vroeger 10 onafhankelijke koninkrijkes, als: Boleling of Bliling, Karang-Assam, Bangli, Mangoli, Tabanan, Kloukong, Gianjar, Bali-badong, Pajangan en Djembrana. Beide laatstgemelde rijkjes bestaan echter thans niet meer, daar ze bij de anderen zijn ingedeeld. — De voortbrengselen van het land zijn vogelnestjes, olie, huiden, garens, katoenen, gambier, gember, katsjoe, oranje-appels, koffij, rijst, tabak, dending, kokos-noten en telôr-âssin (gezouten eijeren).

En nu, lezer, moeten we van Banjoewangie, de laatste plaats die wé op het eiland Java te bezoeken hadden, afscheid nemen. We hebben thans het eiland, dat de inlanders tanah-misa of tanah-djawa (eiland-land) noemen, van het westen naar het oosten en van het noorden naar het zuiden bezocht (1),

(1) Java heeft eene oppervlakte van 23000 □ mijlen, en strekt zich uit van

en, volgens ons reisplan, zal onze aanstaande togt naar Makasser zijn. We zullen ons daartoe naar Soerabaija begeven, van waar we per scheepsgelegenheid ons voornemen kunnen ten uitvoer brengen. Over Bezoekie, Probolingo en Passaroean gaan we derwaarts heen, en bevinden ons weldra aan boord van het partikuliere stoomschip Banda, kapitein HUGENHOLZ, behorende tot de stoomvaart-onderneming van den heer DE VRIES. Het is op den 17^{den} Mei 1853 des morgens ten 8 ure, dat we onder stoom gaan. Mijne vrouw, die mij op de moeilijke reis naar Makasser en de Moluksche eilanden niet volgen zou, is op Java achtergebleven. Het weder is slecht en de wind vrij-sterk tegen met regen en dikke lucht. Het Oostgat van Straat-Madura, genaamd de trechter, achter ons latende, stoomen we het reeds veel-verloopen Westgat uit, dat thans slechts voor schepen van 15 voeten diepgang bevaarbaar is. Weldra passeren we het ons reeds bekende fort Erfprins, dat (gelijk we reeds hooger gezegd hebben,) op last van den Gouverneur-generaal, maarschalk DAENDELS, op eene zandbank aan de uitmonding der Solo-rivier gebouwd is. Aan stuurboord hebben we Grissé en aan bakboord het eiland Madura met zijne duizenden séro's of vischfuiken. Weldra verlaat ons voorbij Sidaijoe of bij Oedjong-Pangka (hoek van Pangka) de loods, die ons heeft buitengebragt, en we bevinden ons in het ruime vaarwater. Den volgenden dag hebben we beter weder. Den 19^{den} Mei is de dag schoon en helder, doch de wind aanhoudend tegen. We passeren het eiland Raas (Poeloe-Raas), en zien het eiland Groot-Salombo, een der drie Kangéan-eilanden, en wijders de Laarsbank, het Tonniijn-eiland of Bangkoelang, en verder de Koraal-eilanden, bekend onder den naam van: de Hen met de kuikens, en eindelijk het eiland Saflanaf.

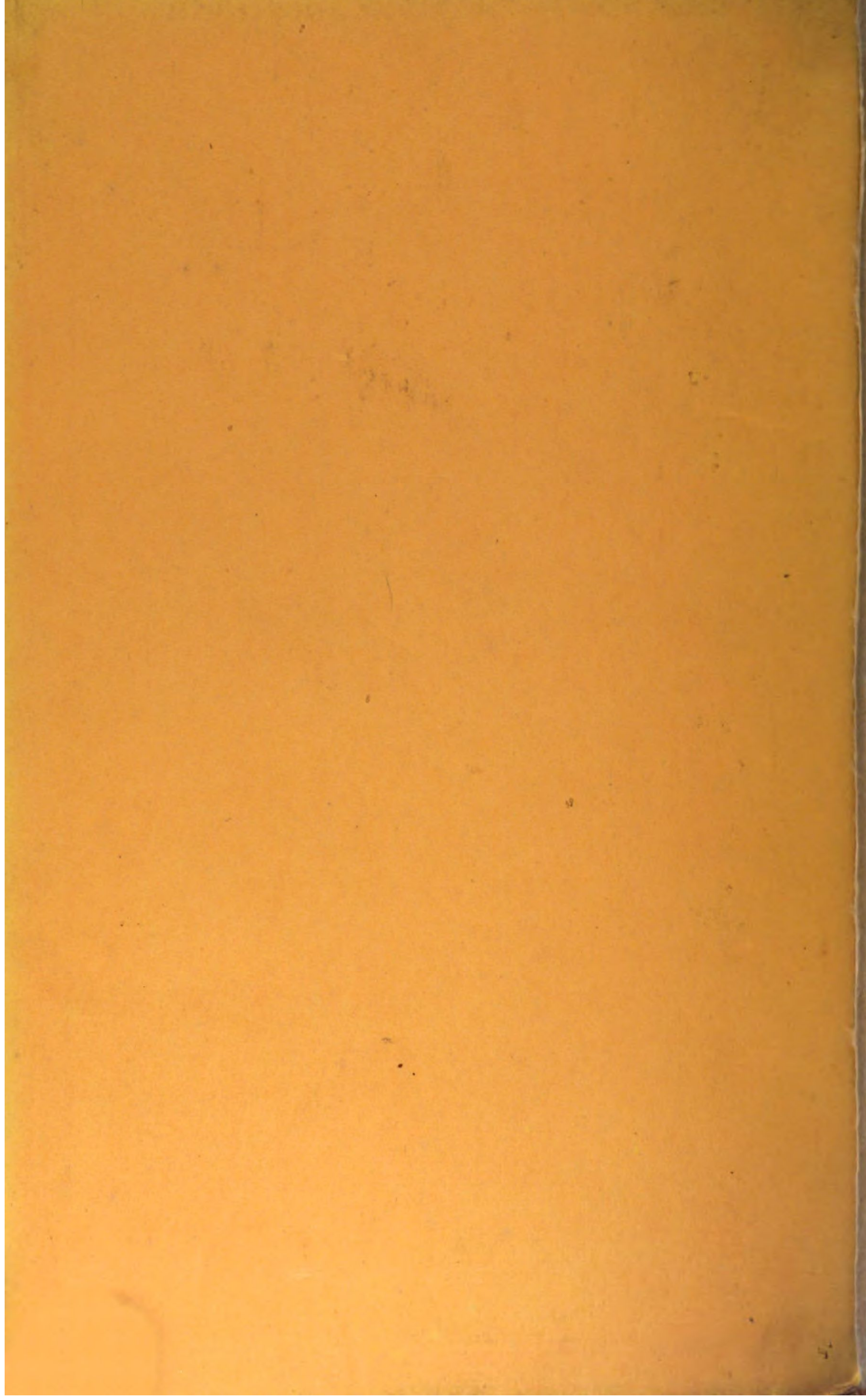
Op den 20sten Mei krijgen we de Piek van Bonthain,

105° 11' tot 114° 33' O. L. van Greenwich, en van 5° 52' tot 8° 46' Z. B. Het heeft eene lengte van 666 mijlen, en eene afwisselende breedte van 56 tot 135 mijlen.

die 9,788 voeten hoog is, en de kust van Celébes in het gezigt. Het eiland Tanakeke of Tanah-keke, en de archipel der 100 koraal-eilandjes, genaamd Spermondes (verbasterd voor het latijnsche sphaera mundi), komen aan den horizon op. Op den hoek van Leijleij zien we eene witte grafnaald in het geboomte schemeren, geplaatst op de plek, waar een voormalig Engelsch gouverneur van Makasser is ter aarde besteld, — en wijders op de zandbank van Leijleij verscheidene bakens, ter aanwijzing van de droogten, die de schepen te vermijden hebben. We zijn nu dicht bij de reede van Makasser, de hoofdplaats van het met 264,166 zielen bevolkte Gouvernement van Celébes en onderhoorigheden, en ten 2 uren des namiddags laten we, niet ver van het wachtschip en Z. M. oorlog-stoomschip Suriname en te midden van eene menigte groote en kleine vaartuigen en padoeakan's (Makassersche handels-vaartuigen), het anker voor Oedjong-Pandang of voor de stad vallen.

3 ohr
cplh.
ck. portu. kat. en af zehl. plm.

~~1/2~~ t. -

Buddingh, Steven Adriaan

Neêrlands-Oost-Indië Reizen over Java, Madura, Makasser, Salrijer, Bima,
Menado, Sangier-eilanden, Talan-eilanden, Ternate, Batjan, Gilolo...
gedaan gedurende het tijdvak van 1852-1857 door S[teven] A[driaan]
Buddingh. Met Platen
Bd.: 1

Rotterdam 1859

4 43.612-1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10637639-7